Міністерство освіти і науки України
Державний торговельно-економічний університет
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
Університет Яна Кохановського (м. Кельце, Польща)
Тбіліський державний університет імені
Іване Джавахішвілі (м. Тбілісі, Грузія)
Технічний університет (м. Кошице, Словаччина)
Технологічний університет (м. Кельце, Польща)
Університет суспільних наук (м. Лодзь, Польща)
Folkuniversetetet (м. Уппсала, Швеція)
Яський університет ім. А. Й. Кузи (м. Яси, Румунія)
Регіональна туристична організація
Свентокшиського Воєводства (м. Кельце, Польща)
Технологічний парк (м. Кельце, Польща)

До 55-річчя Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
XI Міжнародної науково-практичної конференції

25 вересня 2023 року

Частина І

Вінниця 2023

УДК 339.922

Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: зб. наук. пр. XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 25 вересня 2023 р. Вінниця, 2023. Ч. 1. 365с.

У збірнику наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції розглядаються питання управління інноваційно-інвестиційним розвитком підприємства та регулювання соціальних проблем в сучасних умовах; сучасної парадигми менеджменту та публічно-владної діяльності, фінансовий механізм забезпечення соціально-економічного розвитку країни; проблеми обліково-аналітичного, контрольного та інформаційного забезпечення управління підприємства. Досліджуються інноваційні моделі та інформаційні технології в науці, освіті, економіці; теоретичні, практичні аспекти сучасного товарознавства; актуальні проблеми маркетингових технологій в умовах євроінтеграції, перспективи розвитку індустрії гостинності та харчової промисловості; історичні, філософські, соціально-психологічні та правові аспекти державотворчих процесів в умовах глобалізованого суспільства.

Висвітлюються інтерактивні технології та методи навчання як засіб формування іншомовної професійної компетенції, теоретичні та практичні аспекти розвитку студентського спорту в системі фізичного виховання ЗВО.

Розраховано на науковців, спеціалістів, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти.

Редакційна колегія:
Голова редакційної колегії – **Замкова Н. Л.,** д-р філос. наук, професор
Відповідальний секретар – **Мартинова Л. Б.,** д-р екон. наук, професор

Члени редакційної колегії:
Громова О. Є., д-р екон. наук, доцент, **Іваницька Н. Б.,** д-р філол. наук, професор, **Прутська О. О.,** д-р екон. наук, доцент, **Хачатрян В. В.**, д-р екон. наук, доцент, **Чорна Н. М.,** д-р іст. наук, професор, **Бондар А. А.,** канд. наук з фіз. виховання і спорту, доцент, **Крупельницька І. Г.,** канд. екон. наук, доцент, **Махначова Н. М.,** канд. екон. наук, доцент, **Радзіховська Л. М.,** канд. пед. наук, доцент, **Тернова А. С.,** канд. техн. наук, доцент, **Хом'яченко С. І.,** канд. юрид. наук, доцент.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ.

Наукові роботи друкуються в авторській редакції.

ISBN 978-966-918-067-4

Наталія Замкова
Директор інституту,
доктор філософських наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

55 РОКІВ ДОСЯГНЕНЬ, РОЗВИТКУ, ЗВЕРШЕНЬ ВІННИЦЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно - економічного університету впродовж 55 років є провідним закладом вищої освіти економічного профілю Подільського регіону. Становлення закладу тісно пов'язано із досягненнями та успіхом кожної окремої особистості та колективу в цілому, які є невід'ємною частиною історії нашого краю і держави.

ВТЕІ ДТЕУ починає свою історію з 1968 року, коли наказом Міністра торгівлі Української РСР № 338 від 28 серпня 1968 року було створено Вінницький заочний філіал Київського торговельно-економічного інституту. У 1968-1969 навчальному році діяло три факультети: економічний, торговий і технологічний. Починаючи з 1969-1970 н.р., у Вінницькому філіалі КТЕІ організовано денне відділення.

З 1 липня 1988 року наказом Київського торговельно-економічного інституту № 591 від 18.04.88 р. відкрито Вінницький заочний факультет КТЕІ.

Визначна роль у розвитку нашого інституту належить Мазаракі А. А., ректору Київського національного торговельно-економічного університету, доктору економічних наук, професору, академіку Національної академії педагогічних наук України, заслуженому діячу науки і техніки, лауреату

Державної премії України в галузі науки і техніки. Знаний в Україні та за кордоном вчений, Мазаракі А. А. багато уваги приділяв та приділяє розбудові ДТЕУ, в тому числі його структурних підрозділів.

Знаковим для інституту став 1998 рік, коли за ініціативою ректора КДТЕУ Мазаракі А. А. Вінницький заочний факультет було реорганізовано у Вінницький торговельно-економічний інститут Київського державного торговельно-економічного університету.

Указом Президента України від 11.09.2000 року № 1059/2000 Київському торговельно-економічному університету надано статус національного. Наказом Київського національного торговельно-економічного університету від 25 січня 2022 року № 374 Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ перейменовано на Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету.

За час існування ВТЕІ ДТЕУ відбулися вагомі позитивні зрушення за всіма напрямами навчально-виховної, науково-дослідної та культурно-просвітницької діяльності, які підтверджують тезу про те, що ВТЕІ є провідним, багатогалузевим інститутом на теренах Вінниччини.

Метою стратегічного розвитку ВТЕІ ДТЕУ є: забезпечення високого рівня якості конкурентоспроможної освіти та наукових досліджень відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства та економіки, поглиблення інтеграції в світовий освітній та науковий простір, створення комфортних умов праці, навчання, відпочинку, забезпечення особистісного розвитку всіх учасників навчального процесу згідно з їх індивідуальними здібностями та потребами. Стратегічні цілі ВТЕІ ДТЕУ базуються на основних положеннях Конституції України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», нормативними документами освітньої галузі.

З 2016 року в інституті діє та постійно удосконалюється Система управління якістю ВТЕІ, що підтверджується наявністю сертифіката на Систему управління якістю відповідно ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT), який засвідчує високий рівень управління освітньою діяльністю та якість надання освітніх послуг .

Сьогодні у Вінницькому торговельно-економічному інституті ДТЕУ підготовку фахівців забезпечують три факультети, яким підпорядковано 11 кафедр. До складу обліково-фінансового факультету входить три кафедри: обліку та оподаткування, фінансів, іноземної філології та перекладу; до складу факультету економіки, менеджменту та права – чотири кафедри: менеджменту та адміністрування, економіки та міжнародних відносин, економічної кібернетики та інформаційних систем, права; до складу факультету торгівлі, маркетингу та сфери обслуговування – чотири кафедри: товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва, маркетингу та реклами, туризму та готельно-ресторанної справи, фізичного виховання та спорту.

Сьогодні Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ – навчальний заклад, у якому зосереджений високий інтелектуальний потенціал, який постійно розвиває наукову та інноваційну діяльність як визначальний фактор професійного, інтелектуального та духовного зростання викладачів і студентів.

У ВТЕІ ДТЕУ успішно функціонують: Ресурсний центр зі сталого розвитку, Центр моніторингу якості освітнього процесу та інноваційного розвитку, Центр грантових проєктів, Центр розвитку кар'єри.

В інституті успішно працює «Бізнес-школа», яка пропонує довгострокові, середньострокові, навчальні програми, які дозволять сформувати нову генерацію українських лідерів, що орієнтовані на міжнародні стандарти ведення бізнесу.

Велика увага приділяється розвитку міжнародного співробітництва, налагодженню зв'язків із закладами вищої освіти Швеції, Словаччини, Німеччини, Польщі, Румунії, Литви, Казахстану, Угорщини, Молдови, Грузії, Італії, Греції, Болгарії, Туреччини та інших країн.

Здійснюється ефективна робота в напрямку розширення та поглиблення міжнародних контактів, організації й координації міжнародного співробітництва у галузі освіти та науки з іноземними партнерами, такими як: Університетом Яна Кохановського (м. Кельце, Польща), Академією туризму та

готельної справи (м. Гданськ, Польща), Університетом «Александру Іоан Куза», факультетом економіки та бізнес адміністрування (м. Яси, Румунія), Технологічним університетом (Політехнікою Свєнтокшиською, м. Кельце, Польща), Регіональною туристичною організацією Свентокшиського Воєводства (м. Кельце, Польща), Технологічним парком (м. Кельце, Польща), Folkuniversitetet (Швеція) та компаніями: Тренінговою і рекрутинговою агенцією JOB TRUST (м. Салоніки, Греція) Компанією KARATZIS S.A. Industrial & Hotelier Enterprises (о. Кріт, Греція), Італійським навчальним центром AI Rimini, ТзОВ «Тревел Стаді Ворк» (Словаччина), «ETS BG» Ltd. (Болгарія), ТОВ «Мавіста» Студентська служба працевлаштування» (Німеччина), готельними комплексами «Дружба» (Словаччина), «Планета», «Royal Castle Hotel and Spa» (Болгарія) та ін.

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ - офіційний партнер від України міжнародних грантових проєктів в рамках програми Erasmus+ (КА2): «Heritage Business Strategies for Sustainable Development» (BOSS), «Capacity Building Of Teachers For School Education Through School Coaching Approach» (COACH), проєкт «Match, Attach and Sustain: New methods for Europe’s Job Brokers supporting Tourism businesses, Ukranian refugees and job seekers» MAAS, «Допомога в інтеграції новоприбулим жінкам - переселенкам через підприємництво» «WeCan»; міні-гранту в рамках проєкту «Baltic Network for the Prevention of Early School Leaving (SEE-ME)».

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ є співорганізатором, учасником та виконавцем міжнародних проєктів: «Інтеграційна зустріч для внутрішньо переміщених осіб «Працюємо заради Миру!», «Нетворкінг для внутрішньо переміщених осіб «Працюємо заради Перемоги!», «Серія тренінгів із запобігання домашньому насильству», «Інноваційний та інтерактивний курс IFES (Міжнародної фундації виборчих систем) із громадянської освіти для закладів вищої освіти (ЗВО) «Демократія: від теорії до практики», EMPOWER – «Encouraging migrant women to seize their potential and opportunities in the world of entrepreneurship» (ERASMUS +), Silver Entrepreneurs – «Entrepreneurship

Simulation Program for Silver Economy in Central Baltic» (INTERREG Central Baltic Program, Project ID: CB0100047), NEARVET – «Network of Excellence in Applied Research» (ERASMUS +).

Якісна підготовка фахівців європейського рівня здійснюється в інституті також в рамках міжнародної практики студентів. Студенти інституту, що навчаються за спеціальностями «Туризм», «Готельно-ресторанна справа», «Харчові технології», «Міжнародні економічні відносини», «Менеджмент» та інших проходять міжнародну виробничу практику в готельних комплексах, компаніях Болгарії, Греції, Італії, Німеччини, Словаччини, Туреччини, Чехії.

У рамках єдиної системи підготовки висококваліфікованих фахівців інститут всебічно сприяє активізації науково-дослідної роботи студентів. Різними формами цієї роботи охоплено більше двох тисяч студентів. В інституті працюють 8 дискусійних клубів, 21 науковий гурток та наукова студія. Щорічно проводяться студентські науково-практичні конференції різного рівня, фестивалі студентської науки, конкурси, олімпіади, вікторини, форум-квести, семінари, круглі столи. Активна діяльність студентського наукового товариства «ВАТРА» сприяє всебічному розвитку пошукової, дослідницької, наукової та творчої діяльності студентів. Студенти ВТЕІ є активними учасниками численних конкурсів, олімпіад, де здобувають перемоги.

У 2007 році в інституті започатковано випуск збірника студентських наукових праць «Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА». На сьогодні вийшло друком 178 випусків Вісника СНТ «ВАТРА» з одноосібними науковими статтями здобувачів освітніх ступенів «магістр», «бакалавр» та збірниками тез доповідей.

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету пройшов довгий і складний шлях, який був позначений вагомими досягненнями в усіх напрямах його діяльності, та на сьогодні має всі умови, необхідні для підтвердження свого авторитету та подальшого розвитку.

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА ТА РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Богацька Н. М., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ…….. 13

Гарбар В. А., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ…….. 25

Красняк О. П., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ…… 32

Кульганік О. М., канд. екон. наук
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ДІАГНОСТИКА ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА…….. 38

Мельничук О. П., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ПРОВЕДЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ РОЗРАХУНКІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ……. 47

Непиталюк А. В., доктор філософії з економіки
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ДИНАМІКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ, СХІДНОЇ ЄВРОПИ І БАЛТІЇ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ДОСВІД КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ…… 52

Осіпова Л. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА…….. 61

Павлюк Т. І., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІТ ЖИТЛОВОГО СУБСИДІЮВАННЯ…….. 75

Хачатрян В. В., д-р екон. наук, професор
Стратійчук В. М., доктор філософії з економіки
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ БІЗНЕС-ПЛАНУ ПІДПРИЄМСТВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА……. 84

СУЧАСНА ПАРАДИГМА МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПУБЛІЧНО-ВЛАДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бабчинська О. І., д-р. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА……. 93

Бондар В. О.
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ…… 104

Бондарчук Л. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ…… 112

Горшков М. А.
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ФОРМУВАННЯ МІСІЇ ТА МЕТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ……. 119

Заюков І. В., д-р екон. наук, доцент
Мацюк В.А., здобувач освітнього ступеня «бакалавр»
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ ТОВАРАМИ В СУЧАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ УМОВАХ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ……. 126

Іванченко Г. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ…… 140

Ковтун Е. О., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…….. 148

Корж Н. В., д-р. екон. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЦІННІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЄКТУВАННЯ SMART ТУРИСТИЧНИХ СИСТЕМ…… 155

Лозовський О. М., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА РИНКУ……... 164

Махначова Н. М., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ…….. 174

Ніколіна І. І., канд. наук з держ. управління, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЦИФРОВОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ…….. 180

Семенюк І. Ю., канд. екон. наук
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ…… 187

ПРОБЛЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО, КОНТРОЛЬНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Гладій І. О., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
НОРМАТИВНИЙ МЕТОД КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ …… 194

Даценко Г. В., д-р. екон. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕДУРИ ПОДАТКОВИЙ ДЬЮ – ДИЛІДЖЕНС…….. 199

Китайчук Т. Г., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ТА ОЦІНКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ……. 207

Копчикова І. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
РОЛЬ ТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА…… 215

Крупельницька І. Г., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЛІКВІДНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ та банківської системи: ОЦІНКА ТА ОСОБЛИВОСТІ…… 220

Кудирко О. М., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ НА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ…… 227

Лобачева І. Ф., канд. пед. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ…….. 235

Майстер Л. А., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: АНАЛІЗ ОБЛІКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ……. 246

Покиньчереда В. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ТЕХНОЛОГІЯ БЛОКЧЕЙН: ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ…….. 252

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Абдуллаєва А. Є., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ КРАЇНИ…….. 258

Гатаулліна Е. І., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОЦІНКА ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ПРОБЛЕМАТИКА….. 264

Замкова Н. Л., д-р філос. наук, професор
Гнидюк І. В., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ……. 272

Маршук Л. М., канд. екон. наук
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ)…….. 280

Нікітішин А. О., д-р екон. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
Пасічний М. Д., д-р екон. наук, професор
Державний торговельно-економічний університет
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ ……... 286

Прутська О. О., д-р екон. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ…… 290

Романовська Ю. А., канд. екон. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ... 301

Чернега В. В.
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ОСОБЛИВІ ВИДИ МИТА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ…….. 307

ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАУЦІ, ОСВІТІ, ЕКОНОМІЦІ

Гусак Л. П., канд. пед. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ …….. 314

Гуральник А. Б., канд. техн. наук
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОМЕРЕЖ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ В НАУЦІ ТА ЕКОНОМІЦІ…… 320

Добровольська Н. В., канд. пед. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА……. 331

Merinova S. V., PhD in Economics
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION SYSTEMS AT ENTERPRISES…….. 337

Радзіховська Л. М., канд. пед. наук., доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ЗАСТОСУВАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ОЦІНЮВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИЗИКУ…….. 343

Романюк В. В., д-р техн. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
ІГРИ З НУЛЬОВОЮ СУМОЮ У ФОРМІ ДИСКРЕТНИХ БЕЗШУМНИХ ДУЕЛЕЙ З ЛІНІЙНИМИ ФУНКЦІЯМИ ВЛУЧНОСТІ……. 350

Яремко С. А., канд. техн. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
РОЗРОБКА ІНТЕРАКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАННЯМ НА ОСНОВІ ЕЛЕКТРОННОГО ОСОБИСТОГО КАБІНЕТУ ВИКЛАДАЧА... 358

УДК 334

Богацька Н. М., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7546-7428
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

В статті висвітлено сутність поняття соціального підприємництва, а також стан його розвитку в Україні. До розуміння соціального підприємництва необхідно підійти з урахуванням результатів, отриманих провідними фахівцями в галузі теорії та методології підприємництва. Аби зрозуміти що перед вами соціальний бізнес, потрібно перевірити наявність основної ознаки – мети створення та діяльності підприємства. У ході розробки дослідження розглянуто особливості створення та сфери діяльності соціальних підприємств. Також визначено мету діяльності соціального підприємництва у воєнний та післявоєнний період. Загальна тенденція розвитку соціально-економічного поля діяльності в Україні має високий потенціал зародження та подальшого процвітання соціального підприємництва.

Ключові слова: *соціальне підприємництво, соціальні проблеми, соціально-економічний розвиток*

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство проходить через ряд випробувань воєнного часу, який спричинив розвиток кризових явищ у соціальній, економічній та політичній сферах. За таких умов держава

демонструє обмежені можливості на фоні необмеженої кількості невирішених проблем соціальної сфери. Низький рівень матеріального забезпечення, масове безробіття, висока частка вразливих груп населення – усе це стає поштовхом до пошуку альтернативних шляхів вирішення соціальних проблем.

Соціальне підприємництво – бізнес, який націлений на вирішення соціальних завдань: допомога людям, турбота про екологію, догляд за важкохворими людьми, надання роботи інвалідам, сиротам, пенсіонерам, біженцям. В основі соціального підприємництва лежить прояв ініціативи у вирішенні проблем соціально вразливих категорій населення. Через відсутність єдиного підходу до розуміння змісту соціального підприємництва очевидно, що наукове знання в даній галузі дослідження не є достатнім чином структурованим.

Тому вивчення соціального підприємництва, визначення його місця в системі наукового знання мають високу значимість як з практичної, так і з теоретичної точки зору. В Україні, де дослідження в цій галузі лише зароджуються, теоретичні розробки повинні здійснюватися з урахуванням зарубіжного досвіду дослідження соціального підприємництва та особливостей вітчизняних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження розвитку соціальних підприємств України приділило увагу багато вітчизняних вчених, зокрема: Бочарнікова А., Кірсанова Ю., Назарука В., Смаль В., Долуду Л. та інші.

Мета статті. Дослідження стану та перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні у воєнний та післявоєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «соціальне підприємство», як правило, асоціюється з діяльністю благодійних організацій або соціальною інтеграцією знедолених людей та інвалідів, а не з підприємництвом. Стереотипи, непорозуміння і недостатня поінформованість негативно впливають на зростання соціальних підприємств і перспективи фінансування. Це є ключовим фактором, що перешкоджає розвитку відносин з партнерами і потенційними клієнтами [1].

В соціальному підприємництві є поєднанням соціальної місії і прибуткової діяльності. Соціальному підприємництву притаманні ті ж критерії, що й і традиційному підприємництву, зокрема такі як: фінансова самостійність; ініціативність; інноваційність; масштабність; ризиковий характер. Поряд з тим, йому притаманні і специфічні риси, зокрема: пріоритетність соціальної мети; реінвестування прибутку у розвиток соціального підприємства; відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність. Необхідним елементом соціального підприємництва є місія організації, де чітко зазначається яку соціальну цінність буде генерувати підприємство, а також вимір цієї цінності [2].

Соціальне підприємство, соціальну цінність якого неможливо визначити таким не є. У місії організації разом із зазначенням мети діяльності вказують критерії її оцінки. Це може бути кількість людей, яким допомогло підприємство, сума коштів, яка була спрямована на вирішення соціальних проблем або кількість продуктів, які мають визначені параметри корисності [1].

Ключовим трендом створення соціальних підприємств в зарубіжних країнах визнано використання комерційних підходів у соціальній сфері; принципів, на основі яких базується створення соціального підприємства, до яких слід віднести: спільна і рівна власність членів; демократичний стиль прийняття рішень; спрямування місії соціального підприємництва на створення суспільного багатства, а не на отримання прибутку. На даному етапі соціально-економічного розвитку в Україні немає законодавчого акту, який би визначав умови створення та особливості функціонування саме соціального підприємства. Така ситуація несе в собі як позитивні, так і негативні наслідки, адже, з одного боку, відсутність регламентації з боку держави дає більші можливості та право вибору організаційної форми, типу підприємства, змісту діяльності, системи оподаткування і т.д. Однак, з іншого боку, відсутність законодавчої бази, на нашу думку, гальмує процес його розвитку, можливостей об’єктивно оцінити результати діяльності соціальних підприємств, проаналізувати їх вплив на суспільний розвиток, і, як наслідок, обмежує здатність органів влади та власне підприємців вдосконалювати сам процес заснування та підвищити ККД від утворення таких організацій; основних напрямів діяльності соціального підприємства.

Типологія соціальних підприємств може визначатися їх орієнтацією на місію або рівень інтеграції соціальних програм і бізнеспроцесів. Орієнтовані на реалізацію соціальної місії підприємства приймають форму вбудованих соціальних підприємств. Як правило, такі підприємства мають синергетичні властивості: вони створюють соціальну цінність для програм і генерують економічну цінність для субсидування соціальних програм організації або операційні витрати. Комерціалізація соціальних послуг є розповсюдженою формою місії таких підприємств. Соціальне підприємство, не пов'язане з місією, – це підприємство, підприємницька діяльність якого має соціальну спрямованість з «маркетинговим або брендинговим значенням», вона пов'язана з послугами неприбуткової організації, де прибуток є домінуючою мотивацією для підприємця. Соціальні підприємства, не пов'язані з місією, як правило, приймають форму зовнішніх соціальних підприємств. Вбудовані соціальні підприємства – це підприємства, для яких реалізація соціальних програм є основним видом підприємницької діяльності. Їх діяльність «вбудована» в діяльність соціальних програм і займає центральне місце в їх місії. Відносини між підприємницькою діяльністю та соціальними програмами є всеохоплюючими: фінансові та соціальні переваги досягаються одночасно. Вбудовані соціальні підприємства, як правило, орієнтовані на місію; господарська діяльність є центральною в місії організації [3].

Інтегровані соціальні підприємства – ті підприємства, в яких соціальні програми перетинаються з підприємницькою діяльністю. Організації створюють інтегровані соціальні підприємства як механізм фінансування для підтримки операцій неприбуткових організацій та збереження їх місії. У багатьох випадках інтегровані соціальні підприємства розширюють або покращують місію організації, дозволяють їй досягти більшого соціального впливу. Розширення місії може бути досягнуто шляхом комерціалізації соціальних послуг, організації або надання нових послуг клієнтам.

Зовнішні соціальні підприємства – підприємства, в яких соціальні програми відрізняються від бізнес-діяльності. Неприбуткові організації

створюють зовнішні соціальні підприємства для фінансування своїх соціальних послуг або експлуатаційних витрат. Діяльність таких підприємств є «зовнішньою» залежно від діяльності організації, але підтримується своїми соціальними програми через додаткове фінансування. Зовнішні соціальні підприємства, як правило, не використовують важелі розподілу витрат або програм синергії, тому вони повинні бути прибутковими, щоб служити своїй меті. Вони створюють економічну цінність для збереження соціального значення.

Так, в Україні найбільша кількість соціальних підприємств (91 одиниця) займаються працевлаштуванням соціально вразливих груп населення (людей з інвалідністю, ветеранів АТО, внутрішньо переміщених осіб, тощо); 79 соціальних підприємств передбачають генерування прибутку для підтримки діяльності організації; 60 соціальних підприємств генерують прибуток для підтримки послуг для окремих груп населення; 40 соціальних підприємств – для фінансування окремих видів послуг. Лише 5 соціальних підприємств займаються захистом довкілля чи вирішенням екологічних проблем.

Серед інших соціальних підприємств є: реабілітація учасників АТО, благодійність, навчання вразливих груп населення, генерування прибутку для підтримки іншої громадської діяльності; можливих джерел фінансування соціальних підприємств, а саме: доходи від власної підприємницької діяльності, гранти, кредити, спонсорські, благодійні та інші кошти. До інших коштів відносять кошти бюджетів різних рівнів, інвестиції засновників тощо; розподіл і використання прибутку, який може розподілятися за трьома напрямами: спрямовуватися на реінвестування; в повному обсязі використовуватися на соціальні цілі; або частково спрямовуються на реінвестування і використання за цільовим соціальним призначенням; інструментів впливу держави на діяльність соціальних підприємств, тобто державна підтримка соціального підприємництва.

Рисунок 1 - Вектори діяльності соціального підприємництва [4]

Державна підтримка соціального підприємництва в Україні офіційно не встановлена. Проте, в залежності від організаційно-правового статусу підприємства, яке виконує соціальну місію, державна підтримка їх діяльності може здійснюватись шляхом встановлення: механізму доступного кредитування; пільгового оподаткування доходів і майна; створення сприятливих умов діяльності соціальних підприємств; результативних показників діяльності соціальних підприємств. В залежності від соціальної спрямованості використання коштів соціального підприємства на програми і заходи соціального характеру вважаємо за необхідне визначати показники ефективності вкладення фінансових ресурсів. Вони можуть бути оцінені з позиції як економічної, так і соціальної ефективності.

Таким чином, соціальне підприємництво характеризується поєднанням традиційного бізнесу та благодійної організації. Специфічною його ознакою є виконання соціальної місії, що характеризує його як інноваційний інструмент забезпечення зростання добробуту громадян.

Соціальне підприємництво в Україні бере свій початок зі Старообрядної концепції справи, кооперативного руху та окремих соціально орієнтованих підприємства родинного бізнесу Терещенків, Ханенків, Симиренків та ін. Активніше соціальні підприємства (по суті діяльності, а не по назві) почали створюватися в Україні з 1991 р. і були більш орієнтовані на працевлаштування людей з особливими потребами (підприємства УТОГ і УТОС). Дефініція «соціальне підприємство» стала популяризуватися в Україні з 2004 р., коли

грантова програма UCAN почала проводити навчання соціальному підприємництву і надавати гранти на розвиток таких ініціатив громадським організаціям. У 2010 р. ініціативу підхопила Британська Рада в Україні, створивши Консорціум «Сприяння розвитку соціального підприємництва Україні», до якого увійшли Міжнародний фонд «Відродження», Фонд «Східна Європа», «Прайс вотерхаус куперс Україна», «Ерсте Банк». У цьому напрямку «Ерсте Банк» запропонував надавати пільгові кредити для соціальних підприємців, а Консорціум ініціював підготовку тренерів із соціального підприємництва та створення ресурсних центрів розвитку соціального підприємництва в різних частинах України [5].

Якщо проаналізувати соціальні підприємства України у розрізі їх організаційно-правової форми, то більшість СП мають організаційну форму діяльності таких суб'єктів економіки: ФОП – 25%, приватне підприємство – 15% та громадська організація – 13%. Соціальні підприємці також реєструють свою діяльність у формі: підприємство об'єднання громадян – 12%, товариства з обмеженою відповідальністю – 12%, сільськогосподарського кооперативу – 10%, благодійної організації – 5%, організації громадського об'єднання – 3% та фермерського господарства – 1% (рис 2.).

Рисунок 2 - Організаційно-правова форма соціальних підприємств

Створення та розвиток соціальних підприємств пов’язаний з потребами, які держава наразі не може повністю задовольнити з різних причин. Нинішня криза стала масштабним потрясінням, українське суспільство зіткнулося із безпрецедентною ситуацією. Турбулентність зовнішнього середовища, що спричинена пандемією COVID-19, ще більше підвищилась через введення воєнного стану та бойові дії на значній території України. Ці події викликали стрімке зростання безробіття, збільшення чисельності вразливих категорій населення та послаблення їх соціального захисту. Так, за даними соціологічної групи «Рейтинг» [6], станом на початок квітня 2022 року близько половини (53%) українців втратили роботу через війну, 22% працюють у звичному режимі, 21% – віддалено або частково, лише 2% – знайшли собі нову роботу. Найбільша кількість людей, що втратили роботу – мешканці східних областей Україні. Такі високі показники свідчать, що більше половини українців втратили джерело постійного доходу, який би покривав базові потреби людини, давав відчуття безпеки та знижував тривогу перед невизначеним майбутнім. Так, відповідно до даних опитування, економічне становище внаслідок війни значно погіршилося у 52% і скоріше погіршилося. Найбільше складнощів відчувають ті, хто вимушено змінили місце проживання, особливо мешканці східних областей. Отже, можливість якнайшвидше відновити роботу, запустити підприємства залишається вкрай важливим для відносної нормалізації життя українців під час війни.

За даними [6], у 2020 році за провідним показником якості соціальної діяльності соціального бізнесу – працевлаштування – орієнтовні річні показники у середньому досягли 250 працевлаштованих осіб на одне профільне соціальне підприємство. Звідси орієнтовні річні показники всіх соціальних підприємств – 87500 працевлаштованих осіб. Це 21% від всіх працевлаштованих осіб за рік по всій країні. Соціальні підприємства у переважній більшості випадків займаються працевлаштуванням осіб із соціально незахищених категорій населення. Виходячи з цього, соціальні підприємства орієнтовно за рік працевлаштовують у середньому 2% таких осіб

(осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО). А завдяки фінансовій підтримці з боку держави цей показник може і на далі зростати, оскільки згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.2022 р. № 331 всім працедавцям, за виключенням бюджетної сфери, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб, надається компенсація у розмірі 6 500 грн за кожну внутрішньо переміщену особу протягом двох місяців. Важливу роль у вирішенні економічних та соціальних проблем підкреслюють дані дослідження [6], відповідно до якого соціальні підприємства за рік надають соціальні послуги у середньому 80 соціально незахищеним особам на місяць. Тобто за рік клієнтами одного соціального підприємства стають у середньому орієнтовно 960 осіб. У розрізі всього соціального бізнесу річна база клієнтів складає у середньому 960 тис. осіб. Це 16,5% облікованих осіб з категорій соціально незахищених (осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО, осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах, безхатьків).

Дані щодо високого рівня безробіття у І кварталі 2022 року констатує також Державна служба зайнятості України. За її інформацією станом 1 квітня 2022 року кількість безробітних склала 286 879 осіб, а кількість вакансій – всього 33 528 одиниць. Відповідно, кількість претендентів на 1 вакансію становить 9 осіб [6]. Для кожної окремої людини безробіття спричиняє низку таких проблем, як втрата постійного джерела доходів, втрата кваліфікації та знецінювання результатів навчання, погіршення соціального статусу, психологічна напруга, втрата життєвих перспектив тощо. Безробіття провокує цілий ряд соціальних та економічних наслідків: загострення криміногенної ситуації; посилення соціальної напруженості; ріст кількості захворювань; збільшення соціальної диференціації; зниження трудової активності та скорочення рівня виробництва; підвищення навантаження на бюджет в розрізі виплат на допомогу безробітним; зниження рівня добробуту населення; зниження надходжень до державного бюджету [6]. На сучасному етапі важливо направити зусилля на подолання соціальних проблем, які загострилися у

кризовий час для Україні, тому потреба у нестандартних рішеннях та соціальних інноваціях зростає. Під час пошуків шляхів вирішення проблем безробіття населення України, особливо серед незахищених верств населення, які найбільше постраждали під час воєнного стану та в результаті бойових дій на територій України, у якості одного з дієвих інструментів слід розглядати соціальне підприємництво.

Останніми роками і до нині в України невпинно зростає кількість соціальних підприємств, що є своєрідною реакцією на прояви соціально-економічної кризи та необхідності пошуку альтернативних джерел фінансування та інструментів у вирішенні соціальних проблем найбільш уразливих категорій громадян. Тому навколо цієї діяльності часто об'єднуються однодумці та формується фінансовий капітал завдяки залученню фінансової підтримки інвесторів або через об'єднання коштів засновників-однодумців [7].

Джерелами фінансування СП є: доходи від власної підприємницької діяльності, гранти, залучені кредити, спонсорські внески тощо. Аналіз джерел фінансування СП вказує на те, що близько 75% обсягу фінансування діяльності СП займають власні кошти, 15 % коштів СП становлять гранти та спонсорські внески. Така тенденція свідчить про схильність до європейської системи здійснення соціального підприємництва і є ефективною. Хоча побутує думка, що надання коштів на безповоротній основі гальмує мотиваційну складову, а також бажання СП нарощувати прибуток та розширювати свою діяльність. Кредитні ресурси становлять лише 10 % усіх джерел фінансування СП. Зважаючи на високі відсоткові ставки за кредитами суб'єкти господарювання не охоче їх залучають до свого господарського обороту. Надання кредитів під низьку відсоткову ставку, на нашу думку, стимулюватиме підприємство працювати краще та ефективніше. До інших джерел фінансування ще відносять благодійні внески, нематеріальну підтримку партнерів, інвестиції засновників і т.д.

Розвитком і фінансуванням соціального підприємництва займаються такі

міжнародні організації та фонди як: Western NIS Enterprise Fund (США), Skoll Foundation (США), The Social Enterprise Fund (Канада), UnLtd (Велика Британія), Ashoka (США), Відродження (Україна), Британська Рада (Велика Британія) та інші. Серед них є організації для яких підтримка соціального підприємництва є одним з напрямків діяльності (Western NIS Enterprise Fund, Відродження, Британська Рада) та ті, для яких розвиток і поширення цього підприємництва є основною метою діяльності (Skoll Foundation, The Social Enterprise Fund, UnLtd, Ashoka) [5]. Допомога міжнародних фондів та організацій відрізняється від внутрішнього фінансування СП в тому, що інструментарій їхньої підтримки досить широкий, а саме: безповоротне надання коштів (гранти), надання коштів у безвідсотковий або пільговий кредит, методична допомога, наставництво тощо. Велика кількість СП беруть участь у конкурсах задля отримання гранту, а не безвідсоткового кредиту. На нашу думку, останній є більш дієвим, оскільки стимулює соціальне підприємство розвиватися і генерувати прибуток для того, аби повернути кредит. Водночас, грантове фінансування має ряд переваг, серед яких: безповоротне отримання коштів, низька вартість залучення коштів та організація немає подальших зобов'язань щодо свого функціонування. Недоліками є цільове використання коштів, періодична звітність, висока конкуренція за отримання гранту. В Україні 38% соціальних підприємств фінансуються за рахунок грантів (їхня частка становить від 1% до 85% у загальній структурі фінансового забезпечення) [8].

Отже, для того, аби сприяти інтенсивному розвитку соціального підприємництва в Україні, потрібно не лише використовувати досвід зарубіжних країн, а й сформувати власну стратегію розвитку із врахуванням усіх особливостей економічної, соціальної та політичної сфер нашої країни.

Щодо участі держави у діяльності соціального підприємництва доцільно поєднати різні підходи (американський та європейський) та, як наслідок, сформувати систему, за якої спостерігатиметься баланс підтримки діяльності соціальних підприємств з боку органів влади та їх самостійності. За умови

правильного та ефективного використання всіх названих можливостей, діяльність соціальних підприємств з плином часу значно знизить видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу та допоможе громаді самій забезпечувати власні повноваження, знизить рівень безробіття і цим самим забезпечить додатковий дохід до бюджетів різних рівнів. Соціальне підприємництво стане невід'ємною складовою економіки нашої країни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах складного економічного становища та воєнного стану в Україні соціальне підприємництво здатне згладити ряд гострих питань в суспільстві, а також прискорити їх вирішення. Діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та громадської адаптації і саме тому ця діяльність є вигідною для відновлення та економічного розвитку нашої держави. Соціальне підприємство здатне вирішувати ті завдання, які не можуть вирішити ні комерційний приватний, ні державний, ні третій сектор економіки (некомерційні організації). Не дивлячись на складні умови функціонування більшості установ та організацій в Україні під час воєнного стану, наразі здійснюються певні заходи з фінансової та організаційно-інформаційної підтримки вітчизняного соціального підприємництва з боку держави, вітчизняних та міжнародних організацій. Це створюватиме можливості для розвитку соціального підприємництва в Україні і, відповідно, покращення життя суспільства, виходу з соціально-економічної кризи та подальшого розвитку країни в цілому.

Список використаних джерел:

1. Богацька Н.М. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 53. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4

2. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Вип. 6(2). С. 129-132.

3. Давидовська Г. Основні підходи до класифікації соціальних підприємств. *Економічний дискурс*. 2021. Випуск 1–2. С. 132–137.

4. Салій І. Американський та європейський шляхи соціального підприємництва. *Громадський простір.* URL: http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/109-amerykanskyi-ta-ievropeiskyi-shliakhy-sotsialnoho-pidpryiemnytstva

5. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). Соціальна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html

6. Аналітична та статистична інформація Державної служби зайнятості: веб-сайт. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics

7. Богацька Н.М. Вплив ринку праці на конкурентоспроможність соціального підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-1

8. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html.

УДК 316.4

Гарбар В. А., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5351-7228
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У статті з'ясовано сутність, об'єкти, суб'єкти, мету, цілі, завдання, функції, принципи та інструменти соціальної політики. Виявлено основні проблеми формування сучасної державної соціальної політики в умовах російської агресії. Обґрунтовано необхідність істотне розширення поля соціальної

політики та зміну характеру її прояву в різних сферах соціально-економічних відносин. Запропоновано створення механізму регресних позовів до країни-агресора щодо відшкодування завданих збитків життю та здоров'ю громадян України та запровадження системної демографічної політики.

***Ключові слова**: соціальна політика, соціальна сфера, соціальний захист, соціальне забезпечення, принципи соціальної політики, завдання соціальної політики.*

Постановка проблеми. Соціальна політика має вагоме значення для повноцінного функціонування суспільства, розвитку політичного, економічного й гуманітарного складників держави. Реалізації соціальної політики дає змогу визначити оптимальні шляхи розвитку й модернізації соціальної сфери, переосмислити роль держави та її соціальні обов'язки в забезпеченні соціальних прав громадян, окреслити шляхи розподілу соціальної відповідальності між органами державної влади й місцевого самоврядування, а також забезпечити формування ефективної системи виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях, перерозподілити соціальні ролі між різними соціальними інститутами. Повномасштабна агресія росії в Україну стала викликом для соціальної сфери, яка опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику соціальної політики досліджують такі вчені, як: А. Гаряєва [1], Л. Мартинова [3; 4], Л. Осіпова [5; 6], Т. Павлюк [7], І. Сторонянська, Я. Турчин [1], Г. Чанишева [1], І. Юрчик [4; 7] та ін. Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання, пов'язані з формуванням та реалізацією соціальної політики держави в умовах російської агресії, потребують подальших наукових досліджень та пошуку шляхів їх вирішення.

Формування цілей дослідження. Метою статті є з'ясування нових підходів щодо сутнісних характеристик, проблем та викликів соціальної політики України в умовах російської агресії.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика – це комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.

Соціальна політика є системною за своїм характером, оскільки має цілісність взаємозалежних елементів. Основними елементами соціальної політики можна вважати об'єкт, суб'єкт, мета, цілі, завдання, функції, принципи, форми, засоби і методи реалізації соціальної політики.

До об'єктів соціальної політики належить: населення країни, включаючи різні елементи, такі як соціальні групи; соціальні відносини, явища та процеси.

Основним суб'єктом соціальної політики є держава, яка забезпечує соціальний захист різних соціальних груп, згладжує соціальну нерівність, формує сприятливе для людини життєве середовище. Вторинним суб'єктом соціальної політики є роботодавці, які слідують загальним соціальним правилам, які встановлюються державними владними структурами.

Мета соціальної політики – створення умов для розвитку й оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення суспільної злагоди і стабільності.

Соціальна політика має декілька цілей, а саме: зменшення соціальних ризиків, захист соціальних прав, задоволення потреб, стійкість щодо кризових та непередбачуваних подій [1, с. 31].

До основних завдань соціальної політики можна віднести:

– створення соціально-гарантованих умов для життєдіяльності громадян;

– забезпечення соціальної справедливості в суспільстві;

– створення передумов для розвитку суспільства в науково-технічному та культурному контексті;

– забезпечення громадян своєчасною, доступною та якісною соціальною підтримкою в умовах війни.

Досягнення мети соціальної політики здійснюється завдяки виконанню

соціальних функцій, до яких відносяться: економічна (підтримка різних видів економічної діяльності), політична (розвинення соціально-економічних передумов для збереження політичної стабільності в суспільстві) і стратегічна (створення соціально-економічних умов для збереження і поліпшення «людського капіталу», забезпечення необхідного рівня життя для всіх верств населення, доступу до якісного медичного та освітнього обслуговування, культурних цінностей)

До принципів, згідно яких здійснюється соціальна політика, належать

– принцип соціальної справедливості;

– принцип індивідуальної соціальної відповідальності;

– принцип соціальної солідарності;

– принцип соціального партнерства;

– принцип соціальної компенсації;

– принцип соціальних гарантій;

– принцип субсидіарності (підтримки).

Саме сутнісні характеристики соціальної політики, її функції та завдання визначають основні напрями її формування. До них віднесено: політика доходів населення; політика в сфері праці та трудових відносин, яка орієнтується на оплату та охорону праці, рівень зайнятості, соціальне страхування тощо; соціальна підтримка та захист непрацездатних і незаможних верств, що передбачає соціальне обслуговування, пенсійне забезпечення, соціальні гарантії тощо; розвиток галузей соціальної сфери: науки, освіти, культури, фізичної культури і спорту та основної – охорони здоров'я; соціально-екологічна політика; політика в галузі розвитку інфраструктури: будівництво й обслуговування доріг, транспортної мережі, зв'язку, житлового господарства, торгівельного й побутового обслуговування; міграційна політика, яка фокусується на зовнішній та внутрішній трудовій міграції, вимушеній міграції, захисті прав та інтересів співвітчизників за кордоном тощо; політика щодо певних категорій населення: молодіжна та сімейна політика, а також політика щодо осіб похилого віку та людей з інвалідністю тощо.

В сучасних умовах до напрямів формування соціальної політики слід віднести соціальний захист внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація соціальної політики в Україні характеризується рядом характерних ознак. Першою характерною рисою є те, що соціальна політика реалізується на трьох рівнях: державному, регіональному та муніципальному. Особливості даних рівнів реалізації соціальної політики наведені в табл. 1.

Таблиця 1 – Особливості рівнів реалізації соціальної політики

Рівні реалізації соціальної політики	Особливості
Державний	Прийняття стратегічних рішень про розвиток будь-яких важливих напрямів соціальної політики Концентрація основних фінансових, управлінських ресурсів.
Регіональний	Адаптація прийнятих стратегічних напрямів реалізації державної соціальної політики Вибір відповідних інструментів для реалізації певного спрямування державної соціальної політики
Муніципальний	Управлінські апарати найбільш наближені до специфіки соціальної проблематики Обмеженість у ресурсах для реалізації прийнятого на державному рівні рішення

Другою характерною рисою є нерівномірність соціального розвитку регіонів. З початком 2020 року пандемія призвела до економічної кризи, справивши серйозний руйнівний вплив на регіональний розвиток.

Російсько-українська війна, яку розв’язала росія у 2014 році призвела до процесів дестабілізації в окремих регіонах України, зокрема в Луганській та Донецькій областях. Це призвело до економічного падіння даних областей, втрати контролю над частиною територій та її економічного потенціалу. Економічні дисбаланси, які виникли внаслідок збройної агресії та гібридної війни, яка велася з боку росії вісім років, Україні вдалося побороти за рахунок механізмів податково-бюджетної та регіональної політики.

Внаслідок воєнної агресії росії 24 лютого 2022 року Україна постала перед новими викликами та проблемами в реалізації соціальної політики. Основними проблемами, які виникли є:

– втрата людського потенціалу;

– припинення діяльності малого та середнього бізнесу та закриття великих підприємств в зоні бойових територій;

– втрата податкових доходів та місцевих бюджетів;

– зниження та майже повна відсутність сприятливого інвестиційного клімату в державі;

– загрози продовольчій та енергетичній безпеці України;

– зниження експорту продукції [2].

Всі окреслені проблеми дуже ускладнюють життя та розвиток держави, регіонів, територіальних громад та матимуть важкі соціальні наслідки.

Більшість громадян України через війну потребує тієї чи іншої допомоги. Збільшується кількість людей, що декларують потребу у додатковій підтримці і, разом з тим, недостатньо ресурсів для задоволення абсолютно усіх запитів.

Наразі актуальною проблемою соціальної політики є повернення українців, які виїхали через війну за кордон, економічна незалежність громадян, в тому числі осіб з інвалідністю, кількість яких через російську агресію зростає щодня.

Держава усвідомлює проблеми, що постають перед Україною в умовах війни, та має чіткий план дій щодо подолання цих викликів. Один із таких викликів – зростання рівня бідності в Україні, який за період широкомасштабної військової агресії росії збільшився майже у п’ять разів. Війна відкинула Україну у рівні бідності на 16 років назад.

Ще одним важливим завданням соціальної політики України є організація належної поствоєнної адаптації демобілізованих військовослужбовців у мирне життя, в тому числі – сприяння економічній незалежності ветеранів та можливості конкурувати в цивільному секторі трудових відносин.

Також існує нагальна необхідність змінювати пенсійну систему України, яка вже давно не може гарантувати українцям поважного віку належного фінансового забезпечення. Впровадження потребує накопичувальна пенсійна система.

Серед нових для України викликів у соціальній сфері – створення механізму регресних позовів до країни-агресора щодо відшкодування завданих збитків життю та здоров’ю громадян України та запровадження системної демографічної політики.

Окремої уваги також потребує державна політика у сфері праці з урахуванням міграції населення в умовах війни.

Висновки. У сучасних умовах можна говорити про істотне розширення поля соціальної політики та зміну характеру її прояву в різних сферах соціально-економічних відносин.

Україну чекають надзвичайно важкі часи з точки зору соціального забезпечення. Уже сьогодні вітчизняну соціальну систему повністю фінансують міжнародні партнери. Тому для переходу з військових рейок на рейки мирного часу та повернення тих прав і захисту, які були до війни, потрібні час та багато роботи кожного в країні.

Наразі Верховна Рада України разом із Кабінетом Міністрів України та міжнародними експертами напрацьовують Національну стратегію доходів, якою має бути врегульовано питання оподаткування фізичних осіб та передбачена можливість звільнення нижнього доходу кожного утриманця родини від оподаткування. Таким чином держава підтримає годувальника у забезпеченні базових потреб домогосподарства.

У процесі напрацювання нової соціальної політики планують передбачити відповідальність юридичних та фізичних осіб за нанесену шкоду життю та здоров'ю та, відповідно, створити методологію чесної компенсації. Компенсація за нанесену шкоду життю та здоров'ю має передбачати перевлаштування життя під потреби особи, яка отримала інвалідність внаслідок нанесення такої шкоди, і покривати недоотриманий людиною дохід.

Після завершення воєнних дій соціальна політика має стати вагомим механізмом взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Гаєвая О.В., Гаряєва А.М., Муренко О.Л. Генеза соціальної політики. Актуальні проблеми держави і права. 2018. С. 28–34.

2. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості : науково-аналітичне видання/ наук. ред. І.З. Сторонянська. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього», 2022. 70 с.

3. Мартинова Л.Б. Соціальна політика України в контексті забезпечення конкурентних переваг людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 1 (9). С. 127–134.

4. Мартинова Л.Б., Юрчик І.Б. Особливості соціальної політики в сучасних умовах. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2019. № 4/1 (64). С. 126–131.

5. Осіпова Л., Грицик Н. Фінансування соціального забезпечення в умовах децентралізації. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3 (13). С. 10–15.

6. Осіпова Л.В. Особливості соціального забезпечення в умовах глобалізації економічного простору. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 1. С. 78–83.

7. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство.* 2022. № 39. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63

8. Соціальна політика / за заг. ред. В.М. Пічі та Я.Б. Турчин. Львів : Новий світ, 2018. 318 с.

9. Чанишева Г.М. Соціальна політика : поняття, цілі та правове забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 80–85.

УДК 330.332.1

Красняк О. П., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1645-1431
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ

У статті досліджено основні підходи до визначення поняття та оцінки інвестиційної привабливості економіки. Встановлено основні фактори впливу на інвестиційну привабливість країни. Узагальнено основні питання щодо

залучення інвестицій в національну економіку, стан інвестиційної привабливості України за міжнародною оцінкою, напрями підвищення інвестиційної привабливості економіки.

Ключові слова: *інвестиційна привабливість, іноземні інвестиції, міжнародний рейтинг, інвестиційний клімат.*

Постановка проблеми. Іноземні інвестиції, як відомо, є фактором економічного зростання, є додатковим джерелом інвестиційного капіталу у виробництво товарів і послуг у країні, що супроводжується передачею технологій, ноу-хау. В умовах глобалізації зі збільшенням масштабів міжнародного руху капіталу зростає роль інвестицій як важливого чинника економічного розвитку.

Інвестиційна привабливість регіону, виступаючи основним індикатором, що формує інвестиційний клімат, визначає умови для реалізації інвестиційної політики країни та виступає якісним показником реалізації інвестиційної політики на сучасному етапі. Масштабна війна стала новим фактором впливу на рівень ділової активності та інвестиційний клімат в Україні, та на цьому етапі розвитку інвестиції надзвичайно важливі для країн, оскільки вони сприяють зростанню бізнесу та притоку капіталу в країну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу до поняття інвестиційної привабливості економіки приділяли у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: С.І. Вакарина, С.В., Коссова В.В., Дж Брегхема, А.П. Гайдуцький, М. Фрідмен, І.М. Новак та інші, проте питання залишається досі актуальним та дискусійним.

Під час проведення оцінки інвестиційної привабливості країни, як зазначає Н.Цопа, слід врахувати сукупності політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних та зарубіжних інвесторів, з урахуванням факторів: політико-правового середовища, економічного середовища, соціально-культурного середовища, ресурсів, інфраструктури, екології [1, с.58]

І.В. Нападовська наголошує, що інвестиційна привабливість - це

сукупність потенційних варіантів вкладання коштів з ціллю отримання економічних вигід у майбутньому як наслідок результатів минулої господарської діяльності потенційного об’єкта інвестування, що суб’єктивно оцінюється інвестором [2, с. 57].

О. Маслак, В. Таловер зазначають, що інвестиційна привабливість це комплекс різноманітних факторів, перелік яких і вага яких може змінюватись в залежності від цілей інвесторів, виробничо-технічних особливостей об’єкта інвестування, його економічного розвитку у минулому, на теперішній час, а також очікуваного у майбутньому [3, с. 52]

Г. Ігольников та Є. Патрушева наголошують, що інвестиційна привабливість – це гарантоване надійне і своєчасне досягнення цілей інвестора на базі економічних результатів діяльності даного інвестора [4].

Аналіз досліджень та публікацій свідчать про значний інтерес до інвестиційної привабливості як економічної категорії та різноплановість факторів впливу.

Метою статті є визначити основні підходи та продемонструвати зміст факторів, що впливають на інвестиційну привабливість країни, з метою вибору та оцінки оптимальних напрямів її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна привабливість є важливим чинником активізації інвестиційних процесів. Високий рівень інвестиційної привабливості забезпечує стабільність надходження в країну інвестиційного капіталу, додаткові надходження до державного бюджету, покращення внутрішнього соціального середовища.

Чинниками інвестиційної привабливості країни є переважно певні макроекономічні показники розвиненості країни загалом, що залежать від розвитку технологій, рівня життя та багатьох інших, пов'язаних між собою параметрами, поєднуючи які можна скласти цілісну картину інвестиційної привабливості тієї чи іншої країни чи регіону.

До факторів належать: фактор ризику; рівень економічного зростання; політична стабільність; розміри ринку; залежність від іноземної допомоги; розміри зовнішнього боргу; конвертованість валюти; рівень внутрішніх накопичень; рівень розвитку інфраструктури.

Суттєвою особливістю системи управління інвестиційними ризиками є врахування фактору ризику в інвестиційних розрахунках, зокрема в об'єктивній оцінці його рівня з метою забезпечення формування необхідної дохідності інвестиційних операцій та розробки системи заходів, які дадуть змогу мінімізувати його негативні фінансові наслідки для інвестиційної діяльності підприємства ЗЕД [5].

Світова економіка різко змінилась протягом останніх років. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) відігравали важливу роль у регіональних економічних розробках як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, як джерела фінансів, технологій та інновацій, управління, навичок праці та конкуренції [6].

Від рівня розвитку та стану цих факторів залежить практично все життя економіки будь-якої країни.

В Україні питання інвестиційної привабливості є предметом європейського дослідження Бізнес Асоціації (EVA) яка заснована в 1999 році за підтримки Європейської Комісії в Україні. Індекс інвестиційної привабливості EVA визначається на основі експертизи перших в Асоціації компаній-учасниць і розраховується кілька разів на рік [7].

Неодмінний показник індексу інвестиційної привабливості України за перше півріччя 2022 року через масштабну війну впав на пів пункту і досяг 2,17 бала з 5 можливих. Це найнижче значення з 2013 року. Про це свідчать дослідження Європейської Бізнес Асоціації. На кінець 2021 року індекс становив 2,73 бала. Для порівняння, в активний період пандемії Covid-19 індекс знизився до 2,4 пункту, що залишається найнижчим значенням за весь період дослідження. Оцінка поточного стану інвестиційного клімату залишається найнижчою серед усіх компонентів Індексу. В Бізнес Асоціація підкреслили, що піврічна оцінка динаміки інвестиційного середовища також значно погіршилася. Слід зазначити, що 79% інвесторів бачать негативний рух, а 17% вважають, що бізнес-середовище суттєво не змінилося. Прогноз на наступні місяців буде трохи кращим. Лише 38% очікують, що ситуація буде

погіршуватися, тоді як 36% вважають, що інвестиційне середовище не зазнає істотних змін, а 26% очікують покращення ситуації. Водночас, незважаючи на війну, 91% компаній асоціації планують продовжувати працювати на українському ринку, а 55% з них інвестуватимуть в Україну навіть у воєнний час [8].

На друге півріччя 2022 року показник індексу інвестиційної привабливості України склав 2,48 бали. Незважаючи на війну, 99% компаній Асоціації планують продовжувати працювати на українському ринку в 2023 році, а 63% з них інвестуватимуть в Україну навіть під час війни. Водночас лише 17% вважають, що нові інвестори в Україні будуть вигідними. Масштабне військове вторгнення Росії в Україну продовжує очолювати список факторів, що впливають на інвестиційний клімат.

Б. Данилишин зазначає, низький рівень інвестування обмежує продуктивність економіки та ефективне використання її потенціалу, і, як наслідок, визначає низькі довгострокові темпи її економічного зростання [9].

Незважаючи на війну, Україна залишається привабливим ринком для іноземних інвесторів. Проте під час повномасштабної війни іноземні й українські компанії анонсували багато інвестиційних проєктів.

За даними Мінекономіки, протягом місяця, на початку жовтня 2022 року, на платформу Advantage Ukraine, яку презентував президент України Володимир Зеленський, надійшло понад 250 заявок. В грудні кількість пропозицій подвоїлася на понад 500 запитів щодо можливостей інвестування в Україні, а також пропозицій проєктів та торгівельної співпраці [10].

Сьогодні, багато країн цивілізованого світу оголосили про свій намір взяти участь у відбудові України після війни, відкриваючи перспективу стати членом Європейського Союзу. Це, безперечно, додасть впевненості у завтрашньому дні, але національна економіка має запрацювати вже зараз.

Тому інвестиції є одним із ключових чинників розвитку економічного відновлення країни. Наша держава має значний потенціал для залучення інвестицій, зокрема щодо розвиненої інфраструктури, доступу до ринку та передових технологій.

Україна має великий інвестиційний потенціал, особливо в таких секторах економіки, як переробка сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних матеріалів, логістика, декарбонізація та зелені технології, а також транспорт і машинобудування, тобто є привабливою для іноземних інвесторів. Тому інвестиції відіграють важливу роль у зміцненні української економіки та забезпеченні її зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інвестиційна привабливість України, безумовно, є однією з головних тем як теоретичного, так і практичного характеру, оскільки від цього багато в чому залежить інтенсивність розвитку, а також спрямованість всіх галузей економіки. Виходячи з проведених досліджень, можна стверджувати, що для підвищення інвестиційної привабливості України необхідно розробити стабільну державну політику у сфері іноземного інвестування, яка є довгостроково розрахованою з урахуванням національних цілей і пріоритетів. Потрібно прагнути створити сприятливий інвестиційний клімат не лише для іноземних інвесторів, а й для своїх власних.

Список використаних джерел:

1. Цопа Н.В. Особливості оцінки інвестиційної привабливості регіонів. *Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції.* 2017. №1. С. 56-59.

2. Нападовська І.В. Теоретичні та методичні аспекти дослідження інвестиційної привабливості України. *Вісник ДонДует*. №4(28). 2005. С.55-61.

3. Маслак О.І., Таловер В.А. Комплексна оцінка інвестиційної привабливості країни. *Економічний форум*. 2016. №3. С. 51-59.

4. Панухник О. В. Війна та український бізнес. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах. 2022. С. 32–34. URL: https://cutt.ly/R6koKHf

5. Супрун С.Д, Хачатрян В.В. Особливості управління інвестиційними ризиками на підприємствах ЗЕД. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/62.pdf

6. Мельничук О.П., Доценко І.О. Сучасні тенденції міжнародної інвестиційної діяльності. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/40_2019/5.pdf

7. Європейська Бізнес Асоціація. URL: https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analityka/

8. Індекс інвестиційної привабливості України через війну сягнув мінімуму з 2013 року. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/8/690164/

9. Данилишин Б. Щодо стану інвестиційних процесів в економіці України та шляхів їх активізації. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/503439_shchodo_stanu_investitsiynih_protsesiv.html

10. Інвестування в Україну під час війни. URL: https://trans.info/ua/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240

УДК 005.511

Кульганік О. М., канд. екон. наук
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2276-1161
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ДІАГНОСТИКА ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено особливості логістики міжнародної діяльності експортних операцій в умовах війни. Обґрунтовано експортні можливості України зернових та зернобобових культурах за 2022-2023 рр. Здійснено моніторинг експортних операцій логістичної діяльності в процесі управління міжнародної конкурентоспроможності ДП «Тегра Україна ЛТД». Встановлено, що конкурентоспроможність підприємства можна визначати як спроможність підприємства краще забезпечувати пропозицію товарів чи послуг, порівняно із конкурентами, за рахунок надання товарам чи послугам диференційованих властивостей за умов дотримання стандартів якості.

Ключові слова: *логістична діяльність, експорт, конкурентоспроможність, міжнародний ринок, митний контроль.*

Постановка проблеми. Логістична діяльність відіграє важливу роль в експортних операціях і має значний вплив на успішність та ефективність цих операцій. Адже логістика включає в себе планування та організацію транспортування товарів з місця їхнього виробництва до пункту виходу за кордон або до порту, з якого вони будуть експортуватися. Вибір оптимального виду транспорту та маршруту є критичними факторами для зниження витрат і забезпечення своєчасності доставки. Експортні операції логістичної діяльності в умовах війни в Україні є надзвичайно складними і потребують великої уваги до безпеки, організації та виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика експортних операцій логістичної діяльності в процесі управління міжнародної конкурентоспроможності підприємства досить широко досліджувалася зарубіжними та вітчизняними науковцями, серед яких: Авраменко О.В., Гарбар В.А., Гришко В.В., Залознова Ю., Мельничук О.П., Пейн А., Суітаріс В., Стратійчук В.М., Трушкіна Н., Хачатрян В.В., Хьюмер Л. та ін.

Мета статті. Полягає в дослідженні експортних операцій логістичної діяльності в процесі управління міжнародної конкурентоспроможності підприємства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Особливості логістики міжнародної діяльності експортних операцій полягає: по-перше, в проходженні митного контролю і врегулюванні митних формальностей; по-друге, виконанні умов доставки товарів згідно міжнародних правил перевезення і договорів купівлі-продажу на основі Інкотермс; по-третє, в оформленні транспортних, супровідних документів товароруху; по-четверте, транспортному страхуванні в зовнішньоекономічній діяльності [3].

Експортними операціями є:

- остаточне вивезення товару – у вільний обіг за межі митного кордону. Умова – відсутність зобов’язань щодо їхнього зворотного ввезення (ч. 1 ст. 82 Митного кодексу України) [1]. При цьому товари фізично уже можуть бути вивезені за межі митної території, але перебувати ще під митним контролем (ч. 1 ст. 83 МКУ) [6];

- продаж товару іноземному суб'єкту господарювання – навіть без вивезення за митний кордон (ст. 1 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959) [4];

- реекспорт – зворотній вивіз товару, який був раніше ввезений на митну територію України, тобто був імпортований (ст. 1 Закону про ЗЕД) [4].

Україна у 2023-2024 маркетинговому році (з 1 липня по 28 серпня 2023 року) експортувала 4,157 млн т зернових та зернобобових: 1,773 млн т пшениці, 460 тис. т ячменю, 0,6 тис. т жита та 1,916 млн т кукурудзи. Для порівняння: у 2022-2023 маркетинговому році станом на 31 серпня 2022 року Україна експортувала 3,964 млн т зернових та зернобобових, у тому числі: 1,139 млн т пшениці, 310 тис. т ячменю, 0,5 тис. т жита та 2,498 млн т кукурудзи. З початку серпня 2023 року Україна вже експортувала 1,884 млн т зернових та зернобобових (станом на 31 серпня 2022 р. - 2,264 млн т), у тому числі: 952 тис. т пшениці (763 тис. т), 165 тис. т ячменю (161 тис. т) та 763 тис. т кукурудзи (1,331 млн т). З початку 2023-2024 маркетингового року Україна експортувала 20,8 тис. т борошна (у 2022-2023 маркетинговому році на відповідну дату - 11,9 тис. т) [7].

Діагностику експортних операцій логістичної діяльності в процесі управління міжнародної конкурентоспроможності підприємства здійснимо на прикладі Дочірнього підприємства «Тегра Україна ЛТД», яке є частиною Теувес Холдінг Б.В. (Нідерланди). Більше 20 років «Тегра Україна ЛТД» працює на українському ринку соєвої макухи та соєвої олії, а також займається торгівлею олійними, зерновими та бобовими культурами, міжнародними перевезеннями. ДП «Тегра Україна ЛТД» є експортно орієнтованим підприємством. Протягом 2020-2021 рр. підприємство отримувало доходи саме за рахунок експорту продукції на міжнародний ринок. У 2022 р. ДП «Тегра Україна ЛТД» надавало логістичні послуги підприємствам, що передбачає переважно перевезення грузових вантажів за кордон [2]. Загалом, міжнародні вантажні перевезення передбачають перетин кордону інших держав. Відповідно така діяльність повинна ураховувати міжнародні правила, неухильно дотримуватися митних правил і процедур. Це включає надання відповідної документації, сплату митних зборів і податків, а також дотримання

правил імпорту / експорту [5]. Міжнародні вантажні перевезення вимагають великої кількості документації та документів [8]. Це включає в себе коносаменти, комерційні рахунки-фактури, пакувальні листи, сертифікати походження, страхові документи, митні декларації, а також різні дозволи та ліцензії. Точна та своєчасна документація є важливою для безперешкодного транзиту та дотримання правил міжнародної торгівлі.

Для здійснення міжнародних перевезень ДП «Тегра Україна ЛТД» оформляє такий перелік документів, як: CMR, інвойс, митну декларацію, сертифікат якості, міжнародний ветеринарний сертифікат, заява виробника 3 мовами написана, сертифікат EUR.1. Перелічені документи є стандартним набором документів, які необхідні для ДП «Тегра Україна ЛТД» для безперебійного значення міжнародних перевезень. Крім того, ДП «Тегра Україна ЛТД» доволі часто перевозить гуманітарні вантажі. У такому разі до стандартного переліку документів додається пакінг ліст та декларація про перелік вантажу, що визначається гуманітарною допомогою.

В контексті проведеного аналізу на рисунку 1 наведено структуру продажу продукції та послуг підприємства за 2020-2022 рр.

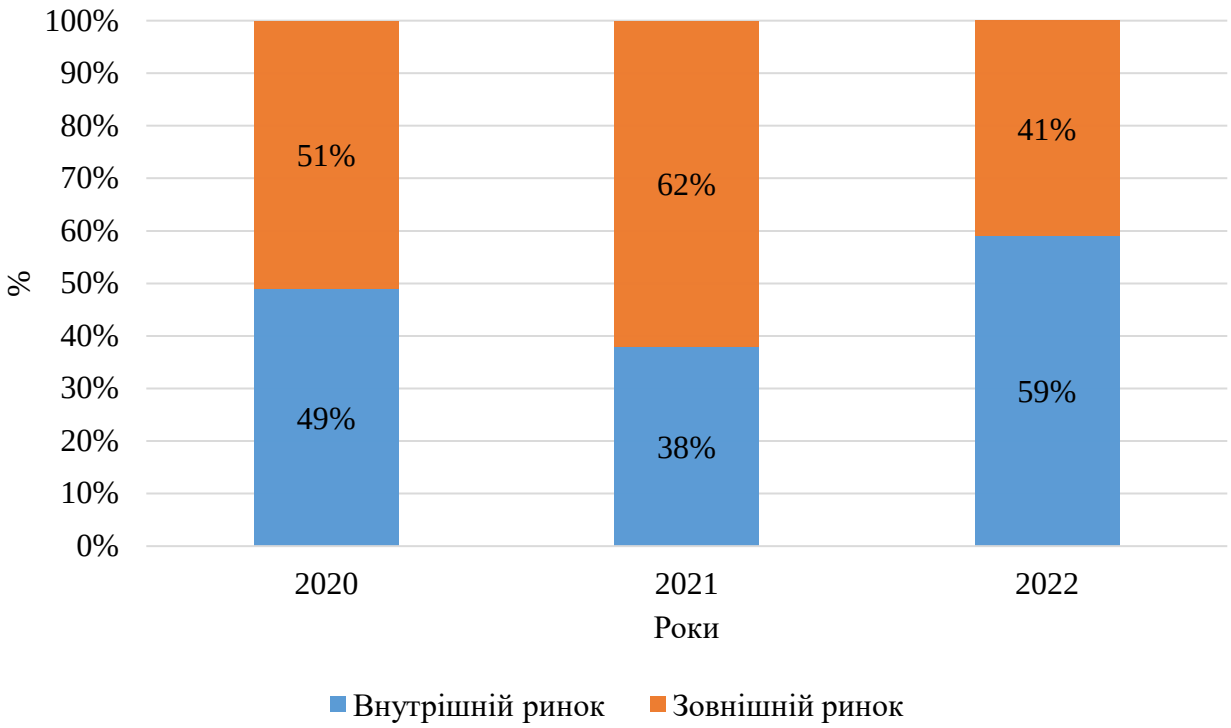

Рисунок 1 – Структура продажу продукції та послуг ДП «Тегра Україна ЛТД» за ринками у 2020-2022 рр., %

З наведених даних можна зробити висновок про те, що структура продажу ДП «Тегра Україна ЛТД» за ринками суттєво змінюється протягом останніх років. Так, у 2020 р. на міжнародний ринок припадало 51 % обсягу продажу, у 2021 р. – 62 %, а у 2022 р. скоротилися до 41 %. Відмітимо, що саме 2021 р., коли ДП «Тегра Україна ЛТД» найбільше експортувало, виявився найбільш прибутковим роком. Тому можна зробити висновок про те, що основні прибутки підприємству забезпечує саме міжнародна діяльність. Зменшення експорту в 2022 р. можна пояснити тим, що в період війни активно зріс попит на логістичні послуги в середині України. До того ж у 2022 р. досліджуване підприємство не реалізовувало власну продукцію на міжнародний ринок.

На рисунку 2 наведено динаміку обсягів експорту продукції та послуг ДП «Тегра Україна ЛТД» за 2020-2022 рр.

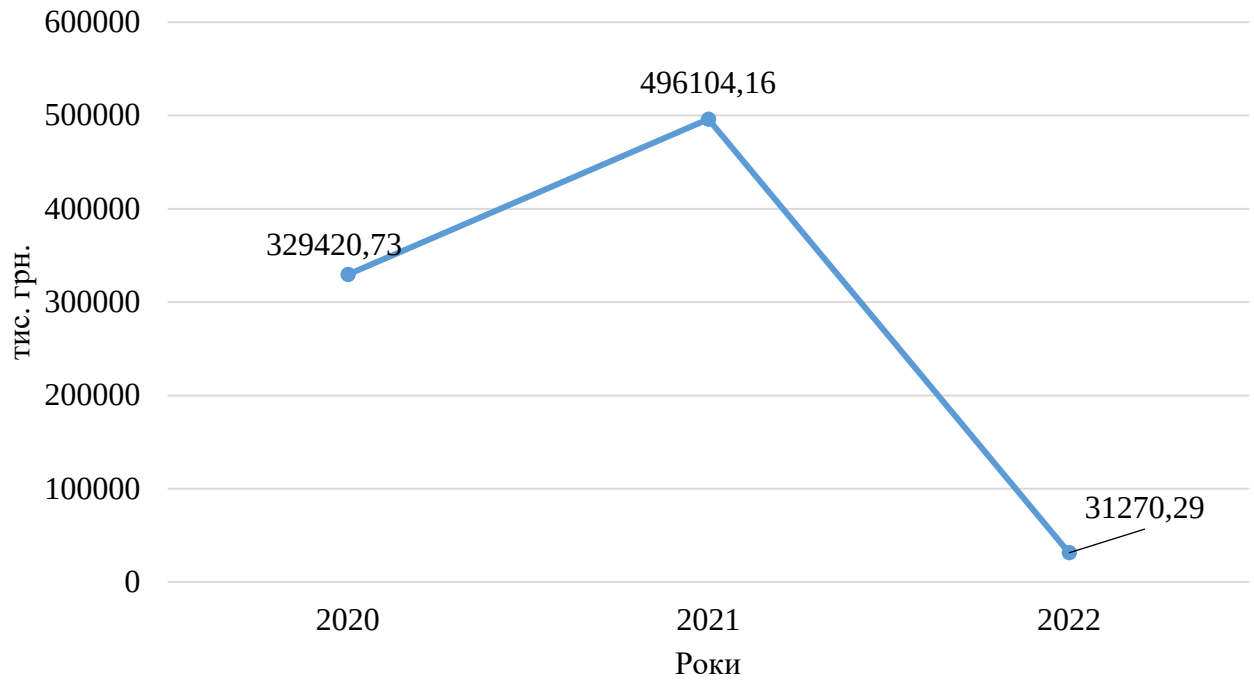

Рисунок 2 – Динаміка обсягів експорту продукції та послуг ДП «Тегра Україна ЛТД» за 2020-2022 рр.

Наведені дані вказують на те, що максимуми обсягів експорту зафіксовано у 2021 р. обсягом 496104,16 тис. грн. У цей рік ДП «Тегра Україна ЛТД» експортувало продукцію власного виробництва, а саме: горох, кукурудзу, пшеницю, ріпак та іншу сільськогосподарську продукцію. На обсяги експорту ДП «Тегра Україна ЛТД» суттєвий вплив має стан сільськогосподарської галузі, від чого залежать обсяги виробництва підприємства. У 2022 р. обсяги експорту суттєво знизилися до 31270,29 тис. грн.

У звітному році через трансформацію власної бізнес-моделі експорт ДП «Тегра Україна ЛТД» забезпечували виключно логістичні послуги. Так, підприємство у 2022 р. перевозило на зарубіжні ринки аграрну продукцію на умовах договорів як перевізник інших сільськогосподарських компаній. Більш детальну структуру експорту ДП «Тегра Україна ЛТД» за товарами та послугами наведено на рис. 3.

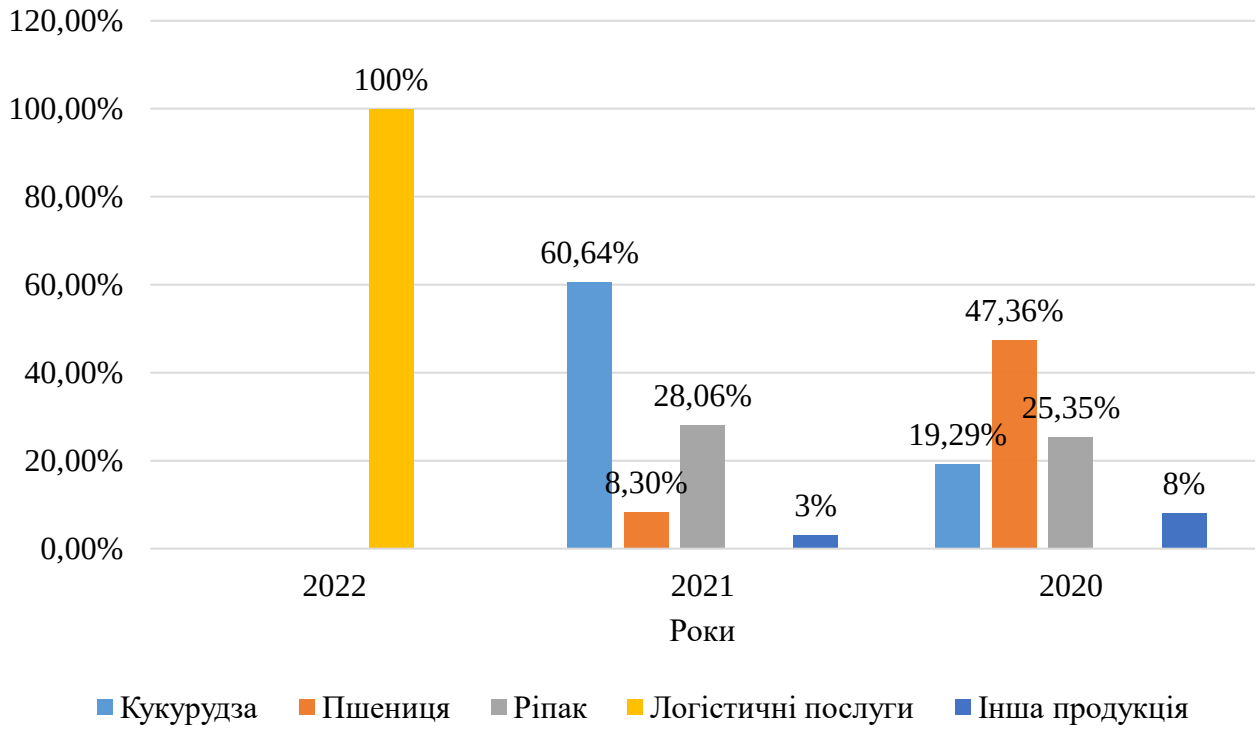

Рисунок 3 – Структура експорту ДП «Тегра Україна ЛТД» за товарами та послугами у 2020-2022 рр.

Можна відзначити, що у 2020-2021 рр. експортний продуктовий портфель ДП «Тегра Україна ЛТД» був досить диверсифікованим.

Підприємство на міжнародні ринки експортувало власну продукцію сільськогосподарського призначення. Зокрема, у 2021 р. найбільші обсяги експорту припадали на кукурудзу, а у 2020 р. – пшеницю. У 2022 р. структура експорту для підприємство є досить однорідною, оскільки ДП «Тегра Україна ЛТД» експортувало виключно власні логістичні послуги.

При аналізі міжнародної діяльності ДП «Тегра Україна ЛТД» важливого значення набуває й географічний принцип, тобто країни у які підприємство експортувало продукцію та послуги. На рис. 4 наведено структура експорту підприємства за географічним принципом у 2020-2022 рр.

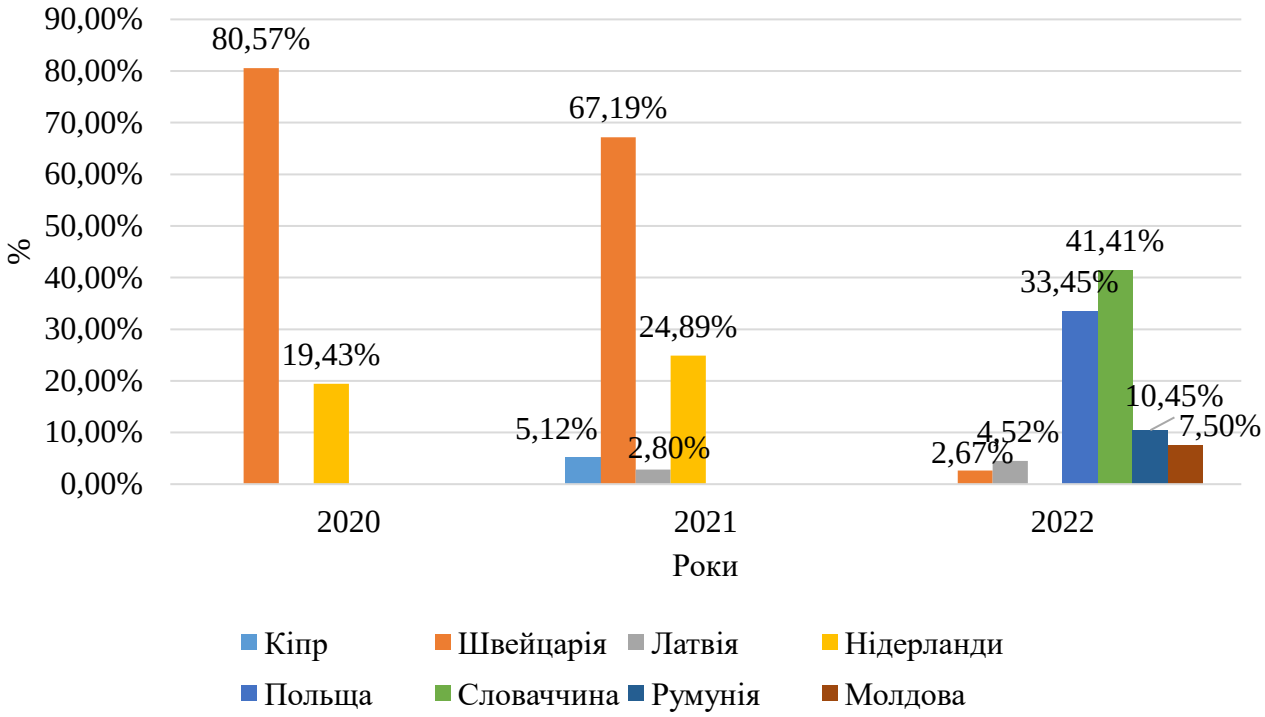

Рисунок 4 – Структура експорту ДП «Тегра Україна ЛТД» за географічним принципом у 2020-2022 рр.

Експорт ДП «Тегра Україна ЛТД» за географічним принципом протягом 2020-2022 рр. суттєво змінився. У 2020-2021 рр. основний експорт продукції припадав на Швейцарію та Нідерланди. У звітному році через зміну профілю своєї діяльності ДП «Тегра Україна ЛТД» надавав послуги перевезення здебільшого у такі близькі країни як Польщу, Словаччину, Румунію тощо. Клієнтами ДП «Тегра Україна ЛТД» є аграрні підприємства, які за допомогою послуг компанії транспортують сільськогосподарську продукцію до місця призначення.

Отже, ДП «Тегра Україна ЛТД» є активним учасником міжнародної діяльності. У 2022 р. основні доходи підприємству забезпечувало надання послуг автомобільного перевезення закордон. У даному виді діяльності важливе значення відводиться ефективно налагодженій логістиці. Результати проведеного аналізу вказують, що ефективність міжнародних перевезень ДП «Тегра Україна ЛТД» суттєво знизилися. Зокрема, за три останні роки рентабельність даного виду діяльності зменшилася з 17,85 % до 2,78 %. Головна причина цього криється у суттєвому зростанні логістичних витрат, зокрема витрат на паливо та інші паливно-мастильні матеріали.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, логістика включає в себе управління складськими запасами та забезпеченням правильного зберігання товарів. Це допомагає уникнути втрати товарів через псування, пошкодження або втрату під час транспортування. Також логістика включає в себе всі формальності і процедури, пов’язані з вивезенням товарів з країни, такі як оформлення документів, декларування мита і податків, а також дотримання відповідних правил і вимог. Митне оформлення передбачає виконання всіх необхідних митних процедур і оформлення документів для в'їзду товарів до країни призначення. Правильне митне оформлення допомагає уникнути затримок і проблем при ввезенні товарів. Логістична діяльність в експортних операціях допомагає забезпечити ефективність, економію коштів та точність в усіх етапах постачання товарів на зовнішні ринки і є важливою частиною міжнародного бізнесу. Забезпечення безпеки персоналу та товарів є пріоритетом будь якого підприємства. В умовах воєнного стану важливо здійснювати експортні операції тільки в областях, які не є активними зонами бойових дій. Важливо співпрацювати з урядовими органами та отримувати інформацію щодо обмежень та рекомендацій для експортних операцій в умовах війни. Перед проведенням експортних операцій важливо ретельно перевіряти своїх контрагентів в їхній надійності та здатності виконувати свої зобов'язання, навіть в умовах війни. Оформлення страхування від ризику втрат та пошкоджень товарів є важливою практикою при експортних операціях, особливо в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Бухгалтерський та податковий облік експортних операцій. URL: https://buhplatforma.com.ua/article/8185-eksportn-operats-2020» (дата звернення: 22.08.2023).

2. Гарбар В.А., Кульганік О.М. Аналіз ефективності логістичних рішень в міжнародній діяльності підприємства. «Colloquium-journal» № 16(175), 2023 / Economic sciences. P. 45-49 (дата звернення: 22.08.2023).

3. Гришко В. В. Управління логістичними операціями зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. Випуск № 35 / 2022. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-54 (дата звернення: 22.08.2023).

4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text (дата звернення: 22.08.2023).

5. Мельничук О. П. Проблемні аспекти міжнародної торгівлі у глобальних мережах поставок. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7403. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.57 (дата звернення: 22.08.2023).

6. Митний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text (дата звернення: 22.08.2023).

7. Україна вже експортувала понад 3,6 мільйона тонн зернових. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751100-ukraina-vze-eksportuvala-ponad-36-miljona-tonn-zernovih.html (дата звернення: 22.08.2023).

8. Хачатрян В.В., Стратійчук В.М. Концептуальні основи розвитку експортного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. №5. Т.1. С.28-32. URL: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-3 (дата звернення: 22.08.2023).

УДК 339.5:005.31

Мельничук О. П., канд. екон. наук, доцент
ORCID http://orcid.org/0000-0003-2180-932X
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПРОВЕДЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ РОЗРАХУНКІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Здійснено оцінку ефективності імпортних операцій на прикладі підприємства суб'єкта міжнародного бізнесу. Визначено основних постачальників імпортної сировини. Проведено порівняння вартості вітчизняної сировини та аналогів від посередників імпортної сировини. Розраховано показники ефективності.

Ключові слова: *імпорт, рентабельність , витрати, ефективність.*

Постановка проблеми. Важливою частиною для багатьох організацій, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю, є оцінка ефективності зовнішньоекономічної діяльності, зокрема оцінка ефективності імпортних операцій. Ця оцінка дає змогу підтримати рентабельність та конкурентоспроможність організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку питань аналітики ефективності міжнародної діяльності внесли вітчизняні та зарубіжні вчені Артемьєв В., Бариленко В. І., Бондаренко В. Г., Гарбар В. А., Кульганік О.М. [1], Дмитришин Б. В. [2], Ляшенко О., Купріянов М.С., Курбацька Л. М. [3], Степаненко В.В., Кісінджер Г., Томашевський О. М., Мельник О., Пономаренко І. В. [4], Шарко М. В., Гусаріна Н. В. [5], Хачатрян В.В., Стратійчук В.М. [6] та інші.

Метою статті є проведення аналітичних розрахунків з метою оптимізації імпортної діяльності суб'єкта міжнародного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних напрямків зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що досліджується є імпорт, так як всю власну продукцію підприємство виробляє з імпортованої сировини. Постачальником сировини із Індії є компанія «IndoCocoa». Окрім того какао-

боби імпортуються із Малайзії і повністю задовольняють компанію співвідношенням ціни та якості. Ще однією країною-імпортером обладнання є Коста-Ріка, звідки товариство отримує какао-масло. Партнерські відносини між підприємствами є довгостроковими та постійними, закупівлі – стабільними.

Підприємство в основному використовують базові умови поставки DAT (Delivered at Terminal) з використанням автомобільного транспорту. Це означає, що відповідальність за доставку товару переходить на покупця після його прибуття на термінал призначення.

Таблиця 1 – Характеристика іноземних постачальників

Країна	Назва компанії	Предмет імпорту
Індія	«IndoCocoa»	Компанія спеціалізується на постачанні високоякісних какао-бобів та какао-продуктів з регіонів Індії, відомих своїм виробництвом якісної какао-сировини. «IndoCocoa» має добру репутацію на ринку та визнану якість своїх продуктів, а також забезпечує стабільні поставки
Малайзія	«Tropical Cocoa Harvest»	Компанія спеціалізується на експорті якісних какао-бобів та какао-продуктів з Малайзії, що відома своїм виробництвом якісної сировини для кондитерської промисловості. «Tropical Cocoa Harvest» має репутацію надійного постачальника, забезпечуючи якість та стабільність поставок своїх продуктів.
Коста-Ріка	«ChocoBliss»	«ChocoBliss» – це провідний постачальник якісного какао-масла з Коста-Рики. Компанія спеціалізується на постачанні високоякісної сировини для виготовлення шоколадних цукерок та кондитерських виробів. «ChocoBliss» пропонує своїм клієнтам натуральне та надійне какао-масло, що забезпечує високу якість та неперевершений смак їхньої продукції.

Відзначимо, що повна собівартість продукції формується з різних складових, включаючи собівартість продукції, купівельну вартість сировини, транспортні витрати, витрати на збут та оплату праці, а також інші витрати, пов’язані з виробництвом та функціонуванням підприємства.

Головною метою проведення підприємством імпортних операції є ефективність їх здійснення. Недоцільно спланована або необґрунтована стратегія імпорту може призвести до значних фінансових збитків або непотрібних витрат, що ускладнюють досягнення прибутковості підприємства.

Деякі проблеми, пов’язані з імпортною діяльністю підприємства, можуть включати:

1. Збільшення обсягу імпортованої сировини для виробництва продукції, що може вимагати додаткових зусиль та коштів для забезпечення поставок та контролю над якістю сировини.

2. Значна затримка в часі, пов’язана з процесом імпорту через віддаленість підприємства-імпортера від країн-постачальників. Це може призвести до втрати часу та затримок у виробничому процесі.

3. Погіршення термінів доставки через недоступність авіаційного та морського сполучення через воєнний конфлікт в Україні, що призводить до нестабільності та несприятливих умов для імпортних операцій.

4. Затримки та порушення термінів поставок, які можуть виникати у системі виробництва через недосягнення чіткої координації між постачальниками та підприємством, а також через несприятливі обставини, такі як виробничі незгоди або транспортні проблеми.

Для визначення ефективності імпортної діяльності необхідно порівняти затрати на придбання імпортної та вітчизняної, аналогічній імпортній, сировині. Так як вітчизняного виробника в Україні немає, тому за вартість придбання вітчизняної сировини приймаємо вартість ситовини дистриб’ютора (табл. 2.).

Таблиця 2 – Розрахункові дані для визначення ефективності імпортної діяльності підприємства за 2018–2022 роки

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Темп приросту 2021/2020, %	Темп приросту 2022/2021,%
Обсяг закупівлі продукції, тис.т	72,1	83,3	85,3	88,5	89,6	3,75	1,24
Затрати на придбання 1т вітчизняної сировини, тис.грн	39,2	45,1	49,1	50,8	54,6	3,46	7,48
Загальні витрати на придбання вітчизняної сировини, аналогічної імпортній, млн.грн.	2,8	3,76	4,1	4,5	4,9	9,76	8,89
Затрати на придбання 1т імпортної сировини, тис.грн.	38,8	39,5	45,7	46,3	47,9	1,31	3,46
Загальні витрати на імпорт, млн.грн.	2,7	3,3	3,9	4,1	4,3	5,13	4,88

Джерело: складено за даними підприємства

Аналізуючи дані, можна зробити висновок, що обсяги закупівлі сировини підприємством зростають залежно від збільшення виробництва продукції. Однак, затрати на придбання сировини також зростають, що впливає на зростання собівартості виготовленої продукції і може знижувати прибуток підприємства.

Порівнюючи темпи зростання витрат на придбання імпортної та вітчизняної сировини, можна встановити, що витрати на вітчизняну сировину зростають швидше. За останні роки (2021-2022), затрати на вітчизняну сировину зросли на 7,48 %, порівняно з 3,46 % зростанням витрат на імпортну сировину.

Для визначення ефективності здійснення імпортних операцій можна розглянути такі показники: ефективність імпорту, економічний ефект від здійснення імпортної діяльності та рентабельність імпорту сировини. Ці показники дозволять оцінити результативність та вигоди, отримані від імпортних операцій, і допоможуть визначити, наскільки ефективно підприємство використовує свої ресурси та генерує прибуток від імпорту сировини.

Аналіз ефективності імпорту сировини визначимо за допомогою коефіцієнту імпорту, ефекту імпорту та рентабельності імпорту, щ приведені у табл.3.

Таблиця 3 – Показники ефективності імпорту за 2018–2022 роки

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Ефективність імпорту	1	1,13	1,05	1,09	1,14
Ефект від здійснення імпортної діяльності, млн. грн.	0,1	0,46	0,2	0,4	0,6
Рентабельність імпорту продукції,%	3,7	13	6	10	12

Джерело: розраховано за даними підприємства

Враховуючи наведені розрахунки, можна підтвердити, що імпорт є ефективним для підприємства (показник «Ефективність імпорту» більше одиниці). За останні роки ефективність імпорту зростає в середньому на 3-5% щороку. Графічно дані представлені на рис. 1.

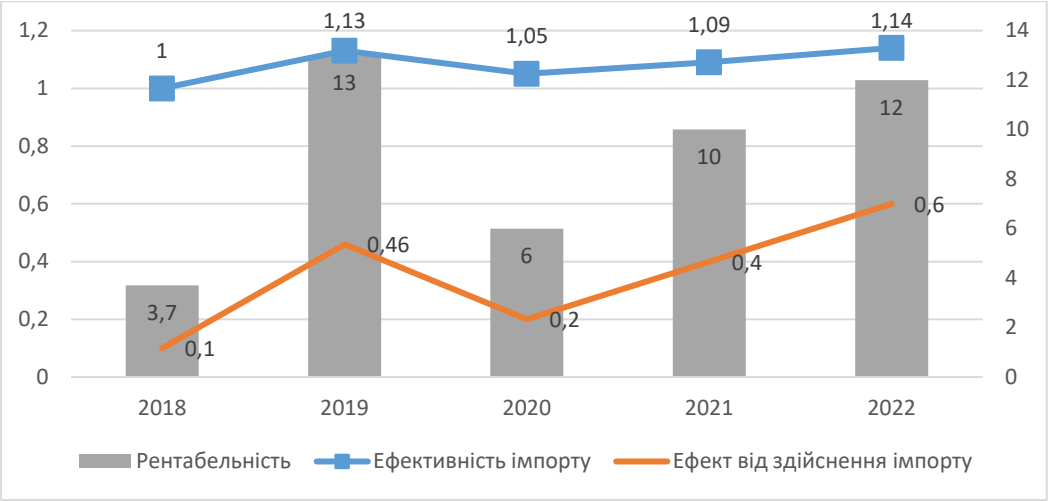

Рисунок 1 – Показники ефективності імпорту за 2018-2022рр.

У 2019 році відбулося підвищення ефективності та ефекту від імпортної діяльності підприємства, однак у 2020 році показники дещо знизилися. Щодо ефекту імпортної діяльності, можна зазначити, що він зростає на у 2020 - 2022 рр. Рентабельність імпорту також відображає позитивну динаміку: у 2018 році складала 3,7%, у 2019 році – 13%, у 2020 році – 6%, у 2021 році – 10%, а в 2022 році – 12%. Це свідчить про високий рівень ефективності імпортної діяльності підприємства за останні роки.

Важливо також оцінювати ефективність комерційних угод. Основними показниками при цьому є зниження суми та рівня витрат по закупівлі матеріальних ресурсів, підвищення суми балансового та чистого прибутку і рівня рентабельності. При чому, оцінюється ефективність кожної укладеної угоди окремо. А також ефективність підприємства в цілому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, зовнішньоекономічна діяльність підприємства є ефективною та сприяє зростанню обсягів виробництва. За останні роки підприємство досягло позитивних результатів у забезпеченні поставок сировини для виробництва шоколадних цукерок з різних країн, зокрема з Індії та Малайзії. Підприємство активно розширює свої потужності та підвищує рентабельність імпортної діяльності, що свідчить про його стійкий розвиток на ринку.

Список використаних джерел:

1. Гарбар В.А., Кульганік О.М. Аналіз ефективності логістичних рішень в міжнародній діяльності підприємства Польща, Colloquium-journal. 2023. №16 (175). Р. 45-50.

2. Дмитришин Б. В. Бізнес-аналітика та її роль в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Центральноукраїнський науковий вісник . Економічні науки.* 2020. Вип. 5. С. 214-220.

3. Курбацька Л. М. Сучасні форми організації бізнес-процесів: аналітика та оцінка ефективності / Л. М. Курбацька, Т. М. Самілик, Т. І. Шутько . *Економіка та держава.* 2021. № 7. С. 57-61.

4. Пономаренко І. В., Телеус А. В. Бізнес-аналітика як ефективний інструмент обробки даних. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку.* 2020. № 23. С. 64-70.

5. Шарко М. В., Гусаріна Н. В. Бізнес-аналітика ранжування показників економічної інформації при прийнятті управлінських рішень з інноваційного розвитку виробництва . *Modern economics*. 2018. № 10. С. 146-151.

6. Хачатрян В. В., Стратійчук В. М. Активізація міжнародної діяльності як індикатор підвищення прибутковості підприємства. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: зб. наук. пр. X Міжнар. Наук.- практ. конф., м. Вінниця, 06-07 жовтня. 2022 р. Вінниця, 2022. Ч. 1. С. 91-99

УДК 314.8:330.35

Непиталюк А. В., доктор філософії з економіки
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7890-3889
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ДИНАМІКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ, СХІДНОЇ ЄВРОПИ І БАЛТІЇ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ДОСВІД КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Вивчення і прогнозування змін у демографічній структурі дозволяє розробляти методологічні засади соціально-демографічної політики розвитку, тому дана проблематика є безумовно актуальною. У статті висунуто гіпотезу щодо існування стохастичної залежності між соціодемографічними індикаторами

країн Центральної, Східної Європи та Балтії і темпами їх економічного зростання. Для підтвердження гіпотези використано низку прийомів, зокрема теоретичне узагальнення досвіду, прийоми статистики тощо. Вивчено соціодемографічні і макроекономічні характеристики Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, України, Хорватії й Чехії, які в 1990-х роках переглянули свої економічні доктрини і здійснили комплекс ринкових перетворень. У інтервалі 1960–2020 років оцінено демографічну динаміку, визначено основні тренди змін. З'ясовано, що стійкий негативний вплив демографічного навантаження на динаміку суспільного виробництва може бути елімінований програмами охорони здоров'я та підвищенням ступеню активного залучення осіб старшої вікової страти до процесів відтворення; тоді як для працездатної страти слід реалізувати заходи культивації інтелектуального капіталу. При цьому концепт демографічної стійкості слід імплементувати до системи макрорегулювання розвитку.

Ключові слова: *економічне зростання, демографічна стійкість, вікова структура населення, суспільний добробут.*

Постановка проблеми. Неоднакова реальна і потенційна господарська активність, середні схильності до споживання й заощадження, а отже і продуктивність різних вікових страт суспільства зумовлює необхідність вироблення універсальних підходів до корекції комплексу заходів державної економічної політики, в т. ч. і в частині соцзабезпечення. Формування принципів такої політики має відбуватися згідно із зальноцивілізаційними трендами та з урахуванням досвіду національних економік, що здійснили в 1990-х роках перехід від директивного планування до ринку (у різних модифікаціях).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплекс питань модифікації економічної політики залежно від змін у демографічній структурі є об'єктом інтересу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, Н. Йошіно, Ч. Дж. Кім та П. Сайрайванебуд дослідили (з 1950-х років до сьогодення) й спрогнозували (до

2100 року) вплив старіння населення на параметри бюджетно-податкової політики у країнах Групи двадцяти, визначивши, що суттєві вікові зміни призвели до масштабних фіскальних дисбалансів, які могли б бути частково елімінованні раціональною економічною політикою [14]. Науковий колектив під керівництвом А. Х. Хеллетта дослідив систему фіскального регулювання в умовах демографічних змін, наголошуючи на необхідності їх раціональної корекції з позицій максимізації добробуту і використання прийомів ризик-менеджменту [3]. М. Ахмад і Р. Е. А. Хан розглянули сукупний вплив ефектів демографічного переходу й динаміки людського капіталу на економічне зростання із використанням методики панельного аналізу, визнавши таку залежність статистично значущою в часовому інтервалі 1960–2014 років для 67 країн, що розвиваються [1]. Р. Лазутка, А. Юшка і Є. Навіке дослідили множинні взаємозалежності факторів праці і капіталу в неоліберальній економічній моделі на прикладі національної економіки Литви, пояснивши причини зростання останньої за умов несприятливих демографічних змін [6]. Х. Ф. Хімено висвітлив макроекономічні прояви демографічних і технологічних змін, зокрема щодо розподілу отримуваних суспільством доходів між сукупними споживанням та заощадженнями [4]. Авторським колективом під керівництвом Е. Лібанової вивчено феномен політики активації в контексті інтенсифікації інвестицій у людський капітал, оцінено потенційні ризики імплементації вказаної політики, враховуючи досвід емерджентних економік [7]. У циклі наших публікацій присвячених проблемі демографічної стійкості запропоновано дефініцію останньої, визначено її роль в забезпеченні економічного зростання [5, 8, 10].

Мета статті: визначити особливості впливу соціодемографічної структури населення на динаміку економічного розвитку і розробити методичні рекомендації щодо корекції соціально-економічної політики держави.

Результати дослідження. Соціодемографічну динаміку країн вибірки впродовж періоду 1960–2020 років слід вивчати з урахуванням двох часових інтервалів: 1960–1990 і 1991–2020 років. Оскільки всі країни в першому

інтервалі належали до т. з. «соціалістичного табору» в умовах загострення і фіналізації першої холодної війни, більшість аспектів суспільної, економічної, а часом і демографічної онтології детермінувалися панівною ідеологією, централізованими процесами відтворення (в частині виробництва і розподілу). Екстенсивний, орієнтований на ресурси СРСР – регіонального гегемона – тип розвитку обумовлював і специфічну демографічну динаміку, що з 10-річним кроком представлена на рис. 1.

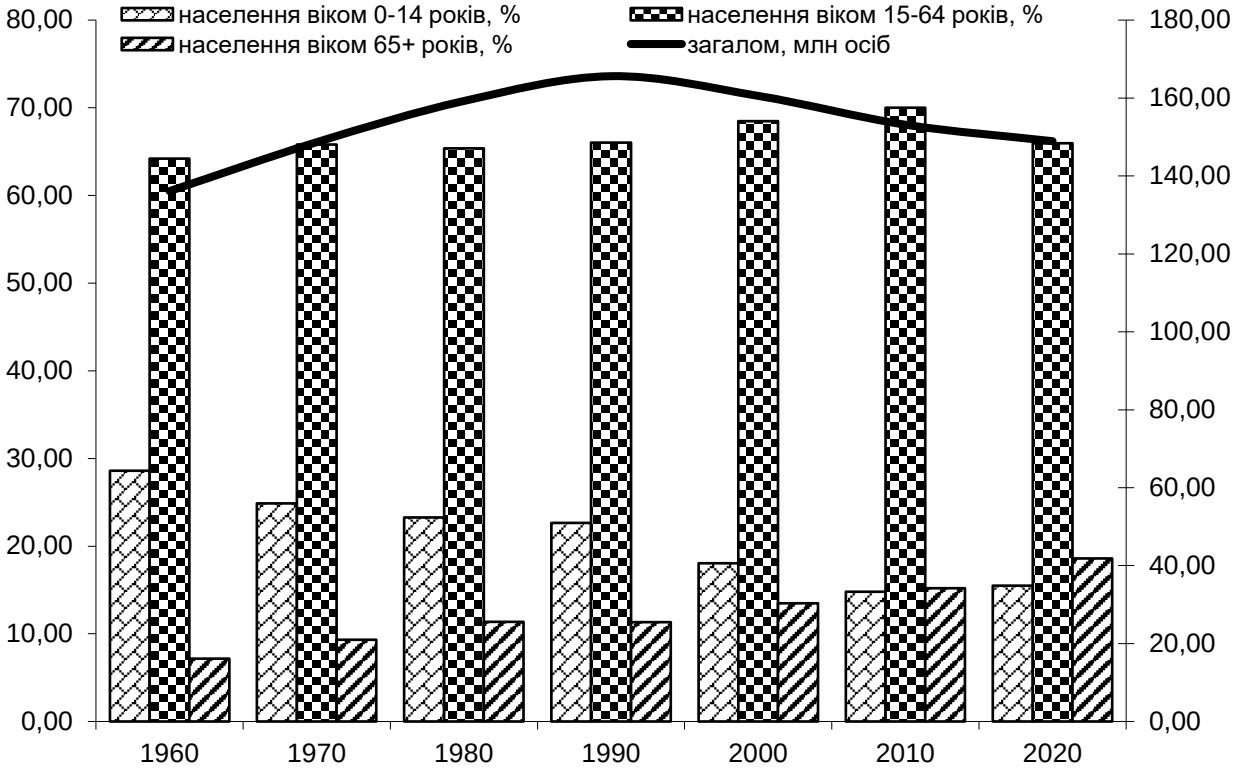

Рисунок 1 – Чисельність та структура населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи 1960–2020 роках

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку [13].

Сумарно населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи зросло в 1,22 рази з 136,11 млн в 1960 році до 165,60 млн у 1990 році. При чому питома вага працездатного населення віком 15–64 роки у структурі змінилася незначно (на 1,83 в. п.) з 64,21% у 1960 році до 66,04% у 1990 році. Подібні трансформації супроводжувалися скороченням питомої ваги молодшої вікової страти з 28,61% на початку періоду до 22,65% у кінці (на 5,97 в. п.). На тлі поступово спадаючої фертильності, що є тенденцією для розвинених держав,

спостерігалося збільшення очікуваної тривалості життя при народженні, що знайшло відбиток у відчутному рості питомої ваги старшої вікової страти з 7,17% у 1960 році до 11,31% у 1990 році (на 4,14 в. п.) і 18,58% у 2020 році (на 11,41 в. п.).

При збереженні загального рівню демографічного навантаження (0,56 непрацездатних осіб будь-якої вікової страти на 1 працездатну в 1960 році; 0,51 особа – в 1990 році; 0,52 особи – в 2020 році; мінімальне значення за період – 0,43 особи в 2010 році), специфічні показники (навантаження населенням молодше і старше працездатного віку) в той же час змінилися критично. Питома вага старшого населення зросла з 7,17% у 1960 році до 18,58% у 2020 році, а структурна частка осіб віком до 14 років скоротилася з 28,61% до 15,48%.

Особливості розподілу фінансових ресурсів населенням старшого віку в стратегічному розрізі заощадження / споживання, а також вартість медичного догляду для різних вікових страт мають враховуватися при формуванні соціальної політики. Чисельність населення регіону досягла свого піку в 1990 році, а подальше її скорочення зумовлено переважно двома соціально-політичними явищами: а) розпадом СРСР та історично обумовленою міграцією частини наявного населення; б) інтеграційними процесами в Європі, децентралізаційними трендами, «голосуванням ногами» за Ч. М. Тібу у розрізі фіскальних юрисдикцій [12].

Середня очікувана тривалість життя при народженні у вибірці відчутно зросла з 67,87 років у 1960 році до 75,80 років у 2020 році, сягнувши максимуму за період – 76,60 років – у 2019 році. Скорочення в межах 0,80 років у 2020 році могло бути спричинене глобальною пандемією *COVID–19*, жертвами якої стала велика кількість осіб старшого віку. В контексті подальших досліджень доцільно розглянути феномен старіння детальніше, оскільки зростання середньої тривалості життя індукує суттєве збільшення демографічного навантаження непрацездатними особами старшого віку.

В табл. 1 представлено динаміку вікових страт населення молодшого і

старшого віку, що традиційно не включається за методикою Міжнародної організації праці до працездатного. Можна констатувати принципові зміни в композиційній структурі демографічного навантаження. При збереженні країнами вибірки впродовж періоду практично незмінного значення середньої частки працездатного населення, відбувся зсув у бік росту демографічного навантаження старшою віковою стратою.

Таблиця 1 – Зміни у віковій структурі населення країн Балтії, Центральної та Східної Європи у 1995–2020 роках, % приросту відносно відповідних значень 1990 року

Країна	Темп приросту окремих вікових страт відносно 1990 року											
	Особи віком до 14 років включно						Особи віком 65 років і старше					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Болгарія	-15,13	-27,88	-41,21	-43,73	-42,24	-42,62	10,80	18,30	15,95	16,66	25,38	29,88
Естонія	-14,91	-29,44	-41,01	-42,12	-39,04	-36,99	6,78	14,65	24,04	27,51	35,30	48,01
Латвія	-9,81	-26,02	-42,49	-48,28	-47,76	-45,35	7,82	12,21	19,34	20,57	22,05	24,31
Литва	-5,36	-15,95	-33,21	-45,19	-49,19	-48,16	10,87	21,00	32,03	32,98	34,93	43,25
Молдова	-5,25	-17,26	-35,48	-42,98	-45,99	-49,77	8,04	11,89	16,44	17,93	15,70	32,98
Польща	-7,09	-21,84	-33,78	-39,53	-41,10	-39,76	11,41	21,31	31,61	35,16	57,58	87,28
Румунія	-14,42	-24,29	-39,10	-42,03	-44,16	-45,76	13,22	26,51	34,49	31,40	39,25	53,40
Словаччина	-9,19	-21,04	-32,82	-38,55	-38,49	-36,89	6,03	12,17	15,27	23,76	40,45	68,05
Словенія	-12,50	-24,26	-32,53	-30,80	-26,91	-23,17	15,05	32,00	45,87	60,80	74,83	105,07
Угорщина	-11,79	-18,86	-26,09	-29,83	-32,84	-33,66	5,51	10,42	12,85	15,27	23,17	40,82
Україна	-7,12	-23,60	-37,48	-41,19	-37,45	-35,95	12,07	9,10	20,31	15,83	13,74	20,25
Хорватія	-9,87	-18,13	-28,28	-29,84	-35,35	-37,74	14,33	25,77	34,43	36,40	46,29	55,55
Чехія	-13,54	-24,39	-32,46	-33,03	-28,44	-24,33	4,18	8,03	9,44	23,43	44,84	64,46
Середнє значення	***-10,46***	***-22,53***	***-35,07***	***-39,01***	***-39,15***	***-38,47***	***9,70***	***17,18***	***24,01***	***27,51***	***36,42***	***51,79***

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового Банку [13].

Чисельність населення віком 65 років і старше у вибірці стійко зростала впродовж періоду, що зафіксовано і у країнах з відносно невисокими подушними доходами, зокрема в Україні та Молдові. Якщо для України, Латвії та Болгарії чисельність населення старшої вікової страти в 2020 році зросла в порівнянні з 1990 роком менше, ніж на 30,00 в. п. (в Україні – на 20,25%), то для Словенії, поряд із феноменальним збільшенням середньої очікуваної тривалості життя при народжені, спостерігалося подвоєння досліджуваного індикатора. В середньому за період старша вікова страта в структурі населення зросла на 51,79 в. п., а молодша – скоротилася на 38,48 в. п., що знайшло певне відбиття і у загальній продуктивній та споживчій спроможності відповідних національних економік.

У 2020 році лише в Словенії та Чехії частка населення молодше 15 років скоротилася менше, ніж на 25,00%, тоді як середнє скорочення відповідної страти за вибіркою склало 38,47%. Найбільше скоротилася питома вага даної вікової групи у Молдові (49,77%) і Литві (48,16%). Серед субгрупи країн Балтії спостерігається суттєвий розмах варіації, адже поряд із надмірним скороченням вікової страти молодше 15 років у Литві, даний показник для Естонії склав 36,99%. Варто наголосити, що при досліджені індикатора слід враховувати не лише природні, а також і механічні (імміграція / еміграція) рухи населення. В останньому випадку ключову роль відіграють й інституційні традиції в частині національних неформальних правил щодо складу й чисельності сім'ї, а також система професійних компетентностей мігрантів.

П. Самуельсон сформулював неоднозначну т. з. «теорему серендипності» (*Serendipity Theorem*), згідно якої стійке економічне зростання детермінується виключно комбінацією оптимальної фіскальної децентралізації і відповідним природним приростом населення [11]. Однак вже в коментарі 1970-х років А. Дірдорфф переконливо довів, що таке твердження є неоднозначним, оскільки часто неможливо оцінити оптимальний рівень демографічного приросту, що буде здатний гарантувати максимізацію індивідуальної корисності економічного агента, який повною мірою репрезентує суспільство [2]. Слід припустити, що зміни вікової структури населення країн вибірки підтверджує згадану теорему.

Погоджуючись з академіком Е. Лібановою [7], вважаємо доцільною на мікрорівні імплементацію політики активації, спрямованої на розвиток загальних і спеціальних компетентностей індивіда з метою суттєвого підвищення якості людського капіталу. З позиції публічного регулювання для цього мають бути створені інституційні рамки максимального сприяння. Водночас для ефективної участі працездатного населення в процесах суспільного виробництва необхідною є адекватна фіскальна політика. Відносно низький рівень доходів суспільства при неправильній композиції редистрибутивних процесів критично поглиблює економічну нерівність, що

стимулює відтік працездатного населення. Погоджуємося з ідеєю доцільності перегляду філософії податкового компоненту фіскальної політики щодо перерозподілу навантаження між податками на працю та капітал [9]. Однак зміни не повинні підривати принципів стабільності і прогнозованості системи.

Висновки. Попри існування когнітивного упередження, що демографічна структура суспільства є пріоритетною у забезпеченні економічного зростання, взаємовплив цих параметрів видається досить контроверсійним. В 1960–2020 роках зафіксовано хвилеподібну динаміку загальної кількості населення країн вибірки із піком – 165,60 млн осіб – у 1990 році. Всі обрані країни в інтервалі 1991–2020 років характеризувалися скороченням народжуваності (на тлі статистично значущого зростання середньої очікуваної тривалості життя) і градуальним підвищенням демонавантаження особами старшої вікової страти. Вказані факти можуть негативно відбиватися на темпах економічного зростання, що, в свою чергу, слід елімінувати: а) реалізацією програм заходів щодо сприяння розвитку людського інтелектуального капіталу; б) удосконаленням системи охорони здоров'я, на основі чого можна забезпечити повнішу, якіснішу і тривалішу участь населення у процесах виробництва. Перспективною в контексті забезпечення економічного зростання видається інтеграція концепту демографічної стійкості до системи макроекономічного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2019). Does demographic transition with human capital dynamics matter for economic growth ? A dynamic panel data approach to GMM. *Social Indicators Research, 142,* 753–772.
2. Deardorff, A. V. (1976). The optimum growth rate for population: comment. *International Economic Review, 17*(2), 510–515.
3. Hallett, A. H., Hougaard Jensen, S. E., Sveinsson, T. S., & Vieira, F. (2019). Sustainable Fiscal Strategies under Changing Demographics. *European Journal of Political Economy, 57,* 34–52.
4. Jimeno, J. F. (2019). Fewer babies and more robots: economic growth in a new era of demographic and technological changes. *SERIEs, 10*(2), 93–114.

5. Kozlovskyi, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., Nepytaliuk, A. (2020). An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe, 23*(3), 45–67.

6. Lazutka, R., Juška, A., & Navickė, J. (2018). Labour and capital under a neoliberal economic model: Economic growth and demographic crisis in Lithuania. *Europe–Asia Studies, 70*(9), 1433–1449.

7. Libanova, E. M., Makarova, O. V., & Sarioglo, V. G. (2020). Activation Policy as an Investment in Human Capital : Theory and Practice. *Science and Innovation, 16*, 52–62.

8. Nepytaliuk A. (2018). Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 6*, 51–66.

9. Pasichnyi, M. (2017). Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. *Problems and perspectives in management, 15*(3), 316–322.

10. Pasichnyi, M., Nepytaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development, 16*(1), 219–229.

11. Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics, 36* (4), 387–389.

12. Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *The Journal of Political Economy, 64*(5), 416–424.

13. World Bank Open Data. URL : https://data.worldbank.org/.

14. Yoshino, N., Kim, C. J., & Sirivunnabood, P. (2019). Aging population and its impacts on fiscal sustainability. *Aging Societies : Policies and Perspectives*. Tokyo, Japan : Asian Development Bank Institute. URL : https://www.adb.org/sites/default/files/publication/543006/adbi-aging-societies-policies-and-perspectives.pdf.

УДК 364.67/.68(477)

Осіпова Л. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0959-5309
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА

*У статті уточнено теоретичні аспекти та критерії оцінки матеріального добробуту населення, його показники. Показано головні чинники, що впливають на структуру, характер та рівень потреб, розглянуто **м**етодологічні підходи до визначення критеріїв оцінки добробуту населення виявлено критерії рівня життя. Проаналізовано матеріальний добробуту населення України за період з 2011-2022 рр. Окреслено наслідки відсутності дієвих заходів із покращення якості життя.*

Ключові слова: матеріальний добробут населення, *якість життя, рівень життя,* соціально-економічна політика держави.

Постановка проблеми. Основним показником оцінки ефективності впровадження соціально-економічної політики держави є добробут населення. Зростання суспільного добробуту населення залежить від задоволення потреб людей, рівень яких стрімко зростає та якісно змінюється. Саме сукупність матеріальних, соціальних та духовних умов відображає рівень та якість життя населення. Процес задоволення потреб суспільства матеріальними і духовними благами є кінцевою метою функціонування будь-якої економічної системи [1, с. 210]. Рівень добробуту населення є тим фактором, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації активної економічної поведінки. Тому нарощування добробуту населення, дає можливість покращити якість людського капіталу та забезпечення економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності

добробуту представлена в роботах таких дослідників, як А. Маршал, Т. Гакаленко, А. Пігу, І. Бентам, Р. Адамс, А. Сміт та інших. Вирішенню проблеми індикаторів якості життєдіяльності присвячено наукові розробки зарубіжних авторів (Р. Адамс, Р. Барро, А. Бігстен, Дж. Галлуп, В. Нордхауз, М. Пундарік, М. Равальйон, А. Сен, П. Таунсенд, Дж. Тобін тощо) та українських дослідників, таких як О. Безтелесна, В. Близнюк, О. Грішнова, А. Колот, О. Кошулько, Е. Лібанова, В. Мортіков. Незважаючи на чималий інтерес з боку зарубіжних та вітчизняних науковців проблема добробуту населення не є достатньо дослідженою. На жаль, нині недостатньо дослідженою є система показників поточного рівня добробуту та динаміка добробуту населення України, що обумовлює необхідність подальшого вивчення закономірностей зміни рівня добробуту з метою розробки дійових заходів соціально-економічної політики.

Мета статті. Дослідити структуру, рівень та динаміку добробуту населення України.

Виклад основного матеріалу. Теорія економіки добробуту є складовою частиною сучасної економічної науки. Вона використовує оціночні критерії, зокрема ставить питання про те, який варіант розподілу ресурсів є найкращим для суспільства тому цю теорію найчастіше називають нормативною частиною економічної теорії. Теорія суспільного добробуту є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення.

Поняття соціального добробуту пов’язане з категорією «якість життя», яку у сучасній науці розуміють як комплексну характеристику людини в різних соціальних станах, що відображає ступінь її свободи, можливості всебічного розвитку і реалізації здібностей і життєвих планів. Ця категорія демонструє, якою мірою людина задовольняє свої потреби у поточних суспільних умовах і досягнення високої якості життя – це мета соціальної політики і свідчення соціального добробуту суспільства.

Добробут населення і економічний добробут країни перебувають у

тісному взаємозв'язку. Підвищення доходів і рівня життя, поліпшення умов життя і структури споживання товарів і послуг, розмаїтість споживчого попиту і високі вимоги до якості продуктів харчування, промислових товарів і послуг приводять до усунення монополізму, підвищення конкуренції виробників, орієнтації на споживача й інші форми активізації господарського життя. У той же час, в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки, такі соціальні фактори, як сприятливі умови праці, розвинута система стимулювання праці й умови оплати, соціальні гарантії і соціальне обслуговування найманих робітників, корпоративні принципи керування, починають відігравати істотну роль у підйомі виробництва, що у свою чергу знову ж таки підносить рівень соціального добробуту. Тобто має місце дуалізм соціальних і ринкових цілей, коли одні з них є механізмом досягнення інших, коли соціальні показники досягаються за рахунок економічних і навпаки [2].

Добробут у суспільстві розподілений нерівномірно. У суспільних науках послуговуються поняттям «соціально уразливих груп», тобто груп, що мають потенційно нижчі можливості реалізувати себе на ринку праці, нижчий рівень доступу до суспільних та індивідуальних благ. Такі групи можуть потребувати підтримки суспільства у вигляді відповідних соціальних програм, створення системи певних преференцій і надання соціальних гарантій, впровадження превентивних програм, спрямованих на запобігання зубожінню та соціальному виключенню. Це, зрештою, призводить до соціального дисбалансу в суспільстві і до підвищеної соціальної конфліктності [3].

Забезпечення зростання суспільного добробуту як фактору, що визначає рівень платоспроможного попиту і структуру суспільного виробництва головним чином полягає в задоволенні потреб населення, які поступово кількісно зростають та якісно змінюються. Процес задоволення потреб суспільства матеріальними і духовними благами є кінцевою метою функціонування будь-якої економічної системи. Саме на це спрямований процес виробництва, який, у свою чергу, пов'язаний зі споживанням створених продуктів і послуг, витрачанням наявних у розпорядженні суспільства ресурсів для ефективного їх використання. Н. О. Степаненко виділяє чинники, що впливають на структуру, характер та рівень потреб, наведені на рис. 1 [4, с. 112].

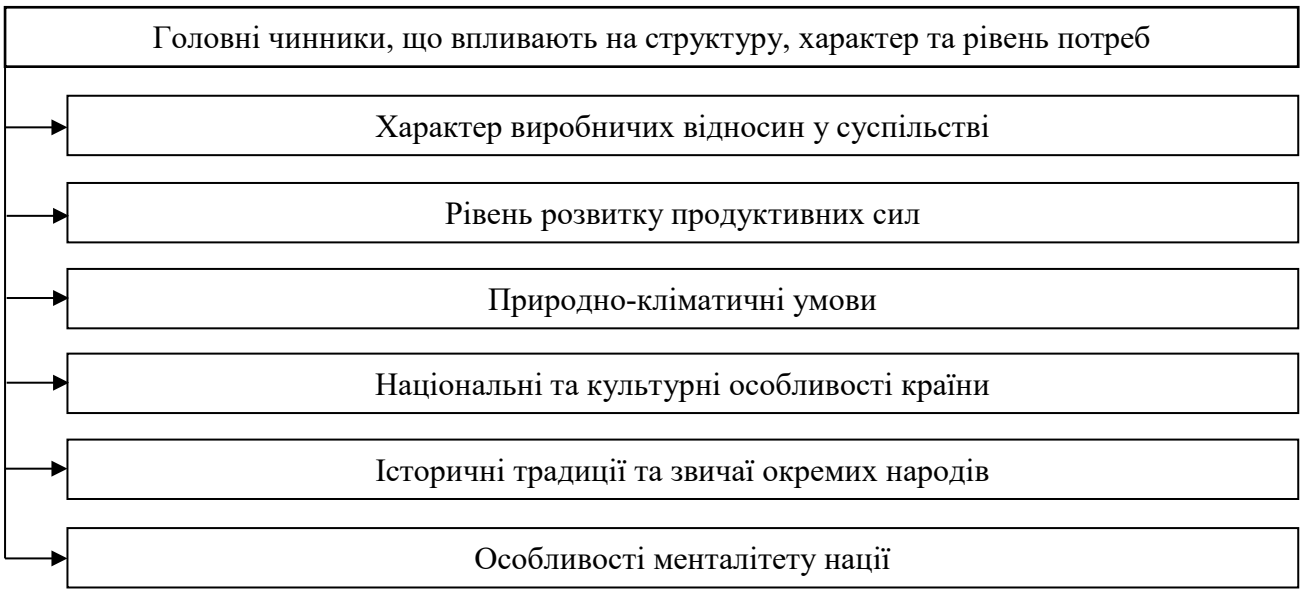

Рисунок 1 – Головні чинники, що впливають на структуру, характер та рівень потреб [4, с. 112]

Добробут формує ієрархію потреб і визначає рівень їх загального задоволення. Бондаренко Ю. М. оцінює добробут населення за наступними критеріями (рис. 2).

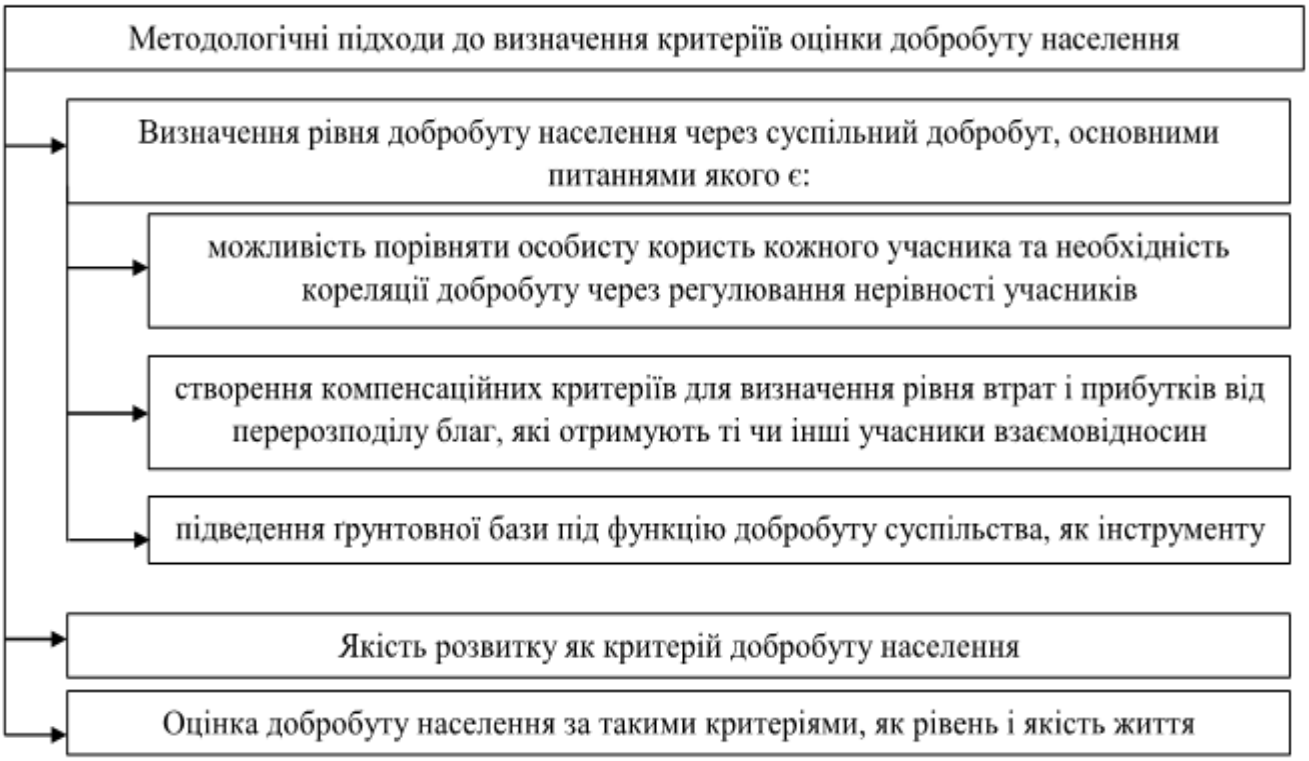

Рисунок 2 – Методологічні підходи до визначення критеріїв оцінки добробуту населення [5]

У зарубіжних країнах найбільш вживаним є комплексні показники, а саме індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index) розроблений ООН, складовими якого є дохід, освіта, довголіття; індекс стійкого економічного добробуту, індекс прогресу, індекс добробуту кращого життя тощо. Однак, усі вищеперераховані комплексні показники мають ряд недоліків, до яких слід віднести неможливість точного розрахунку показників, так як показники отримані шляхом використання суб'єктивних оцінок під час розрахунку; отримання спотворених результатів розрахунку у зв'язку з тим, що держава являється більш закритою системою, а ніж регіон. З цієї причини, такі підходи не дозволяють у повному обсязі оцінити добробут населення територій нижчого рівня адміністративно-територіального поділу країни.

Мельниченко О. визначає критерії рівня життя населення (рис. 3) [6].

Рисунок 3 – Критерії рівня життя [6]

Якість життя визначає темпи відновлення людського потенціалу, обсяги інвестицій, показники ефективності праці та міграції. Саме від цього чинника багато в чому залежить конкурентоздатність держави.

Оцінку показників якості життя можна розглядати як процедуру виявлення ступеня відповідності основних умов і параметрів життєвої діяльності людини її потребам і особистим уявленням про повноцінний, гідний рівень життя, що задовольняє її вимоги. Вона здійснюється на основі зіставлення параметрів і характеристик життя даного індивіда чи суспільства з відповідними параметрами і характеристиками життя, прийнятими за основу порівняння

(еталон), та ціннісного осмислення отриманих результатів; дозволяє на постійній основі здійснювати оцінку і прогнозувати якість життя населення в регіонах України, забезпечивши при цьому системність, однозначність, порівнянність і відтворюваність отримуваних даних. Результати такої оцінки можуть використовуватися при реалізації державної політики з покращення добробуту населення, розробці пріоритетних напрямів розвитку промисловості, науки та соціальної сфери, а також при визначенні ефективності соціально значимих технологій, відповідних інноваційних проектів і програм розвитку.

Система критеріїв якості життя досить динамічна і вивести сталу структуру практично неможливо. У запропонованій системі критеріїв слід ураховувати ряд індикаторів, які безпосередньо впливають на її стан. Незважаючи на труднощі, багато елементів якості життя можуть і повинні вивчатися на основі аналізу результатів спеціальних вибіркових досліджень, включаючи міжрегіональні та міжнародні зіставлення. Для підвищення якості життя слід посилити регулюючу роль держави і громадських організацій у всіх сферах суспільного життя, а також активізувати законотворчу діяльність [7, с. 247].

Для аналізу економічних процесів в економіках більшості країн світу головним показником є ВВП. Динаміка реального, і номінального ВВП на одну особу в Україні за 2011-2021 рр представлена на рисунку 4.

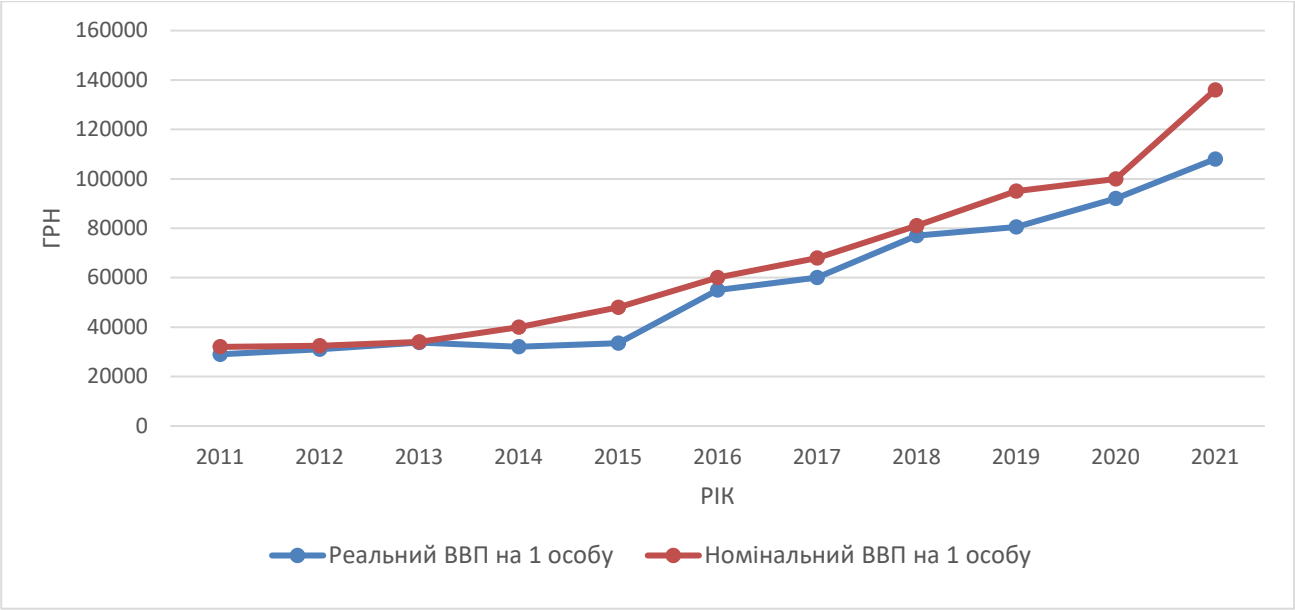

Рисунок 4 – Динаміка реального та номінального ВВП на одну особу за 2011-2021 рр [8]

Номінальний ВВП на одну особу зростав протягом усього досліджуваного періоду, в той час як реальний ВВП мав дещо іншу динаміку. Так, в 2014 році реальний ВВП на одну особу, на відміну від номінального, зменшився на 712 грн. Різниця між номінальним і реальним ВВП у цей рік досягла рекордного максимуму і становила 28%. Такі невідповідності, відбулися внаслідок інфляції у зв'язку зі зростанням цін на товари та послуги з одночасним скороченням обсягів виробництва та відповідно споживанням цих товарів. У результаті знизилась купівельна спроможність населення і рівень життя. Дещо темпи зростання у 2020 р. у зв'язку пандемією, спричиненою гострою респіраторною хворобою COVID-19. Пандемія призвела до зупинки соціально-економічного розвитку усіх без винятку країн світу, в тому числі і України. Проте у 2021 році спостерігається відновлення внутрішньої економіки [8].

Однак, очевидно, що показника ВВП на одну особу є недостатньо для точного виміру людського добробуту та економічного прогресу в країні. Збільшення ВВП та ВВП на одну особу не означає підвищення рівня життя населення. Тому наступними індикаторами рівня розвитку добробуту, які слід розглянути, є чисельність наявного населення, зайнятість та його трудові доходи. Аналізуючи дані Державної служби статистики України, можна простежити поступове зменшення кількості населення України. Так, за період з 2011 по 2021 роки загальна кількість населення зменшилася на 4,1 млн. осіб, або на 9%. Таке зменшення відбувається в основному за рахунок природного скорочення населення, яке за 2021 рік склало 442,3 тис осіб. Це пов'язано насамперед із військовими діями на сході країни, які розпочались у 2014. А також з березня 2020 року завдала значного удару, як вже зазначалось, завдав COVID-19. А в 2021 році, за даними Державної служби статистики, найбільшу кількість померлих зумовили хвороби системи кровообігу та новоутворення. Це, в свою чергу, негативно впливає на кількість трудових ресурсів, у тому числі економічно активного населення, зокрема, зайнятих.

Економічно активне населення за цей період також зменшилося на 17,8%,

у тому числі зайняте - на 18,8%. Кількість найманих працівників підприємств (установ, організацій), яке становить майже половину зайнятих, зменшилося на 17,4%. Проте, ситуація з номінальними доходами населення протилежна: вони за період 2011-2021 років збільшилися у 3,8 рази, на одну особу - у 4 рази. Тенденцію до збільшення має і середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника, яка зросла в п’ять разів [9, с.5].

На поліпшення матеріального добробуту вказує величина частки населення із еквівалентними загальними доходами на одну особу у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (рис. 5) [9, с.5].

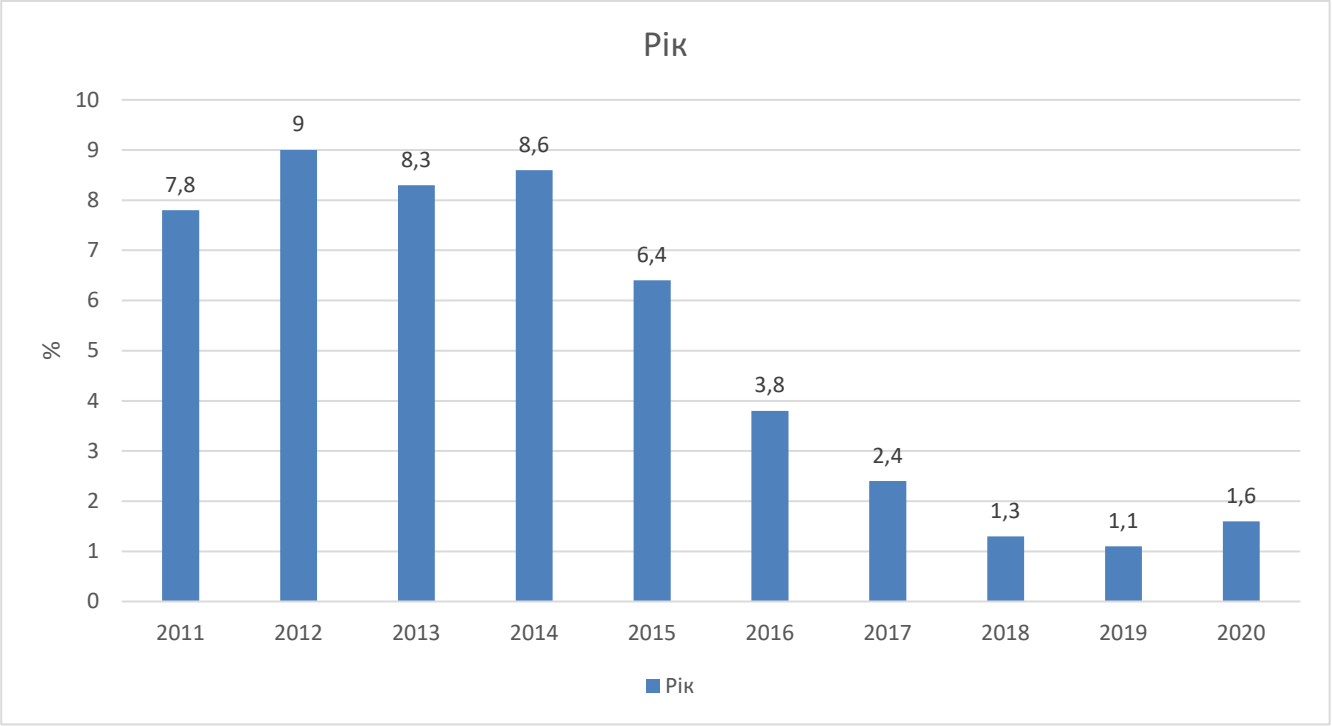

Рисунок 5 – Частка населення із еквівалентними загальними доходами на одну особу у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму [9, с.5]

З 2014 року спостерігається позитивна тенденція - поступове зниження частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму. Найбільший спад був у 2016 року, хоч і у той період розмір прожиткового мінімуму значно збільшився (до 1424.3 грн). Так, якщо у 2012 році частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму складала 9%, то на кінець 2020 року - лише 1,6% від загальної чисельності населення.

У системі оцінки добробуту населення показники доходів і витрат займають одну з провідних позицій. Саме дохід характеризує економічне становище особи чи домогосподарства. Проте, цей показник потрібно вивчати лише в тісному зв'язку з показниками витрат (табл.1).

Таблиця 1 – Структура та динаміка доходів і витрат населення України за 2011-2021 роки [10]

Структура та динаміка доходів і витрат населення України за 2011							L-2021 роки	
		2011	2017	2018	2019	2020	2021	2021 до 2011, %
Доходи, у т.ч.:	млрд, грн	1251.0	2652.1	3248.7	3744.1	4045.2	4698.6	375.6
заробітна плата	млрд, грн	521.1	1209.1	1529.4	1758.6	1832.3	2133.6	409.5
	%	41.7	45.6	47.1	47.0	45.3	45.4	
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	млрд, грн	463.4	886.5	1056.1	1190.3	1367.6	1564.2	337.6
	%	37.0	33.4	32.5	31.8	33.8	33.3	
Витрати та заощадження, у т.ч.:	млрд, грн	1251.0	2652.1	3248.7	3744.1	4045.2	4698.6	375.6
придбання товарів та послуг	млрд, грн	1024.2	2360.0	2885.0	3357.0	3520.5	4324.2	422.2
	%	81.9	89.0	88.8	89.7	87.0	92.0	
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	млрд, грн	83.8	239.9	302.2	360.2	414.9	504.1	601.7
	%	6.7	9.0	9.3	9.6	10.3	10.7	
приріст фінансових активів	млрд, грн	83.1	62.7	54.4	27.9	108.5	-155.7	-187.4
	%	6.6	2.4	1.7	0.7	2.7	-3.3	

Заробітна плата є головним джерелом доходів і чинником, що визначає добробут населення. За досліджуваний період номінальні доходи та витрати зросли у 3,8 рази. У структурі доходів населення України станом на 2021 рік переважає частка заробітної плати - 45,4% (41,7% - у 2011 році), яка спрямовується в більшості на придбання товарів та послуг - 92% від усіх витрат населення у 2021 році (81,9% у 2011 році), що свідчить про актуальність проблеми низького рівня життя в Україні. Це підтверджує і динаміка фінансових активів: якщо в 2011 р. їхня частка в структурі витрат досягла

майже 7%, то в подальшому вони стрімко знижувалися і в 2021 р. їх частка становила - 3,3%, тобто домогосподарства більше витрачали попередні заощадження, ніж могли нагромаджувати кошти. Разом із тим, у 2020 році спостерігається різкий стрибок приросту фінансових активів. Передусім, це може бути пов'язано із початком пандемії, оскільки саме невизначеність, яка спричинена поширенням коронавірусу, відіграє провідну роль для заощаджень різних країн світу, в тому числі і України [7, с. 248].

Найбільш динамічно в структурі витрат зростали поточні податки та інші сплачені трансферти домогосподарствами - майже у 6 разів. Вони становлять десяту частину загальної суми витрат. У 2021 р. ця стаття витрат досягла 504,1 млрд грн. Через сплату податків домогосподарства роблять вагомий внесок у формування державного бюджету: згідно із Законом України "Про Державний бюджет України на 2021 рік" його дохідна частина дорівнювала 1057 млрд грн [11].

Водночас, не менш вагомою складовою доходів населення є соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, які складають 33,3% від усіх доходів у 2021 році (37% у 2011 році). Така ситуація свідчить про те, що в середньому третина доходів населення поповнюється за рахунок грошових виплат і допомог від держави, оскільки у складі населення є велика кількість пенсіонерів та малозабезпечених громадян, котрим необхідна соціальна допомога.

Отже, впродовж досліджуваного періоду в Україні спостерігається позитивна тенденція щодо покращення рівня матеріального забезпечення домогосподарств. Згідно даних Державної служби статистики України, номінальна середньомісячна заробітна плата, нарахована на одного штатного працівника у 2022 р., порівняно з 2021 р. підвищилася лише на 4% і становила 14577 грн., чим значно перевищила розмір мінімальних стандартів і гарантій, які діяли в 2022 р., зокрема: в 2,22 раза розмір мінімальної заробітної плати (6550 грн) (табл. 2).

Таблиця 2 – Середньомісячна заробітна плата, пенсії, їхні співвідношення з державними мінімальними стандартами та гарантіями за 2018–2022 рр [10]

Роки	Середньо-місячна зарплата, грн.	Середній розмір пенсії, грн.	Мінімальна зарплата, грн.	Мінімальна пенсія, грн.	Співвідношення середньої і мінімальної зарпла ти, разів	Співвідношення середньої і мінімальної пенсії, разів
2018	8865	2479,2	3723	1435	2,38	3,58
2019	10497	2465,7	4173	1640	2,52	4,26
2020	11591	3083	4723	1706,3	2,45	3,76
2021	14014	3507,3	6041,7	1852,3	2,32	4,0
2022	14577	3991,5	6550	1980,5	2,22	3,65

Однак за 2018–2021 рр. простежується суттєве зростання середньомісячної зарплати (на 58,1%) і мінімальної зарплати (на 62,3%). Варто відзначити, що співвідношення середньої і мінімальної заробітної плати та середньої і мінімальної пенсії за період характеризувалися відчутними коливаннями, що зумовлено різною інтенсивністю зростання цих соціально-економічних показників. Лише середньомісячній заробітній платі було притаманне рівномірне зростання. Середній розмір пенсії впродовж періоду зростав нерівномірно і менш інтенсивно за середньомісячну зарплату; в 2021 р. середній розмір пенсії зріс в 1,14 рази (середній розмір заробітної плати – в 1,21 рази). Водночас коефіцієнт зростання розміру мінімальної пенсії за 2018–2022 рр. становив 1,38 раза, а мінімальної заробітної плати – відповідно 1,76 раза, що свідчить про незбалансованість залежності між важливими показниками рівня життя населення України. Темпи приросту важливих соціально-економічних індикаторів свідчать про послідовність державної політики в забезпеченні потреб населення України. Так, найбільший приріст середньої зарплати спостерігався в 2021р. (20,9%), найменший в 2022 р. – 4%, шо пов'язано з війною в Україні. потреб населення України. Так, найбільший приріст середньої зарплати спостерігався в 2021р. (20,9%), найменший в 2022 р. – 4%, шо пов'язано з війною в Україні. Подібна ситуація характерна для зростання середньої пенсії і відповідно найвищий приріст у 2021р. – 13,8%, найнижчий в 2019 р. – 0,99%. Динаміка зростання мінімальної зарплати і мінімальної пенсії ідентична, що вказує на дотримання принципу випередження зростання розміру заробітної плати порівняно з пенсійним забезпеченням.

Динаміка співвідношення середньомісячної зарплати до середнього розміру пенсії свідчить про нерівномірність динаміки пропорцій основних економічних параметрів для працездатного і непрацездатного населення. Найбільший розрив між зарплатою і пенсією спостерігався в 2019 р. (4,26 разів), найменший в 2022 р. – 3,55 разів. Зокрема, при порівняльному аналізі середньої заробітної плати і середньої пенсії видно зменшення розриву між показниками матеріального добробуту найманих працівників та особами пенсійного віку.

Дані про співвідношення середньомісячної заробітної плати та середнього розміру пенсії до вартості продуктового кошика за 2018–2022 рр. відображені в таблиці 3.

Таблиця 3 – Порівняльна характеристика вартості продуктового кошика щодо основних індикаторів матеріального добробуту населення України за 2018–2022 рр [10]

Роки	Вартість продуктового кошика, грн.	Середньо місячна зарплата, грн.	Середній розмір пенсії, грн.	Купівельна спроможність, разів	
				середньо місячної зарплати	середнього розміру пенсії
2018	1781.1	8865	2479,2	4.98	1,39
2019	2027.0	10497	2465,7	5.18	1.22
2020	2189.0	11591	3083	5.30	1.41
2021	2393.0	14014	3507,3	5.86	1.46
2022	3250	14577	3991,5	4.48	1.23

Найбільшою купівельною спроможністю характеризується середньомісячна заробітна плата найманих працівників. Оцінка динаміки купівельної спроможності населення за 2018–2021 рр. виявила тенденцію до її зростання серед працюючого населення та осіб пенсійного віку. Проте сьогодні її рівень є недостатнім, в 2022 р. на середньостатистичну зарплату можна було купити 4,48 продуктового кошика, у 2018 р. – 4,98 продуктового кошика. Негативна тенденція спостерігається щодо купівельної спроможності середнього розміру пенсії. Зокрема, на середню пенсію в 2018 р. можна було придбати 1,39 продуктового кошика, у 2022 р. – лише 1,23 продуктового кошика. Отже, відбулося зниження купівельної спроможності пенсії, хоча, починаючи з 2020 р. по 2021 р. її спроможність несуттєво зростала.

Можна припустити, що відсутність дієвих заходів із покращення якості життя у нашій країні призведе до негайних наслідків: збільшення розриву між багатими і малозабезпеченими верствами населення; зменшення кількості молоді на фоні зростання кількості осіб похилого віку; падіння конкурентоспроможності держави і уповільнення потенціалу розвитку населення; зменшення кількості здорового населення до критичного рівня; скорочення числа працездатних осіб на користь непрацездатних.

Таким чином, добробут населення є тим фактором, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули чи обмежуючи можливості індивідів і населення в цілому відносно реалізації активної економічної поведінки. Його зниження коригує економічну поведінку громадян. Падіння купівельної спроможності призводить до зменшення частки витрат на блага, важливі для формування людського капіталу, зменшення заощаджень та, відповідно, пропозиції капіталу з боку домогосподарств, поширення діяльності поза законом. Підвищується також ризик падіння мотивації до активних економічних дій тієї частки населення, що перебуває в стані абсолютної бідності. Збереження високого ступеня нерівності в розподілі благ, наявність відносно великої частки неякісних благ у структурі їх загальної пропозиції також є перешкодами до покращання якості людського капіталу країни. Зазначені зміни економічної поведінки матимуть негативний вплив на подальший економічний розвиток, що обумовлює необхідність здійснення активної соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення добробуту населення.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати про невисокий України рівень життя населення України. Динаміка доходів населення виявила стабільну тенденцію зростання реальних доходів, що зумовило створення передумов покращення матеріального добробуту населення. За останні роки структура доходів домогосподарств України змінювалася досить повільно, що вказує на стабільність формування їхніх джерел. Зменшення структурних зрушень у формуванні доходів

домогосподарств супроводжувалося позитивними тенденціями зростання головних джерел доходів, а саме: оплати праці найманих працівників, соціальних транс фертів. Проте рівень доходів в Україні все ще залишається на досить низькому рівні, структура витрат свідчить про низький рівень життя населення. Аналіз купівельної спроможності середньої заробітної плати та середнього розміру пенсій виявив позитивну тенденцію зростання купівельної спроможності середньостатистичних доходів населення України. Проте для неї характерні повільні темпи, що свідчить про низький рівень купівельної спроможності населення.

Список використаних джерел:

1. Гриненко А. М. Соціальна політика: навч. посіб. К. : КНЕУ, 2017. 309 с.

2. Макаренко В. А. Основні показники якості життя населення. URL: http://www.nbuv.gov.ua

3. Павлюк Тетяна, Юрчик Ірина Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення. Економіка та суспільство. 2022. (39). https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1396/1346

4. Степаненко Н. О. Економіка добробуту: навч. посіб. Х. : Вид. ХНЕУ, 2016. 160 с.

5. Бондаренко Ю. М. Удосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту населення. URL: http://www.nbuv.gov.ua

6. Мельниченко О. А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. URL: www.kbnapa.kharkov.ua

7. Коротка О. М. Порядок призначення державної соціальної допомоги. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 19. С. 246-250.

8. Чечель О. М. Пріоритетні засади формування національної концепції

9. Приймак В. І., Голубник О. Р, Борщук Є. М. Вплив тіньової економіки на добробут населення України. *Економіка та держава*. 2017. № 9. С. 4-7.

10. Офіційний сайт: Державна служба статистики України URL: http://www.ukrstat.gov.ua

11. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 09.12.2021 № 1082-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text

УДК 338:332.12

Павлюк Т. І., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5417-6250
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІТ ЖИТЛОВОГО СУБСИДІЮВАННЯ

Проаналізовано та розкрито досвід забезпечення населення житловими субсидіями в країнах Європи. Вивчення нормативно-правового регулювання в цих країнах можуть допомогти покращити систему житлових субсидій в Україні та підвищити соціальний добробут населення. Житлові субсидії виступають однією з форм організаційно-правового забезпечення реалізації громадянами своїх соціальних прав. Визначено особливості та правила надання, що постає важливою умовою для отримання громадянами допомоги від держави.

Ключові слова: *житлові субсидії, адресна соціальна допомога, безготівковий характер, суб'єкти отримання житлових субсидій, монетизація, субвенція.*

Постановка проблеми. В Україні спостерігається досить нестабільне економічне і соціальне становище, то необхідність у державному захисті постійно і стрімко зростає. Тому, на даний час, як ніколи гостро постало питання гідного соціального забезпечення населення. Оскільки однією з головних функцій держави є забезпечення належних умов і стандартів життя та досягнення добробуту громадян, то саме у період економічної кризи першість належить соціальній політиці та соціальному забезпеченню. Адже людина є не тільки головним чинником виробництва, а й найбільшою цінністю. Однією із важливих форм організаційно-правового забезпечення населення є отримання громадянами субсидій. Тому актуальність та особливість їх надання постає важливою умовою для отримання громадянами допомоги від держави.

Аналіз рівня розробленості теми показує, що це питання є досить актуальним та важливим для нашої країни, оскільки житлова субсидія є однією з форм державної соціальної допомоги, яка дозволяє зменшити витрати на оплату житлово-комунальних послуг для малозабезпечених громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вище зазначені проблеми частково розглядалися українськими науковцями: Л. Івашової та М. Івашова [1], А. Бабича [2], С. Синчук [3],Т. Хренової [4] та ін. Серед зарубіжних вчених такі дослідження також проводилися, проте головні твердження закріплені на законодавчому рівні.

Отже, дослідження з цієї теми важливі для подальшого розвитку соціальної політики в Україні, тому потрібно продовжувати проводити наукові дослідження та вдосконалювати програму житлових субсидій з урахуванням досвіду розвинених країн та потреб малозабезпечених верств населення.

Метою статті є обґрунтування основних аспектів фінансового забезпечення державної соціальної допомоги (житловими субсидіями) малозабезпеченим сім'ям. Реалізація мети дослідження обумовила необхідність вирішення в роботі наступних завдань: визначення загальної характеристики житлові субсидії малозабезпеченим сім'ям; дослідження особливостей надання житлових субсидій сім'ям у Європейських країнах; визначення порядку призначення житлових субсидій малозабезпеченим сім'ям протягом останніх років дослідження.

Виклад основного матеріалу. В Україні програма житлових субсидій була заснована у 1995 році Урядом країни щоб допомогти малозабезпеченим родинам оплачувати житлово-комунальні послуги. Ця програма є основним механізмом соціального захисту населення в умовах зростання цін на житлово-комунальні послуги вже понад 20 років.

Залежно від розміру середньомісячного сукупного доходу на одну особу в домогосподарстві, малозабезпечені громадяни сплачують лише частину вартості житлово-комунальних послуг. Таким чином, чим менший дохід в домогосподарстві, тим менший платіж за житлово-комунальні послуги є обов'язковим. Контролюють призначення субсидій та їх цільове використання органи соціального захисту населення у районах, містах Києві та Севастополі, а також виконавчі органи рад.

Згідно з Положенням про Міністерство соціальної політики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423,

Мінсоцполітики є важливим органом виконавчої влади, який відповідає за реалізацію державної політики у сфері соціального захисту. Вони організовують призначення та виплату державної соціальної допомоги, а також забезпечують надання субсидій для оплати житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, а також компенсацію додаткових витрат на комунальні послуги в умовах зростання цін і тарифів на послуги в державі.

Житлова субсидія надається тим, чия оплата житлово-комунальних послуг перевищує соціальну норму житла та соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами, і ця різниця визначає обов'язкову плату, яка розраховується згідно з установленим порядком Кабінетом Міністрів України. Оформлення житлової субсидії здійснюється в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації громадянина. Для цього потрібно подати заяву та документи, які підтверджують доходи та склад сім'ї. Рішення про надання або відмову у наданні житлової субсидії приймається протягом 10 робочих днів з моменту подачі заяви.

Тому житлова субсидія - це соціальна допомога, яка адресно та систематично надається особам, що не можуть самостійно забезпечити себе житлом через різні причини. Фінансування цієї допомоги здійснюється за рахунок Державного бюджету України та є безповоротною. Вона призначена виключно на оплату житлово-комунальних послуг відповідно до правових актів, з чітко встановленим порядком надання. Мета житлової субсидії - забезпечення соціальної підтримки та гідного рівня життя для отримувачів [6].

Житлова субсидія має декілька характеристик, які детально перелічені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Основні характеристики житлової субсидії [7]

1.	надається на адресу особи, яка її отримує. Тобто має адресний характер;
2.	має чітко визначену категорію отримувачів;
3.	надається систематично і безповоротно;
4.	має терміновий характер;

Продовження таблиці 1

5.	може бути надана у формі готівки чи безготівково, у залежності від умов;
6.	призначена для допомоги окремим верствам населення;
7.	може використовуватися тільки на сплату житлово-комунальних послуг, але з моменту монетизації може бути використана на інші цілі;
8.	розподіл коштів відбувається на основі формул та доходів особи та членів її сім'ї;
9.	призначення субсидії передбачає дотримання особливого порядку, визначеного законодавством.

Субсидії на житлово-комунальні послуги та паливо надаються згідно з Порядком, затвердженим Кабінетом міністрів України. Визначення розміру субсидії проводиться місцевими органами самоврядування на основі відсотку середньомісячного доходу громадян, зареєстрованих у житловому приміщенні, та річного доходу за придбання скрапленого газу та побутового палива, згідно з постановою Кабінету Міністрів України [8].

Отже, програма житлових субсидій є основним інструментом забезпечення соціального захисту громадян при оплаті житлово-комунальних послуг. Вони надаються на підставі заяви громадянина та визначаються залежно від таких факторів, як розмір доходу, склад родини, кількість зареєстрованих осіб в квартирі та вартість житлово-комунальних послуг. Сума субсидії визначається відповідно до формули, розробленої Міністерством соціальної політики. Вона надається спеціальними підрозділами з питань соціального захисту населення, які підпорядковуються уряду крани, шляхом використання бюджетних коштів або цільових фондів на безповоротній основі. Основною її метою є здійснення соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів, та вирівнювання соціальних, економічних умов користування житлово-комунальними послугами між окремими категоріями громадян.

Соціальний захист у розвинутих економіках пройшов значний еволюційний шлях, включаючи регулювання економічних відносин на

протязі багатьох століть. З огляду на успіхи цих країн на світовому ринку, можна зробити висновок про ефективність їхніх методів регулювання соціальних процесів. Тому, вивчення історичного та сучасного досвіду соціальної сфери в передових країнах, таких як Німеччина, Франція, Великобританія, Швеція, Італія, Польща та інші, та адаптація їхніх методів та механізмів до умов України є необхідною передумовою для вдосконалення механізму державного управління у сфері соціального захисту.

Досвід, отриманий у високорозвинених зарубіжних країнах щодо житлових субсидій, може бути корисним для України, де зараз відбувається реформування механізму надання цих субсидій. Аналіз практичних і теоретичних досліджень науковцями з цієї сфери: Ендрю Джойс,Стефані Грубер, Каріна Каролсен та ін., а також вивчення нормативно-правового регулювання в цих країнах можуть допомогти покращити систему житлових субсидій в Україні та підвищити соціальний добробут населення[9].

Не тільки Україна, але й інші країни світу використовують житлові субсидії, такі як Австрія, Бельгія, Болгарія, Данія, Іспанія, Італія, Німеччина, Польща, Румунія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція та інші.

В зарубіжних соціально розвинених країнах соціальна підтримка населення залежить не лише від надання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, а й від допомоги на утримання житла громадян, причому різні країни мають різні моделі надання цієї допомоги. Детальніше особливості цих країн розглянемо у таблиці 2:

Таблиця 2 – Характеристика соціальної підтримки населення у сфері житлово-комунальних послуг у деяких країнах світу

	Країни	Характеристика	
1.	Австрія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Португалія	відшкодування вартості житла, включаючи орендоване та іпотечне житло	Допомога персоналізована і доступна лише тим, хто дійсно потребує її.
2.	Іспанія, Швеція	допомога у придбанні предметів домашнього вжитку	
3.	Франція	громадяни самостійно забезпечують оплату на утримання будинків, прибудинкових територій, місць загального користування	Окремої системи субсидіювання комунальних послуг немає.
4.	Німеччина	існує окрема програма Wohngeld	
5.	Бельгія	має ліберальний підхід до соціального захисту – існують центри соціальної діяльності (CPAS)	
6.	Польща	програма підтримки житлово-комунальних послуг – «Житловий додаток»	
7.	Латвія	програма субсидій залежить від місцезнаходження та рішень місцевих органів самоврядування	Існує програма житлово-комунальних субсидій.
8.	Естонія	Майже всі житлові приміщення приватизовано і обслуговуються квартирними товариствами, які об’єднуються в союзи квартирних товариств, субсидії надаються в рамках різних програм	

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Як видно з таблиці 2 усі країни мають певні спільні або відмінні риси. Тому щоб краще дослідити це питання, розглянемо деякі країни більш розгорнуто.

У Франції, як і в більшості європейських країн, громадяни самостійно забезпечують сплату за утримання будинків, прибудинкових територій, місць загального користування (під'їздів, газонів, басейнів, ліфтів, вивезення сміття тощо), без отримання будь-яких державних субсидій. Щомісяця французи самостійно сплачують за ці послуги від 50 до 120 євро, залежно від параметрів приміщення та будівлі. У країні діє розвинена система авансових платежів, яка

дозволяє розрахувати індивідуальний ліміт для кожного домовласника щороку. Якщо споживач заощадив і не витратив увесь ліміт, то держава поверне йому переплачені кошти за більш високим тарифом. Таким чином, держава стимулює населення до збереження енергії та економії ресурсів.

У Німеччині, подібно до Франції та інших європейських країн, немає окремої системи субсидування комунальних послуг. Замість цього, в країні існує програма Wohngeld, яка забезпечує грошову допомогу для оплати житла, переважно для оренди, але не покриває всю суму. Цю допомогу можуть отримати лише ті, хто знаходиться в скрутному матеріальному становищі і не отримує іншої державної підтримки, такої як допомога по безробіттю чи соціальна допомога. Деякі сім'ї можуть отримати допомогу для оплати частини комунальних платежів, якщо вони включені до вартості оренди. Ця програма призначена переважно для людей, які тимчасово опинилися в скрутному матеріальному становищі, а також для багатодітних сімей або пенсіонерів з низькою пенсією.

Хоча Бельгія є невеликою за територією та населенням країною, проте вона відома своїм ліберальним підходом до соціального захисту та допомоги громадянам, включаючи шукачів притулку, біженців та нелегальних мігрантів. Це забезпечується публічними центрами соціальної діяльності (CPAS), які функціонують як каси взаємної допомоги при місцевих органах влади. Центри надають індивідуальну допомогу родинам та особам, що перебувають у складних соціально-матеріальних умовах, враховуючи їхні конкретні потреби, такі як грошові виплати, медична та психологічна допомога, навчання, працевлаштування, харчування, забезпечення житлом та одягом. Однак, в країні не надається окремих субсидій на оплату комунальних послуг.

У Польщі, на відміну від її західних сусідів, існує окрема програма підтримки житлово-комунальних послуг, яка називається "Житловий додаток". Це допомога у вигляді фінансової компенсації за послуги з водопостачання, опалення, каналізації та вивезення сміття, а також за кошти на утримання та ремонт багатоквартирних будинків у випадку їх об'єднання. Ця програма користується популярністю лише серед невеликої кількості населення країни.

В Латвії існує програма житлово-комунальних субсидій, яка залежить від

місцезнаходження та рішень місцевих органів самоврядування. Для отримання субсидії потрібно бути визнаним малозабезпеченим. Субсидії видаються після оплати ЖКП за ринковими цінами, а заявники можуть претендувати на допомогу, якщо після оплати рахунків за житло, газ і електрику залишається менше, ніж ГМД - гарантований мінімальний дохід.

В Естонії система субсидій для житлово-комунальних послуг відрізняється від інших країн. Майже всі житлові приміщення в країні приватизовано і обслуговуються квартирними товариствами, які об'єднуються в союзи квартирних товариств. В уряді, меріях та місцевих органах самоврядування відсутні посадові особи, які б займалися житлово-комунальним господарством. Субсидії для житлових товариств можуть надаватися централізовано з різних причин і в рамках різних програм. Щодо персоналізованого підходу, то, відповідно закону про соціальний податок, для малозабезпечених осіб надається допомога по бідності, яка залежить від комунальних платежів, як і в Латвії.

Україна розвивається у своєму власному напрямку у сфері надання житлово-комунальних послуг, що відрізняється від підходу зарубіжних країн до формування державної політики в цій сфері. Нині існує тенденція до заморожування тарифів на житлово-комунальні послуги, що заважає соціальному розвитку держави. Виділення субсидій зупиняє процес формування ринкових цін на послуги та економічного розвитку країни, щоб забезпечити громадянам роботу відповідно до їх кваліфікації та гідну оплату праці. За відмінністю від зарубіжних країн, в Україні житлові субсидії використовуються як ключовий механізм реформування житлово-комунального господарства. Тобто в таких провідних країнах як Німеччина, Франція, Бельгія тощо субсидії виступають лише як допоміжна ланка, яка забезпечує потреби найбільш незахищених та вразливих верств населення. А в Україні вони є чи не найголовнішим методом та способом забезпечення допомоги для більшості громадян.

Отже, у зарубіжних країнах держава не надає безпосередніх субсидій на

оплату житлово-комунальних послуг, а замість цього встановлює пільги для осіб, які забезпечують економію енергетичних ресурсів, надаючи їм соціальну підтримку. У цих країнах ключовим критерієм для надання соціальної допомоги є стан малозабезпеченості особи, яка дійсно потребує допомоги з боку держави. Надання житлових субсидій населенню в зарубіжних країнах не є окремою системою соціального забезпечення, на відміну від України.

Список використаних джерел:

1. Івашова Л. М., Івашов М. Ф. Фінансові механізми реалізації соціальної політики держави: пільги та субсидії для населення. *Вісник Академії митної служби України.* 2016. № 2. С. 34–42.

2. Бабич О. В., Щербина О. В. Житлова субсидія як фінансовий інструмент адресної допомоги населенню. URL: http://surl.li/hjajz (дата звернення: 12.05.2023).

3. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. IX регіон. наук.-практ. конф*. Львів, 2003. С. 354-361.

4. Хренова Т. Ю. Житлова субсидія як організаційно-правова форма соціального забезпечення населення: дис.канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 107-108 с.

5. Павлюк Т.І. Забезпечення населення житловими субсидіями та дослідження державних субвенцій на надання житлових субсидій. *Ефективна економіка* 2023. №6 URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.6.24

6. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848. Інформаційний бюлетень НКРЕ. 2004 (№ 8).

7. Рівень життя населення України / за ред. Л. М. Черенько. Київ: *Консультант,* 2006. 428 с.

8. Порядок надання і нарахування субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, а також пільг окремим категоріям громадян станом на 27 березня 2018 р. / НКРЕКП. URL: https://nerc.gov.ua/?id=19520

9. Ковалевська О. П. Світовий досвід розвитку державної житлової політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=618 (дата звернення: 12.05.2023).

10. Жук Н. М. Зарубіжний досвід надання житлових субсидій. *Золочівський районний відділ ГУ ДМС у Львівській* області. 2019. С. 96-97. URL: http://surl.li/pmcl (дата звернення: 10.05.2023).

УДК 339.15:330

Хачатрян В. В., д-р екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0620-3223
Стратійчук В. М., доктор філософії з економіки
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9754-5028
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ БІЗНЕС-ПЛАНУ ПІДПРИЄМСТВА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

В статті досліджено особливості побудови бізнес-плану як важливого елемента системи управління підприємством. Проведено компаративний аналіз сутності поняття «бізнес-план», визначено основні цілі побудови бізнес-плану. Систематизовано класифікацію основних видів сучасних бізнес-планів. Побудовано модель ключових етапів формування бізнес-плану.

Ключові слова: *планування, бізнес план, цілі бізнес-плану, методика побудови бізнес-плану.*

Постановка проблеми. Діяльність українських підприємств під впливом ключових факторів макроекономічного середовища, постійних кризових явищ, що поступово замінюють одна одну починаючи з загальносвітової фінансової кризи, далі криза коронавірусу і нарешті найбільш відчутна для вітчизняних підприємств криза викликана війною в України. Безумовно усі вище зазначені фактори вплинули на ефективність роботи підприємств, що зумовило необхідність пошуку способів нівелювання негативних факторів впливу на сучасному етапі.

Бізнес-планування наразі вважається однією із найбільш важливих складових елементів системи планування на підприємстві, яке працює в межах конкурентного середовища, коли підприємству недостатньо лише сталого функціонування, що під впливом факторів може призвести до негативних явищ, а й необхідно постійно розвиватися та удосконалюватися з метою забезпечення конкурентних переваг як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Бізнес-план є одним із сучасних інструментів пошуку та практичної реалізації способів виходу підприємства на новий рівень виробництва та реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема бізнес-планування висвітлена у наукових працях як класиків економічної науки, так і сучасних науковців, які дослідили сутність бізнес планування як процесу, особливості побудови бізнес-плану як результату бізнес-планування. Серед найбільш відомих авторів наукових праць Андрєєва Л.О., Афанасьєв К.М., Болтянська Л.О., Борисенко О.С., Варналій З.С., Глушенкова А.А., Грицаєнко М.І., Гурська І., Гуторов О.І., Демиденко В.В., Діденко Є.О., Должанський І.З., Шевченко А.В. та ніші. Вчені дослідили існуючі підходи до побудови бізнес-планів, особливості оцінювання їх результативності. Проте враховуючи швидкі темпи розвитку інноваційних інструментів бізнес-планування, процес побудови бізнес-планів потребує подальшого удосконалення та дослідження.

Метою статті є обґрунтування особливостей побудови бізнес-плану як інструмента інноваційного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Проведемо аналіз концептуальних основ розвитку бізнес-плану як економічної категорії. Так, сучасна вітчизняна науковиця Полуяктова О.В. визначає бізнес-план як ретельно підготовлений та економічно обґрунтований документ, що містить різноманітні аспекти господарської діяльності та є результатом оцінювання доцільності та можливості ефективного здійснення нового виду діяльності [7].

Натомість науковці Колісник-Гуменюк Ю. визначає бізнес план як логічно побудований документ, що включає систему взаємопов’язаних та узгоджених із наявними ресурсами заходів та дій, що спрямовані на максимізацію прибутку підприємства як наслідок впровадження підприємницької ідеї [3].

Вітчизняні науковці Гурська І., Федуняк І. Визначають бізнес-план основним результатом процесу бізнес-планування, що полягає в розрахунку кількох варіантів впровадження бізнес-ідеї [3].

Загалом більшість науковців схиляються до думки, що бізнес-план є старанно розробленим документом, що описує конкретну бізнес-ідею та відображає конкретні шляхи її реалізації із підбором необхідних ресурсів та розрахунком ефективності їх використання.

Рисунок 1 – Сутнісні характеристики бізнес-плану

Джерело: побудовано автором на основі [1-5]

В сучасних умовах мінливості факторів впливу бізнес-план є важливим інструментом реалізації ініціатив як нових, так і вже працюючих суб’єктів господарської діяльності. Одним із ключових завдань побудови бізнес-плану є пошук шляхів взаємоузгодження поставлених цілей реалізації бізнес-ідеї та реальних можливостей підприємства щодо самостійного інвестування коштів у реалізацію бізнес-плану чи залучення в даний процес зовнішніх інвесторів. Тому чітко та логічно побудований бізнес-план дозволить оцінити фінансову спроможність та можливості для реалізації нових ідей власників бізнесу. Обґрунтуємо ключові цілі розробки бізнес-планів на підприємствах (рис. 2).

Рисунок 2 – Основні цілі побудови бізнес-плану

Джерело: побудовано автором на основі [3-6]

В цілому, процес написання бізнес-плану є досить складним та потребує проведення комплексу дій. Особливості створення бізнес-плану відрізняються залежно від його виду. З огляду на необхідність більш детального аналізу особливостей побудови бізнес-плану виділимо ключові підходи до їх формування:

1) Формування на основі стандартних таблиць із чітко визначеною методикою та структурою побудови, що дозволяє отримати відповіді на конкретний перелік питань.

2) Використання індивідуального підходу до побудови бізнес-плану, що містить творчі креативні підходи до пошуку інструментів реалізації бізнес-ідеї та відповідає вимогам власників бізнесу щодо його розширення, ініціаторам бізнес-ідей щодо їх реалізації.

На наш погляд, найбільш доцільно та ефективно в умовах постійних ринкових змін застосовувати індивідуальний підхід до побудови бізнес-плану, що дозволяє адаптувати бізнес-план до умов функціонування конкретного підприємства, галузі, в якій воно функціонує та проблем, які вирішує. Різноманітність цілей та основної мети побудови бізнес-плану дозволяє досить

широко їх класифікувати. В процесі формування бізнес-плану варто виділити його призначення, що дозволяє коректно побудувати бізнес-план з акцентом на специфіку конкретного проєкту. Проведемо дослідження основних видів бізнес-планів запропонованих у сучасній економічній літературі.

Рисунок 3 – Класифікація бізнес-планів

Джерело: побудовано автором на основі [2-4, 7]

Широка диференціація основних видів бізнес-планів дозволяє обрати найбільш доцільний зважаючи на особливості бізнес-ідеї та проблеми, що вирішуватиме її реалізація. Фактично складання бізнес-плану є нагальною потребою кожного підприємства, особливо в умовах існування великої кількості ризиків. Чітко сформований бізнес-план дозволяє підприємцю уникнути негативного впливу ризиків, а також ефективно управляти поточною діяльністю підприємства.

В процесі побудови бізнес-плану важливе місце відіграє розуміння

основних етапів побудови бізнес-плану, що дозволить полегшити процес його розробки для конкретного підприємства. Запропонуємо класичну форму процесу створення бізнес-плану.

Рисунок 4 – Ключові етапи формування бізнес-плану

Джерело: побудовано автором на основі [1-7]

На рис. 4 відображено традиційний процес формування бізнес-планів, структура бізнес-плану безумовно може коригуватися розробниками відповідно до вимог бізнес-ідеї, яку він буде описувати.

Так, підприємство, що бажає розширювати свою діяльність може не використовувати в бізнес-плані організаційний план, адже його структура вже

побудована, можна лише удосконалити його. Підприємство торгівлі, до прикладу, буде замість виробничого плану розробляти лише план продаж і т. д.

Для побудови бізнес-плану використовують різноманітні підходи, що й зумовлює відмінності в особливостях оцінки його ефективності. Проведемо дослідження основних методик побудови бізнес-планів перш ніж обґрунтувати основні методи ефективності його реалізації.

В світовій практиці побудови бізнес-планів виділяють кілька основних підходів до їх побудови. Однією із найперших методик є запропонований підхід UNIDO, що є досить ґрунтовним та потребує знань і вмінь в різних економічних сферах діяльності підприємства. Дана методика потребує знань розробників з фінансового налізу, ринкового, маркетингового аналізу, управління персоналом фірми та інших. Дана методика найчастіше використовується в сфері інвестиційного проєктування та передбачає визначення руху грошових засобів та розрахунку конкретних цифрових значень ефективності бізнес-проєкту.

Рисунок 5 – Закордонні методики формування бізнес-плану

Джерело: побудовано автором на основі [1-3]

Досить схожим до вище обґрунтованої методики є підхід ЄБРР, ключовою відмінністю якого є акцентування уваги при проведенні дослідження не на рівні галузі в цілому, а на рівні аналізу ринку та ключових показниках результативності роботи підприємства. Зважаючи на специфіку роботи ЄБРР, ключове місце в процесі використання його методики належить фінансовим розрахункам та формуванні фінансової моделі розвитку бізнесу. Проте дана методика є достатньо трудомісткою і її варто використовувати великим підприємствам із значним економічним потенціалом.

Досить відомою в світовій практиці є методика бізнес-планування KPMG, яка фактично позиціонує бізнес-план управлінським інструментом щодо перспективного розвитку, розширення діяльності та виходу на нові ринки збуту. Дана методика більше орієнтована на інвестора та ґрунтується на формуванні фінансових та ринкових прогнозів, проте повністю упускає організаційний або виробничий план. Даний інструмент найбільш доцільно розробляти саме для зовнішніх стейкголдерів, коли керівництво підприємства або власник бізнес-ідеї не бажає повністю розкривати всі секрети та особливості застосування технологій та реалізації виробничого процесу.

Цікавим є підхід TACIS до підготовки бізнес-плану підприємства, який орієнтується переважно на залучення перспективних інвесторів та створення нового підприємства. Згідно з даним підходом, помітна роль належить дослідженню стратегії виробництва на підприємстві, а також аналізу кадрового потенціалу підприємства.

Стандарт формування бізнес-плану BFM ROUP вважається одним із найбільш професійних, адже ґрунтується на агрегуванні вище зазначених підходів, зокрема використання сучасних інноваційних інструментів фінансового, маркетингового та стратегічного аналізу. Важливим елементом даної методики є дослідження чутливості бізнес-проєкту до існуючих ризиків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування бізнес-планів є досить поширеною практикою в діяльності сучасних підприємств, що часто потерпають від негативного впливу зовнішніх факторів впливу. Трактування сутності бізнес-плану знайшло відображення в наукових працях сучасних вчених, які визначають бізнес-план чітко розробленим документом, що містить ключові заходи щодо впровадження бізнес-ідеї. Традиційний процес формування бізнес-планів безумовно може коригуватися розробниками відповідно до вимог бізнес-ідеї, яку він буде описувати. Так, підприємство, що бажає розширювати свою діяльність може не використовувати в бізнес-плані організаційний план, адже його структура вже побудована, можна лише удосконалити його. Підприємство торгівлі, до прикладу, буде замість

виробничого плану розробляти лише план продаж і т. д. Сучасні автоматизовані програми та продукти дозволяють полегшити процес побудови бізнес-плану та надати йому інноваційних особливостей.

Список використаних джерел:

1. Гуторов О.І. Сутність та структура бізнес-плану інвестиційного проекту аграрного підприємства: теоретико-методичний аспект. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2020. № 1. С. 200-213.

2. Кваша О.С., Фоміна В.В. Бізнес-планування у діяльності організації: європейські стандарти, основні методологічні підходи та базові процедури. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 268–275. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/45.pdf

3. Колісник-Гуменюк Ю., Гурська І., Федуняк І. Бізнес-планування діяльності підприємств як передумова їх стратегічного розвитку. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи:* Збірник наукових праць. Київ–Львів–Бережани–Ломза. 2022. Випуск 11. С. 150-153.

4. Кондратюк О. М., Пшеничний В. І. Бізнес-планування в підприємницькому середовищі: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Випуск 26. частина 1. 2019. С. 90-94.

5. Костецька І. І. Бізнес-планування у системі менеджменту : навч. посіб. Львів ; Дрогобич : Посвіт, 2019. 271 с.

6. Коюда В. О., Пасько М. І. Методологічний підхід до бізнес-планування розвитку підприємства. *Бізнес Інформ*. 2015. №9. С. 394–402.

7. Полуяктова О. В. Структура та сутність бізнес-плану. *Менеджмент підприємницької діяльності. Проект «Україна-Норвегія»*. Вип. 3, 2017. Одеса: ТОВ «Плутон плюс.» 2017. С. 70-91.

УДК 65(045)

Бабчинська О. І., д-р. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6377-6242
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

На даний час основною складовою управління персоналом підприємства є створення умов для розширення знань, підвищення кваліфікації, вдосконалення вмінь та безперервного розвитку працівників. Зростання ролі знань у суспільстві, розвиток наукоємних, інтелектуальних технологій вимагає гнучкого та адаптивного використання людських ресурсів підприємства, підвищення творчої та організаційної активності працівників, формування гуманізованої організаційної культури.

Ключові слова: *персонал, розвиток персоналу, управління розвитком персоналу, система, структура персоналу.*

Постановка проблеми. Розвиток персоналу входить до комплексу взаємопов'язаних елементів (підсистем), які діють незалежно, проте спрямовані на досягнення спільної мети – ефективного та продуктивного управління. Здатність підприємства постійно здійснювати розвиток своїх працівників є одним із найважливіших факторів забезпечення його конкурентоспроможності на ринку. На даний час основною складовою управління персоналом підприємства є створення умов для розширення знань, підвищення кваліфікації, вдосконалення вмінь та безперервного розвитку працівників. Зростання ролі знань у суспільстві, розвиток наукоємних, інтелектуальних технологій вимагає

гнучкого та адаптивного використання людських ресурсів підприємства, підвищення творчої та організаційної активності працівників, формування гуманізованої організаційної культури. В сучасних умовах ринкової економіки серед різноманітності проблем, зв'язаних із забезпеченням нормального та ефективного розвитку підприємств та організацій, однією із головних є проблема управління персоналом. В найближчому майбутньому найкращого розвитку досягнуть ті підприємства, які роблять головну ставку на людські ресурси та управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових доробок вчених, які стали підґрунтям формування ідеології розвитку персоналу підприємств і дослідження актуальних аспектів управління даним процесом, варто відзначити праці Н. Том, Н. Базалійська, У. Пилипчук, Л. Артеменко, Бацалай, Ю. Бацалай, Г., Бей, Т. Гризовська, О. Гугул, І.Грузіна, В. Дериховська. Однак внаслідок складності й багатоаспектності цієї проблеми в сучасних умовах існують питання, розроблені не цілком.

Мета статті. Здійснення теоретичної й аналітичної оцінки структури системи управління розвитком персоналу та пошук нових форм розвитку персоналу у підвищенні конкурентоздатності інноваційно-активних підприємств в умовах нестабільного економічного середовища**.**

Виклад основного матеріалу. Сучасний менеджмент переходить від технологій, орієнтованих на нівелювання характеристик підлеглих, до максимального використання їх індивідуальності, делегування виконавцям повноважень та відповідальності. Активізація трудової діяльності персоналу підприємства в багатьох випадках забезпечується демократизацією менеджменту, організацією участі працівників у прийнятті рішень, створенням їм можливостей для поповнення знань і розвитку навичок. Важливою передумовою розвитку сучасного суспільства в умовах максимального використання нововведень та інновацій є особливе приділення уваги персоналу, що створює передумови для економічного зростання та конкурентоспроможності як окремого працівника, так і підприємства загалом, а

також гарантує при цьому його економічну безпеку. У кожного працівника крім визначених умов трудової діяльності на промисловому підприємстві існують і свої особистісні мотиви та стимули, що спонукають до повсякденного виконання поставлених перед ним завдань. Через те, аналіз поведінки працівників вимагає застосування знань у поєднанні з досвідом, професійними навичками, освітнім рівнем, психологічним та матеріальним станом тощо.

Розвиток персоналу має передбачати двосторонню вигоду як для підприємства, так і для людини зокрема. Адже підвищення розвитку персоналу призводить до підвищення його конкурентоспроможності, що у свою чергу сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства, а також держави загалом Отже, розвиток персоналу виступає головною стратегічною рушійною силою в розвитку та підвищенні ефективності підприємств за допомогою перетворення знань у головний стратегічний ресурс. Саме знання та вміння персоналу лежать в основі розвитку підприємства та є джерелом високої продуктивності, інновацій та конкурентних переваг в умовах економіки знань, тобто ключовим фактором, що визначає ефективність використання всіх інших ресурсів, наявних у розпорядженні підприємства. Працівник одержує професійні знання, уміння, навички, компетенції в системі неперервної освіти, що обумовлює її важливе місце у створенні майбутнього інтелектуального капіталу суспільства, підприємств, установ, колективів [3].

Необхідність реформування існуючих систем розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах зумовлена глобальною невідповідністю між темпами змін на міжнародному ринку і їх низькою інноваційною активністю. Звичайно, інноваційна активність підприємств залежить від задіяності матеріальних та фінансових ресурсів, але потенціал підприємства може генерувати інноваційні перетворення [4]. Діяльність менеджменту у цьому напрямі пропонуємо розділити на такі напрями:

- формування організаційної культури підприємства, що ґрунтується на постійному впровадженні та реалізації змін, зокрема, це передбачає формування високої адаптивної здатності підприємства та персоналу;

- впровадження у практичну діяльність системи управління розвитком персоналу, що передбачає безперервний процес набуття ними необхідних для підприємства якісних характеристик.

Традиційна система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на підприємствах потребує реформування. Звичайно, до її ключових елементів, таких як формування кадрових резервів, проведення атестації потрібно додати більш гнучкі інструменти, що спрямовані на швидку адаптацію підприємств до нового і в той же час таких, які передбачають безперервність процесів розвитку працівників [1].

Основою таких перетворень повинна стати системи управління розвитком працівників підприємства, що відповідає усім вимогам до економіко-соціальних систем. У структурі системи управління розвитком персоналу підприємства, відповідно до системного підходу необхідно виділяти такі підсистеми: цільову, керуючу, керовану, забезпечуючу, функціональну.

Цільова підсистема включає стратегічні, тактичні й оперативні цілі та завдання, а також критерії вибору й оцінювання результатів управління розвитком персоналу інноваційно-активного підприємства (рис. 1).

Метою формування та використання системи управління розвитком персоналу підприємства є забезпечення відповідності якісних характеристик персоналу його поточним та стратегічним цілям.

У той же час для кращого розуміння мети та структури цілей функціонування системи управління розвитком персоналу інноваційно-активного підприємства пропонуємо сформувати дерево цілей. Використання вказаного методу графічного подання цільової функції системи дозволяє деталізувати визначену головну мету (ціль) на підцілі у типовому розподілі їх на економічні, соціальні, матеріально-технічні, організаційні.

До економічних цілей системи управління розвитком персоналу інноваційно-активного підприємства пропонуємо відносити:

- підвищення інноваційної активності працівників/підприємства;
- підвищення рівня інноваційного потенціалу працівників / підприємства;
- формування конкурентних переваг на основі розвитку персоналу.

Завдяки розвитку персоналу, підприємство накопичує свій потенціал, у тому числі інноваційний. Під яким потрібно розуміти об’єктивні можливості щодо максимального використання інтелектуального потенціалу працівників підприємства для досягнення поставлених цілей, а також сукупність засобів, джерел, можливостей і здатностей, використання яких спрямоване на вирішення будь-яких завдань в інноваційній діяльності підприємства.

Рисунок 1 - Дерево цілей системи управління розвитком персоналу підприємства

**Джерело* підготовлено автором

Важливо зауважити, що інноваційний потенціал не обмежується інтелектуальним потенціалом, а формується із знань, творчого підходу, інтелектуальних можливостей та мотивації працівників.

У той же час зростання можливостей не веде до автоматичного їх

використання кожним працівником, а отже, й підприємством в цілому. У цьому випадку має значення рівень використання набутих знань у процесі своєї професійної діяльності, у випадку інноваційно-активного підприємства – це рівень інноваційної активності [2]. Рівність інноваційних потенціалів може нівелюватись неоднаковою активністю працівників. Підвищення рівня інноваційного потенціалу персоналу за умов достатнього рівня інноваційної активності дасть можливість підприємству отримувати переваги над своїми конкурентами. На нашу думку, такі переваги будуть формуватись якщо:

– інноваційний потенціал персоналу буде відповідати рівню основних конкурентів;

– інноваційна активність працівників буде вище середнього рівня;

– результативність інноваційної діяльності буде вище середнього рівня.

Тобто, конкурентні переваги за рахунок розвитку персоналу підприємства можуть досягатися за умови перевищення середньогалузевого значення, або позицій основних конкурентів за одним із вказаних параметрів.

Важливим моментом, на нашу думку, є визначення орієнтирів для підприємства, які слугуватимуть базою порівняння. Це можуть бути показники галузі, регіону, основних конкурентів чи найкращих показників самого підприємства у певні періоди.

До матеріально-технічних цілей належать:

– поліпшення умов праці, що проявляється у формуванні сприятливих умов для розвитку;

– заохочення до усіх видів трудової та соціальної активності. Формування на підприємстві чіткої та зрозумілої системи розвитку персоналу виступає свого роду каталізатором для підвищення активності працівників у різних напрямах соціального життя підприємства;

– підвищення продуктивності працівників забезпечується завдяки формуванню сприятливого мікроклімату, врахуванню прагнень працівників при побудові програм розвитку персоналу.

Соціальні цілі системи управління розвитком персоналу підприємства, на нашу думку, передбачає:

– удосконалення соціальних відносин в колективі. Програми розвитку персоналу повинні максимально враховувати інтереси працівників, їх прагнення у самореалізації. Це дозволяє підвищити задоволеність працею окремого індивідуума та трудового колективу взагалі. У кінцевому результаті це призведе до поліпшення мікроклімату у колективі і відобразиться на ефективності діяльності груп та підприємства в цілому;

– мотивація розвитку є однією із підцілей системи управління розвитком персоналу підприємства оскільки неможливо досягти будь-яких запланованих результатів у розвитку окремих працівників чи колективу підприємства якщо не має зацікавленості у цьому процесі зі сторони працівника;

– насичення праці творчими елементами потрібно розглядати як одну із цілей системи управління розвитком персоналу оскільки це дозволяє сприяти максимальному прояву творчих здібностей працівників, а, отже, їх інноваційній активності та інноваційному потенціалу;

– сприяння особистому розвитку працівників повинно розглядатися як елемент системи управління розвитком персоналу, адже як неодноразово зазначалось раніше, розвиток особистості формує підґрунтя для кращої реалізації потенціалу людини у професійній діяльності.

Ще однією групою цілей, які потрібно досягти при формуванні системи управління розвитком потенціалу підприємства є організаційні цілі:

– визначення необхідності розвитку кожного працівника є необхідним задля формування індивідуальних програм розвитку та підвищення якісних характеристик працівників підприємства;

– формування програм розвитку персоналу необхідне для створення чіткого переліку завдань та термінів підвищення знань, вмінь та компетенцій окремого працівника;

– формування інноваційної культури потрібно розглядати як одну із підцілей системи управління розвитком персоналу підприємства, адже у результатів підприємство отримує інноваційно сприятливий трудовий колектив, здатний до продукування та впровадження інновацій.

Керуюча підсистема (суб'єкт управління) – це менеджмент підприємства, який здійснює вплив на керовану підсистему з метою досягнення цілей та завдань підприємства. До керуючої системи можна віднести також керівників програм розвитку персоналу, що будуть здійснювати вплив на якісні характеристики працівників у процесі їх реалізації. До керуючої підсистеми також можна віднести керівників підрозділів та керівників проектів [5].

Підсистема забезпечення сприяє реалізації мети управління розвитком персоналу інноваційно-активного підприємства, завдяки наданню необхідних ресурсів і створенню відповідних передумов.

У якості основних видів забезпечення функціонування системи управління розвитком підприємства пропонуємо відокремлювати:

- правове – сукупність нормативно-правових актів, які регулюють інноваційну діяльність та трудові відносини й створюють умови для функціонування системи;
- методологічне – методичне оснащення, апробація та впровадження у практику ефективних моделей, методик, технологій управління розвитком персоналу з врахуванням особливостей інноваційно-активного підприємства;
- фінансово-ресурсне – забезпечення фінансовими ресурсами програм розвитку персоналу, заходів стимулювання саморозвитку, підтримка матеріального стимулювання у межах системи розвитку персоналу;
- виробничо-технологічне – сукупність засобів необхідних для безпосереднього навчання;
- організаційне – сукупність адміністративно-технічних заходів, які регламентують роботу системи;
- інформаційне – сукупність необхідних даних та можливостей доступу до них для забезпечення функціонування механізму;
- кадрове – наявність управлінського персоналу відповідної кваліфікації, який буде забезпечувати виконання завдань у загальній системі розвитку.

З метою формування правового забезпечення системи управління

розвитком персоналу підприємства пропонуємо реалізувати ряд наступних заходів: проаналізувати правові норми, що стосуються розвитку працівників та інноваційної діяльності підприємств; розробка внутрішніх документів, що визначають: положення підприємства щодо розвитку працівників підприємства; положення про стимулювання інноваційної активності працівників підприємства; положення про оцінювання рівня розвитку працівників, у тому числі їх відповідність цілям підприємства [6].

Для формування методологічного забезпечення системи управління розвитком персоналу інноваційного підприємства пропонуємо здійснити такі заходи:

1. Визначення етапів процесу розвитку персоналу підприємства, які потребують різного методичного супроводу.

2. Формування переліку методів, які можуть бути використані для кожного із завдань на етапах.

3. Вибір методів розвитку для кожного із завдань.

4. Навчання працівників, що мають використовувати ці методи.

5. Підготовка методичних вказівок для вимірювання ефективності розвитку, у тому числі навчання.

Ще однією підсистемою управління розвитком персоналу підприємства пропонуємо вважати власне процеси розвитку персоналу, які є послідовністю взаємопов’язаних етапів, в результаті реалізації яких відбувається зміна якісних характеристик працівників підприємства.

Вказана послідовність є процесом управління розвитком персоналу підприємства, узагальнена схема якого запропонована на рисунку 2.

На рисунку 2 узагальнено етапи управління розвитком персоналу підприємства. Він містить підготовчий, основний та контролюючий блоки.

Підготовчий блок містить:

1. Визначення елементів системи управління розвитком персоналу підприємства.

На цьому етапі визначається конфігурація системи розвитку на основі інформації:

– про фактори середовища розвитку;

– про стратегічні, оперативні цілі підприємства.

Рисунок 2 - Підсистема процесів управління розвитком персоналу підприємства*

Джерело *розроблено автором

При встановленні елементів системи потрібно враховувати необхідність виділення таких основних напрямів:

– розвитку працівників з ініціативи підприємства;

– саморозвитку працівників;

– мотивування до розвитку та інноваційної діяльності;

– створення сприятливої до інновацій організаційної культури на підприємстві.

Для визначення взаємозв'язків між елементами системи необхідно враховувати наявність тісної взаємозалежності між вказаними напрямами.

2. Формування інформаційно-методичного забезпечення управління розвитком персоналу.

Визначення переліку необхідних даних, можливостей та джерел їх отримання для виконання кожного із завдань дозволить підібрати методи для управління розвитком персоналу підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, для підвищення ефективності управління розвитком персоналу, а, отже, й господарської діяльності підприємства доцільно пропонуємо використовувати структурнологічну модель, яка спрямована на забезпечення відповідності якісних характеристик персоналу підприємства його стратегічним та тактичним цілям. Функціонування цієї системи залежить від якості правового, методологічного, фінансово-ресурсного, виробничо-технологічного, організаційного, інформаційного, кадрового забезпечення. Методологічною основою формування та функціонування вказаної моделі є комплекс принципів, методів, інструментів, важелів, функцій.

У свою чергу, завдяки виконанню послідовності завдань, що зазначені у функціональній підсистемі, менеджмент підприємства має можливість визначати та коригувати цілі та плани розвитку персоналу підприємства, реалізовувати програми розвитку відповідно до існуючих потреб, оцінювати ефективність виконання програм розвитку та окремих заходів.

Список використаних джерел:

1. Thomas N. Garavan, Pat Costine, and Noreen Heraty. «Training and Development: Concepts, Attitudes, and Issues». Training and Development in Ireland. Cengage Learning EMEA.

2. Артеменко Л.П., Бацалай Т.М., Бацалай Ю.М. Формування механізму управління інтелектуальним капіталом інноваційно-активного підприємства. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* Вип. 4. С. 139-145.

3. Бабчинська О.І. Інструменти формування системи розвитку персоналу інноваційно-активного підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 3. С. 169–173.

4.Бабчинська О.І. Механізм управління розвитком персоналу на інноваційно-активних підприємствах. *Інфраструктура ринку*. 2021. №51. URL: http: //www.market-infr.od.ua/uk/51-2021.

5. Базалійська Н.П., Пилипчук У.О. Управління розвитком персоналу як функціональна підсистема управління персоналу. *Молодий вчений. Економічні науки.* №6. С. 73- 75.

6. Бей Г.В. Управління розвитком персоналу як метод забезпечення високого рівня залученості працівників. *Modern Economics.* №8. С. 6-14.

УДК 330.101.22

Бондар В. О.

ORCID https://orcid.org/0000-0003-1286-3412

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Проаналізовано основні форми соціальної відповідальності бізнесу в Україні під час війни. У дослідженні проаналізовано Індекс корпоративної соціальної відповідальності в Україні за 2023 рік. Наведено конкретні приклади соціально відповідальної поведінки українських компаній в умовах сьогодення. На основі дослідження визначено лідерів КСВ Індексу в 2023 році.

Ключові слова: *корпоративна соціальна відповідальність, бізнес, воєнний стан, індекс КСВ, безперервність бізнесу.*

Постановка проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) розвивалась в Україні ще до початку повномасштабного вторгнення, як цілісний напрям бізнесу. Аналізуючи дослідження Центру «Розвиток КСВ» за 2018 рік, приблизно 80% українських компаній починали впроваджувати КСВ або орієнтувалися на її принципи. Проте всього 25% з них систематично виділяли бюджет на проєкти з КСВ. Цей фактор суттєво відрізняв український бізнес від міжнародних компаній, де показники сягають 90-95%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність соціальної відповідальності бізнесу та її аспектів досліджувалась багатьма закордонними й вітчизняними науковцями, зокрема варто відзначити праці О.А. Грішнової, А.М. Колоти, Л.А. Шергіної, Л.М. Бухаріна, А.В. Сучкова, В.В. Рубана, Л.І. Калєніченка, Н.О. Ткаченко та ін.

Мета статті. Проаналізувати зміни в корпоративній соціальній відповідальності бізнесу в умовах військового вторгнення російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Саме з початком повномасштабної війни український бізнес змушений був переорієнтувати свої програми сталого розвитку та благодійної допомоги. З того часу українські підприємства ще більше підтримують економіку та армію країни шляхом пожертвування мільярдів гривень для ЗСУ, придбанням автомобілів, дронів, прицілів, спорядженнь та багато іншого. Варто додати, що з часом, більшість українських компаній розглянули та включили питання щодо підтримки та відновлення України до своїх корпоративних стратегій.

Протягом травня 2023 року експертна організація CSR Ukraine спільно з українським інтернет-виданням The Page провели дослідження, яке присвячене сталості українського бізнесу під час війни. Компанії, що добровільно бажали долучитись до опитування, заповнювали анкету і отримували експертну оцінку своєї сталості. До участі у формуванні Індексу КСВ 2023 долучились 30 компаній. Анкетування базувалось на 5-тикомпонентній моделі КСВ під час війни в Україні (рис. 1). Розглянемо детально зміст кожного компоненту моделі КСВ, наведеного на рисунку:

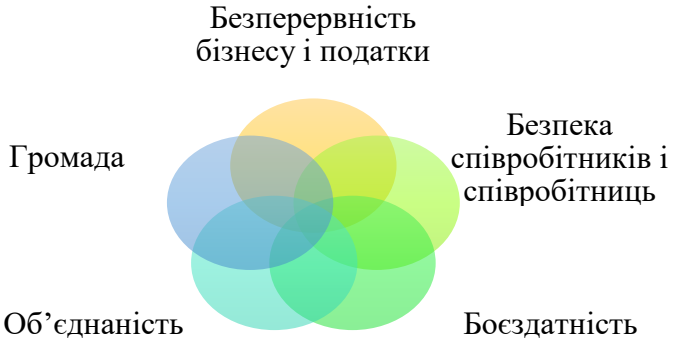

Рисунок 1 – Основні розділи опитування, які були створенні для формування Індексу корпоративної соціальної відповідальності в Україні за 2023 рік [1]

- Питання, приділене безперервності бізнесу і сплачуванні податків стосувалось: наявності Плану безперервності бізнесу, його зміні після початку повномасштабного вторгнення, розділів Плану щодо працівників, бізнес-процесів і ресурсів, сплаті податків авансом;
- Наступний пункт був зосереджений на безпеці співробітників/співробітниць. Потрібно було надати інформацію щодо релокації працівників компанії та членів їх родин, надання матеріальної та психологічної підтримки працівникам, а також наявності та облаштування укриттів, наявності програм підтримки працівників з дітьми;
- Пункт «боєздатність» присвячений фінансовій, матеріальній та гуманітарній підтримці Збройних Сил України та організацій, що їх підтримують, також підтримці мобілізованих співробітників. Особливо було акцентовано увагу на наявності програми підтримки ветеранів/ветеранок війни в компанії та країні в цілому;
- Питання об’єднаності полягало у тому чи надає компанія послуги pro bono центральній та регіональній владі, чи існують спільні програми з конкурентами, чи підтримують підрядників та партнерів;
- Останній пункт стосувався громад. Необхідно було обґрунтувати: чи здійснюється підтримка громад, де розташована компанія/ї, чи підтримують ВПО, волонтерські ініціативи. Зазначити чи докладає зусиль компанія для відновлення країни.

Дослідження показало, що українські компанії продовжили впроваджувати соціальну відповідальність у перший рік повномасштабного вторгнення рф в Україну. У період з 24 лютого по 31 грудня 2022 року найбільше зусиль було спрямовано на забезпечення безпеки співробітників, підтримку боєздатності ЗСУ та підтримку громад. Фокус на питання об’єднаності та безперервності трошки менший, ніж на інші сфери. Це може бути пов'язано з тим, що не всі готові були розкривати інформацію по планах безперервності бізнесу, зазначаючи, що інформація конфіденційна. Щодо питань, які входили до об'єднаності — співпраця з національною та регіональною владою, підтримка підрядників — то на ці питання багато компаній не відповіло [1].

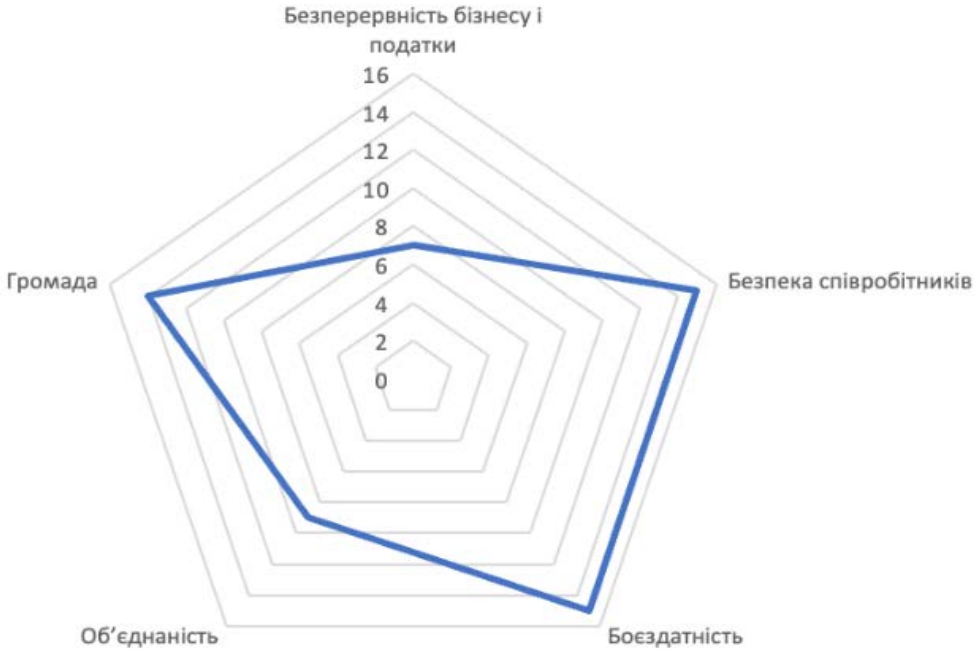

Рисунок 2 - Найбільш поширені практики українського бізнесу відповідно до 5-тикомпонентної моделі сталого розвитку під час війни [1]

Аналізуючи результати проведеного опитування (рисунок 2) спостерігаємо, що практично всі компанії надають допомогу ЗСУ (28 з 30). Тільки дві компанії зазначили, що вони не можуть допомагати ЗСУ через свої глобальні політики. Український бізнес надає ЗСУ матеріальну та гуманітарну допомогу у вигляді фінансів, автомобілів, аптечок, бронежилетів, продуктів харчування, тощо.

Варто додати, що всі компанії, які взяли участь у рейтингу, підтримують своїх мобілізованих співробітників/ць, або співробітників/ць, які пішли захищати країну. Згідно опитування, 23 компанії зберігає за працівниками заробітну платню, 17 компаній забезпечує працівників військовим спорядженням. Шістнадцять із тридцяти компаній розпочали створювати і реалізовувати програми реінтеграції або підтримки ветеранів і ветеранок серед свого персоналу. Деякі компанії підписали меморандум про співпрацю з Veteran HUB і адаптують корпоративні політики для створення комфортного робочого місця для ветеранів та ветеранок.

Питання безпеки співробітників теж є надзвичайно актуальним. Серед опитаних компаній, а саме 25 з 30, забезпечили релокацію працівників з їх родинами у безпечні регіони, надавали матеріальну та психологічну допомогу співробітникам/цям. Релокованим співробітникам надавалась матеріальна допомога (виплата наперед зарплатні, премій, додаткових коштів на облаштування у новому місці, оплата житла). Деякі компанії зберегли виплати для співробітників/ць, які знаходяться в окупації, та надають надбавки до зарплатні для працівників, які працюють в прифронтових регіонах. Дев'ять компаній зазначили, що одноразова матеріальна допомога надавалась всім працівникам.

Варто додати, що з часом близько двадцяти компаній облаштували укриття в офісах та виробничих приміщеннях, інша частина використовує укриття, які існують поблизу компанії (паркінги, цивільні укриття тощо). Особливої уваги, у цьому питанні, заслуговують компанії МХП та Нова пошта. Оскільки вони долучались до облаштовувань укриттів для мешканців громад, а саме: МХП фінансово підтримав створення 75 укриттів у школах, дитячих садочках та лікарнях, а Нова пошта – бетонні укриття у м. Харків, м. Херсон та м. Миколаїв неподалік відділень Нової пошти.

Питанню «Громада» теж приділяється чимало уваги у порівнянні з вищезазначеними проблемами. Більшість компаній (25 з 30) допомагали громадам, де розташовані їх компанії. Здебільшого, це надання фінансової допомоги, обладнання для лікарень та навчальних закладів, передача товарів та безкоштовне надання послуг. Двадцять шість компаній підтримували внутрішньо переміщених осіб шляхом облаштування житла, гуманітарна допомога, освітні проєкти – курси з основ ІТ тощо. Підтримку волонтерського руху надають 25 компаній. Деякі компанії в рамках волонтерських ініціатив створили фандрейзингові платформи, на якій співробітники відкривають збори на потреби військових, гуманітарні ініціативи тощо, стають донорами, готують гуманітарні вантажі для звільнених громад і ЗСУ тощо.

Цілком усі компанії, які брали участь у рейтингу зазначили, що для

відновлення країни вони продовжують працювати, сплачують податки, створюють нові робочі місця (до прикладу, Kernel завершує будівництво найбільшого в Україні олійно-екстраційного заводу, а Нова пошта – у 2022 р. відкрила більше однієї тисячі нових відділень, відновила будівництво двох сортувальних терміналів в м. Одеса та під м. Київ). Компанії допомагають також у розмінуванні території країни. Наприклад, ТОВ «Байєр» придбало велику машину розмінування, що використовуватиметься для очищення сільськогосподарських земель. Проєкт з гуманітарного розмінування має і компанія ТОВ СП «НІБУЛОН». Значну роль у відновленні країни відіграють проєкти українського бізнесу з набуття нових професій (передусім в ІТ сфері), розвитку підприємства тощо.

Що стосується об'єднаності, то данні свідчать, що понад 2/3 опитуваних компаній мають досвід об'єднання з конкурентами у реалізації проєктів під час війни. Прикладами можуть слугувати: участь у національному проєкті Power Banking, що був ініційований Національним банком України та мав на меті об'єднати зусилля учасників банківського ринку України задля забезпечення безперервним доступом до фінансових послуг в період блекаутів, об'єднання агрокомпаній в проєкті Farmerhood, мета якого підтримати українських агровиробників на прифронтових та деокупованих територіях, бізнес яких постраждав під бойових дій, проєкти Українського клубу аграрного бізнесу, об'єднання телекомунікаційних компаній для надання послуг Національного роумінгу, реалізація проєктів в рамках ІТ кластерів тощо.

Про надання pro bono послуг уряду зазначило більш ніж половина компаній, а саме вісімнадцять із тридцяти. Це надання послуг, що стосуються:

- юридичної консультації з питань прав людини, відшкодування збитків, військових злочинів, санкцій, представництва у судах;
- розробки та вдосконалення законодавства під час дії воєнного стану, відновлення та відбудови України;
- аудиторських послуг ініціативи UNITED24;
- послуг з підключення до безкоштовного інтернету в укриттях, навчальних закладах, пунктах незламності;

- створення інтернет платформ – гуманітарна платформа, яка дозволила скоротити час на розмитнення гуманітарних вантажів;

- допомога у розмінуванні сільськогосподарських території та підводного розмінування;

- транспортні послуги (релокація середнього та малого бізнесу коштом Нової пошти, доставка гуманітарних вантажів тощо).

Варто додати, що менша половина опитаних компаній надають pro bono послуги регіональній владі. Здебільшого це надання продуктів і послуг компаній, створення сайтів тощо. Підтримку підрядників та партнерів надає чотирнадцять компаній з тридцяти опитаних. Серед прикладів підтримки – надання корпоративного транспорту та приміщень в період блекаутів; перенесення даних критичної інфраструктури в хмарне середовище партнерів; здійснення передплати за послуги замість післяплати на прохання постачальників.

Також в опитувальнику було зазначене питання, яке присвячене безперервності бізнесу та податків. До початку повномасштабного вторгнення переважна більшість компаній мали плани безперервності бізнесу. Під час війни в більшості компаній вони були оновлені розділами енергетичної незалежності (робота під час блекаутів), забезпечення безпеки працівників, експорт товарів і послуг за кордон тощо.

Опитані компанії удосконалюють власні плани безперервності бізнесу шляхом:

- розробки положень щодо гарантування всім співробітникам робочих місць, надання фінансової та матеріальної підтримки релокованим співробітникам;

- психологічної підтримки співробітників, створення шелтерів в офісах, які забезпечені запасами води, продуктів харчування, спальних місць, безперебійним енергоживленням та інтернетом тощо;

- розробки планів пріоритетного покрокового відновлення бізнес-процесів;

- забезпечення безпеки співробітників (релокація, побудова укриттів тощо), ощадливе споживання ресурсів, передусім енергоресурсів, збалансування бюджету тощо.

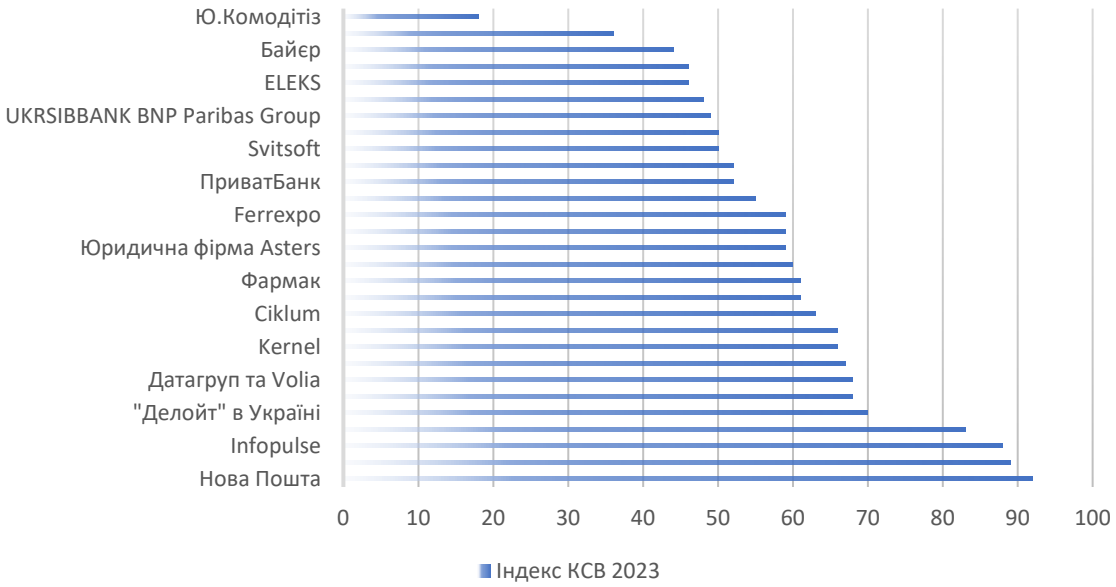

Рисунок 3 – Індекс Корпоративної соціальної відповідальності українських компаній у 2023 [1]

Лідерами КСВ Індексу 2023 стали компанії Нова пошта, ПрАТ Київстар, EPAM Україна, Infopulse та Sense Bank. Середній бал Індексу КСВ 2023 становить 60 балів. П'ятнадцять компаній набрали 60 або вище балів. Важливо зазначити, що деякі IT-компанії не могли надати інформацію через умови конфіденційності (наприклад, щодо співпраці з урядом та регіональною владою), що могло вплинути на їх позиції в Індексі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, сьогодні розвиток та адаптація КСВ для відповідального бізнесу в Україні відповідно до реалій війни є не лише запорукою існування компанії чи утримання співробітників, а й відіграє вагому роль на економічному та суспільному фронті.

Список використаних джерел:

1. Сталість українського бізнесу під час війни: що показав «Індекс КСВ 2023». The page. URL: https://thepage.ua/ua/rating/stalist-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijni-sho-pokazav-indeks-ksv-2023

2. Як змінилась корпоративна соціальна відповідальність компаній в умовах війни? Медіаплатформа про роботу та життя «Budni». URL: https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/yak-zminilas-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-kompaniy-v-umovah-viyni

3. Махначова Н.М., Мережко В.М. Забезпечення сталого розвитку соціально-економічного потенціалу області шляхом підвищення конкурентоспроможності економіки регіону. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* № 3 (126). 2022. С. 93-97. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/3_2022/16.pdf

4. Семенюк І.Ю. Соціальна відповідальність бізнесу як рушійна сила розвитку громади. Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення [Електронне видання]: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. URL: https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/1f30b2f91b4124794d5ae43544042092.pdf#page=147

УДК 316.77.061.1

Бондарчук Л. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9414-5515
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У сучасному вимірі інформатизації суспільства постає необхідність підвищення ефективності системи стратегічних комунікацій, зокрема оптимізації та підвищення рівня продуктивності використання каналів комунікації, формування стійких механізмів взаємодії цільових аудиторій та комунікаційних каналів, а також системного моніторингу та аналізу інформаційного поля за результатами поширення стратегічного наративу. Актуальність обраної теми полягає у необхідності впровадження єдиної система стратегічних комунікацій з метою реалізації ефективної інформаційної політики держави з огляду на невпинне зростання інформаційної складової у всіх загальнодержавних процесах. Це обумовлює необхідність більш глибоких досліджень у цьому напрямі.

***Ключові слова**: комунікація, інтернет-комунікація, веб-сайт, просування, Інтернет, оптимізація, комунікаційна стратегія, стратегічні комунікації.*

Постановка проблеми. Стратегічні комунікації – це не просто напрям у сфері забезпечення сталого розвитку бізнесу, безпеки держави та сучасного світу. Це «дорожня карта», яка допомагає берегти ресурси та закладає фундамент готовності до викликів. Обставини військового стану спонукали до оновлення комунікаційних стратегій: для брендів, державних органів, організацій та суспільства великого значення набула координація дій, протидія деструктивним інформаційним впливам, створення і трансляція меседжів із ціннісним змістом.

Зміни, які відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та громадян. Стисло її можна сформувати так: майбутнє, за яке ми боремося, залежатиме від нашої відповідальності, яка є головною ознакою моральної зрілості в регулюванні суспільних відносин. Такий сенс уже зараз поступово розподіляється на різні цільові аудиторії і транслюється по каналах та формах комунікацій. І це великий позитив, бо ми наглядно демонструємо, що ми є те суспільство, яке здатне себе змінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від початку становлення західноєвропейської філософської думки проблема діалогу та спілкування висвітлена в працях Платона, Аристотеля, Св. Августина, І. Канта, В. фон Гумбольдта, Ф. Шлейєрмахера, С. К’єркегора, С. Франка. В роботах саме цих вчених питання управління комунікацій розглядаються відносно цілей діяльності.

Мета статті. Обґрунтування процедури дослідження, що зумовлено необхідністю ґрунтовного дослідження стратегічної комунікації, що випливає із повсюдного її залучення до процесів передачі, збереження й відтворення результатів наукового пізнання та соціального досвіду. Комунікаційна стратегія є новітнім та актуальним в умовах сучасності атрибутом взаємодії людей в умовах інформатизації суспільства та важливим чинником функціонування всіх його підсистем.

Виклад основного матеріалу. З перших днів ворожого вторгнення Україна продемонструвала всьому світу високий рівень комунікацій на різних ланках: ми побачили більш відкрите та якісне спілкування державних органів, Президента, бізнесу з громадянами. Поліпшилися й комунікативні навички у волонтерському середовищі та у всьому суспільстві. Інструкцій щодо того, як комунікувати під час війни, на початку вторгнення не було. Тому бізнес, офіційні особи, медіа, лідери думок зверталися до аудиторій досить обережно. Наприкінці весни ми вже могли спостерігати загальне «комунікаційне відновлення», адаптацію стратегій і креативів до воєнного часу, а також чіткі й зрозумілі позиції.

Узагальнено можна назвати три комунікативні тренди воєнного часу:

- Ціннісний тренд, який став вирішальним у бізнесі, політиці та держструктурах. Для компаній іміджева комунікація замінила продуктову – свідома чітка позиція вийшла на передній план. Зросла роль корпоративної соціальної відповідальності. В умовах війни бізнес переорієнтував програми сталого розвитку й допомоги, почав більше допомагати армії, ВПО та спонукати до волонтерства. Програми допомоги стали невід'ємною політикою компаній та організацій.

- Тренд підтримки – це must have будь-якої комунікації: Ми разом. Дякуємо. Переможемо. Допомагаємо. Віримо. Працюємо. Донатимо. Тримаємося тощо. Частка підтримувальних слів в інформаційному просторі суттєво виросла. Такі меседжі допомагають аудиторії справлятися з пригніченістю та емоційними труднощами, які час від часу відчуває кожен. Як би це не було банально, але часто людям достатньо слів, щоб відчути себе краще.

- Національний тренд, який вийшов далеко за межі України і став популярним як в одязі, так і там, де можна використовувати орнаменти, наліпки, фото, слогани. Виразною стала й патріотична українська риторика, яка міцно закріпилася за вітчизняними компаніями. І, якщо ще рік тому гордість за країну відчували менше половини населення, сьогодні це відчуття в середині держави є домінувальним і становить 80%.

Зміни, які відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та громадян. Стисло її можна сформувати так: майбутнє, за яке ми боремося, залежатиме від нашої відповідальності, яка є головною ознакою моральної зрілості в регулюванні суспільних відносин. Такий сенс уже зараз поступово розподіляється на різні цільові аудиторії і транслюється по каналах та формах комунікацій. І це великий позитив, бо ми наглядно демонструємо, що ми є те суспільство, яке здатне себе змінити.

Стратегічні комунікації доцільно розглядати в кількох аспектах: 1) як напрям єдиної державної політики; 2) як напрям підготовки відповідних фахівців зі стратегічних комунікацій з наданням відповідних кваліфікацій у визначені сфері; 3) як єдиний експертно-аналітичний центр стратегічних комунікацій.

Реалізація даних завдань сприятиме формуванню керованого якісного комунікаційного простору публічного управління для забезпечення потреб органів влади та інститутів громадянського суспільства в експертно-аналітичному забезпеченні та супроводженні прийняття суспільно значимих управлінських рішень. Механізмом досягнення даних завдань виступатимуть аналіз проектів державних політик та підготовка пропозицій стосовно їх реалізації, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів.

У більшості демократичних розвинених країн світу пошук нових форм і способів досягнення своїх цілей через інформаційний простір триває постійно та полягає в акумуляції внутрішніх ресурсів держави, об’єднанні всіх ключових гравців інформаційної сфери, суб’єктів формування і реалізації державної інформаційної політики з метою здійснення впливу на інші країни в геополітичному просторі. Саме такою відповіддю на виклики сучасності стала поява, введення в науковий і практичний обіг та активне використання терміну «стратегічні комунікації».

Варто зазначити, що стратегічні комунікації в діяльності Уряду, в бізнес-

процесах та у воєнній сфері мають різне змістовне навантаження та практичне застосування. Загалом в сучасних умовах стратегічні комунікації здебільшого розглядаються як системна комунікація, зорієнтована на встановлення довготривалих взаємозв'язків та відносин між органами влади та суспільством, між державами, між громадянами кількох держав та ін. Однак, відповідно до тих умов, в яких знаходиться наша держава, найбільшого значення стратегічні комунікації мають саме у контексті забезпечення національної безпеки, формування національної ідеї та об'єднання навколо неї громадян України, а також вироблення єдиного підходу до формування національних інтересів, які водночас необхідно розглядати як найбільш сучасну та перспективну форму дій в інформаційному просторі.

Комунікація бізнесу показала, що: потрібно регулярно спілкуватися з аудиторією та бути постійно на зв'язку; відкрито демонструвати своє ставлення до реальних обставин, які склалися, не замовчувати інформацію про можливі скорочення штату та проблеми; реагувати на події потрібно відразу, вчасно виступати в медіаполі, щоб уникнути інформаційного вакууму. Мовчання несе загрозу репутації компанії; важливо долучатися до соціальних ініціатив, швидко адаптуватися до нових умов; використовувати кризу як час для пошуку нових можливостей.

Соціальні комунікації набули іншого характеру. У багатьох зруйнувалися близькі міжособистісні зв'язки, що змусило людей зробити ревізію стосунків у бік якісніших. Непотрібні стосунки відпали, а ті, які лишилися, стали більш щирими та зміцніли. Люди почали прямо говорити про свої потреби й бажання без страху осуду (згадаємо історію про оргію на Щекавиці, яка виникла на піку обговорення ймовірності ядерного удару з боку росії і відкрила щире бажання тисяч людей – кохатися). Слово «Щекавиця» стало гуглтрендом та надихнуло на вірші, меми, пісні та ефіри.

Стратегічні комунікації спрямовані на формування внутрішньої та зовнішньої громадської думки в умовах сучасних викликів відносно політики держави чи діяльності її високопосадовців з метою подальшої конкретизації

стратегій державного розвитку, як у мирний, так і воєнний час. До основних інструментів реалізації стратегічних комунікацій належать зв'язки з громадськістю, публічна дипломатія, інформаційні кампанії, цивільно-військове співробітництво. Вказаний інструментарій розширює можливості суб'єктів політики у представленні власної позиції відносно актуальних питань державного розвитку, в інформуванні та переконанні аудиторії, синхронізації зусиль урядових структур у прийнятті державно-політичних рішень із залученням ресурсного потенціалу стейкхолдерів.

Підкреслюючи актуальність визначеної проблематики наукового дослідження наголосимо, що стратегічні комунікації, як напрям державного управління, на даному етапі історичного розвитку доцільно розуміти як узгоджені та скоординовані Урядом держави можливості інституціональної структури та інститутів громадянського суспільства, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення, збереження та розвитку сприятливих умов для просування, з урахуванням національних цінностей, легітимованих національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій, доктрин і програм, планів, тем, меседжів, смислів, наративів і продуктів, поєднаних та синхронізованих з діями, можливостями, спроможностями та потенціалом усіх елементів системи державного управління.

Оперативно-тактичний рівень організації стратегічних комунікацій передбачає синхронізацію розповсюдження змісту інформаційних повідомлень і моніторинг зворотного зв'язку. Можна констатувати, що в умовах воєнного часу інформаційні повідомлення офіційного характеру систематично розповсюджуються на національному, регіональному та місцевому рівнях управління. Зміст вказаних повідомлень відповідає сформованому політичним та військовим керівництвом України порядку денному, а їх розповсюдження відбувається за допомогою різних каналів комунікації. Для координації комунікативної взаємодії та постійного інформування громадян про стан воєнно-політичної ситуації в державі Міністерством культури та інформаційної

політики було ініційовано спільний телевізійний ефір «Єдині новини». Водночас, є суттєва проблема із забезпеченням безперебійного інформування населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях, зазнаючи інформаційно-психологічного впливу з боку держави-агресора.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Стратегічні комунікації є важливим інструментом реалізації інтересів різних суб'єктів на глобальному, національному та регіональному рівнях. Вони сприяють адаптації до глобальних викликів сучасності, оскільки орієнтовані на партнерське співробітництво зі стейкхолдерами у вирішенні актуальних питань через синхронізацію заяв і зусиль урядових та міжнародних структур. Особливо актуальним є використання стратегічних комунікацій Україною в умовах російсько-українського протистояння.

По-перше, вони забезпечують формуванню порядку денного для внутрішньої та зовнішньої громадськості, що передбачає конкретизацію суб'єктів політико-комунікативної діяльності, змісту інформаційних повідомлень і каналів комунікації.

По-друге, комплексне використання основного інструментарію стратегічних комунікацій сприяє налагодженню партнерського діалогу та співробітництва зі стейкхолдерами.

По-третє, постійна комунікація з представниками світової спільноти розширює можливості України в отриманні додаткових військових, фінансових, політичних ресурсів, необхідних для завершення війни, відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави.

Список використаних джерел:

1. Комунікації у 2019–2021: стратегія та план 2019. URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/30102019/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D

2. Комунікаційна стратегія МОН. 2017. URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/prominister stvo/misiya-ta-funkciyi.

3. Лозовська К. С. Комунікаційні стратегії як інструмент налагодження ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування і суспільства. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. С. 203–211.

4. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. № 29. С. 45–48. URL: http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf

5. Стан і преспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали VI Міжнар. Наук.-практ. Конф., 22 травня 2020 р. Том 1. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 234 с.

6. Шопіна І.М. Стратегічні комунікації як правова категорія: поняття та розвиток. *Наука і правоохорона.* 2020. №2. С.133-135.

УДК 338.2

Горшков М. А.

ORCID https://orcid.org/0000-0002-0029-4809

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ФОРМУВАННЯ МІСІЇ ТА МЕТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ

Для оптимального функціонування підприємства в умовах переходу до цифрової економіки необхідно мінімізувати ризики основних бізнес-процесів вже на стадії планування. Таким чином, використання інструментів стратегічного менеджменту необхідне вже на початкових етапах діяльності. Одним з інструментів є формування місії підприємства. Після формування місії необхідно звернутися до формуванню ключових цілей. Алгоритм стратегічного управління повинен корелювати зі сформульованою місією і поставленими цілями підприємства.

Ключові слова: *стратегічний менеджмент, стратегічне управління, інструменти стратегічного менеджменту, місія підприємства, мета підприємства, алгоритм стратегічного управління.*

Постановка проблеми. Одним з інструментів стратегічного менеджменту єформування місії підприємства Місія має відповідати на питання: Яка головна мета функціонування підприємства, його призначення при постійно мінливому

зовнішньому середовищі? Місія дає загальні напрямки функціонування організації як конкурентоспроможної структури та чітко висловлює основну причину її існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У закордонних джерелах місію підприємства розуміють як: “лінію поведінки підприємства”, “лінію діяльності підприємства, філософію підприємства”, “політику підприємства”. Основні фактори, які впливають на встановлення місії підприємства за дослідженням Ф. Котлера такі: історія та філософія підприємства; інтереси власників та керівництва підприємства; ринкове середовище існування підприємства; використовувані ресурси підприємства, які визначають його можливості та обмеження у діяльності; ділові якості персоналу та інші конкурентні переваги підприємства. Значний внесок у дослідження теоретичних засад місії та цілей підприємства внесли українські вчені Г.І. Кіндратська, З.І. Галушка, І.Ф. Комарницький, В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко, А.П. Міщенко, Н.Ю. Подольчак, П.Г. Клівець та ін. У працях цих авторів розкриваються сутність та значення місії та цілей підприємства, структура цілей, цільові пріоритети, охарактеризовано процес формування місії та цілей підприємства.

Метою статті є вивчення сутності та змісту терміну «місія підприємства» та розробка рекомендацій щодо управління процесом розробки місії та цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження. В усі часи організації не могли вести свою діяльність без чітко сформульованої мети, завдань та місії. Ця необхідність виникає через те, що не можна займатися аналізом, організацією, плануванням, контролем та мотивацією без чіткого поняття, для чого це все потрібно робити. Це особливо важливо в нестабільному економічному середовищі, коли існує високий рівень невизначеності та небезпеки через вплив зовнішніх погроз, що не піддаються контролю зі сторони організації.

Для досягнення успіху всі організації мають визначати свою місію, тобто власне розуміння того, для чого існує ця організація, її цілі, яких вона повинна досягати по закінченню часу, а також завдання по досягненню цілей.

У економічною літературі виділяють три основних підходу формулювання місії організації [8].

Перший підхід передбачає створення загального уявлення про організацію та її прагнення. Місія при цьому є способом формування або закріплення певного іміджу компанії в розумінні суб'єктів зовнішнього середовища.

Другий підхід розглядає місію з позиції об'єднання співробітників усередині організації та створення корпоративного духу. Така місія дозволяє більш ясно показати працівникам організації загальну ціль, якій підпорядкований розвиток організації. В цьому випадку співробітникам простіше ідентифікувати себе з організацією, в якій вони працюють. «Об'єднувальна» місія сприяє встановлення певного клімату в організації, оскільки через неї до людей доводяться філософія організації, цінності та принципи, які лежать в основі побудови та здійснення діяльності організації.

Третій підхід ставить в основу ефективність управління, а відповідно і місія є відображенням націленості організації на досягнення конкретних результатів. При цьому забезпечується несуперечність набору цілей, що допомагає при подальшому виробленні стратегії організації, встановлюючи спрямованість та допустимі межі її функціонування. Така місія дозволяє забезпечити стандарти для розподілу ресурсів організації та створює базу для оцінки, використання ресурсів у процесі функціонування організації, підвищує для працівника зміст його діяльності та дозволяє застосовувати більш широкий набір прийомів мотивування [8].

При формулюванні місії не варто забувати, що успішно виконане завдання дає можливість максимально доступно визначити основні напрями діяльності, які, у свою чергу, зможуть допомогти у мотивації співробітників та створенні привабливого образу для споживачів і партнерів [3].

Для здійснення за допомогою одного з трьох розглянутих підходів місії ставляться цілі і завдання.

Ціль організації - це таке стан окремих характеристик організації, досягнення яких є для неї бажаним і на досягнення яких спрямовано її діяльність. Цілі виступають відправний точкою планування, побудови організаційних відносин, мотивації персоналу і багато іншого.

Формулювання змісту місії повинно відображати: на задоволення якої громадської потреби спрямована діяльність організації; як задоволення даної громадської потреби підвищує безпеку та комфортність життя; за допомогою яких саме специфічних способів, прийомів і інструментів, товарів або послуг організація задовольняє певну громадську потребу.

Бачення визначають, як сценарій розвитку організації. Сценарій є логічною послідовністю подій, що виводять організацію. з поточного стану в бажаний стан, який визначається як мета діяльності організації. Якщо місія спрямована у зовнішнє середовище організації, то бачення – у внутрішнє. Бачення має мотивувати співробітників організації активніше брати участь у досягненні цілей організації і реалізації планів її розвитку.

При формулюванні місії, бачення та програми розвитку організації вдаються до розширювальному уявлення про організацію. При цьому кожен етап подання припускає відкриття нових можливостей, але не повинен штовхати фірму на відірвані від реальності ризиковані кроки, не підкріплені можливостями.

Місію, бачення і програму діяльності треба розгорнути в докладний список проміжних цілей та завдань для кожного ешелону керівництва. Перед кожним менеджером стають завдання, за рішенням яких він несе відповідальність. Такий підхід називають «управлінням методом рішення завдань» [1].

В умовах кризи у зв'язку зі швидкими змінами ситуації потрібно частіше проводити аналіз та коригувати місію, бачення, мету та програму розвитку. Якщо в результаті аналізу виявиться, що місія, бачення, мета або критерій функціонування досліджуваної системи управління сформульовані неправильно, то це може створювати ризик кризи в організації.

При аналізі цілей і цілепокладання в системі управління підприємством необхідно перевірити, чи правильно сформульовані цілі та наскільки адекватно вони відображені в критерії вибору найкращих варіантів управлінських рішень на їх відповідність таким вимогам:

- повноту визначення і опису цілей діяльності організації;

- задовольняє чи ні сформульована мета пред'явленим вимогам і ін.

Ціль визначає те, заради чого створюють організацію і її систему управління. Роль системи управління включає конкретні результати, які передбачається отримати в організації після реалізації цього рішення в певних умовах і фіксованому періоді часу. При аналізі треба враховувати, що мета завжди лежить поза організацією (системою). Ціль інтегровано відбиває реакцію зовнішнього середовища на діяльність організації. При цьому якість мети може визначати роль, ефективність, витрати, ризики в діяльності організації.

У процесі антикризового аналізу цілей діяльності потрібно перевірити їх відповідність вимогам, що висуваються. Для проведення такого аналізу перерахуємо відомі вимоги до цілей [6].

По-перше, цілі діяльності мають бути недвозначно сформульовані та зрозумілі виконавцям.

По-друге, мета повинна бути вимірювана, що повинно забезпечувати в процесі аналізу цілей можливість точної та достовірної оцінки ступеня досягнення підприємством поставлених цілей. По-третє, мета повинна мати терміни виконання, потрібно враховувати, що відсутність терміну:

- може весь час повертати виконавця до початкової точки дій та/або не дозволяти оцінити ефективність діяльності організації.

По-четверте, мета повинна мотивувати дії виконавця в необхідному для її досягнення напрямі. Тому цілі організації повинні бути пов'язані з системою винагороди.

По-п'яте, цілі організації та окремих груп виконавців мають бути сумісні.

По-шосте, мета повинна формалізуватися в критерії.

По-сьоме, мета повинна бути коригована при зміні умов або стану об'єкта, системи управління.

Формулювання цілей - процес дуже складний. формальних методів синтезу цілей не Існує. Процес формулювання цілей носить евристичний характер. Для комерційних організацій основною короткочасною метою є максимізація поточною прибутку, а довгостроковою метою є зростання вартості фірми.

Формулювання місії і ключових цілей підприємства необхідно і для адекватного розвитку підприємства, але і в том числі для допомоги в прийнятті стратегічних рішень. Чим ж стратегічні рішення відрізняються від інших управлінських рішень? Розглянемо основні відмінні риси:

− Унікальні, нетривіальні, немає ні чітких критеріїв оцінки, ні чітко прогнозованого результату;

− Орієнтовані на довгострокову перспективу і найчастіше пов'язані з підприємством загалом. У зв'язку з таким горизонтом планування такі рішення являють собою певну базу для реалізації оперативної і тактичної діяльності;

− Приймаються в невизначеності, пов'язаної зі змінами в зовнішньому і внутрішньому середовищі. Також самі дуже невизначені і містять велику кількість припущень і змінних величин;

− Залучають різні ресурси підприємства;

− Дають уявлення про методи і засоби, які плануються до використання керівництвом підприємства;

− Допомагають вибудовувати комунікацію з зовнішнім середовищем підприємства;

− Здійснюють вплив на формування ресурсної бази і організацію оперативної діяльності.

Якщо розглядати алгоритм стратегічного управління, то коротко його можна уявити, як динамічну сукупність п'яти основних елементів:

- стратегічний аналіз;
- стратегічний вибір;
- реалізація стратегії;
- стратегічні зміни;
- контроль над реалізацією.

Кожен із вищевказаних елементів повинен корелювати зі сформульованою місією і поставленими цілями підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система цілей організації може як формуватися на базі розробленої місії організації, яка

визначається баченням, так і впливати безпосередньо на процес формулювання її змісту. Особливу роль відіграють зацікавлені групи впливу, які мають свої цілі (очікування) стосовно організації і які організація, своєю чергою, повинна за можливості врахувати при складанні змісту місії організації та забезпечити їх досягнення.

Таким чином, будь-яка організація, яка бажає бути успішною, незалежно від того, який час вона знаходиться на ринку, повинна мати чітке уявлення про свою місії як сенс існування і про цілі, на досягнення яких спрямовані всі її зусилля. Сучасне економічне середовище не тільки нестабільне, але і відрізняється все зростаючою складністю та багатоаспектністю, тому рекомендується партисипативна форма вироблення місії і постановки цілей організації.

Список використаних джерел :

1. Ігнатьєва І. А. Стратегічний менеджмент : підручник. 2-ге вид., стер. Київ : Каравела, 2019. 480 с.

2. Киш Л.М. Стратегічне управління, як основна частина менеджменту підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38(1). С. 107–113.

3. Ковтун Е.О. Актуальність впливу якості управлінських рішень на систему менеджменту підприємства. Slovakia, *Scientific Letters of Michal Baludansky*. 2019. Vol.7. Issue 3. P. 59-61

4. Козловська Д. Особливості формування місії підприємства: теоретичний аспект. *Менеджмент XXI століття: сучасні моделі, стратегії, технології* : зб. наук. пр. IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Вінниця, 06 жовт. 2022 р. Вінниця, 2022. Ч. 1. С. 388-396.

5. Колокольчикова І. В. Стратегічне управління та формування позитивного іміджу суб'єктів господарювання. *Інфраструктура ринку*. 2021. № Вип. 56. С. 67–70. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/ 56_ 2021/13.pdf.

6. Осовська Г.В., Волківська А.М., Косинський О.Ю. Місія як головний стратегічний орієнтир підприємства. The VI International Science Conference *«Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society»*, February 23 – 26, 2021, Stockholm, Sweden.

7. Стратегічний маркетинг : навч. посіб. / [авт.: Я. С. Ларіна, О. І. Бабічева, Л. В. Романова, Н. М. Антофій] ; за ред. Я. С. Ларіної. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 364 с.

8. Ansoff I. Strategic Management. 2007. N.Y. 251 p.

9. Kotler F. Fundamentals of Marketing. Prentice Hall. 2007. 656 c.

УДК 338+330.131

Заюков І. В., д-р екон. наук, доцент

ORCID https://orcid.org/0000-0002-7225-2827

Мацюк В.А., здобувач освітнього ступеня «бакалавр»

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ ТОВАРАМИ В СУЧАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ УМОВАХ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Проаналізовано зміни обсягів експорту та імпорту товарів в сучасних військових умовах розвитку України. Проаналізовано товарну структуру зовнішньої торгівлі в сучасних військових умовах розвитку України. З'ясовано, що в товарній структурі експорту України в 2022−2023 рр. переважають товари з низькою доданою вартістю, що призводить до дисбалансу в зовнішній торгівлі. Досліджено фактори, які негативно вплинули на негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами та на зведений платіжний баланс. Акцентовано увагу на заходах держави в напряму активізації зовнішньої торгівлі України та зниження дефіциту зведеного платіжного балансу в умовах воєнного стану.

***Ключові слова**: експорт, імпорт, товар, товарна структура, платіжний баланс.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пов'язана з тим, що в умовах війни погіршуються показники соціально-економічного розвитку, зокрема знижуються обсяги експорту і імпорту товарів та послуг, виникає

дисбаланс зведеного платіжного балансу тощо. Так, в 2022 році порівняно з 2021 роком експорт товарів скоротився майже на 35,2% та становив 4,41 млрд. дол. США, відповідно імпорт скоротився майже на 24,1% і становив 5,53 млрд. дол. США [1]. Тобто негативне сальдо торговельного балансу склало 1,12 млрд. дол. США. Негативною тенденцією є те, що коефіцієнт покриття експортом імпорту знизився із 0,97 в 2021 році до 0,8 в 2022 році. Зокрема ця ситуація вплинула і на виникнення дефіциту зведеного платіжного балансу (ЗПБ) України, який в 2022 році становив 2,9 млрд. дол. США, тоді як в 2021 році був його профіцит у сумі 0,49 млрд. дол. США [2].

Проблемам пошуку шляхів розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного бізнесу, зокрема експорту і імпорту товарів, формування зведеного платіжного балансу присвячені праці багатьох закордонних і вітчизняних вчених. Варто відмітити, що важливі напрацювання представлені в наукових працях вітчизняних науковців, зокрема: О. Амоші, Ю. Горошко, Н. Горбаль [3], А. Дунської, С. Іщук [4], Ю. Макогон, О. Мельник [5], Д. Міщенко, Л. Міщенко, Н. Осадчої, Ю. Полякової, І. Платонової та багатьох інших. Попри численні дослідження наведених вище та інших вчених [3; 4; 5] нині існує необхідність в оцінюванні останніх змін в зовнішній торгівлі товарами України та її впливу на ЗПБ.

Метою статті є дослідження змін в обсягах зовнішньої торгівлі товарами України та її вплив на формування зведеного платіжного балансу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потоки товарів між резидентами і нерезидентами, як і потоки послуг, первинних і вторинних доходів належать до важливої складової, яка формує ЗПБ – «*рахунок поточних операцій*». Під «*товарами*» розуміють матеріальні виготовлені (вироблені) об’єкти, відносно яких можуть встановлюватися не тільки права власності, але і передаватися економічне право власності від однієї інституційної одиниці до іншої в результаті проведення операції [6]. Відповідно до методології [6], за якою складається зведений платіжний баланс, *до товарів включають*:

- електроенергія, газ і вода (платежі за передавання, транспортування, розподіл цих продуктів уключаються в послуги);

• банкноти та монети, що не обмінюються (оцінюються як біржові товари, а не за номінальною вартістю);

• запаковане програмне забезпечення, відео- та аудіозаписи (неадаптовані під конкретного замовника), надані на диску, компакт-диску або іншому магнітному носії (оцінюється за повною фактичною вартістю);

• товари, що купуються в портах перевізниками (паливо, продукти харчування, запаси тощо);

• товари, що поставляються або купуються перевізниками за межами території резидентної приналежності (наприклад, риба та інші морепродукти, виловлені українськими або зафрахтованими Україною кораблями та продані за кордоном);

• товари, придбані в рамках фінансового лізингу;

• товари в рамках гуманітарної допомоги;

• незаконні та контрабандні товари тощо.

Не включаються в експорт-імпорт товарів операції, у яких відсутній перехід права власності між резидентом і нерезидентом, або у випадках, коли товар не має вартості:

• товари для комплектації, пакування, маркування або оброблення в країні, якій ці товари не належать (товари для перероблення);

• товари в рамках транзитної торгівлі;

• особисті речі мігрантів;

• товари, що призначені для посольств, військових баз, що розташовані на економічній території іншої країни;

• товари, що тимчасово експортовані або тимчасово імпортовані без переходу права власності на них (товари для ремонту та надані в операційний лізинг; товари, призначені для участі у виставках і змаганнях тощо).

Розглянемо зміну обсягів експорту і імпорту товарів в Україні за період 2021−2022 рр. (рис. 1) [7].

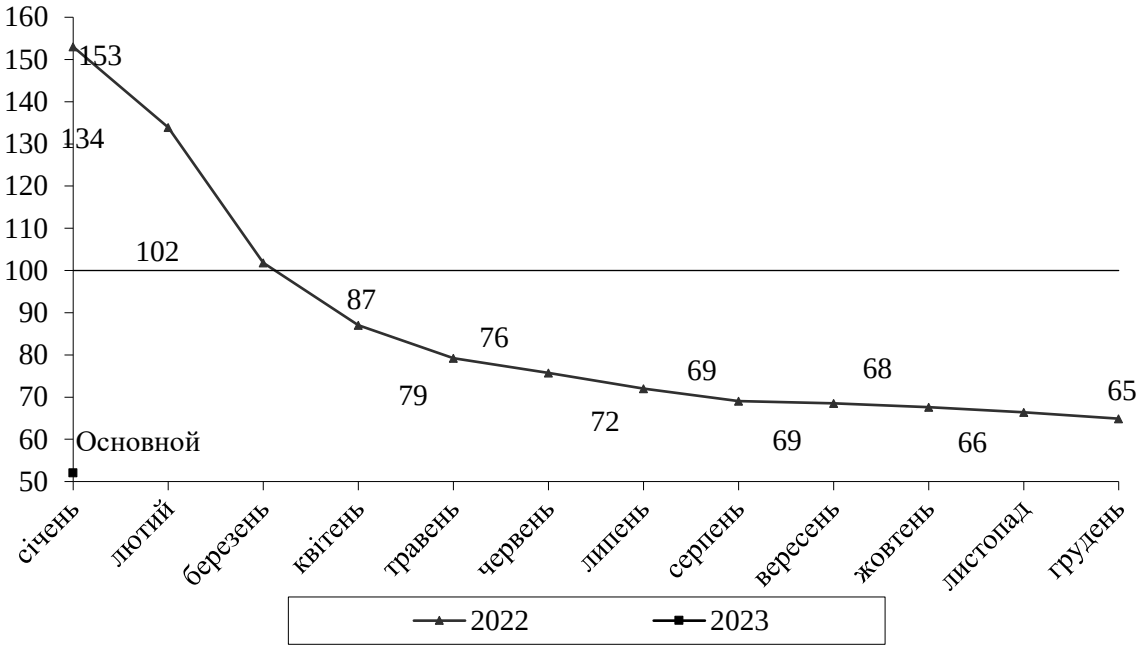

Рисунок 1 – Зміна обсягів експорту товарів в 2022 році порівняно з 2021 роком, у % відповідного періоду попереднього року[1]

Примітка: 1 − дані охоплюють усі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторами за [7].

Аналізуючи інформацію, яка представлена на рис. 1 видно, що починаючи із лютого 2022 року порівняно із січнем 2021 року обсяги експорту становили 134%, тобто зростання 34%, в березні 2022 року відповідно зростання зафіксовано на рівні лише 2%, а починаючи із квітня 2022 року, через війну в Україні, обсяги експорту почали скорочуватись, які в квітні 2022 року порівняно із відповідним періодом 2021 року знизились на 13%. Наприклад, в грудні 2022 року порівняно з груднем 2021 роком вони зменшились на 35%. Далі розглянемо на рис. 2 [7] зміну обсягів імпорту товарів в 2022 році порівняно з 2021 роком у % відповідного періоду попереднього року. В січні 2023 року порівняно із січнем 2022 року обсяги падіння експорту зафіксовані на рівні 47,9%.

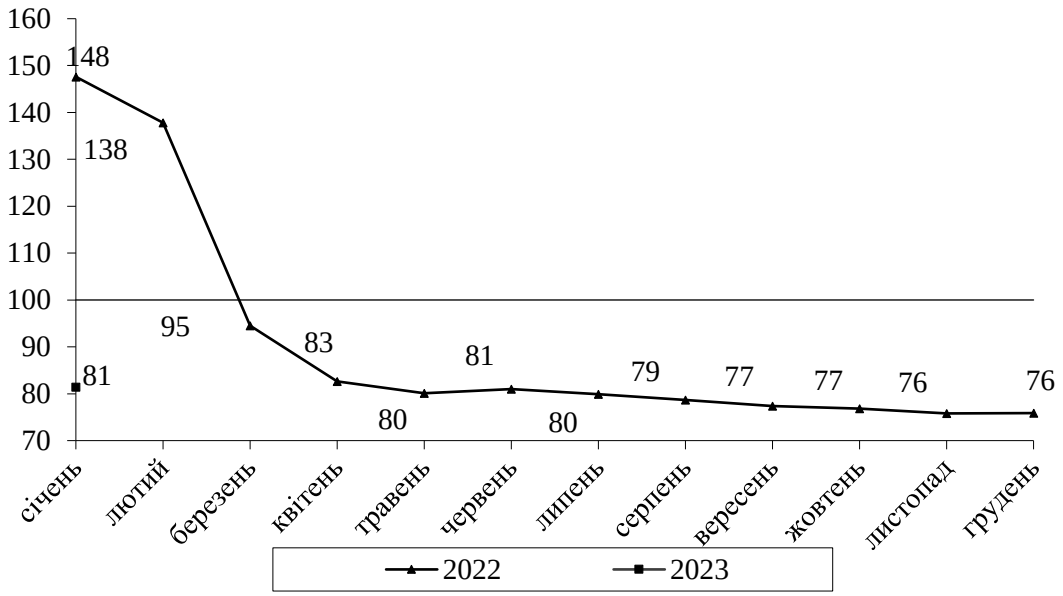

Рисунок 2 – Зміна обсягів імпорту товарів в 2022 році порівняно з 2021 роком, у % відповідного періоду попереднього року[1]

Примітка: 1 − дані охоплюють усі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторами за [7].

Дані рис. 2 свідчать, що починаючи із березня 2022 року порівняно із березнем 2021 року обсяги імпорту почали скорочуватись і становили 94,5%, тобто зниження 5,5%. Далі динаміка за період квітень-грудень 2022 року порівняно із відповідними періодами 2021 року свідчить, що обсяги імпорту також мали тенденцію до падіння. Так, в грудні 2022 році порівняно із груднем 2021 року відповідне падіння становило 24%. В січні 2023 року порівняно із січнем 2022 року обсяги падіння імпорту зафіксовані на рівні 19%. Розглянемо товарну структуру зовнішньої торгівлі в 2022 році в таблиці 1.

Таблиця 1 − Товарна структура зовнішньої торгівлі в 2022 році в Україні[1]

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу /	тис.дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу
Усього	44135592,5	64,8	100,0	55295748,4	75,9	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1471818,7	109,4	3,3	1175217,1	73,7	2,1

Продовження таблиці 1

II. Продукти рослинного походження	13472682,9	86,7	30,5	1926951,0	90,4	3,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	5948570,7	84,5	13,5	293884,8	66,2	0,5
IV. Готові харчові продукти	2496887,0	65,9	5,7	2645077,4	73,9	4,8
V. Мінеральні продукти	4322523,1	51,4	9,8	13123506,8	87,7	23,7
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1286753,2	45,7	2,9	6213352,6	63,8	11,2
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	470143,6	42,6	1,1	3247320,0	67,4	5,9
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	104483,1	63,1	0,2	240496,5	80,1	0,4
IX. Деревина і вироби з деревини	1884876,0	94,0	4,3	197576,6	44,7	0,4
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	277513,2	52,0	0,6	760451,2	68,4	1,4
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	671517,5	77,6	1,5	2483735,7	93,3	4,5
XII. Взуття, головні убори, парасольки	175073,1	92,2	0,4	570936,2	99,1	1,0
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	300608,7	52,9	0,7	659117,0	69,8	1,2
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	40987,8	31,9	0,1	70187,8	32,0	0,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	6003461,6	37,5	13,6	2591368,2	59,3	4,7
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3732260,2	71,0	8,5	9159218,0	64,5	16,6
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	360503,0	53,3	0,8	5658641,9	74,7	10,2
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	121031,3	70,8	0,3	1168929,5	76,9	2,1
Інше	872866,5	*	2,2	3109780,0	*	5,7

Примітка: 1 − дані охоплюють усі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторами за [1].

Таким чином, інформація наведена в таблиці 1 свідчить, що експорт товарів в 2022 році становив 44135592,5 тис. дол. США, що складає лише 64,8% порівняно з 2021 роком, тобто падіння обсягів експорту становить 35,2%.

Відповідно обсяг імпорту становив 55295748,4 тис. дол. США або падіння його склало в 2022 році порівняно з 2021 роком на 24,1%. Коефіцієнт покриття експортом імпорту в 2022 році складав − 0,8. В товарній структурі зовнішньої торгівлі найбільшу питому вагу в експорті у загальній структурі торгівлі становлять, зокрема: продукти рослинного походження – 30,5%; недорогоцінні метали та вироби з них – 13,6%; жири та олії тваринного або рослинного походження – 13,5%; мінеральні продукти – 9,8%; машини, обладнання та механізми, зокрема електротехнічне – 8,5%.

В товарній структурі зовнішньої торгівлі найбільшу питому вагу в імпорті у загальній структурі торгівлі становлять, зокрема: мінеральні продукти – 23,7%; машини, обладнання та механізми – 16,6%; продукти хімічної та пов'язані з нею галузі промисловості – 11,2%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 10,2%; полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 5,9%. Таким чином, в структурі експорту товарів з України переважають товари з менш низькою доданою вартістю, ніж в структурі імпорту. Зокрема це призводить до того, що експорт покриває імпорт лише на 80%. Це призводить до того, що Україна змушена брати кредити в іноземних фінансових організаціях, зокрема в МВФ, СБ, ЄБРР, залучати гранти, вживати заходи щодо списання боргів тощо, щоб можна було закуповувати імпортні товари, послуги тощо. Так, при формуванні зведеного платіжного балансу України в 2022 році було враховано наступні аспекти, які пов'язані із залученням відповідних фінансових ресурсів [2]:

- в 2022 році в Україну надійшло грантів на суму 14,6 млрд. дол. США, що позитивно вплинуло на профіцит балансу вторинних доходів у сумі 25,3 млрд. дол. США;
- обсяги приватних грошових переказів у 2022 році скоротились порівняно з 2021 роком на 9% до 12,8 млрд. дол. США, зокрема обсяги заробітної плати за рахунок трудової міграції скоротились на 23,7%;
- в 2022 році іноземними фінансовими організаціями були прощені борги, що призвело до профіциту рахунку операцій з капіталом до 183 млн. дол. США;

• чисті запозичення України в 2022 році становили 3,9 млрд. дол. США, що позитивно вплинуло на сумарне сальдо поточного рахунку та рахунку операцій із капіталом до 8,2 млрд. дол. США;

• чисте кредитування (відплив капіталу за фінансовим рахунком) становило 11,1 млрд. дол. США;

• чистий приплив коштів за операціями державного сектору в 2022 році становив 13,2 млрд. дол. США, тоді як в 2021 році – 1,2 млрд. дол. США. Це відбулось за рахунок залучення позик від фінансових міжнародних організацій на суму 14,7 млрд. дол. США. При цьому Україна виплатила 1,3 млрд. дол. США за ОВДП;

• чистий приплив прямих іноземних інвестицій в Україну в 2022 році становив 0,5 млрд. дол. США, тоді як в 2021 році ця сума становила – 7,5 млрд. дол. США, що в 15 разів менше.

Отже, важливим резервом залучення фінансових ресурсів в Україну, особливо в умовах війни, є збільшення обсягів не тільки прямих іноземних інвестицій, залучення кредитів, але і збільшення експорту товарів з високою доданою вартістю.

Проаналізуємо зміну товарної структури зовнішньої торгівлі в 2023 році за період січень-травень (таблиця 2) за п’ятьма найбільшими елементами в структурі українського експорту.

Таблиця 2 − Товарна структура зовнішньої торгівлі в січні-травні 2023 року в Україні[1]

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до січня-травня 2022	у % до загального обсягу /	тис. дол. США	у % до січня-травня 2022	у % до загального обсягу
Усього, зокрема	16447769,4	84,4	100,0	25423059,1	124,1	100,0
II. Продукти рослинного походження	5869647,7	124,3	35,7	1041395,5	120,2	4,1
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	2426782,2	106,3	14,8	93664,5	84,1	0,4

Продовження таблиці 1

IV. Готові харчові продукти	1288636,8	123,6	7,8	1220884,1	137,9	4,8
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	1730282,0	49,4	10,5	1187892,8	128,2	4,7
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	1239519,2	68,4	7,5	4368053,0	137,0	17,2

Примітка: 1 − дані охоплюють усі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено авторами за [8].

Дані таблиці 2 свідчать, що в товарній структурі зовнішньої торгівлі в січні-травні 2023 року в Україні найбільшу питому вагу становлять продукти рослинного походження – 35,7% (тоді як за підсумком 2022 року – 30,5%); жири та олії тваринного або рослинного походження – 14,8% (за підсумком 2022 року – 13,5%); недорогоцінні метали та вироби з них – 10,5% (за підсумком 2022 року – 13,6%); готові харчові продукти – 7,8% (за підсумком 2022 року – 5,7%); машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання – 7,5% (за підсумком 2022 року – 8,5%). Позитивною тенденцією в січні-травні 2023 року є нарощення обсягів експорту готових харчових продуктів, що на 23,6% вище рівня за аналогічний період 2022 року та збільшення обсягів продуктів рослинного походження відповідно на 24,3%. Експорт недорогоцінних металів та виробів з них відповідно скоротився на 50,6%, а машини, обладнання та механізмів; електротехнічного обладнання на 31,6%, що, в першу чергу, пов’язано із військовими умовами.

Таким чином, зовнішня торгівля відіграє важливу роль в системі економічного розвитку країни, зокрема істотно впливає на ЗПБ. В актуальності зазначалось, що в 2022 році ЗПБ мав дефіцит в розмірі майже 3 млрд. дол. США, що майже в 6 разів вище порівняно з 2021 роком. На цю ситуацію негативно вплинув дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами. Обсяг якого збільшився за даними [2] до 25,9 млрд. дол. США, тоді як відповідний дефіцит був меншим в 2021 році в 9,6 рази. Як свідчить інформація [2], на дефіцит зовнішньої торгівлі товарами (експорт і імпорт) вплинули багато факторів, які розглянемо нижче.

1. Експорт товарів, як свідчать дані таблиці 1, скоротився в 2022 році порівняно з 2021 роком на 35,2%, тобто на третину. На це вплинули такі фактори: зниження експорту кольорових і чорних металів майже на дві третини (62,6%); скорочення експорту продовольчих товарів на 15,5% (в першу чергу, це пов'язано із скороченням поставок зернових на чверть – 26,2%; олії на 16%). При цьому позитивно на експорт вплинуло зростання обсягів насіння олійних культур на 54,4%, м'ясних продуктів на 9,3%, молочних продуктів на 19,6%. На жаль, експортні обсяги товарів скорочувались в 2022 році порівняно з 2021 роком за такими товарами, як: мінеральні продукти, зокрема руди – на 47,8%; продукція машинобудування – на 40,2%; продукція хімічної промисловості та вироби з неї − на 47,4%; промислові вироби – на 40,1%; деревина та продукція з неї – на 15,0%;

2. Імпорт товарів, як свідчать дані таблиці 1, скоротився в 2022 році порівняно з 2021 роком на 24,1%, тобто на чверть. Цьому сприяло скорочення імпорту енергетичних ресурсів, зокрема природного газу і вугілля, майже вдвічі. При цьому зріс імпорт нафтопродуктів на 63%. Негативний вплив на ЗПБ зіграло скорочення неенергетичного імпорту, зокрема імпорт продукції машинобудування на 32,1%; продукції хімічної промисловості на 34,4%; деревини та виробів з неї на 39,1%; продовольчих товарів на 22,7%; чорних і кольорових металів на 41,1%.

3. Географічна структура експорту суттєво змінилась. Так, експорт товарів скоротився майже на 60% до країн Азії або на 13,3 млрд. дол. США; до країн СНД майже на 66% або на 4,4 млрд. дол. США; до країн Африки на 62,1% або на 3,5 млрд. дол. США; до країн Америки на 63,1% або на 3,5 млрд. дол. США. При цьому експорт українських товарів зріс до країн ЄС на 8,5% або на 2 млрд. дол. США.

4. Географічна структура імпорту також суттєво змінилась. На відміну від структури експорту, імпорт мав скорочення, зокрема і з країн ЄС. Так, імпорт товарів скоротився майже на 66,7% з країн СНД або на 9,0 млрд. дол. США; з країн Азії майже на 14% або на 2,6 млрд. дол. США; з країн Африки на 41,8% або на 0,34 млрд. дол. США; з країн Америки на 33,3% або на 1,5 млрд. дол. США; з країн ЄС на 4,8% або на 1,2 млрд. дол. США.

З метою усунення зовнішнього платіжного дисбалансу України, підтримання розвитку економіки, зокрема активізації експортно-імпортних операцій з боку держави були впроваджені механізми регулювання в умовах воєнного стану, зокрема це [9]:

- спрощення процедури отримання суб'єктами господарювання право на здійснення певних видів господарської діяльності, зокрема в частині відміни на певні види діяльності дозвільних документів (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 314 від 18.03.2022 р.);
- спрощення процесу суб'єктами господарської діяльності отримання ліцензій до скасування чи припинення дії воєнного стану в Україні, зокрема передбачено, що збір за видачу ліцензій на імпорт (експорт) товарів не справляється (постанова Кабінету Міністрів України № 241 від 10.03.2022 р.);
- скорочення терміну видачі ліцензії або її відмови щодо експорту деяких товарів до двох днів (наказ Міністерства економіки України № 393-22 від 10.03.2022 р.);
- тимчасова заборона експорту стратегічних товарів та встановлення експортних обмежень на них, зокрема м'ясо великої рогатої худоби, цукор, сіль, жито, просо, мінеральні добрива тощо (постанови Кабінету Міністрів України № 207 від 05.03.2022 р.; № 259 від 12.03.2022 р.; № 353 від 24.03.2022 р.);
- запровадження спрощеної процедури митного контролю та митного оформлення транспортних засобів в умовах воєнного стану, зокрема можливості імпортерам подання попередньої митної декларації без справляння митних платежів, наприклад, без сплати ввізного мита, ПДВ, акцизу та без проведення фітосанітарного контролю, митного огляду, заходів нетарифного регулювання (постанова Кабінету Міністрів України № 330 від 20.03.2022 р.);
- запровадження тимчасового відстрочення сплати митних платежів при імпорті окремих товарів, зокрема продуктів харчування та інших продуктів, які належать до першої необхідності (Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану та постанови Кабінету Міністрів України № 180 від 01.03.2022 р.; № 236 від 09.03.2022 р.);

• встановлення зміни граничних розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 календарних днів до 90 календарних днів та запровадження обмежень на перекази коштів та валютних цінностей (постанова Правління Національного банку України № 18 від 24.02.2022 р.) тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Через війну в Україні, обсяги експорту почали скорочуватись, наприклад, в грудні 2022 року порівняно з груднем 2021 роком вони зменшились на 35%. Це стосується і імпорту. Так, в грудні 2022 році порівняно із груднем 2021 року відповідне падіння становило 24%. В структурі експорту товарів з України переважають товари з менш низькою доданою вартістю, ніж в структурі імпорту. Зокрема це призводить до того, що експорт покриває імпорт лише на 80%, що змушує Україну звертатися до фінансових донорів та залучати гранти, кредити та інші фінансові механізми. Важливим резервом залучення фінансових ресурсів в Україну, особливо в умовах війни, є збільшення обсягів не тільки прямих іноземних інвестицій, залучення кредитів, але і збільшення експорту товарів з високою доданою вартістю. Дефіцит зовнішньої торгівлі України та зведеного платіжного балансу пропонується поступово знижувати, зокрема за рахунок відновлення втрачених обсягів експорту вітчизняних товарів за товарною номенклатурою та збільшення виробництва товарів із високою доданою вартістю. Крім того, варто активізувати роботу до відновлення втрачених позицій в сфері зовнішньої торгівлі на ринках Азії, Африки та Америки. Одним із важливих резервів цього є сприятлива регуляторна політика держави в напряму активізації експортно-імпортних операцій [10−21].

Список використаних джерел:

1. Сайт Державної служби статистики України. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2022 році. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 05.08.2023).

2. Сайт Національного банку України. Платіжний баланс у 2022 році. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення: 05.08.2023).

3. Горбаль Н.І., Гресько В.В., Гудима Р.В. Тенденції та перспективи розвитку українського експорту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 73−78.

4. Іщук С.О., Полякова Ю.В., Процевят О.С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. *Регіональна економіка*. 2021. № 1. С. 20−28.

5. Мельник О.Г., Передало Х.С., Горошко Ю.В. Оцінювання результативності управління зовнішньоекономічною діяльністю на основі цільових показників. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 2(6). С. 72−81.

6. Сайт Державної служби статистики України. Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектору України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 05.08.2023).

7. Сайт Державної служби статистики України. Експрес-випуск. Зовнішня торгівля України товарами у січні 2023 року. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 05.08.2023).

8. Сайт Державної служби статистики України. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2023 році. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 05.08.2023).

9. Сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws (дата звернення: 05.08.2023).

10. Семенюк І.Ю., Махначова Н.М., Горшков М.А. Експортний потенціал МСП Вінницького регіону: перспективи розвитку. Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/.

11. Zayukov I.V., Makhnachova N.M., Ivanchenko H.V., Semeniuk I.Y. Ukraine labour potential modelling based on using the theory of unclear logic. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023, (3). P. 177–183.

12. Іванченко Г.В., Мережко В.М. Основні етапи формування стратегії релокації підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. № 50.URL: http://economyandsociety.in.ua.

13. Ковтун Е.О. Електронна торгівля в умовах міжнародної економічної діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки*. 2021. (298). № 5. Том 2. С. 229–230.

14. Ковтун Е.О. Організація зовнішньоторговельних операцій на міжнародних біржах. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 6. Том 2. С. 293–295.

15. Ковтун Е.О. Теоретичні аспекти маркетингових досліджень при здійсненні підприємством зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету*. *Економічні науки*. 2021. № 1. С. 197–202.

16. Ковтун Е.О. Формування ефективного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 6. С. 284–290.

17. Mykola Pugachov, Volodymyr Pugachov, Margaryta Rayets, Natalia Makhnachova, Mykola Serbov. *Effectiveness of the Management System in the Conditions of Military Operations and Crisis Situations*. vol. 21. 2023. URL: https://refpress.org/ref-vol21-a66/.

18. Махначова Н.М., Мережко В.М. Формування інвестиційного іміджу Вінницької області в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* № 4. 2023. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1399/ 1409.

19. Семенюк І.Ю., Лозовський О.М., Бантюк Д.О. Україна на світовому ринку меду: формування експортної стратегії для вітчизняних МСП в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 43. С. 128–132. URL: http://www.visnykeconom.uzhnu.uz.ua/archive/43_2022ua/24.pdf.

20. Iryna Semeniuk, Natalia Makhnachova, Diana Madzharova. Social and political activity of youth: new challenges for youth policy in the era of globalization. *Економіка і регіон*. 2022. Вип. 2(85). URL: http://journals.nupp.edu.ua/eir/index.

21. Власенко І.Г., Шарко В.В., Семенюк І. Ю. Зовнішньоекономічна діяльність промислових підприємств України: адаптаційний потенціал. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 5 (121). С. 35–45.

УДК 35.088

Іванченко Г. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5654-1514
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено сучасні HR-технології у системі управління персоналом. Розглянуто сучасні HR-технології, серед яких особливу увагу приділено аутсорсингу, аутстафінгу, краудстаффінгу, краудфандингу та їх застосуванню у системі управління персоналом. Доведено, що основні процеси у сфері управління персоналом можуть бути ефективно цифровізовані: пошук та підбір персоналу (рекрутинг), внутрішні комунікації, адаптація персоналу, кадрове діловодство, розрахунок заробітних плат та премій, навчання персоналу, оцінка персоналу, опитування та атестація, звільнення.

***Ключові слова**: управління персоналом, публічні організації, HR-технології, HR-менеджмент, аутсорсинг, аутстафінг, краудстаффінг, краудфандинг.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах питання про трудовий колектив публічних організацій постає особливо гостро, оскільки кожна з них намагається максимально оптимізувати свою діяльність, зробити її більш ефективною. Для досягнення цілей організації необхідно ефективно управляти персоналом, адже саме людський капітал є ключовим елементом підвищення конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності.

Багатьма сучасними дослідниками підкреслюється особлива значущість людських ресурсів у розвиток організацій. Перехід до інноваційної економіки диктує необхідність зміни парадигми управління людськими ресурсами на інноваційне управління людськими ресурсами. Управління персоналом у суспільстві має бути не просто іншим, воно має бути інноваційно-орієнтованим, із застосуванням інноваційних кадрових технологій Успішно

підібрати трудовий колектив – одне з основних завдань керівництва публічних організацій, оскільки це має бути команда однодумців та партнерів, здатних усвідомлювати, приймати та реалізовувати спільні задуми, посилити вираження та процвітання організації [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна частина досліджень проблем управління персоналом стосується комерційних організацій та сфери бізнесу. Питанням управління персоналом публічних організацій присвячені праці дослідників, а саме М. Ведернікова, Л. Волянська-Савчук, Л. Сметаніної тощо.

Мета статті. дослідження сутності та змісту сучасних персонал-технологій у системі управління персоналом задля підвищення ефективності та продуктивності праці працівників публічних організацій.

Виклад основного матеріалу. Соціальні, політичні, економічні зміни, які наразі відбуваються в Україні підтверджують необхідність комплексних досліджень системи управління в публічних організаціях, які були б засновані на органічному поєднанні передових наукових знань з новітніми управлінськими практиками. Від ефективності функціонування публічних організацій, від соціально відповідальної поведінки їх персоналу багато в чому залежить стабільність у суспільстві та перспектива розвитку суспільних відносин. Громадянське суспільство висуває все більш високі вимоги до функціонування інститутів публічної служби, воно потребує ефективної системи публічного управління.

Оскільки всі цілі організації досягаються через людей, саме управління персоналом має бути пріоритетнім серед інших компонентів менеджменту організації. Наразі особливого значення набувають питання практичного застосування сучасних технологій управління персоналом, що дозволяють підвищити соціально-економічну ефективність публічних організацій.

Деякі види діяльності є надто витратними або обтяжливими, якщо виконувати їх силами організації, наприклад, якщо вони вимагають тривалого навчання або наявності певних матеріальних та нематеріальних активів, зокрема особливої корпоративної культури, мотивації, високого рівня довіри партнерів. Все це не можна придбати відразу, а можна тільки отримати згодом і завдяки цілеспрямованим зусиллям [2].

Управління персоналом є досить складним процесом, який охоплює широкий спектр функцій, серед яких: найм, відбір та розстановка персоналу; професійна та соціально-психологічна адаптація; мотивація та стимулювання персоналу; навчання, підвищення кваліфікації та професійна перепідготовка персоналу; оцінка персоналу; управління діловою кар'єрою та службово-професійним просуванням; управління соціальним розвитком; організація праці та дотримання етики ділових відносин; управління конфліктами та стресами; забезпечення безпеки персоналу; управління нововведеннями у кадровій роботі; вивільнення персоналу тощо. Наразі існую такі технології, що дозволяють вирішити вищезазначені проблеми, а саме:

1. Аутсорсинг (від англ. «outsourcing») –перекладається як «використання чужих ресурсів». Іншими словами, аутсорсинг – це передача організацією на договірній основі будь-яких непрофільних функцій сторонньому виконавцю (організації або фізичній особі), який є фахівцем у даній галузі та має відповідний досвід, знання, технічні засоби [3].

2. Аутстаффінг (англ. out – «поза» + англ. staff – «штат») – виведення співробітника за штат організації-замовника та оформлення його в штат організації-підрядника, при цьому він продовжує працювати на колишньому місці і виконувати свої колишні обов'язки, але обов'язки роботодавця стосовно нього виконує вже організація-підрядник [3].

3. Лізинг персоналу (надання тимчасового персоналу) – це надання згідно з вимогами замовника необхідних фахівців для виконання різних проектів. Лізинг персоналу є одним із видів аутстаффінгу, де виводять персонал за штат з метою здійснення будь-якого проекту [3].

4. Краудстаффінг – технологія в галузі управління персоналом, в рамках якої організація наймає на роботу лояльних бренду клієнтів, часто пропонуючи за їх трудові послуги статус «особливого споживача», що має можливість тестувати нові продукти бренду, брати участь у дослідженнях, у тому числі таких, як «таємничий покупець» [5].

5. Краудфандинг – це фінансова технологія, у межах якої фінансування

проекту (як комерційної, і некомерційної спрямованості) повністю чи частково здійснюється з допомогою залучення коштів із «натовпу» [6]. Ця технологія може застосовуватися в різних ситуаціях, наприклад, допомога постраждалим від стихійних лих, підтримка з боку вболівальників, підтримка політичних кампаній тощо.

6. Краудсорсинг – це передача окремих виробничих функцій невизначеному колу осіб, виходячи з публічної оферти, яка не передбачає укладення договору, при цьому використовується колективний інтелект і взаємодія великої кількості людей. У краудсорсингу використовується інтелект «самородків». Керівництво розуміє, що потребує таких кадрів (які будуть генератором нових ідей або які будуть потрібної високої кваліфікації тощо), і відповідно приймає рішення прийняти таку людину в штат.

7. Бенчмаркінг є однією з найбільш перспективних технологій в управлінні персоналом публічних організацій, яка полягає у запозиченні та використанні відпрацьованих досягнень кращих практик у тій чи іншій сфері [6].

8. Компетентнісний підхід. Управління компетенціями (компетентнісний підхід) - це етап розвитку концепцій управління персоналом. Основне посилення компететнісного підходу полягає у переході від концепції кваліфікації до концепції компетенцій, яка додається як до персоналу, так і до діяльності самих організацій в економіці та соціальній сфері. Компетенція є сукупністю знань, навичок, здібностей, особистісних якостей і стереотипів поведінки співробітника, що дозволяє йому добиватися якісних результатів при вирішенні завдань, які стоять перед організацією [3; 6]. Компетентність співробітника постає як ступінь розвиненості необхідних компетенцій. У цьому кваліфікація стала розглядатися як із параметрів оцінки працівника, а якісне виконання обов’язків вимагає залучення як різних особистісних якостей, і додатково набутих, не пов’язаних безпосередньо з професією навичок

Особливе місце в процесі управління персоналом публічних організацій займає питання компетентності службовців, пов’язаний безпосередньо з ефективністю їх роботи. Розвиток системи безперервної професійної освіти

можна розглядати як інструмент кадрової роботи, який має сприяти розвитку компетенцій персоналу публічних організацій та формуванню їхньої професійної ідентичності з метою професіоналізації.

Таким чином, розробка та застосування інноваційних кадрових технологій повинні сприяти процесу розвитку публічних організацій та вдосконалення управління кадровим складом відповідно до сучасних високих вимог.

Варто зауважити, що управління персоналом також зазнає змін та з кожним роком у цю функцію впроваджується велика кількість нових технологій, які допомагають автоматизувати рутинні процеси, спростити підбір та найм персоналу, а також більш ефективно навчати персонал. Основні процеси, які можуть бути ефективно цифровізовані у сфері управління персоналом: пошук та підбір персоналу (рекрутинг), внутрішні комунікації, адаптація персоналу, кадрове діловодство, розрахунок заробітних плат та премій, навчання персоналу, оцінка персоналу, опитування та атестація, звільнення. Основними способами (технологіями) цифрової трансформації функції HR є: чат-боти, гейміфікація, VR та 360, HR-аналітика та дешборди, корпоративні портали (рис. 1).

Розглянемо докладно «розумні» HR-технології, які впроваджуються або активно використовуються на ринку на даний момент, і як вони допомагають автоматизувати рутинні процеси і більш ефективно вести діяльність HR-відділів. Чат-боти. Поняття «HR-бота» можна охарактеризувати як «програму, що заснована на застосуванні штучного інтелекту (AI) і допомагає у вирішенні основних завдань HR-підрозділів (пошук, відбір, адаптація, наставництво та підвищення ефективності крос-функціональної взаємодії)». AI здатний збирати та обробляти інформацію про демографію, історію проходження інтерв'ю з кандидатом, причетність до організації (наскільки людина підходить організації з особистісних якостей) і на цій основі передбачати, наскільки добре вона зможе виконувати свою роботу [3].

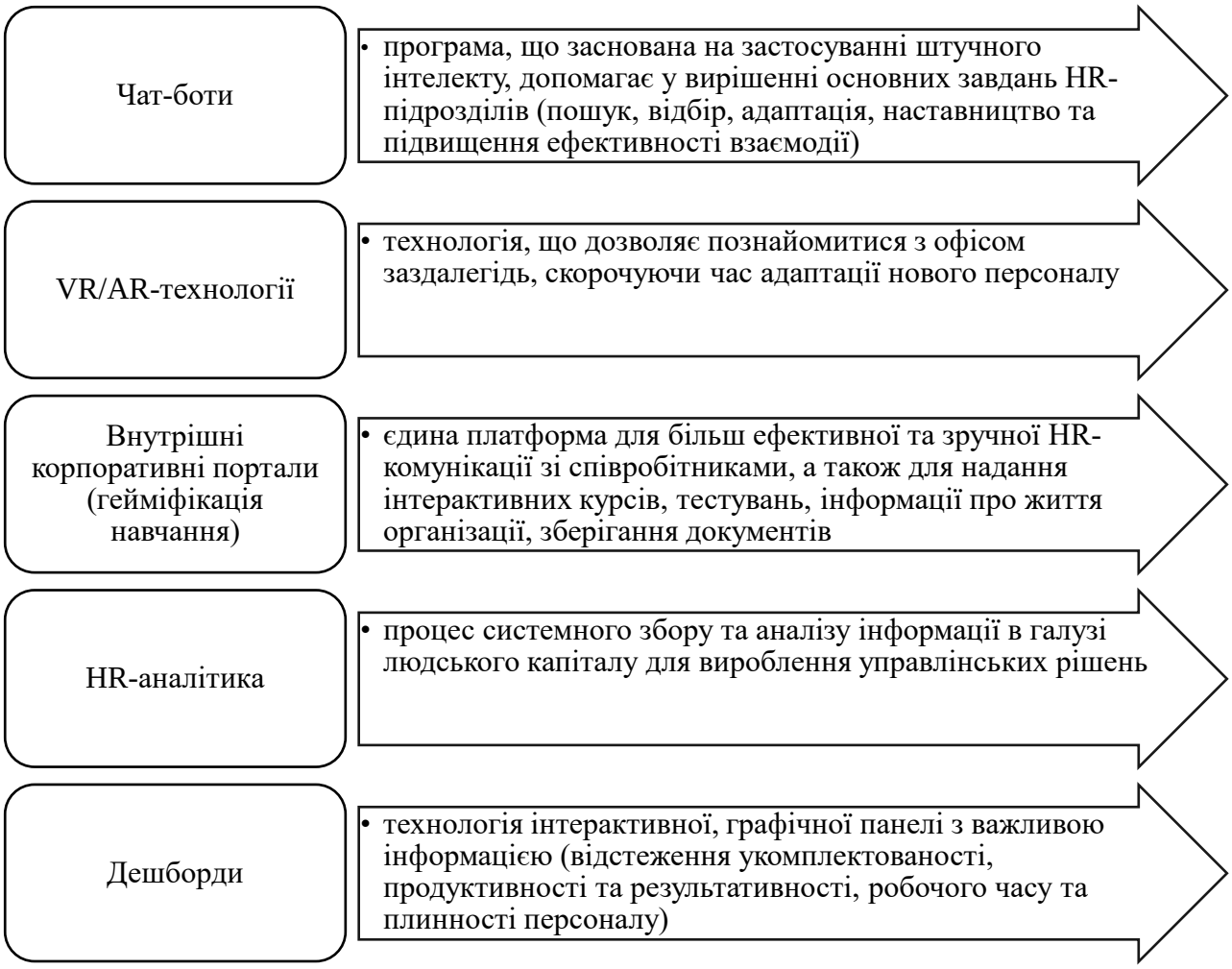

Рисунок 1 – Основні технології цифрової трансформації в управлінні персоналом [3]

Система чат-ботів може допомогти в різних HR-процесах:

– використовуватись на первинному відсіюванні кандидатів, таким чином скорочуючи час рекрутера на перегляд резюме. Посилання на чат- бот розміщується на сайті роботодавця або на сайтах з пошуку роботи, при переході на яку чат-бот ставить базові питання претендентам (наприклад, знання іноземної мови, наявність судимості, досвід роботи, наявність вищої освіти), після чого формується база резюме кандидатів, чиї критерії задовольняють вимогам, що висуваються до вакансії;

– автоматизація процесу адаптації: познайомити працівника з організацією та бадді (наставником), політикою організації та посадовою інструкцією, проведення необхідних тренінги та тестувань;

– інструмент командоутворення та програм корпоративного навчання.

– впровадження тренінгів, марафонів та викликів (challenges).

– інформування співробітників про нові накази, зміни графіка роботи, посадову інструкцію, про майбутні заходи, важливі збори, а також просто знайомити з новими співробітниками, які тільки вступаютьна посаду.

Технології віртуальної та доповненої реальності або VR/AR як інструмент використовується у HR для інтерактивного знайомства співробітників з офісом організації, заводами, магазинами тощо. Ця технологія набирає популярності в сучасних реаліях, оскільки дозволяє познайомитися з офісом заздалегідь, скорочуючи час адаптації нового персоналу. При цьому цей інструмент може містити інтерактивні елементи, такі як тести, відео, що дозволяє залучити співробітників за допомогою гейміфікації [6]. Також VR у підборі персоналу (рекрутменті) може використовуватися для трансляції найкращих сторін, інноваційності HR-бренду і, таким чином, залучати найкращих фахівців на ринку за допомогою симуляції роботи, тобто пропонувати потенційним співробітникам зануритися у бізнес-процеси вже на етапі відбору. Крім того, технології віртуальної реальності дозволяють перевірити компетенції як потенційних співробітників, так і своїх співробітників. Нерідко такі VR-симуляції створюються у формі гри для того, щоб людина максимально поринула в атмосферу і в поставлене завдання і проявила свої сильні сторони на ділі, а HR-спеціаліст зможе перевірити, чи відповідають гарні слова в резюме реальності.

Корпоративний портал є єдиною платформою для більш ефективної та зручної HR-комунікації зі співробітниками (погодження відпусток, вивантаження лікарняних листів, розрахункових листів), а також для надання інтерактивних курсів, тестувань, інформації про життя організації, зберігання документів (хмара). Дана технологія дозволить скоротити час на адаптацію персоналу, крос-функціональну та внутрішню взаємодію, навчання та оцінку персоналу.

Під HR-аналітикою розуміють «процес системного збору та аналізу інформації в галузі людського капіталу для вироблення управлінських рішень»

[6]. HR-аналітика для організацій є відносно новим напрямом, для складання звітів багато організацій використовують Excel, який, будучи простим інструментом, досить обмежений у можливостях візуалізації та автоматизації. Більш сучасним способом ведення аналітики є технологія інтерактивної, графічної панелі з важливою інформацією (відстеження укомплектованості, продуктивності та результативності, робочого часу та плинності персоналу) або дешборд (dashboard). У сучасному світі HR-фахівцям важливо не лише стежити за статистикою з різних бізнес-процесів, а й намагатися спрогнозувати та приймати важливі рішення на основі даних. Візуалізація допомагає більш ефективно стежити за статистикою і, ґрунтуючись на аналітичних даних, можна оптимізувати набір талантів, підвищити залученість та мотивацію працівників, утримати спеціалістів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, використовуючи методи вивчення, аналізу та опису, розглянувши теоретичний матеріал, проаналізувавши інформацію про сучасні інструменти, що допомагають спрощувати бізнес-процеси, було зроблено висновок, що цифровізований HR – це тренд у сучасному світі, який продовжує набирати обертів. Рівень розвитку HR-галузей неоднорідний: є галузі, в яких не обійтися без автоматизації та де активно застосовуються найкращі світові практики та технології: штучний інтелект, машинне навчання, дешборди. В публічних організаціях де впровадження технологій відбувається дуже повільно, або зовсім не відбувається. Щоб підтримувати високий рівень конкурентоспроможності, публічним організаціям необхідно максимально швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, що, своєю чергою, призведе до ефективнішого ведення їхньої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бабчинська О. І. Механізм управління розвитком персоналу на інноваційно активних підприємствах. *Інфраструктура ринку*. 2021. № Вип. 51. С. 82–86. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/51_2021_ukr/14.pdf.

2. Ведерніков М.Д., Волянська-Савчук Л. В., Клімас В. А., Конопко А. Ю. Розвиток сучасних HR-технологій як ключового елементу у системі управління персоналом. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2020. №56. С. 132-140.

3. Волянська-Савчук Л.В., Мацишина М.В. Використання інноваційних персонал-технологій в управлінні персоналом на підприємствах. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1 (33). С. 33-42.

4. Кіпішинова О., Сметаніна Л. Цифровізація управління персоналом в органах публічної влади. Державна служба. 2021. № 3(84). С. 202-205.

5. Лозинська Т., Компанець О. Управління персоналом в системі державної служби україни в умовах воєнного стану. *SWorldJournal*. 2023. №18. Часть 3. С. 138–144.

6. Millet Josh. The 2018 Human Resources Trends To Keep On Your Radar. URL: www.talentmanagement.com. ua/4524-4524-hr-trends-2018

УДК 658.821(045)

Ковтун Е. О., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7262-2648
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена питанню актуальності формування організаційно-економічного механізму управління ризиками сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану, що ґрунтується на поєднанні системи адаптивного управління та моніторингу ризиків у діяльності сільськогосподарських підприємств, що надасть можливість нівелювати ризики на окремих етапах їх діяльності в контексті забезпечення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: *підприємство, конкурентоспроможність, управління, ризик, конкуренція, ринкове середовище, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність сучасних підприємств

визначається їх здатністю успішно функціонувати на ринку та одержувати прибуток. Підтримання конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств визначається впливом багатьох факторів, зокрема, дією внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на ринкове середовище та формують ризики. Отже, виникає необхідність у формуванні підходів до управління впливом на діяльність підприємства як зовнішніх, так і внутрішніх факторів ризику. Саме тому важливою умовою ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства у конкурентному ринковому середовищі є необхідність формування чіткої та дієвої політики управління ризиками.

В зв'язку з невизначеністю та динамічністю сучасного ринкового середовища, воєнними діями на території України, наразі відсутня єдина налагоджена система управління ризиками, яка безпосередньо здійснює вплив на результативність діяльності сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим виникає низка проблем, пов'язаних із впровадженням процесів управління ризиками, формуванням єдиної дієвої системи управління ризиками в загальній системі управління сільськогосподарськими підприємствами, що потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо управління ризиками підприємств було предметом дискусій багатьох науковців, серед яких варто відзначити: Р. Кантильона, Ф.Х. Найта, А. Сміта, І.Г. Тюнена, І.Ю. Івченко, В.В. Вітлінського, В.М. Гранатурова, Н.Й. Басюркіну, В.А. Замлинського, С.І. Наконечного, І.С. Крамаренко, В.В. Лук'янову. У своїх роботах науковці визначали категоріальний зміст ризику, розкривали теоретичні підходи до поділу ризиків за класифікаційними ознаками, обґрунтовували методичні підходи до оцінювання ризиків та визначали його вплив на діяльність підприємств. Однак, на нашу думку, зазначені проблеми потребують подальших досліджень та опрацювань в контексті формування цілісної системи управління ризиками сільськогосподарських підприємств як одного з визначальних факторів підвищення їх конкурентоспроможності .

Незважаючи на вагомість проведених науковцями досліджень, майже усі

вони мають загальний характер, а тому наразі є об'єктивна потреба в дослідженні специфічних аспектів системи управління ризиками діяльності сучасних сільськогосподарських підприємств.

Мета статті полягає в дослідженні та систематизації теоретично-методичних засад щодо удосконалення механізму управління ризиками підприємства в контексті забезпечення його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна господарська діяльність сільськогосподарських підприємств, що відбувається в кризових умовах господарювання, супроводжується значною кількістю ризиків і загроз (війна в країні, економічна криза, загроза неконтрольованого зростання цін на ресурси, скорочення доходів населення, нестабільність у соціумі, коливання курсу гривні), що, звісно, формує небезпеку щодо стабільного їх функціонування. Водночас, необхідно акцентувати увагу на виявленні можливостей для розвитку сільськогосподарських підприємств з метою розширення виробництва, удосконалення його збутової політики; виходу на нові ринкові сегменти, використання новітніх технологій (наприклад, встановлення датчиків для зчитування життєво важливих факторів росту рослин, GPS для автоматизації сільськогосподарських машин, оптимізація зрошення за допомогою програмного аналізу), впровадження яких сприятиме не лише уникненню впливу ризиків, але й дозволить підвищити конкурентоспроможність [4].

Для сільськогосподарських підприємств важливо мати надійних постачальників. Тоді у разі потреби підприємство зможе компенсувати нестачу сировини в одного постачальника - іншим, що, певним чином, зменшить ймовірність настання ризику збоїв постачань сировини. Також важливо мати розгалужену мережу збуту, що забезпечить стабільний збут продукції сільськогосподарських підприємств на ринку. Отже, розробку системи управління ризиками сільськогосподарських підприємств необхідно починати з ліквідації слабких сторін, нарощування сильних, використання всіх наявних можливостей та нейтралізація загроз за рахунок власного потенціалу [1].

Стратегія управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств повинна ґрунтуватися на вирішенні таких завдань:

1. Управління маркетингом сприятиме збільшенню ефективності збутової діяльності, а саме: дозволить зосередитись на здійсненні більш якісного дослідження всіх складових ринкового середовища; сприятиме розробці та впровадженню заходів щодо стимулювання збуту продукції сільськогосподарського підприємства за оптимальними каналами розподілу; формуванню ефективної цінової політики на сільськогосподарську продукцію.

2. Удосконалення підсистеми менеджменту, а саме: посилення контролю за якістю сільськогосподарської продукції; удосконалення кадрової політики за рахунок підбору висококваліфікованих спеціалістів у службу маркетингу, а також шляхом організації курсів підвищення кваліфікації для співробітників; удосконалення системи мотиваційного менеджменту [3].

Ліквідація виявлених слабких сторін у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств дозволить укріпити їх існуючі сильні сторони, що, в свою чергу, дозволить ефективніше протидіяти ризикам та загрозам зовнішнього середовища, створить підґрунтя для привернення уваги інвесторів, дозволить інтенсивно впроваджувати сучасні інноваційні технології, а також контролювати відповідність високим стандартам якості продукції, залучати в сільськогосподарську діяльність висококваліфікованих спеціалістів.

Враховуючи вищезазначене, можемо визначити основні напрямки удосконалення управління ризиками сільськогосподарських підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності. На державному рівні необхідним є виконання наступних дій.

1. Додержання державою принципу систематичності щодо підтримання сільськогосподарських підприємств, що сприятиме створенню атмосфери надійності та довіри між всіма його учасниками.

2. Впровадження нових або удосконалення вже діючих програм державної підтримки сільськогосподарських підприємств з обов’язковим бюджетним фінансуванням.

3. Удосконалення механізму регулювання цін на сільськогосподарську продукцію та з метою забезпечення процесу розширеного відтворення його виробництва, що можна забезпечити за рахунок:

- удосконалення державної політики у сфері експорту сільськогосподарської продукції шляхом встановлення відповідних квот при його збуті на зовнішніх ринках;

- ліквідація або мінімізація диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію;

- в умовах війни обов'язковим є включення до структури мінімальної інтервенційної ціни коефіцієнту зонального ризику, оскільки наразі землеробство знаходиться у зоні ризику.

4. Інтенсифікація виробництва зерна повинна здійснюватися за сприянням держави.

5. Розширення видів страхування від ризиків сільськогосподарського виробництва, а також обов'язкове відшкодування державою страхових внесків, які будуть сплачувати сільськогосподарські підприємства.

6. Розширення на рівні держави нових форм зонального, організаційного та економічного співробітництва між сільськогосподарськими підприємствами.

7. Встановлення рівноваги у наданні інформації підприємствам сільськогосподарського комплексу.

В умовах, при яких діючі методи виявлення, аналізу та управління та ліквідації ризиків не дають бажаного результату, оскільки ризики вже пристосувалися до систем протидії, необхідно удосконалювати існуючі або формувати нові методи впливу на ризик, насамперед, шляхом зміни існуючої або формування нової форми активного середовища, а також шляхом конфігурації факторів такого середовища. Це, насамперед, пов'язано з тим, що природа виникнення ризику та середовище його об'єкту впливу постійно видозмінюються, тому ризик ускладнюється, набуває нових форм і визначальних характеристик, у тому числі під впливом дестабілізаційних економічних факторів [6].

Необхідно визначити власну управлінську принципову позицію, а саме: для того, щоб управління ризиками у сільськогосподарських підприємствах стало економічно виправданим і ефективним, потрібно інтегруватися в управління ризиками ще на початкових стадіях виникнення ризику, а саме - до початку розвитку та настання ризикових ситуацій. Керівництву сільськогосподарських підприємств та відповідальним за внутрішній контроль управлінським працівникам необхідно удосконалювати власні професійні навички щодо своєчасного виявлення, класифікації та оцінювання альтернативної складової ризику, тобто, можливостей. При цьому, вагомість цих заходів полягає у можливості сільськогосподарських підприємств досягти максимально можливої ефективності від реалізації функції внутрішнього контролю та управління ризиком в своєму організаційно-економічному та стратегічному аспектах шляхом правильного та науково обґрунтованого адміністрування ризиків [2].

Управління ризиками, засноване на формальних і достатньо поширених принципах роботи, але, водночас, застарілих методах управління, в сучасних умовах господарювання демонструє недостатню ефективність. Саме тому, з метою підтримання конкурентоспроможності потрібно здійснювати комплексне управління системою захисту від ризиків, інтегруючи в діяльність сільськогосподарських підприємств відповідні динамічні методи, розробляти і удосконалювати відповідний інструментарій. Насамперед, за рахунок використання передових і перспективних технологій управління сільськогосподарськими підприємствами, а також розвитку специфічних компетенцій його підрозділів, які реалізують функції внутрішнього аудиту, контролю і управління ризиками [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наразі основним викликом для сільськогосподарських підприємств є стабілізація діяльності та утримання конкурентоспроможності на ринку. Основними проблемами сільськогосподарських підприємств є:

- нестача кваліфікованих працівників;

- слабкий захист прав власності та рейдерство;

- проблеми у розрахунках із контрагентами;

- ризики, пов’язані із можливістю відімкнення електроенергії;

- непередбачувані дії держави, постійні зміни законодавства.

Блокування морських портів призвело до значного скорочення експорту, що призвело до падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості. Після підписання зернової угоди ситуація покращилась, проте і далі спостерігаються складнощі з логістикою та зберігається ризик блокування «зернового коридору». Відбулося зростання вартості виробництва зерна внаслідок зростання цін на добрива, пальне та насіння. Оскільки характерною рисою зернової галузі агропромисловості є високий ступінь впливу факторів ризику, що обумовлено специфікою вирощування зернових, то актуальним є питання щодо визначення основних проблем розвитку вітчизняного зернового ринку та дослідження факторів ризику, що перешкоджають стабільному розвитку зернової галузі.

Список використаних джерел:

1. Вараксіна О. В., Кругова А. О. Сутність підприємницького ризику в господарській діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. № 24. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/217/208.

2. Ідобаєва А. Л. Сутність та ризики в діяльності промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 71–76. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2021/13.pdf.

3. Катренко А. В., Пасічник В. В. Прийняття рішень: теорія та практика : підручник / за наук. ред. В. В. Пасічника. Львів : Новий Світ-2000, 2021. 447 с.

4. Корнівська В. О. Європейський досвід адаптації соціально-економічного розвитку до кризових умов: програми та фінансові інструменти. *Проблеми економіки*. 2021. № 3. С. 22–34. URL: https:// www. problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-3_0-pages-22_34.pdf.

5. Мирошниченко Г. Управління ризиками підприємницьких структур: аспекти ризик-менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/ view/ 1822/1758.

6. Ткачук Г. Ю., Виговський В. Г., Ренчковська В. Л. Ризик-менеджмент у системі управління підприємством. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 63. С. 88–92. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/ 63_2022/19.pdf.

УДК 004.891.2

Корж Н. В., д-р. екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4901-3078
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЄКТУВАННННЯ SMART ТУРИСТИЧНИХ СИСТЕМ

Туристична індустрія зараз стикається з багатьма викликами; один із головних викликів це відсутність інтелектуальних систем туризму, які допомагають комунікувати між місцевим обслуговуючим персоналом та іноземними туристами в процесі обслуговування. Іншою проблемою є розробка інтелектуальних систем туризму, які вивчають досвід туристів (функціональні цінності, соціальні цінності, емоційні цінності та епістемічні цінності). В царині цих викликів загальна мета статті полягає в тому, щоб розробити методичну базу для інтелектуальної системи, орієнтованої на враження від туризму, яка враховує соціальні та технічні перспективи. Теорія соціально-технічних систем була прийнята як теоретична основа, а для розробки системи розумного туризму і процесу її організації була використана методологія Design Science Research.

Ключові слова: *розумний туризм; мобільні додатки; конструювання; інформаційні системи; стійкі цінності.*

Протягом десятиліть інформаційні технології (IT) слугували каталізатором інновацій у туризмі. Починаючи з перших досліджень електронного туризму [1], інформаційні системи (IS) зробили внесок у раціоналізацію туристичної інформації та поведінки туристів через веб-сайти, які дозволяють бронювати та порівнювати ціни (наприклад, Booking), а також веб-сайти, які надають

інформацію, огляди та рекомендації (наприклад, Tripadvisor і WikiTravel). Останнім часом дослідження інтелектуального туризму привернули інтерес багатьох науковців [1,2], і вони звернулися до важливості підходів для зручних, індивідуальних та інтелектуальних систем туризму на основі керування великими даними [4]. Висвітлюючи роль ІС як інструменту для підтримки туристів під час їхньої подорожі, дослідження інтелектуального туризму мають потенціал для досягнень, зокрема у просуванні систем планування подорожей або того, що ми називаємо «проактивними системами туризму». Наприклад, підходи, керовані великими даними, можуть допомогти системам подорожей збирати, аналізувати, вивчати та передбачати уподобання та моделі поведінки користувачів; і допомогти системі бути більш проактивною, надаючи більш відповідну та персоналізовану інформацію та пропозиції для мандрівників.

Однак ці спроби все ще стикаються з багатьма обмеженнями. По-перше, недостатня увага приділяється прийняттю стійких цінностей туристичного досвіду різними категоріями туристів. Значна кількість досліджень туризму виявила, що туристи часто розглядають та роблять.

Дослідження розумного туризму мають сконцентруватися на управлінських і функціональних цінностях , як то: оптимізація, стандартизація, раціоналізація інформації, взаємодія, прогнозування моделей поведінки туристів тощо [5]. По-друге, існує брак досліджень щодо формування стійкого туристичного досвіду.

У цьому відношенні теорія соціально-технічних систем (STS) [6] може надати суттєві ідеї для проєктування системи туризму, орієнтованої на туристський досвід шляхом:

- охоплення багатьох зацікавлених сторін і підсистем (тобто соціальних, технічних підсистем та підсистеми середовища);

- наділення інформаційних систем відповідальною автономією, аби вони могли створювати та експлуатувати успішні, стійкі та розумні системи туризму.

У зв’язку з зазначеними обмеженнями та досягненнями в статті вирішується такі завдання:

-в який спосіб мають бути розроблені системи туризму та відповідна екосистема, які б оптимізували диверсифіковані цінності туристів в їх досвіді та актуалізували повторні візити? Вони мають підтримувати процес прийняття рішень туристами за рахунок надання індивідуальних пропозицій.

- які аспекти теорії соціально-технічних систем можна використовувати для підтримки ефективної, стійкої та розумної системи туризму?

Найновіші дослідження фіксують нове явище в поведінці туристів: багато з них віддають перевагу «цінності досвіду» перед «співвідношенням ціни та якості» і рішення про придбання цього досвіду може бути спонтанним заради шансу бути залученими до різноманітних заходів для задоволення власних стійких цінностей. Разом з тим, не можна нехтувати ранніми дослідженнями цінності досвіду, який закладений у свідомості кожної людини на основі її характеру та походження. І в цій царині слід розрізняти економічно-корисний (передбачувана ціна, якість, переваги та ризик продуктів і послуг) та соціально-психологічний (престиж, соціальна взаємодія, новизна і гедонізм) виміри. Спираючись на цю концепцію, Шет, а пізніше й Вільямс і Сутар запропонували ряд елементів цінності споживання, які впливають на вибір і поведінку споживачів: функціональні, соціальні, емоційні, епістемічні.

Функціональна цінність визначається як «усвідомлена користь, отримана від здатності альтернативи продукувати функціонал». Наприклад, комфорт, напої, зупинки на обід, коментарі до екскурсії тощо. Соціальна цінність визначається як «уявна корисність, отримана від асоціації альтернативи з конкретною соціальною групою». Так, на туристів впливає думка конкретних соціальних груп щодо вибору видів туристичних продуктів, тощо. Емоційна цінність визначається як «здатність продукту або послуги викликати почуття або афективні стани». Епістемічна цінність визначається як «передбачувана корисність, отримана, коли продукт викликає цікавість, забезпечує новизну та/або задовольняє прагнення до знань».

Саме, сприйнята цінність і є визначальною мотивацією туриста використовувати інтелектуальну туристичну систему, а для сталого

використання постачальники послуг та всі зацікавлені сторони мають знати її нюанси. Безперечно, що соціальні аспекти є важливими для визначення стійкості туристичних цінностей. У цьому відношенні перспектива теорії соціально-технічних систем (СТС) може забезпечити глибоке розуміння цінностей досвіду; це розуміння допоможе менеджерам проєктів розробити розумний туристичний проєкт (Smart ТП).

Відповідно до СТС, туристичний досвід складається із взаємодії між різними зацікавленими сторонами, інфраструктурою, і навколишнім середовищем. Однак попередні дослідження інтелектуального туризму були зосереджені на технологіях та управлінських аспектах в туризмі, як то: адаптація, зв'язок, використання технології чи відповідної інфраструктури (наприклад, Інтернет, розумне місто інфраструктури тощо), або оптимізація витрат. Крім того, незважаючи на те, що спеціалісти з обслуговування є одними з основних зацікавлених сторін, які надають послуги та культурний досвід для туристів, не приділялося уваги врахуванню їх проблем, потреб і цінностей у системи туризму.

Натомість багато туристичних систем передбачали лише автоматизоване обслуговування, що не передбачало взаємозв'язку підсистем (наприклад, інформаційні кіоски). Тому, наявність ефективних програм, які підтримують більше синергійних цінностей від зацікавлених сторін і взаємопов'язаних підсистем і має стати метою SMART туристичної системи.

Оскільки цінності туристів розвиваються, то проєкти розумних туристичних систем, які орієнтовані на досвід мають вибудовуватись на відповідальній автономії та адаптивності до зовнішнього середовища та враховувати: спільну оптимізацію підсистем; соціальні та різноманітні перспективи.

На основі теорії STS та попередніх досліджень інтелектуального туризму синтезовано запропоновану модель інтелектуального туризму, яка представлена на рисунку 1.

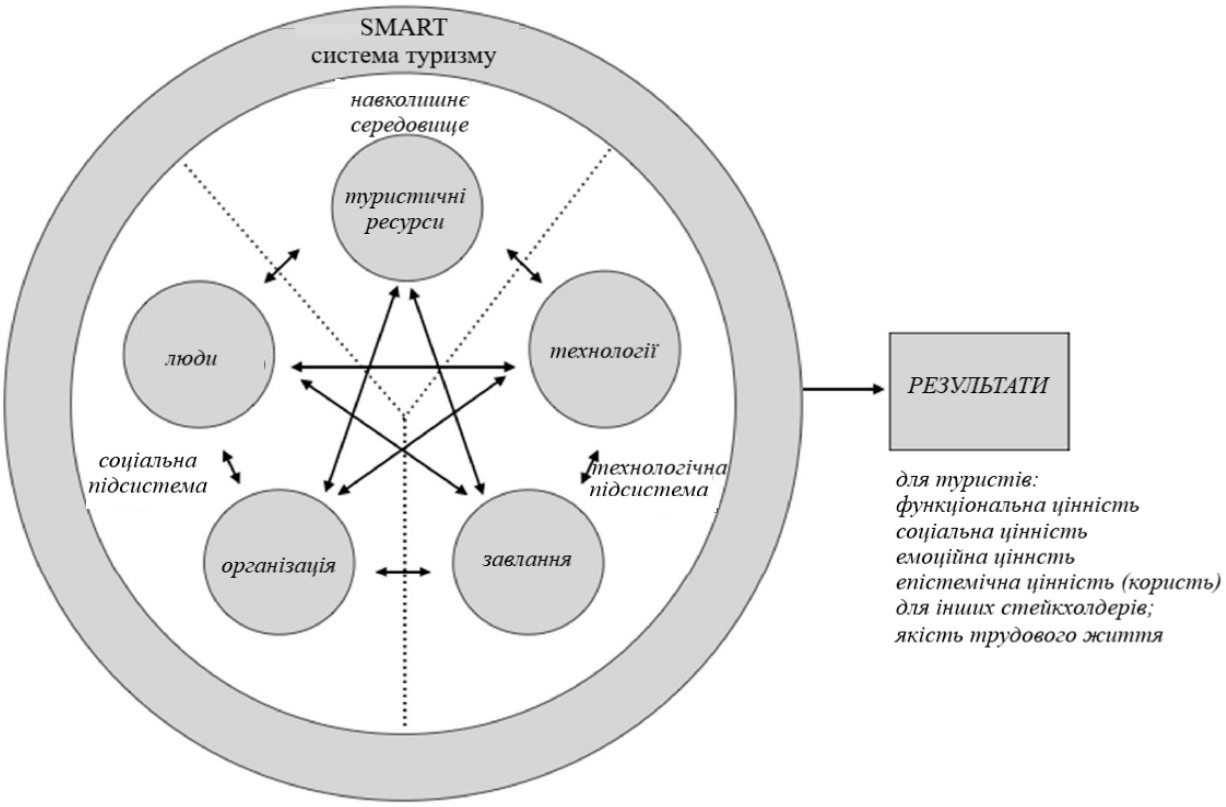

Рисунок 1 - Запропонована модель інтелектуального туризму

Модель складається з елементів (підсистем), взаємодій та результатів оцінювання. Метою кожного циклу є поступове досягнення глибшого розуміння відносин між людьми, організацією, туристичними ресурсами, завданнями та технологіями в контексті туризму. Модель висвітлює два принципи проєктування з теорії STS:

1) створення синергії та стійкості в інтелектуальних системах туризму;

2) оптимізація цінностей для всіх зацікавлених сторін у туризмі.

Таким чином, модель підкреслює й уточнює вагомі елементи, їх взаємодію та можливі синергійні ефекти в туризмі при проєктуванні системи. Це модель може допомогти розробнику легко прояснити та зрозуміти основні елементи системи та їх зв’язки під час кристалізації проблеми (у фазі ідеї). Крім того, це може допомогти розробникам інтелектуальних систем бути неупередженими до однієї з підсистем, але підійти до них комплексно та узгоджено, щоб побудувати синергійні та екологічно безпечні інтелектуальні туристичні програми та послуги.

На основі цієї моделі розроблено процес формування інтелектуальної туристичної системи (рис.2)

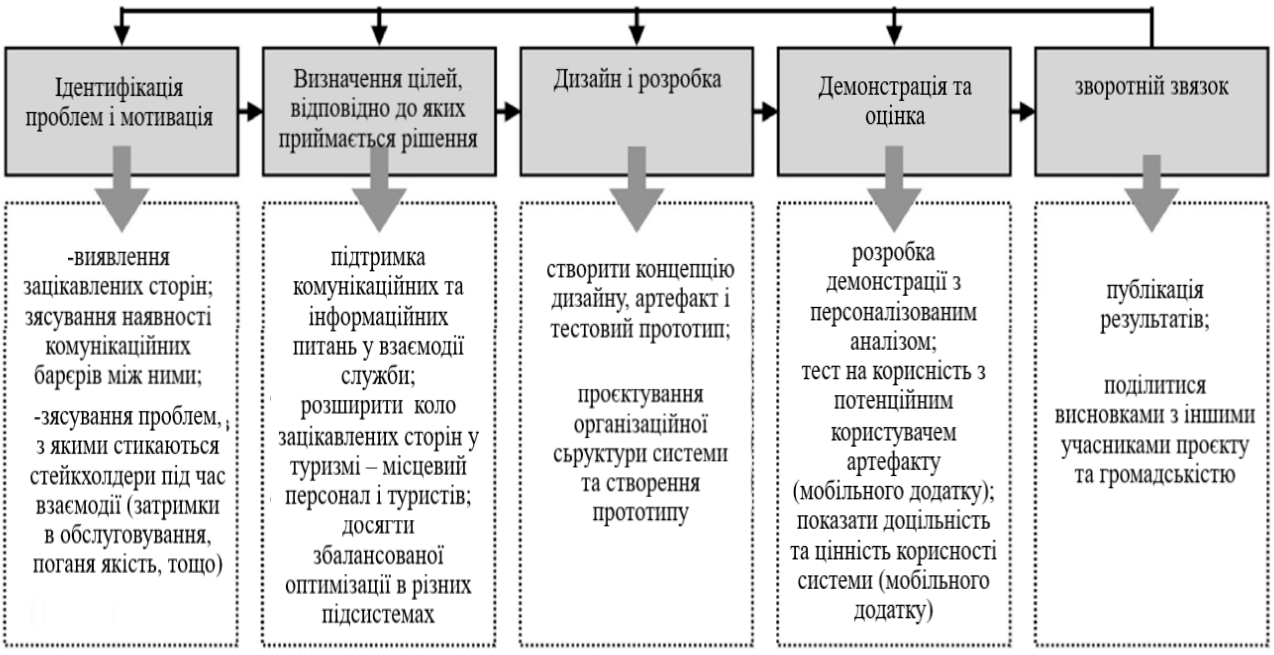

Рисунок 2 – Методологія процесу проєктування інтелектуальної туристичної системи

Через відсутність впевненості та невміння користуватися іноземними мовами місцевий персонал почувається незручно під час спілкування з іноземними туристами. Ця індивідуальна та масова поведінка має тенденцію гальмувати базові якості обслуговування. Власне кажучи, іноземні туристи зараз страждають від різноманітних труднощів обслуговування (наприклад, низька якість обслуговування, конфлікти обслуговування, відмова в обслуговуванні), які негативно впливають на задоволеність туриста.

Для того, щоб краще зрозуміти користувачів, середовище та його контекст в таблиці 1 класифіковано проблеми, обставини та асоціації крізь призму моделі дизайну STD.

Таблиця 1 – Класифікація проблем, факторів та асоціацій через призму моделі проєктування STD

Технічна підсистема	
Технології Відсутність інтеграції цифрових технологій, координації між зацікавленими сторонами туризму	*Місцеві ресторани* відсутність або неінтегрована цифрова технологія (тобто аналогова або цифрова POS з паперовим меню) тимчасова технологія (тобто торговий автомат) *Туристи* Інтернет і мобільні технології для пошуку інформації Веб-перекладачі мов
Завдання Відсутність системної підтримки туристичного обслуговування та взаємодії місцевого персоналу з іноземними туристами	*Місцеві ресторани* Затримка обслуговування, переривання процесу Некерована якість обслуговування іноземних туристів Незнання невербальних засобів комунікування *Туристи* Відсутність відповідної службової інформації (наприклад, місцевої інформації, рекламна інформація дня) Відсутність культурного навчання
Соціальна підсистема	
Люди Обмежена взаємодія та результати обслуговування через дисфункціональну комунікацію	*Місцеві ресторани* Не знання іноземних мов Емоційний тиск і страх перед спілкуванням з іноземними туристами. *Туристи* Емоційний тиск і страх перед спілкуванням з місцевим персоналом, затримка обслуговування. Обмежений туристичний досвід (тобто відсутність взаємодії та інструкцій з культури або предметів культури)
організація організаційне ігнорування проблем надання туристичних послуг, що перешкоджає розвитку туристичного потенціалу	*Місцеві ресторани* Зацікавлені в залучені іноземних клієнтів, але стурбовані можливим погіршенням якості послуг для місцевих клієнтів через зростання часу обслуговування іноземців. Ігнорування проблем через брак коштів
Підсистема навколишнього середовища	
Туристичні ресурси Невикористання існуючих туристичних ресурсів	*Місцеві ресторани* Грамотне управління процесом обслуговування і якість Потенціал української культури
Результати	
Цінність досвіду/Якість робочого життя	*Місцеві ресторани* Більшість систем не враховують цінність досвіду лише деякі магазини надають обмежений ступінь функціональних цінностей Емоційні страхи та тиск персоналу шкодять якості трудового життя *Туристи* Починаючи з певної епістемічної цінності, але через відсутність спілкування та підтримки з боку системи, інші цінності можуть не бути максимізованим. Використання лише інтелектуального сервісу завдає шкоди іншим цінностям досвіду, крім функціональної цінності.

Маємо основні цілі початкового проєктування системи:

1) розробити туристичну систему, яка підтримує комунікаційні та інформаційні питання для задоволення цінності досвіду для туристів і цінності роботи для місцевого персоналу.

2) розробка системи туризму, яка охоплює потреби, проблеми та обставини різних зацікавлених сторін;

3) проєктування системи туризму, яка може оптимізувати координацію між різними підсистемами для максимізації синергії та загальної цінності в туризмі.

Дизайн і розробка. Цей етап передбачає дві складові: визначення концепції дизайну та збалансування її з реальним туристичним контекстом на основі результатів тесту корисності. Концепція дизайну насамперед має бути спрямована на підтримку спілкування, інформаційної та культурної діяльності та інструктувати зацікавлених сторін у сфері туризму через мобільний додаток.

Демонстрація та оцінка. Ця фаза призначена для демонстрації та перевірки функціональності та ефективності початкового артефакту (інтелектуального додатку) та дослідження потенційних проблем для подальшого поліпшення.

Внесок цього дослідження в інтелектуальний туризм можна звести до трьох основних напрямків. По-перше, це дослідження запропонувало нову структуру дизайну в проєктуванні, орієнтованому на досвід системи туризму як стійкі та розумні системи туризму. По-друге, модель STD та інформація про туризм були запропоновані та синтезовані, виходячи з проблем туризму та запропонованих поглядів і принципів з теорії STS. Результат оцінки відображає функціональність і ефективність моделі і артефакт до виявлених проблем у туризмі; наприклад, модель продемонструвала свою цінність для проєктування успішних, розумних і стійких систем туризму шляхом пропозиції важливого дизайну артефакт; Артефакт дизайну також довів свою функціональність у сталому туризмі, демонструючи потенціал зародження української культури з покращенням факторів надання послуг і цінностей туристів, досвіду роботи в туризмі. По-третє, це дослідження підкреслило потенційну роль інтелектульних

систем у туризмі шляхом створення методичної бази для проєктування мобільного додатку, який має бути розміщено на сайті обслуговування. У попередніх дослідженнях більшість ролей інтелектуальних систем в туризмі були в основному зосереджено на пошуку та обробці інформації. Завдяки цьому дослідженню інтелектуальні системи набувають більш диверсифікованих ролей, зокрема: підтримка спілкування, підтримка прийняття рішень та культурний інструктаж.

Список використаних джерел:

1. Buhalis, D.; Law, R. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet - The state of etourism research. Tour. Manag. 2008, 29, 609–623.

2. Buhalis, D.; Amaranggana, A. Smart tourism destinations. In Information and Communication Technologies in Tourism 2014; Springer: Cham, Switzerland, 2013; pp. 553–564.

3. Miah, S.J.; Vu, H.Q.; Gammack, J.; McGrath, M. A big data analytics method for tourist behaviour analysis. Inf. Manag. 2017, 54, 771–785.

4. Fuchs, M.; Höpken, W.; Lexhagen, M. Big data analytics for knowledge generation in tourism destinations -A case from sweden. J. Destin. Mark. Manag. 2014, 3, 198–209.

5. Bostrom, R.P.; Heinen, J.S. Mis problems and failures: A socio-technical perspective, part ii: The application of socio-technical theory. MIS Q. 1977, 1, 11–28.

6. Clegg, C.W. Sociotechnical principles for system design. Appl. Ergon. 2000, 31, 463–477.

7. Штіммерман А., Степаненко О. Застосування інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень у галузі українського туризму. АПРІТ – 2020 : збірник тез Всеукраїнської конференції молодих учених, м. Маріуполь, 24 листопада 2020 р. С. 30–33.

8. Литвин В. Моделювання інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень з використанням онтологічного підходу. Радіоелектроніка, інформатика, управління. 2011. № 2(25). С. 93–101.

9. Артеменко О., Єгорова В., Федченко В. Інтелектуальна система аналізу екскурсійних маршрутів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Інформаційні системи та мережі».* 2019. № 814. С. 380–386.

10. Буров Є., Городецька А. Інтелектуальний туристичний сервіс з опрацюванням контексту ситуації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Інформаційні системи та мережі».* 2020. № 689. С. 27–35.

11. Гаврилюк О. Пандемічна криза як каталізатор діджиталізації туристичної індустрії. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки».* 2021. № 60. С. 22–29.

УДК 005.95/96:658.821(045)

Лозовський О. М., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9979-6832
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА РИНКУ

У статті розглянуто особливості ефективного функціонування бізнес-структур на основі використання сучасних технологій управління людськими ресурсами. Визначено ключові правила поведінки економічних систем в умовах мінливого ринкового середовища. Наведено основні принципи управління трудовими ресурсами на підприємстві. Акцентовано увагу на важливості використання передових технологій управління персоналом, як головного чинника забезпечення конкурентоспроможності організації на ринку. Запропоновано власну концепцію управління персоналом з використанням хедхантингу, скринінгу і рекрутингу.

Ключові слова: *управління, персонал, трудові ресурси, кадрові технології, персонал-технології, конкурентоспроможність, хедхантинг, скринінг, ректуринг.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання комерційний господарюючий суб'єкт виступає найважливішою ланкою усієї економічної системи країни, адже головною метою його діяльності є задоволення потреб споживачів і держави у цілому. Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств їх стійкого та поступового розвитку набуває особливої актуальності у контексті змін умов ринкового середовища, як внутрішнього так і зовнішнього, економічної кон'юнктури, споживчого попиту, нестачі ресурсів та негативного впливу кризових явищ пов'язаних, перш за все, з агресією РФ проти України.

Сьогодні конкурентоспроможність є основою життєдіяльності будь-якого підприємства і формується за рахунок багатьох факторів, основним з котрих, по праву, виступає персонал. Жоден ресурс організації неефективно функціонуватиме без відповідних зусиль працівників, їхньої мотивації до праці, сучасного управління. Людський фактор був і залишається ключовою складовою стійкості та конкурентоздатності бізнесу. У зв'язку з цим, сучасні технології управління персоналом, в межах нової реальності, визначатимуть ефективність роботи економічних систем, досягнення цільових орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед фахівців окремим аспектам управління людськими ресурсами, місця і ролі персоналу в менеджменті підприємства з урахуванням змін і трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві приділяли увагу такі відомі зарубіжні і вітчизняні дослідники як М. Армстронг, І. Ансофф, Г. Емерсон, Г. Гант, К. Норт, Ф. Тейлор, А. Файоль, Г. Форд, Лі. Якокка, І.І. Бажан, Т.В. Білорус, В.Р. Веснін, О.А. Грішнова, А.М. Колот, О.В. Крушельницька, М.М. Новікова, О.П. Третьяк, Л.І. Федулова, Ф.І. Хміль, С.В. Шекшня, та інші. Проте питання застосування сучасних технологій управління персоналом, чинників, які обумовлюють вибір того чи іншого методу, інструменту та технології впливу на персонал, ще не до кінця вивчені і потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні базових складових управління людськими ресурсами, розробці відповідних підходів, визначення шляхів і методів оптимізації роботи з персоналом з метою підвищення ефективності ринкової діяльності підприємства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Результативність діяльності сучасних підприємств, їхні ринкові позиції в мінливому бізнес-середовищі все більше залежать від людського фактору, від бажання і спроможності працівників активно працювати, реалізовувати власні думки, виконувати поставлені завдання. Також важливо враховувати ті можливості, які надає система менеджменту працівникові. Неспівпадіння цих двох складових між собою, може привести до дисбалансу між учасниками діяльності підприємства, його керованою і керуючою підсистемами. Тому виникає необхідність постійного удосконалення кадрової підсистеми з урахуванням вимог сучасного ринку [4].

Технологія управління персоналом виступаючи наймогутнішим інструментом забезпечення конкурентоздатності і розвитку являє собою сукупність прийомів, способів, форм і методів впливу на персонал у процесі його наймання, використання, розвитку та звільнення з метою отримання найкращих результатів праці. Варто також розрізняти поняття «кадрові технології» та «персонал-технології». Якщо, «кадрові технології» є професійними прийомами роботи з персоналом і спрямовані на своєчасне і якісне виконання встановлених завдань менеджментом підприємства, то «персонал-технології» є методами управління орієнтованими на оцінку і удосконалення «людського потенціалу» організації [9].

Дослідження системи організації суспільного виробництва, зокрема управління персоналом, дозволяє зробити висновок про те, що їй притаманні ряд недоліків, що стримують ефективне використання людського ресурсу. Нестабільне зовнішнє середовище вимагає від менеджменту підприємства вмінь і навичок своєчасного пристосування до відповідних змін, оптимізації системи управління. В таких умовах, вкрай важливо, визначати основні складові забезпечення результативності господарської діяльності підприємства, що безпосередньо залежать від персоналу і впливають на продуктивність праці працівників.

Дієвим методом управління персоналом було і залишається управління за цілями. Американський вчений, економіст, впливовий теоретик XX століття

Пітер Друкер розглядав ділову організацію, як систему, що має безліч потреб, а управління за цілями, як необхідний елемент діяльності менеджерів. Він вважав, що менеджери провинні обов'язково враховувати інтереси різних підсистем знаходячи розумний баланс їхньої взаємодії.

П. Друкер сформулював наступні важливі тези покладені в основу формування сучасної технології управління персоналом:

- менеджер не може ефективно керувати організацією, орієнтуючись тільки на економічну мету, що вказує на важливість соціальної та інших складових в менеджменті підприємства;

- робота з удосконалення системи цілей і із системою цілей необхідна будь-яким діловим організаціям, оскільки їхнє виживання й успішний розвиток залежать від задоволення різноманітних потреб соціальних груп;

- в бізнесі, не можна досягти успіху, якщо не генерувати зміни, постійно ставлячи питання про причини недостатньої ефективності тих чи інших аспектів роботи.

У рамках даної концепції робота з цілями необхідна для підвищення ефективності діяльності і розробки довгострокової стратегії розвитку організації, яка б враховувала операційну, фінансову, соціальну, маркетингову складові. Саме із співвідношенням реальних результатів із плановими (на основі створення системи цілей), а також із співвідношенням цілей між собою пов'язана оцінка ефективності діяльності організації на ринку.

Технологія, на який базується система управління персоналом потребує постійного оновлення та уточнення, відповідно до того, як змінюється ринкове середовище. Ключовою складовою даної системи виступають принципи її формування. В рамках антикризової діяльності підприємства, ряд вітчизняних авторів, радить дотримуватись наступних норм:

- принципу планування, спрямованого на приріст темпів розвитку підприємства шляхом використання ефективних управлінських інструментів стосовно персоналу;

- постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, як ринку праці, так і професійних та існуючих можливостей власних працівників;

- безперервності, будь-яке зволікання з впровадженням відповідних заходів, може привести до кризової ситуації;

- цілеспрямованості та оперативності процесу управління, від чого саме залежить досягнення заданого рівня ефективності система управління;

- достовірності прогнозів. Прогнозування розвитку подій повинно здійснюватись із заданим рівнем достовірності;

- відсутності універсальних управлінських рішень по відношенню до всіх складових процесу управління персоналом;

- компетентності, саме того хто приймає відповідне рішення [2].

Наведені принципи управління персоналом визначають ключові правила поведінки економічних систем. Важливе питання, хто саме повинен займатись реалізацією запланованих заходів. Тут, важливо, сформувати професійну команду виконавців управлінського персоналу здатних компетентно реалізувати загальний принцип управління персоналом, а саме:

- діяти за обставинами, а не чекати і таким чином втрачати час;

- реально, об’єктивно оцінювати ситуацію приймаючи нехай не популярні, але вкрай важливі рішення;

- акцентувати увагу на головних, пріоритетних завданнях, а не намагатися вирішити всі проблеми одночасно;

- підбирати персонал здатний вирішувати визначені завдання.

Швидке впровадження новітніх технологій, форм та засобів організації виробництва, розвиток нових сфер діяльності, масова комп’ютеризація та створення автоматизованих робочих місць, поширення електронного спілкування та Інтернет вносять «революційні» зміни в організацію ведення бізнесу і взаємодію людей у процесі управління персоналом. Зміни в даній системі створюють відповідні умови для застосування сучасних методів управління трудовими ресурсами.

Оптимізація системи управління персоналом, відбувається, як на макрорівні, тобто на рівні держави, так і на рівні підприємства. Ці зміни носять еволюційний характер і є відповіддю на виклики ринкової економіки. Передові

технології управління персоналом в системі менеджменту підприємства, виступають найвпливовішим інструментом формування його конкурентоспроможності і передбачають вирішення наступних основних завдань:

- визначають потреби підприємства в працівниках;

- аналізують ринок праці, шукають відповідних фахівців;

- здійснюють підбір, відбір і адаптацію персоналу на робочих місцях;

- планують кар'єру працівника, визначають можливості його професійного і адміністративного росту;

- забезпечують раціональні умови праці, регулюють групові і міжособистісні стосунки, здійснюють соціально-психологічну діагностику взаємин у колективі;

- керують трудовою мотивацією, виробничими і соціальними конфліктами та стресами;

- визначають етичні норми поведінки, етику службових відносин, норми і правила службового етикету;

- здійснюють інформаційне забезпечення системи управління персоналом;

- надають юридичні послуги з питань трудових відносин, тощо.

На сьогоднішній день в системі управління персоналом важлива роль відводиться методам менеджменту, які допомагають ефективно керувати підлеглими. Іноді керівник використовує таку систему менеджменту, при якій встановлюються ніби ідеальні стосунки – співробітники не ухиляються від роботи, а керівник не висловлює власних претензій та вимог. Але, як правило, саме в таких відносинах виявляються всі проблеми управління.

Враховуючи те, що методи менеджменту виступають варіантами практичної реалізації принципів управління, головним принципом управління персоналом в менеджменті підприємства повинен стати диференційований підхід і використання відповідних стилів управління для різних категорій працівників і навіть окремих працівників у різних ситуаціях. При цьому той чи інший спосіб впливу повинен визначатися належною персонал-технологією [8].

Сучасна економіка також висуває нові вимоги до рівня підготовки працівників. Кваліфікація працівників їхні навички та досвід, що формують його конкурентоспроможність виступають головним чинником конкурентоздатності організації на ринку і є похідною процесу підготовки персоналу до виконання нових виробничих завдань. Стимулами професійного розвитку повинні стати наступні заходи:

- по-перше, сьогодні існують всі можливості самостійно формувати відповідні методи і системи управління професійним розвитком – корпоративне навчання, створення власного кадрового резерву тощо;

- по друге, створювати умови за якими сам працівник повинен прагнути розширювати свої знання і кваліфікацію;

- третє, удосконалювати систему мотивації та стимулювання праці. Для цього необхідне широке впровадження в практику управління персоналом програм залучення працівників до управління виробництвом;

- четверте, постійно удосконалювати професійну діагностику, що дозволить визначати пріоритети розвитку працівників, прогнозувати і планувати їх кар'єру [7].

Деякі сучасні компанії проводять перевірку працівників на лояльність за допомогою використання відповідних технічних засобів. Новітньою розробкою вчених, що поєднує в собі останні досягнення у сфері психології і біометрії є безконтактний аналіз фізіологічного та психофізіологічного стану людини - система Vibralmage. Дана технологія проводить моніторинг рівня емоцій, визначає рівень стресу, тривоги й агресивності людини. Таким чином можливо встановити, що і як влаштовує, чи дратує працівника в процесі виконання власних службових обов'язків.

Моніторинг рівня емоцій, стресу, тривоги й агресивності людини, а також детекція брехні і обману здійснюється в режимі реального часу. За допомогою даної системи можливо перевірити благонадійність співробітників, не принижуючи їх власної гідності і не заподіюючи їм жодної шкоди.

Нині йде серозна боротьба за професіоналів. Керівництво кожної компанії

розуміє, що успіх значною мірою залежить від кваліфікації співробітників, причому фахівців різних рівнів управління та спеціальностей. Внутрішньоорганізаційне навчання, особливо за рахунок власних можливостей, не завжди дозволяє розв'язувати існуючі проблеми, особливо якщо відповідні фахівці потрібні «тут і зараз». За даних обставин, на наш погляд, найбільш доцільно використовувати наступні технології управління трудовими ресурсами, як: хедхантинг, скринінг і рекрутинг.

Реальний вихід із ситуації, що склалася, спроможна забезпечити така технологія підбору персоналу, як хедхантинг, яка передбачає цілеспрямований пошук і залучення найцінніших і перспективних кадрів. Виступаючи найбільш складною і витратною технологією, вона полягає в переманюванні конкретних фахівців з однієї організації в іншу.

Дана технологія, на сьогоднішній день, хоча і є малопоширеною, разом з тим є досить перспективним засобом відбору особливо цінних фахівців. Головні бухгалтери, топ-менеджери, юристи, і інші фахівці вузькоспеціалізованих профілів, як правило стають об'єктом уваги хедхантерів. Хедхантинг - професія заходу, поступово з'являється і в Україні. За його допомогою кадрові агентства здійснюють пошук фахівців, використовуючи наявні бази кандидатів [3].

Скринінг виступає новітньою технологією найму персоналу, яка швидко та вчасно забезпечить підприємство відповідними фахівцями. Дана бюджетна технологія добору працівників використовується, коли висуваються невисокі вимоги до здібностей кандидата на посаду. Достатнім вважається відповідність кандидата переліку висунутих критеріїв: освіта, вік, стать, досвід роботи, тощо.

Процес скринінгу – це просес відсіву кандидатів на посаду. Як правило цей процес здійснюється на основі складання скринінг-анкети з відповідною шкалою оцінок по кожному варіанту відповідей. Відповіді дозволяють оцінити фахові компетенції і особистісні риси претендента на посаду.

За даною технологією варто набирати молодший технічний склад – водіїв, прибиральниць, секретарів, продавців-консультантів, тобто працівників

допоміжного і обслуговуючого персоналу низової ланки управління. Кадрові агентства надають резюме кандидатів замовнику, який сам приймає рішення щодо відбору претендента на вакантне місце [1].

Рекрутинг є новітньою технологією підбору персоналу, що дозволяє здійснити різнобічну якісну та кількісну оцінку якостей претендента. Якість персоналу залежить від того, які саме технології застосовуються рекрутерами. До найпоширеніших технологій рекрутингу відносять:

- Executive search – «якісний пошук», «прямий», або «цілеспрямований» відбір, тобто професійний метод відбору менеджерів вищої ланки;

- Selection recruitment – «поглиблений відбір» з урахуванням не тільки професійного досвіду, а й ділових і особистих якостей кандидата;

- Graduate recruitment – це технологія підбору випускників закладів вищої освіти або «прелімінарінг», проведення їх стажування та адаптації, що дозволяє залучити кращих студентів для проходження практики та подальшого працевлаштування [5].

Сьогодні не існує єдиних рекомендацій щодо використання тієї чи іншої технології добору персоналу – в кожному конкретному випадку необхідно самостійно визначати, які з них виявляться найбільш ефективними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, питання управління персоналом є і залишаються досить актуальними, адже комерційні можливості сучасних бізнес-структур, перш за все, залежать від конкретних працівників їх знань, компетентностей, навичок, мотивації до праці, вмінь швидко адаптуватись до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Саме сучасні інноваційні технології управління персоналом оптимізують систему менеджменту підприємства загалом, дозволяють своєчасно і якісно реагувати на виклики ринкової економіки.

Для ефективного управління підприємством поряд з традиційними методами управління необхідно використовувати інновації, що сприятимуть підвищенню результативності роботи персоналу і як результат зміцненню конкурентних позицій організації на ринку. Успішний розвиток підприємства має супроводжуватись системою аналізу, підбору, відбору й оцінки працівників, що і виступатиме об’єктом подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Гончарова С. Ю. Скринінг як технологія швидкого добору персоналу підприємства. Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 бер. 2020 р., м. Харків – м. Торунь. Х. : ФОП Панов А. М., 2020. С. 159–161.

2. Громко Л.С. Принципи управління персоналом в умовах антикризової діяльності підприємства: методологічний аспект. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. Випуск 36. Ч.1. С. 109-113. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/36_1_2018/24.pdf

3. Дашко І. М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах в сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Випуск 9. С 37-41.

4. Лозовський О.М., Гамарник І.О. Управління персоналом як основа конкурентоспроможності підприємства. Міжнародний електронний науковий журнал. *Наука онлайн*: 2020. № 5. URL: https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2020/5/upravlinnya-personalom-yak-osnova-konkurentospromozhnosti-pidpriyemstva/

5. Назарова Г.В., Руденко В.О. Використання засобів діджиталізації у рекрутингу персоналу підприємства. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/24764/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf

6. Писаревська Г.І. Розвиток ринку рекрутингових послуг в Україні. *Бізнес Інформ*. 2013. № 10. С. 227–231.

7. Харун О. Конкурентоспроможність персоналу підприємства в контексті розвитку трудового потенціалу. Міжнародний науковий журнал. *Економічний дискурс*. 2016. № 4. С.62-71.

8. Холодницька А.В. Сучасні технології підбору персоналу та можливості їхнього практичного використання. *Науковий вісник полісся*. 2015. № 1(1). С. 61 – 64.

9. Шульпіна Н.В., Кримняк Л.С. Особливості впровадження сучасних технологій управління персоналом в Україні. URL: http://ird.gov.ua/sep/sep20171(123)/sep20171(123)_113_ShulpinaN,KrymniakL.pdf

УДК: 327.5

Махначова Н. М., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4634-2009
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття розглядає важливість формування згуртованої держави як пріоритетного напряму державної політики. Автор аналізує роль згуртованості суспільства в досягненні стабільності та розвитку, розглядає ключові аспекти формування національної єдності та ідентичності. У статті висвітлюються приклади позитивних національних досвідів із забезпечення згуртованості, а також аналізуються можливі стратегії, які держава може використовувати для підтримки національної єдності, враховуючи культурні, етнічні та соціальні різноманітності. Стаття підкреслює важливість ролі освіти, громадської участі та ефективної комунікації в розвитку згуртованого суспільства. На підставі аналізу різних підходів до згуртованості автор надає рекомендації для впровадження ефективних стратегій, спрямованих на зміцнення національного єднання та підтримку сталого розвитку держави.

Ключові слова: *згуртована держава, державна політика, національна єдність, ідентичність*

Постановка проблеми. Постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки (далі – Стратегія), якою визначено стратегічні цілі державної регіональної політики на період до 2027 року:

І. Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.

II. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.

III. Розбудова ефективного багаторівневого врядування.

Щоб збільшити рівень згуртованості, слід працювати з ідентичністю. Якщо уряд сприяє цьому, то у громадянського суспільства є великі можливості розвиватися. Згуртованість досить притаманна зараз українському суспільству, однак, надзвичайно високою ціною вона здобувається, а також донині є проблемні питання у вигляді російськомовного контенту та спілкування, як серед молоді, так і серед людей третього віку, тому тема статті є актуальною.

Метою цієї статті є дослідження важливості формування згуртованої держави як пріоритетного напряму державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття згуртованість та ідентичність важливі в контексті сучасної соціально-політичної ситуації в країні і знаходяться в полі зору науковців та практиків. Таких як, Йосип Зісельс, дисидент, громадський діяч, учасник групи «1 грудня», Валерій Пекар, громадський діяч, співзасновник ГО «Нова країна», бізнесмен, викладач Києво-Могилянської бізнес школи, Віталій Портников, політичний аналітик, ведучий програм на espresso.tv та Radio Svoboda, Анатолій Ткачук, директор з питань науки та розвитку ГО «Інститут громадянського суспільства», експерт Ради Європи, Володимир Паніотто, професор Києво-Могилянської академії, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), Сергій Дембіцький, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, д.соц н., керівник соціологічного моніторингу «Українське суспільство» та багато інших експертів у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Уряд України ухвалив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в якій зазначив, що «Стратегічною метою державної регіональної політики є розвиток та єдність, орієнтовані на людину, гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні». І першою стратегічною ціллю зазначено «формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах». Коли виникає певна ідея

в суспільстві – чи вона спонтанно виникає, чи хтось пропагує навколо неї – починається соціальна інтеграція. Залежно від різних налаштувань суспільства, ця ідея отримує підтримку або незначної, або середньої, або великої кількості людей. Це, напевно, як раз про згуртованість [1].

Наприклад, ідея національного самовизначення, ідея незалежності країни – це все ідеї, з якими ми знайомі не перший рік. Вони виникли по-різному. Ми бачимо певну динаміку, яка в цілому передбачувана. Але коли виникають такі феномени як Майдан, вступає в силу вже якась ірраціональна складова. Неможливо передбачити, що станеться, коли і як виникне Майдан. Яка кількість людей буде на ньому. Але в суспільстві такі скупченості, такі згуртованості – вони не є стійкими. Вони виникають, зникають, змінюються залежно від ситуацій, обставин, навіть від пори року.

Ідентичність нації дуже залежить від ідентичності людей. Взагалі ідентичність – це базові, наріжні камені цивілізації, це система цінностей, яка лежить в основі будь-якої цивілізації. Все, що ми маємо, всі процеси, які ми маємо, – це зовнішні похідні від нашої колективної ідентичності. Ми маємо на увазі не індивідуальні прояви, а соціум в цілому. Десятки мільйонів людей поводять себе так, як визначає їхня колективна ідентичність. Ідентичність міняється дуже повільно. Неможливо ідентичність народу змінити за 2, 3, 5, 10 років. Вона змінюється по своїх повільних еволюційних законах [1].

Дуже важливо також, яка система переконань склалася у суспільстві, оскільки це ідеологічна структура суспільства. Сильні ідеології викликають людей на свою підтримку. Так виникають партії – як надбудова над певними соціальними групами, чиї інтереси треба захищати. Оскільки в нас багато людей без сталих переконань, це і є люди, які здатні повірити в ніщо, особливо, ЗМІ, політикам, пустим закликам популістів [1].

Також в суспільстві поширена згуртованість навколо недовіри. В Україні у громадян зовсім немає довіри до влади: ані до парламенту, ані до Кабінету Міністрів, ані до Президента. Навіть до церкви не така вже й велика довіра, як хотілося б. Тобто загальний чинник українського суспільства це тотальна

недовіра. Яка може бути згуртованість при тотальній недовірі?! Антизгуртованість. Будь-яка ідея, яка здатна поєднати навколо себе людей, – та ж ідея свободи, ідея руху в Європу, ідея переходу в іншу систему цінностей, – також викликає антизгуртованість частини суспільства навколо протилежної ідеї [1].

Згуртованість також пов'язана з жертовністю. Йдеться про здатність без зволікань витрачати свій час, свою енергію, свої гроші, якщо треба навіть своє життя, заради якоїсь об'єднуючої ідеї: національної, релігійної, цивілізаційної. Враховуючи той спадок, який ми отримали від останніх століть, в нас дуже тяжкий шлях. Подолати його просто немислимо без такої жертовності. І сьогодні ми бачимо це на фронті. Хоча виховання в звичайних родинах часом не передбачає жертовності заради своєї країни, тоді ми не вважаємось згуртованими.

Волонтерство – це є якраз згуртованість. Виникла певна проблема, виклик, війна чи Майдан, і люди згуртувались. Виникло те, що ми називаємо громадянським суспільством. В 2014 року волонтерський рух, який виник тоді навколо Майдану, складав 5 млн. чоловік.

Тобто, згуртування та ідентичність – це те, що наша нація вже має, свою певну ідентичність, з якою не можна швидко нічого зробити. Має вона і згуртованість, однак обставини війни, втрати, втома понижують її результативність, тому на ці аспекти має бути звернена увага у державній політиці.

Відповідно до Стратегії пріоритетними напрямами регіонального розвитку на період до 2027 року є:

– розвиток економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності та інтегрованості на національному, регіональному та місцевому рівні;

– прискорення економічного зростання регіонів та територій з низьким рівнем соціально-економічного розвитку із забезпеченням покращення стану навколишнього природного середовища та невиснажливого використання природних ресурсів;

– підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації;

– охорона культурної спадщини, збереження традиційного характеру середовища населених пунктів [2].

Реалізація Стратегії передбачена в два етапи: перший етап (2021-2023 роки), другий етап (2024-2027 роки). На кожному етапі передбачено розроблення та виконання плану заходів на відповідний період та програм і проектів регіонального розвитку, в рамках яких конкретизуються пріоритетні завдання кожної стратегічної цілі.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 497-р затверджено план заходів на 2021-2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, яким визначено 131 завдання. Станом на 01 січня 2023 року План заходів виконано на 50%, а саме: 82 заходи – виконано в повному обсязі, 98 заходів – перебувають у стадії виконання, 3 заходи не виконано та 7 заходів не розпочато [2].

В рамках стратегічної цілі І «Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах» забезпечено оновлення законодавчої рамки у сфері регіональної політики, а саме:

- Прийнято Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій», який встановлює особливості відновлення регіонів і територій, які постраждали внаслідок військової агресії проти України.

- Запроваджено трирівневу систему стратегічного планування регіонального розвитку «Держава. Регіон. Громада».

- Впроваджено територіально-орієнтований підхід у державній регіональній політиці, на основі функціональних типів територій.

- Прийнято Закон України від 29.07.2022 № 2486-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій», зокрема, в частині 3 посилення вимог щодо обов'язковості розроблення розділу «Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» у містобудівній документації».

- Прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1298 «Про внесення змін до Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації».

- Запущено вебплатфому «Дія. Цифрова громада», що містить базу знань для цифрових лідерів/ок, е-кабінет для територіальної громади, маркетплейс, систему для пошуку фахівців у сфері цифрової трансформації [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, згуртованість та ідентичність грають важливу роль в українському суспільстві, сприяючи формуванню колективної свідомості, спільних цінностей та національної самосвідомості. Згуртованість вказує на спільність інтересів, цінностей і цілей серед різних членів суспільства. В українському контексті це може виявлятися через підтримку громадських рухів, об'єднання для захисту загальних інтересів та відстоювання прав і свобод громадян. Згуртованість допомагає подолати труднощі та виклики, з якими стикається суспільство, та перемогти у війні. Ідентичність вказує на спосіб, яким громадяни і групи сприймають себе та свою належність до конкретної спільноти. Українська ідентичність базується на спільних історичних цінностях, культурних традиціях, мові, релігійних уявленнях [3]. Ідентичність допомагає зміцнювати почуття приналежності, визначає ціннісні орієнтації та формує сприйняття себе як частини нації та держави. Тому українське суспільство має і далі зміцнювати згуртованість та ідентичність через освіту, культурні ініціативи, розвиток громадських організацій та заходи, спрямовані на підтримку національних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Лапін Є. Що таке згуртованість суспільства та як її вимірювати. URL: https://www.csi.org.ua/news/shho-take-zgurtovanist-suspilstva-ta-yak-yiyi-vymiryuvaty/

2. Звіт про проведення моніторингу реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та виконання Плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки у 2021 - 2022 роках. URL: https://mtu.gov.ua/files/ ЗВІТ.pdf

3. Natalia Makhnachova, Iryna Semeniuk, Diana Madzharova. Social and political activity of youth: new challenges for youth policy in the era of globalization. Економіка і регіон. 2022. Вип. 2(85). URL: http://journals.nupp.edu.ua/eir/index

4. Головаха Є. Україні потрібна стратегія формування національної ідентичності. Голос України. 19 серпня 2021року. URL: http://www.golos.com.ua/article/350002

УДК 342.34:352.07(045)

Ніколіна І. І., канд. наук з держ. управління, доцент
ORCID https://orcid.org/000Q-0001 -7718-8599
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЦИФРОВОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ

У статті прослідковано віддзеркалення цифрового поступу України в міжнародних рейтингах індексу розвитку електронного врядування та індексу електронної участі. Систематизовано нормативно-правові документи, ухваленні в останні роки, спрямованні за забезпечення цифрового поступу в публічному секторі. Виявлено загальну тенденцію цифрового поступу України.

Ключові слова: *цифрове врядування, цифровий поступ, рейтинг, індекс розвитку електронного врядування, індекс електронної участі.*

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни публічного управління та адміністрування в Україні обумовлюються в тому числі і глобальною цифровізацією. Глобалізація, яка колись вимірювалася переважно торгівлею товарами та транскордонним фінансуванням, тепер зближується з цифровізацією. Цифрові платформи використовуються на національному рівні – для навчання, торгівлі, надання комерційних та державних послуг тощо, на міждержавному – для інтеграцій країн в глобальне врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фактологічною базою статті стали результати досліджень ПРООН [3, 4].

Мета статті: відслідкувати динаміку цифрового поступу України.

Виклад основного матеріалу. В статті «Preparing for Digital Governance» обґрунтовується, що цифрова трансформація має бути вбудованою в компетенцію сфери публічних управлінців, оскільки це важливий інструмент для модернізації урядування [1, с. 92-112]. Під цифровим врядування розуміють сервісно-орієнтовану організацію функціонування системи публічного врядування на основі цифрових технологій.

Нормативно-правові документи, ухваленні в останні роки, спрямованні на забезпечення цифрового поступу в публічному секторі систематизовано в табл. 1-3.

Таблиця 1 – Законодавчі акти сфери цифрового врядування останніх років

Рік	Назва закону	Сутність закону
2020	Про електронні комунікації	правові та організаційні основи державної політики в сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами
2021	Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг	засади надання електронних публічних послуг, публічних послуг, комплексних електронних публічних послуг, автоматичного режиму надання електронних публічних послуг
2021	Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні	запроваджує створення сприятливих умови для ведення інноваційного бізнесу в Україні, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій і талановитих фахівців
2021	Про публічні електронні реєстри	унормовує відносини, що виникають у сфері публічних електронних реєстрів, зобов'язує створити Реєстр усіх публічних реєстрів
2022	Про хмарні послуги	визначає правові відносини, що виникають при наданні хмарних послуг, встановлює особливості використання хмарних послуг органами публічної влади

Урядом схвалено низку концепцій, які окреслюють етапи та напрями розбудови сфери цифрового врядування (табл. 2).

З метою адаптування освітньої політики держави під стратегію оволодіння цифровими компетентностями Міністерством цифрової трансформації України

започатковано освітні серіали із базової цифрової грамотності, в основі яких лежать загальноєвропейські стандарти викладання та оцінки цифрової компетентності. Даний проєкт впроваджено за підтримки швейцарсько-української Програми EGAP, компаній Google, Microsoft, Академія ДТЕК, CISCO на платформі Дія. Освіта: «Базові цифрові навички. Сезон 1-3», «Доступ до публічної інформації», «Відкриті дані для державних службовців», «Публічні консультації онлайн», «Зірки е-демократії», «Персональні дані», «Штучний інтелект», «Електронний підпис», «Публічна служба», «Вебдоступність», «Регіональна цифрова трансформація», «Як громаді стати цифровою».

Таблиця 2 – Стратегічні документи сфери цифрового врядування останніх років

Рік ухвалення	Назва стратегії	Сутність стратегії
2020	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки	Серед основних пріоритетів регіонального розвитку на період до 2027 року є визначено підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання на засадах цифровізації.
2020	Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери	Окреслено напрями та завдання комплексної цифрової трансформації всіх компонентів системи соціального захисту населення на основі єдиних підходів, стандартів і технологій. Передбачено створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери шляхом взаємодії інформаційних ресурсів соціальної сфери та їх інтеграції з іншими державними інформаційними ресурсами
2021	Національна економічна стратегія на період до 2030 рік	Ключовим вектором в економічній політиці обрано розбудову ефективної цифрової сервісної держави. Окреслено стратегічний курс державної політики за напрямом «Цифрова економіка».
2021	Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року	Заплановано створення хмарної інфраструктури системи управління державними фінансами, що містить обчислювальні потужності діючих центрів обробки даних Мінфіну, Казначейства, Державної податкової служби, Держмитслужби, Держаудитслужби, Держфінмоніторингу (лише в частині обробки інформації, яка не має грифу обмеження доступу), Національного центру резервування державних інформаційних ресурсів

Цифрове урядування є якісним перевтіленням електронного, а не однією з його стадій, тому без дослідження електронного урядування не обійтись [2, с. 187].

Концептуальні документи сфери цифрового врядування систематизовано в таблиці 3.

Таблиця 3 – Концептуальні документи сфери цифрового врядування останніх років

Рік ухвалення	Назва концепції	Сутність концепції
2018	Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України	Подолання цифрового розриву шляхом розвитку цифрових інфраструктур, розвиток цифрових компетенцій, впровадження концепції цифрових робочих місць, реалізація проектів цифрових трансформацій, гармонізація з європейськими та світовими науковими ініціативами.
2020	Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні	Побудова конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління в контексті розвитку штучного інтелекту.
2021	Концепція розвитку цифрових компетентностей	Розвиток цифрових навичок та цифрових компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності усіх груп населення в умовах розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства.

Індекс розвитку електронного урядування (EGDI) є корисним підґрунтям для урядовців, політиків, дослідників і представників громадянського суспільства для одержання глибшого розуміння порівняльного положення країни у сфері створення та використання електронного урядування.

Тренд індексу EGDI наведено для десятки країн-лідерів, України та її сусідів у рейтингу за 2022 р. з урахуванням субіндексів (рис. 1) [3].

Цифровий поступ в різних сфер життєдіяльності в Україні прослідковується, що є, зокрема, результатом цілеспрямованої політики Міністерства цифрової трансформації України. Уже три роки успішному цифровому рішенню Мінцифри – платформа/застосунок «Дія». «Цифровий прорив» доводить, що сьогодні Україна може не тільки використовувати допомогу країн-донорів, але й експортувати сучасне технологічне рішення в передові країни світу, наприклад Естонію, Ізраїль. Портал «Дія» на початок повномасштабного вторгнення надавав можливість отримувати понад 80 державних послуг. Загалом за 2022 рік незламності Мінцифра запустила 49 сервісів на порталі та в застосунку «Дія».

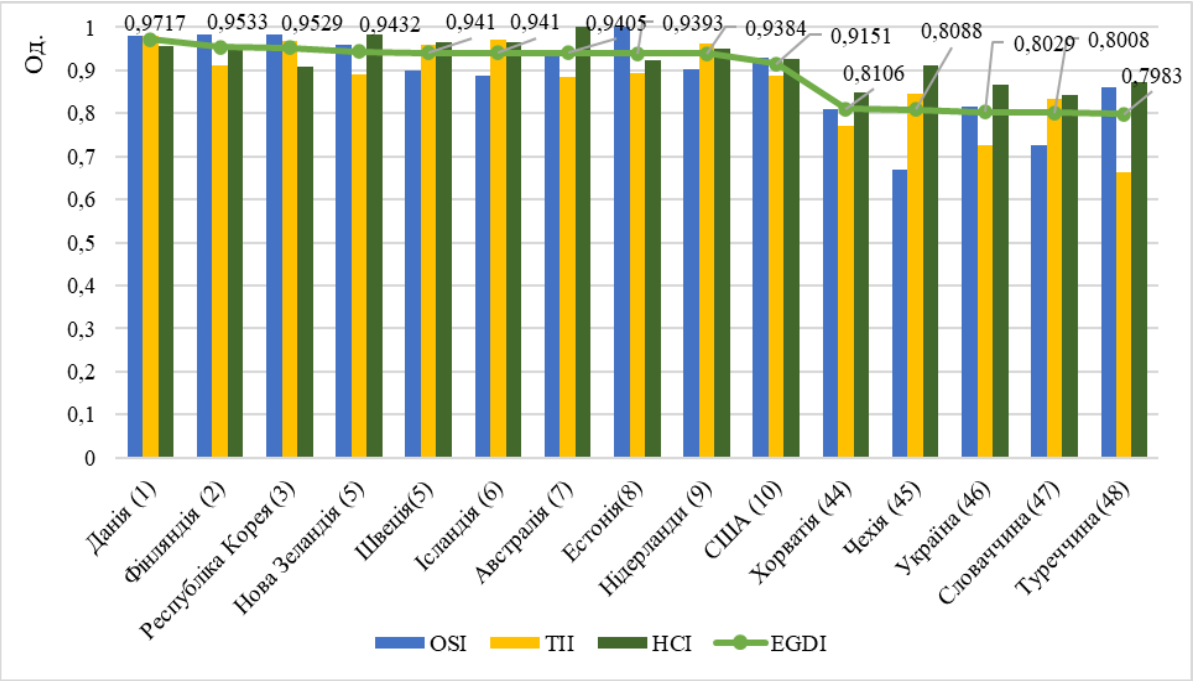

Рисунок 1 – Значення індексу EGDI країн-лідерів, України та її сусідів у рейтингу за 2022 р.

В табл. 4 прослідковується стрімке зростання України у 2022 році: піднялась в рейтингу на 23 позиції порівняно з 2020 роком.

Таблиця 4 – Рейтинг окремих країн за значенням індексу EGDI впродовж 2012-2022 рр.

Країна	Місце в рейтингу						Зміна позиції в 2022 р. відносно 2020 р.
	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2020 р.	2022 р.	
Данія	4	16	9	1	1	1	-
Республіка Корея	1	1	3	3	2	3	↓ 1
Естонія	20	15	13	16	3	8	↓ 5
Фінляндія	9	10	5	6	4	2	↑ 2
Австралія	12	2	2	2	5	7	↓ 2
Колумбія	43	50	57	61	67	70	↓ 3
Вірменія	94	61	87	87	68	64	↑ 4
Україна	68	87	62	82	69	46	↑ 23
Азербайджан	96	68	56	70	70	83	↓ 13
Перу	82	72	81	77	71	59	↑ 12

Тренд індексу EGDI з урахуванням субіндексів для України впродовж останніх десяти років (рис. 2) свідчить про позитивну динаміку.

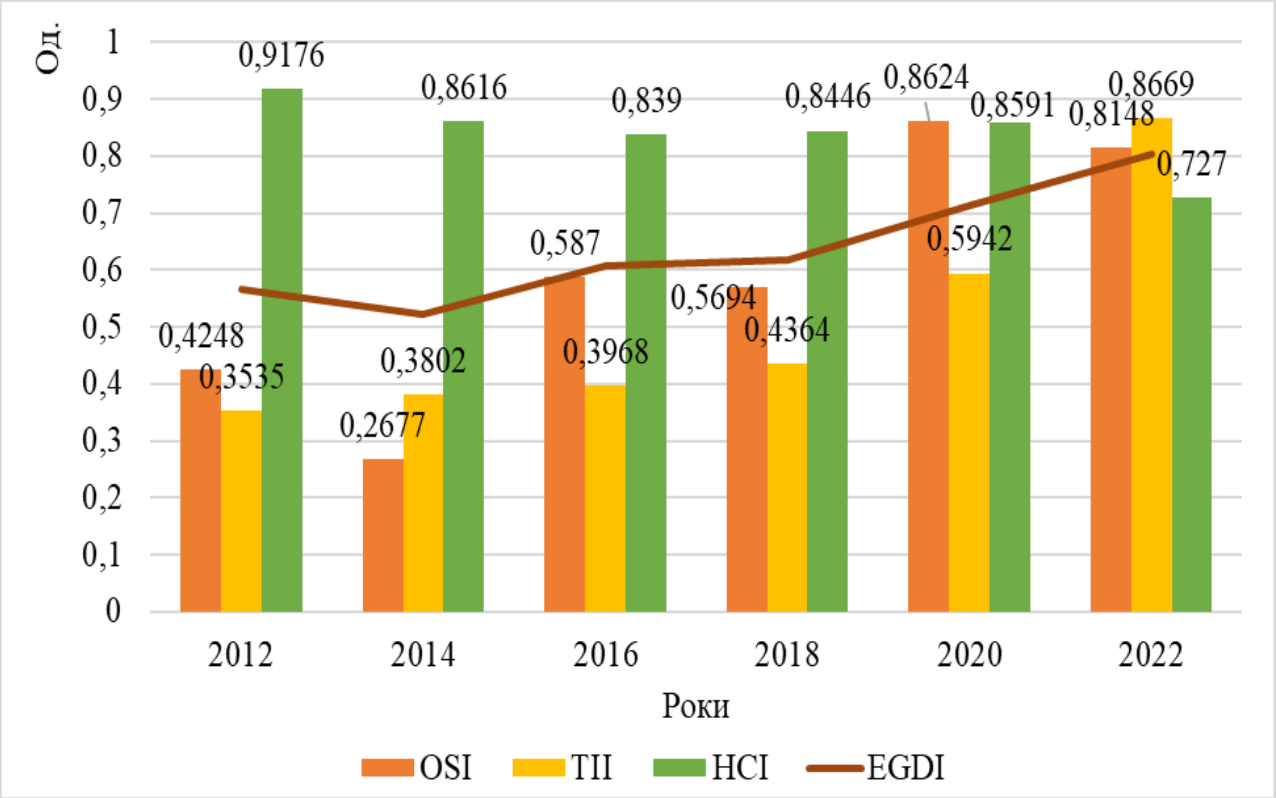

Рисунок 2 – Динаміка індексу EGDI для України впродовж 2012-2022 рр.

Система «Дія« налічує сьогодні понад 19 мільйонів користувачів, серед яких 5 мільйонів – це людини старшого віку. Індекс електронної участі (EPI) використовується ООН як додатковий індекс до індексу розвитку електронного уряду EGDI. Він розширює масштаб огляду проблеми, зосереджуючи увагу на наданні інтерактивних інформаційних послуг громадянам. Тренд індексу EPI наведено для трійки країн-лідерів, України та її сусідів у рейтингу за 2022 р. [4] (рис. 3).

Впродовж останніх двох років вимірювання індексу EPI прослідковується різке спадання позиції України в загальному рейтингу, що обумовлено, звичайно повномасштабним вторгненням та його наслідками: функціонування усіх сервісів зазнало негативних змін, кількість користувачів різко зменшилось, знизились потужності цифрової інфраструктури тощо.

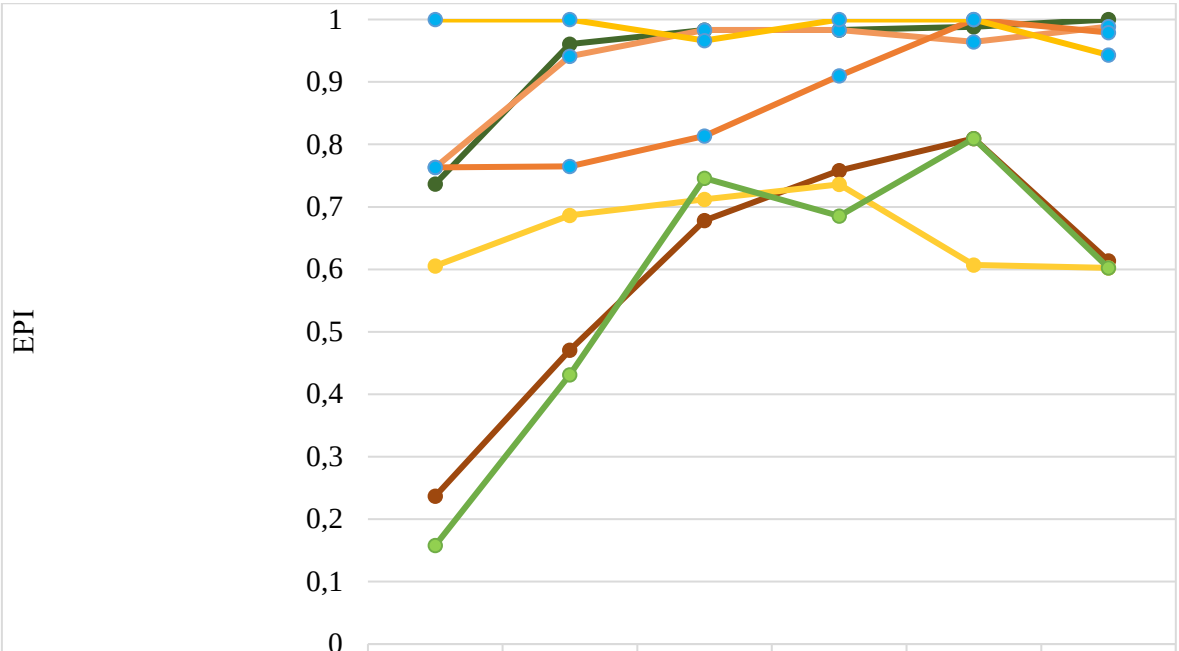

	2012	2014	2016	2018	2020	2022
Японія (1)	0,7368	0,9607	0,9831	0,9831	0,9881	1
Австралія (2)	0,7632	0,9412	0,9831	0,9831	0,9643	0,9886
Естонія (3)	0,7632	0,7647	0,8136	0,9101	1	0,9793
Республіка Корея (9)	1	1	0,9661	1	1	0,9432
Узбекистан (55)	0,2368	0,4706	0,678	0,7584	0,8095	0,6136
Монголія (56)	0,6053	0,6863	0,7119	0,736	0,6071	0,6023
Україна (57)	0,1579	0,4314	0,7458	0,6854	0,8095	0,6023

Рисунок 3 – Значення індексу EPI країн-лідерів, України та її сусідів у рейтингу за 2022 р.

Висновки. Проведений аналіз на основі міжнародних досліджень показав, що Україна продемонструвала зростання в рейтингу індексу розвитку е-урядування EGDI у 2022 р. (піднялась на 23 позиції порівняно з 2020 р.), та спадання в рейтингу індексу е-участі EPI (у 2022 р. опустилась на 11 позиції порівняно з 2020 р.), що є переконливим доказом цифрового поступу України, незважаючи на повномасштабну війну.

Список використаних джерел:

1. G van der Waldt. Preparing for Digital Governance. *Administrofio Publico*. 2023. Vol 31 No 2. URL: https://assadpam.net/sites/default/files/Administratio%20Publica%20VOLUME%2031%20ISSUE%202.pdf#page=101.

2. Ніколіна І.І., Кузінська В.А. Досвід впровадження цифрового урядування у Фінляндії та його важливість для України. *Scientific Collection*

«InterConf», (89): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Global Approach to Scientific Research» (December 4-5,2021) at Salvador, Brazil. 2021, Pp. 186-193. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/16727.

3. E-Government Development Index. United Nation E-Government Knowledgebase. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index

4. Participation Index. United Nation E-Government Knowledgebase. URL: https://publicadministration.un.org.

УДК 338.1

Семенюк І. Ю., канд. екон. наук
ORCID https://orcid.org/0000-0002-9211-4907
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

У статті визначено основні проблеми та виклики розвитку жіночого підприємництва в умовах війни. Проаналізовано існуючу державну політику, спрямовану на підтримку жіночого підприємництва. Визначено пріоритетні напрямки удосконалення державної політики стимулювання розвитку жіночого підприємництва.

Ключові слова: *МСБ, жіноче підприємництво, державна політика, інституційне забезпечення, розвиток жіночого підприємництва*

Постановка проблеми. Протягом останніх років відбувається значне зростання ролі жіночого підприємництва в економіці держави. Згідно даних сервісу “Опендатабот”, у 2023 році кожен другий новий ФОП відкривають жінки. Якщо від початку року було зареєстровано 36 892 ФОПи, то 51% з них або 18 776 створили жінки. Позитивна динаміка зростання частки жінок, які

ставали приватними особами-підприємцями бере свій початок з 2017 року. У 2021-2022 роках жінки відкривали 51% нових бізнесів, однак, внаслідок повномасштабної війни у 2022 році даний показник зменшився до 48% [1]. Водночас, війна негативно вплинула на розвиток жіночого підприємництва через фізичне знищення виробничих потужностей, втрати ринків збуту, брак оборотних коштів, гостру нестачу робочої сили тощо. Досить негативним явищем залишається також той факт, що 54% жінок стикались зі стереотипами в межах своєї підприємницької діяльності [2]. Тому, все більшого значення набуває реалізація ефективної державної політики, спрямованої на забезпечення доступу до фінансування та грантової підтримки бізнесу, збільшення кількості освітніх ініціатив щодо розширення економічних прав та можливостей жінок, створення сприятливих умов для впровадження інноваційних бізнес ідей у експортоорієнтованих галузях економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові проблемні аспекти розвитку підприємництва в умовах війни та визначення пріоритетних напрямів державної підтримки сталого розвитку сектору МСБ висвітлено у працях таких науковців як В. Б. ВасютаО. В. Гук, В. А. Гриньов, В.В. Дикань, Т.П. Добрунік, О.М. В.О. Клочковська, Носков, Я.П. Пухальська, Н.Л. Фролова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначити основні виклики та проблеми, з якими стикаються жінки-підприємиці в умовах війни, проаналізувати існуючу державну політику, спрямовану на підтримку жіночого підприємництва та визначити пріоритетні напрямки її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок повномасштабної війни, розв’язаної російською федерацією, економіка України зазнала значних втрат. Зокрема, у 2022 році відбулось скорочення показника реального ВВП на 29,1% [3], а загальна сума прямих збитків великих та середніх підприємств, включно з державними, та приватних осіб-підприємців оцінюється в 13 млрд. дол. США [4].

Численні опитування представників МСБ у 2023 році свідчать про високий рівень здатності українських підприємців до адаптації ведення господарської

діяльності в складних умовах. Так, 52% підприємців, об’єднаних проєктом Unlimit Ukraine, підтвердили, що працюють у повному обсязі. Тоді як минулого року даний показник становив лише 28% [5].

Разом з тим, результати дослідження, проведеного в рамках «Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України», започаткованої Центром розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту, національного проєкту Дія.Бізнес, демонструють, що у перші п’ять місяців 2023 року 21,1% підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу [6].

Негативні тенденції та кризові явища, характерні для розвитку вітчизняного бізнесу в умовах війни, вплинули також на стан жіночого підприємництва в Україні. Згідно даних результатів дослідження «Портрет українських жінок-підприємиць» за ініціативи ГО «Український центр сприяння інвестиціям та торгівлі» та фінансової підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» – у 2022 році 55% жінок-підприємниць продовжували діяльність, але у невизначеності щодо подальших перспектив розвитку, 23% «вижили» або «залишились на плаву», 6% функціонували на тому ж рівні з незначними змінами, а 6% повністю або частково припинили свою діяльність. Основними труднощами, які відчували учасниці дослідження були: нестабільність державної політики щодо підтримки бізнесу; відсутність доступних кредитів та джерел швидкого отримання оборотного капіталу, стереотипи щодо жіночого підприємництва в суспільстві, відсутність або застарілість державних сервісів, які б дозволяли швидко будувати виробничі об'єкти; незахищеність приватної власності; відсутність надійної судової системи [2].

За таких умов значно зростає потреба у створенні з боку держави сприятливого середовища для розвитку підприємництва в Україні, у тому числі жіночого, з метою подолання викликів, спричинених війною. Так, у 2022 році було запроваджено ряд урядових програм, що сприяли відновленню активності вітчизняних підприємців:

1) програма релокації підприємств на безпечну територію, яка передбачає підбір місця розташування для потужностей підприємства, допомогу з перевезенням на нову локацію, сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників, підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. За рік повномасштабної війни програмою скористались 800 підприємств;

2) нова податкова політика, спрямована на зменшення фіскального навантаження на підприємства;

3) програми безвідсоткового кредитування для всіх сфер бізнесу;

4) програма надання компенсації роботодавцям витрат на зарплату працевлаштованих ВПО;

5) впровадження низки важливих рішень з дерегуляції [7, 8].

Слід зауважити, що жіноче підприємництво в Україні характеризується певними особливостями, які мають бути враховані при розробці відповідної державної цільової програми:

- найбільше займаються підприємництвом жінки у віці 30-40 років;
- мікробізнесом займаються 82% жінок, а малим – 16%;
- у 2022 році основним джерелом фінансування бізнесу були власні кошти (75%); банківськими кредитами скористались 6% жінок-підприємниць, а грантовими коштами лише 3%;
- основними сферами діяльності жінок-підприємиць є сфера послуг (44%), торгівля (21%), освіта (10%) та креативні індустрії (8%);
- 16% жіночих підприємств експортують свою продукцію, частка країн ЄС у експорті - 70%;
- 60% жінок-підприємиць відвідують освітні заходи для бізнесу з метою отримання нових навичок, розвитку нетворкінгу, масштабування своєї діяльності [2].

На сьогоднішній день інституційне забезпечення підтримки розвитку жіночого підприємництва забезпечують такі державні органи як Міністерство цифрової трансформації України, Офіс з розвитку підприємництва та експорту,

Міністерство соціальної політики, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України тощо. Також суб'єктами інституційного забезпечення виступають ряд міжнародних, національних організацій та ініціатив (табл. 1).

Таблиця 1 – Ключові суб’єкти інституційного забезпечення розвитку жіночого підприємництва в Україні

Назва суб'єкта	Програми та проєкти
Міністерство цифрової трансформації України	Національний проєкт із розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес. Проєкт має дві основні складові: онлайн-складова – портал Дія.Бізнес, на якому можна знайти усю необхідну інформацію для заснування та розвитку власної справи; офлайн-складова – Мережа центрів підтримки підприємців Дія.Бізнес, що являють собою простори отримання безоплатних консультацій, відвідування освітніх подій, проведення івентів
Офіс з розвитку підприємництва та експорту	Реалізація освітньо-грантових програм для бізнесу, організація торговельних місій, розвиток експортних можливостей МСБ
Академія для жінок-підприємиць	Глобальна ініціатива в рамках комплексної інкубаційної програми якої жінки з різних регіонів України дізнаються як започаткувати та розвинути власну справу та стартапи.
Українська платформа Жінки в бізнесі|	Проведення бізнес івентів, надання консультацій, співпраця з міжнародними проєктами, спрямованими на розвиток та підтримку МСБ в Україні. Реалізовані проєкти: Вінницька COVID-19 Бізнес-клініка
Women IN / ГО Український центр сприяння інвестиціям	Громадська організація, що надає підтримку для жінок-підприємиць через грантові та коучингові програми, освітні ініціативи, менторство. Проєкти: “Oplich”, “WINTrade”, “HELP WOMEN AGRO IN UKRAINE”
Європейський Банк Реконструкції та Розвитку	Програма "Жінки у бізнесі", що передбачає надання доступу до фінансування та консультацій з питань ведення бізнесу
U.S. Agency for International Development (USAID)	Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» в рамках якої жіночі підприємства мають змогу отримати грант розміром від 10 000 до 35 000 дол. США
Міжнародна організація з міграції (МОМ)	Грантові програми для мікро- та малого бізнесу, що передбачає отримання фінансування у розмірі 4500-10000 євро

Складено на основі: [9, 10]

Водночас, на сьогоднішній день, залишається ще багато невирішених проблем у сфері державної політики стимулювання розвитку МСБ. Якщо 9 з 10 жінок-підприємниць вважають, що в Україні є всі можливості для розвитку жіночого підприємництва [2], то в цілому серед представників малого та середнього бізнесу погіршуються очікування від результатів діяльності у 2023 році. Адже Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) станом на червень цього року становив лише 35,34 (зі 100 можливих). Також підприємці відзначають існування істотних проблем у взаємодії з органами влади: блокування податкових накладних; затримка з логістикою на кордоні; зловживання представниками влади регуляторними нормами; несправедливе, необґрунтоване рішення при відмові у доступі до державної грантової програми допомоги бізнесу, «5-7-9»; несправедливе рішення при тендерній закупівлі; вимагання переплати податків із боку податківців («виконання плану зборів») [6]. Усе вищезазначене вимагає у свою чергу нагальних дій з боку держави, спрямованих на усунення негативних чинників, які гальмують подальший розвиток підприємництва в Україні після подолання найбільш кризового періоду на початку 2022 року.

Таким чином, з огляду на зростаючу роль жіночого підприємництва та наявність значних перешкод для його розвитку, окрім стимулюючих заходів для підтримки МСБ в умовах війни, пріоритетними напрямками удосконалення державної політики мають бути:

- прискорення процесу цифровізації дозвільних процедур для виробничих потреб бізнесу;
- розширення фінансових програм підтримки жіночого бізнесу з боку держави, продовження програми «єРобота» у наступні роки;
- створення сприятливих умов для розвитку жіночого підприємства у креативній індустрії, IT секторі та агропромисловому комплексі;
- збільшення кількості освітніх програм та ініціатив щодо розширення економічних прав та можливостей жінок, проведення просвітницьких заходів з метою подолання стереотипів у суспільстві про жіноче підприємництво;
- створення цільових програм підтримки експорту жіночих підприємств.

Список використаних джерел:

1. Кожен другий малий бізнес в Україні відкривають жінки. Як велика війна змінила гендерний розподіл підприємців? URL: https://opendatabot.ua/analytics/businesswoman-in-war-2022.

2. Результати дослідження «Портрет українських жінок-підприємниць». URL: http://tradecenter.org.ua/eng/viewer?pdf=/upload/other/Ukrainian%20Female%20Entrepreneur%20Profile%202022.pdf.

3. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi.

4. Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в $13 млрд. Проєкт “Росія заплатить” KSE Institute. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-zavdani-ukrayinskomu-biznesu-vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-otsinyuyutsya-v-13-mlrd/.

5. МСБ відновлюють роботу та нарощують фінансові резерви. Європейська Бізнес Асоціація. URL: https://eba.com.ua/msb-vidnovlyuyut-robotu-ta-naroshhuyut-finansovi-rezervy/.

6. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати дослідження в червні 2023 року. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-doslidzenna-v-cervni-2023-roku.

7. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf.

8. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств, - Тетяна Бережна. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/za-rik-viiny-v-bilsh-bezpechni-rehiony-relokovano-800-pidpryiemstv-tetiana-berezhna.

9. Національний проєкт із розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес. Офіційний веб-сайт. URL: https://business.diia.gov.ua/about-project.

10. Про програму "Жінки у бізнесі". URL: https://ebrdwomeninbusiness.com/about.xhtml.

ПРОБЛЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО, КОНТРОЛЬНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 657 (045)

Гладій І. О., канд. екон. наук, доцент
ORCID http://orcid.org/0000-0001-9845-9706
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

НОРМАТИВНИЙ МЕТОД КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ

В статті теоретично досліджено особливості побудови системи калькулювання собівартості продукції на основі нормативного методу. Його використання в процесі виробничої діяльності дасть змогу спростити процес планування потреб виробничих ресурсів та фінансів для їх придбання.

Ключові слова: *норма, калькулювання, собівартість, витрати, центри відповідальності*

Постановка проблеми. Управління затратами та процес калькулювання залежить від оперативності обліку за місцями їх виникнення і центрами відповідальності, за затратами ресурсів, дотримання стандартів якості продукції та її собівартості. Тому, недостатня аналітичність обліку перевитрат ресурсів у процесі виробництва, технологічного браку, недотриманню інформаційного циклу управління та інших недоліків відбиваються на зниженні попиту. В цих умовах вирішити проблему розвитку та економічного зростання підприємств неможливо без удосконалення системи управління, зокрема, таких функцій як облік виробничих затрат та формування собівартості продукції, використовуючи саме нормативний метод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку та удосконалення обліку затрат та калькулювання собівартості продукції

присвячено велика кількість наукових праць відомих вітчизняних та зарубіжних учених: Бутинця Ф.Ф., Голова С.Ф., Жебрака М.Х., Карпенко О.В., Маренича Т.Г., Маргуліс А.Ш., Нападовської Л.В., Пушкара М.С. та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних засад застосування нормативного методу калькулювання собівартості продукції в системі поточного й стратегічного управління діяльністю суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Орієнтація на європейський шлях розвитку вимагає від України стійкого, постійного і досконалого регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, сприяння захисту вітчизняних товаровиробників. Під підвищену увагу потрапляє питання організації ефективної продуманої управлінської системи. Тому виникає потреба організації обліку в межах центрів відповідальності.

Калькулювання собівартості продукції є заключним етапом виробничого обліку, тому спосіб обчислення собівартості продукції розглядається у нерозривному взаємозв'язку з вибором потрібного методу обліку та калькулювання.

Сучасні умови господарювання дозволяють виокремити методи калькулювання затрат та собівартості продукції (рис.1).

Норми та нормативи розробляють на матеріали, заробітну плату, загальновиробничі затрати та інші виробничі затрати.

Всі норми повинні бути реально досяжними, що матиме стимулююче значення. В цілому механізм господарювання підприємства визначається ступенем управління затратами.

Суть методу калькулювання собівартості за нормативними затратами полягає у нормуванні затрат по відношенню до статей для встановлення нормативу на випуск одиниці продукції. Для досягнення поставлених цілей бізнесу в умовах ефективного виробництва визначаються саме нормативні затрати. Цей норматив відноситься до одиниці продукції, в той час коли показники бюджету – до всієї діяльності.

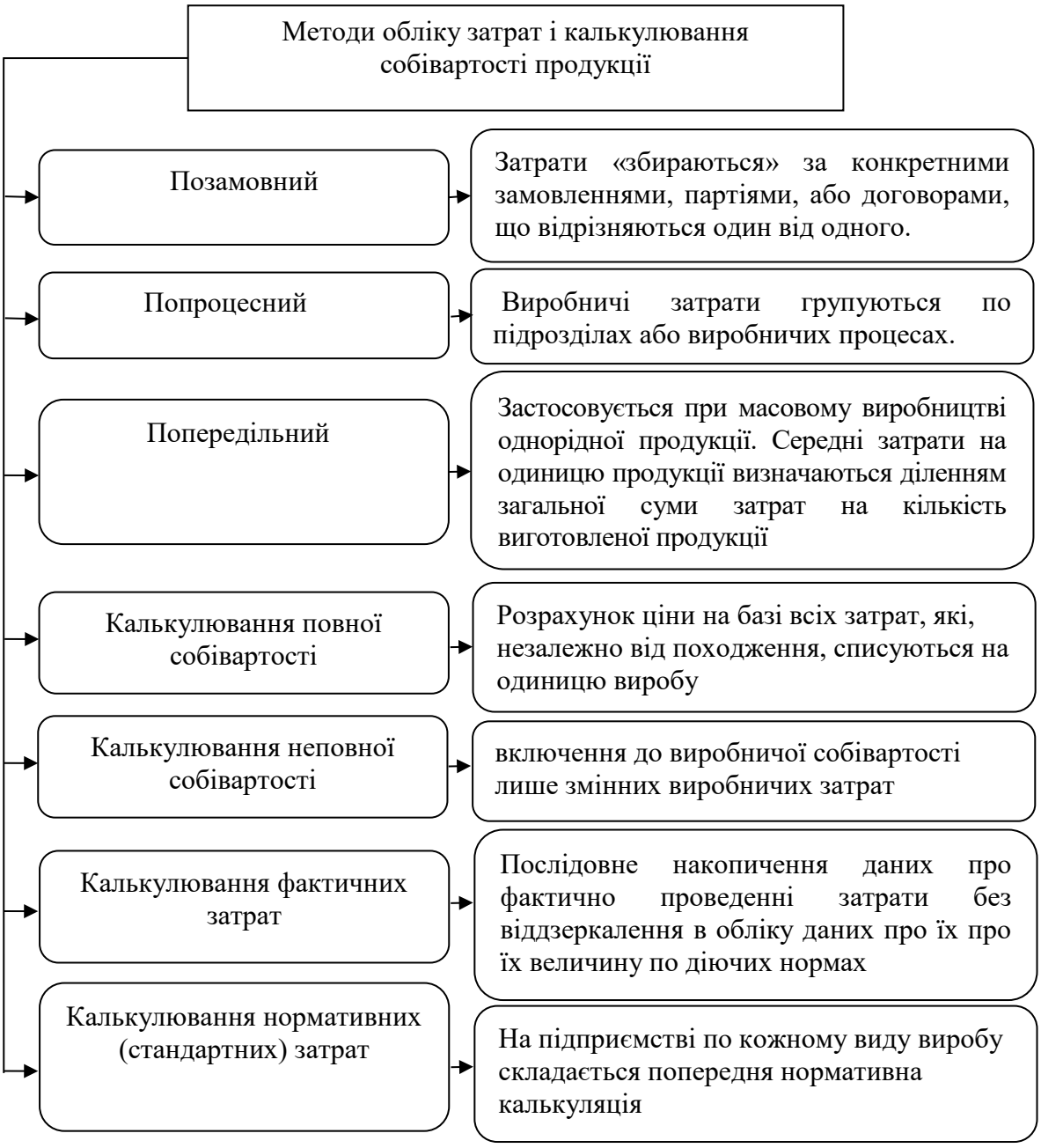

Рисунок 1 – Методи обліку затрат та калькулювання собівартості продукції.

Дана система нормативного обліку за основу має розробку у розрізі центрів відповідальності нормативних затрат на фактичний обсяг виробництва, зіставлення нормативних з фактичними затратами, проведенні аналізу відхилень, дослідження причин появи відхилень, певні коригувальні дії. Вона попередньо визначає нормативні затрати за операціями, процесами, об’єктами та по ходу виробництва виявляє відхилення від них [3]. Тобто, користуючись

цим методом, бухгалтер, фактично, має справу з нормативною вартістю та можливими відхиленнями від неї. В основу методу калькулювання собівартості продукції за нормативними затратами покладено три основні складники (рис. 2).

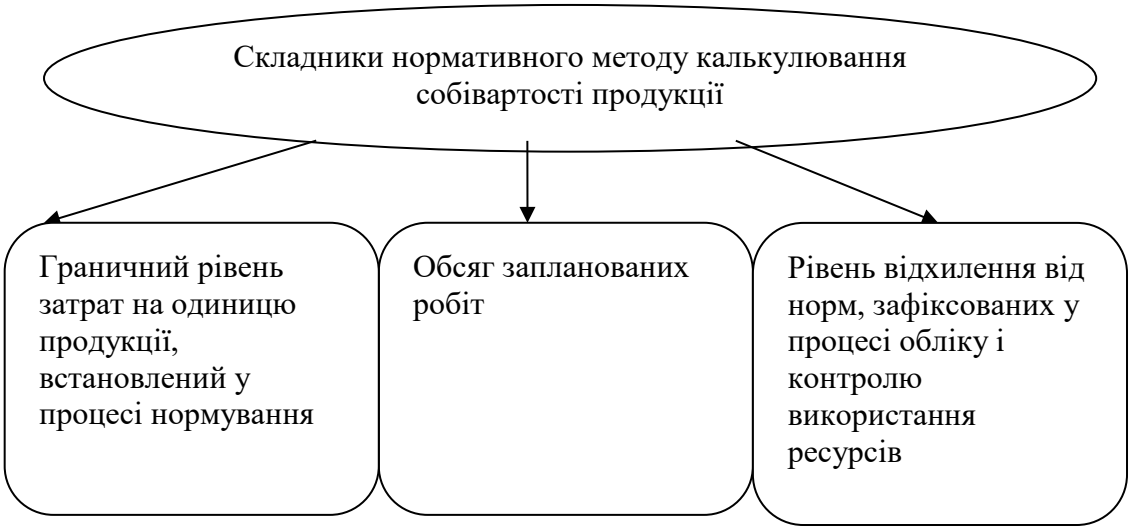

Рисунок 2 – Основні складники нормативного методу калькулювання собівартості продукції.

Виходячи з цього можна зробити висновок, про те, що існує стійкий зв'язок між нормативним методом калькулювання собівартості продукції та економії матеріальних ресурсів системою обліку.

Характерними особливостями даного методу є :

- наявність норм споживання ресурсів і облікових цін на ці ресурси в процесі діяльності підприємства;
- відображення фактичних затрат з розподілом їх на затрати за нормами та відхилення від норм;
- оперативний облік відхилень від норм споживання ресурсів з визначенням величини відхилень за місцями виникнення, при чинами і винуватцями цих відхилень для управління затратами;
- системний облік змін норм для перевірки обґрунтованості поточного рівня норм і контролю економічної ефективності здійснення організаційно-технічних заходів;
- формування звітів про затрати та деталізація даних про виявлені

відхилення з урахуванням конкретних чинників і винуватців у цих відхиленнях [4, 5].

Новим у сучасному підході до цього методу є те, що створюється органічний взаємозв'язок між обліком затрат за місцями виникнення та об'єктами калькулювання, за видами, центрами відповідальності, для посилення контрольних функцій в сучасних умовах поширення комп'ютеризації всієї організаційної системи діяльності підприємства та його управління [6]. Це полягає у тому, що визначення, наприклад, суми затрат, відбуватиметься на основі інформації з банку даних, відхилень від норм та обсягу робіт. Система ця проте, найкраще підходить для підприємств виробничих, оскільки діяльність їх складається з однорідних, повторювальних операцій, наприклад, при здійсненні масового та серійного виробництва продукції різноманітної, складної з величезною кількістю деталей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи, вищезазначені особливості системи нормативного обліку і калькуляції собівартості продукції, можна зробити висновок, що це дієвий інструмент у:

1.) плануванні – завдяки наявності норм спрощується процес планування потреб виробничих ресурсів та фінансів для їх придбання. Виникає можливість планувати затрати, ціну, обсяги реалізації і навіть прибуток;

2.) оперативному контролі та при прийнятті управлінських рішень – відновлення нормального перебігу виробничого процесу завдяки своєчасному та оперативному виявленню відхилень;

3.) аналізі – можливість прогнозу результатів діяльності підприємства, місць виникнення затрат та центрів відповідальності до закінчення звітного періоду, використовуючи аналітику виявлених відхилень.

Список використаних джерел:

1. Замкова Н.Л., Гладій І.О., Дзюба О.М., Даценко Г.В., Майстер Л.А., Бондар Т.Л., Откаленко О.М. Удосконалення організації обліку витрат на забезпечення якості продукції підприємства: монографія. *Published by Verlag SWS imex GmbH Nuremberg, Germany.* 2021. 116 с.

2. Гладій І.О., Дзюба О.М., Майстер Л.А. Управлінська звітність: навч. посіб. Вінниця: РВВ ВТЕІ КНТЕУ. 2019. 260 с.

3. Майстер Л.А., Даценко Г.В. Облік та контроль операційних доходів та витрат підприємства: проблемні аспекти. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. Košice.* 2020. Vol. 8. No. 3. P. 50-52.

4. Бутинець Ф. Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління. *Проблеми теорії та методології Бухгалтерського обліку, контролю і аналізу,* 2012. № 1. С. 11-18.

5. Абрамова О. В. Аналіз витрат операційної діяльності підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2015. 20 с.

6. Дороженко Л. І. Сучасні методи обліку витрат у контексті зарубіжного досвіду. *Держава та регіони*. Сер.: Економіка та підприємництво. 2014. Вип. 2. С.72-76.

УДК 336.02

Даценко Г. В., д-р. екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8327-7301
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕДУРИ ПОДАТКОВИЙ ДЬЮ – ДИЛІДЖЕНС

В статті розглянуто суть, основні засади проведення процедури Tax Due Diligence, визначено її змістовні характеристики, а також зазначається необхідність її проведення на етапі попереднього контролю.

Ключові слова: *податки, перевірка, податкова перевірка, Due Diligence, Tax Due Dilegence.*

Постановка проблеми. Податковий Due Diligence, включає перевірку всіх податкових аспектів запропонованих операцій, аналіз податкових декларацій та інших документів, що описують заплановані податкові платежі, зокрема аналіз розрахунку та сплати необхідних платежів і зборів до державного бюджету, щоб визначити основний напрямок зниження податкового тиску.

Податкові перевірки зазвичай завершуються податковими донарахуваннями різного розміру. Це вимагає розробки ефективного механізму зниження адміністративної «тяганини» та знаходження дієвого способу сплати платником податків своїх зобов'язань, яким може стати податковий Due Diligence, як комплексної процедури перевірки платника податків на дотримання вимог податкового законодавства за ініціативами самого платника податків. Проведення процедури Due Diligence в Україні тільки набуває розвитку та потребує поглибленого дослідження. Процедура Due Diligence стала поширеною практикою на багатьох підприємствах, проте порядок її проведення не врегульований жодними спеціальними нормами законодавства України і ці питання потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сутність та класифікація процедури Due Diligence виступала об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців, зокрема М.Д. Балджи, Н. В. Доброва, В. А. Карпов. та ін. [1] і своїх теоретичних нотатках висвітлили аналіз здобутків теорії, вітчизняних та зарубіжних особливостей методології та практики використання Due Diligence. Л. В. Гуцаленко [2] сформовано авторське тлумачення процедури Due Diligence, як системне дослідження бізнесу господарюючих суб'єктів, для убезпечення вкладених інвесторами коштів від негативних явищ. А. М. Безус, К. В. Шафранова, М. Б. Шевчун [3] визначають, що процедура Due Diligence є необхідною в умовах розвинутої економіки і для адекватної оцінки ризиків. Н. В. Кармазіна [4] досліджує необхідність впровадження та проведення процедури Due Diligence для оцінки об'єкту інвестування і зазначає, що процедура Due Diligence включає в себе комплекс аналітичних заходів для перевірки законності й комерційної привабливості інвестиційного проєкту. С. І. Головацька, А. І. Курак розглядають та аналізують теоретичні підходи до розуміння процесу Due Diligence[5].

Метою статті є висвітлення сутності поняття податкового Due Diligence та основних змістовних характеристик зазначеної процедури за-для проведення попередніх податкових перевірок.

Виклад основного матеріалу. Податковий Due Diligence (Tax Due Dilegence) – це комплексне дослідження, яке включає аналіз найбільш істотних статей податкової звітності компанії з метою отримання інформації про повноту нарахування податків і зборів, податкове навантаження і оцінки на явних податкових ризиків.

Існує чимало критеріїв для класифікації Due Diligence за характером дій та результатами проведення певних процедур. На практиці виділяють Due Diligence фінансовий, правовий, податковий, комерційний, маркетинговий, екологічний, політичний та інші види:

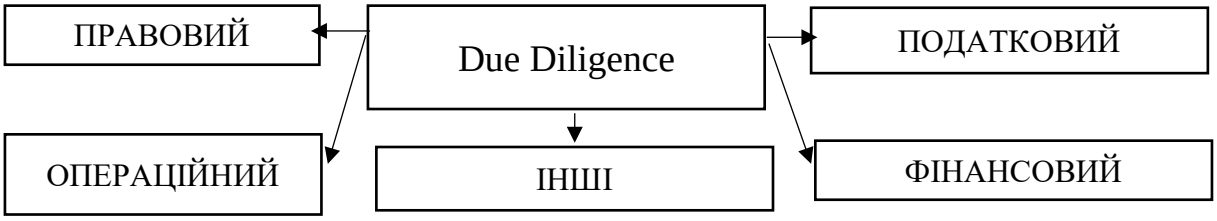

Рисунок 1 – Види Due Diligence [1].

Також можна виділити визначення, більш стисле, де під Tax Due Dilegence, також розуміється виявлення податкових ризиків і об'єктивна оцінка всіх податкових аспектів ведення бізнесу. Метою цього виду Due Diligence є виявлення значних податкових ризиків, зокрема виконання компанією податкових зобов'язань і можливі претензії з боку податкових органів, з їхньою грошовою оцінкою й наданням рекомендацій із їхньої мінімізації. Завчасно проведена процедура надає змогу самостійно виявити та виправити недоліки, можливі порушення з боку платника податків.

Єдина методика проведення Tax Due Dilegence сьогодні відсутня, однак доцільно здійснювати цей процес у декілька етапів, а саме:

- експрес-перевірка, у ході якої перевіряються найважливіші, ключові, критичні для прийняття рішення факти і документи;
- формування пакета документації для забезпечення ефективного виконання завдання;
- вибір напряму Due Diligence (фінансовий, податковий, правовий, інше);

– підготовка та складання звіту;
– презентація результатів виконання процедури Due Diligence.

Основними інструментами при проведенні Due Diligence є визначення переліку ризиків та матриця ризиків.

Політика управління ризиком – сукупність форм, методів, прийомів і способів управління ризиком, метою яких є зниження загроз прийняття неправильних рішень та зменшення потенційно негативних наслідків, яка реалізується через такі основні заходи:
– ідентифікація окремих видів;
– оцінка широти і достовірності інформації, необхідної для визначення рівня ризиків;
– дослідження дії об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на рівень ризиків підприємства;
– вибір і використання методів оцінки імовірності настання ризикованої події за окремими видами ризиків;
– визначення розміру можливих втрат при настанні ризикованої події за окремими видами ризиків;
– установлення гранично допустимого рівня ризиків за окремими видами діяльності (подіями, операціями);
– визначення напрямів нейтралізації негативних наслідків окремих видів ризиків;
– вибір і використання внутрішніх і зовнішніх механізмів нейтралізації негативних наслідків окремих видів ризиків;
– оцінка результативності нейтралізації й організація моніторингу ризиків підприємства.

Для проведення процедури Due Diligence потрібно використовувати системний і ризик-орієнтований підходи. Системний підхід передбачає реалізацію процедур робочою групою експертів, що складається з фахівців різних сфер, що забезпечує комплексність у проведенні процедури. Ризик-орієнтований підхід дозволяє виявити та сфокусувати увагу експертів на найбільш ризикових сферах діяльності підприємства, ідентифікувати, проаналізувати, оцінити ризики та надати пропозиції щодо їх управління.

Для проведення своєчасного, перед податковою перевіркою, Due Diligence, необхідно скласти питання та області діяльності підприємства, які підлягатимуть перевірці, основні документи, які стануть джерелом отримання інформації та відомостей, а також оцінка ступеню ризику та шляхи їх мінімізації.

Отже, в процесі Tax Due Diligence, підприємство може ідентифікувати ризики, в подальшому зменшивши їх або взагалі усунути. Така потенціальна можливість буде залежати в першу чергу від класифікації ризику. В залежності від ступеня ризику, виділяють низький, середній та високий.

Перелік питань, які розглядаються під час проведення Tax Due Dilegence, може бути істотно змінений і розширений в залежності від специфіки господарської діяльності підприємства або іншого об'єкта інвестування.

Масштабність процедури аудиту податкової звітності залежить від багатьох факторів. Це може бути просто оглядова податкова перевірка компанії, а може бути глибокий аналіз звітності і документації підприємства. Процедура проведення Tax Due Dilegence включає:

- вибіркову перевірку первинної документації та аналіз первинної та договірної документації компанії на відповідність її вимогам податкового законодавства;
- перевірку правильності відображення господарських операцій в звітності;
- перевірку правильності складання податкової звітності, аналіз достовірності податкової звітності, нарахування податків у податковій звітності з нестандартних і нетипових операцій і договорів, включаючи податкові аспекти операцій з резидентами і нерезидентами, а також операцій з пов'язаними особами;
- перевірку дотримання термінів реєстрації податкових та акцизних накладних;
- контроль над дотриманням українського законодавства;
- аналіз систем бухгалтерського обліку (при необхідності, обліку персоналу);
- визначення можливих недоліків або помилок;
- діагностику та оцінку податкових ризиків до нарахування податкових зобов'язань і штрафів.

На рисунку 2 представлено змістовну характеристику аудиторської процедури Tax Due Dilegence.

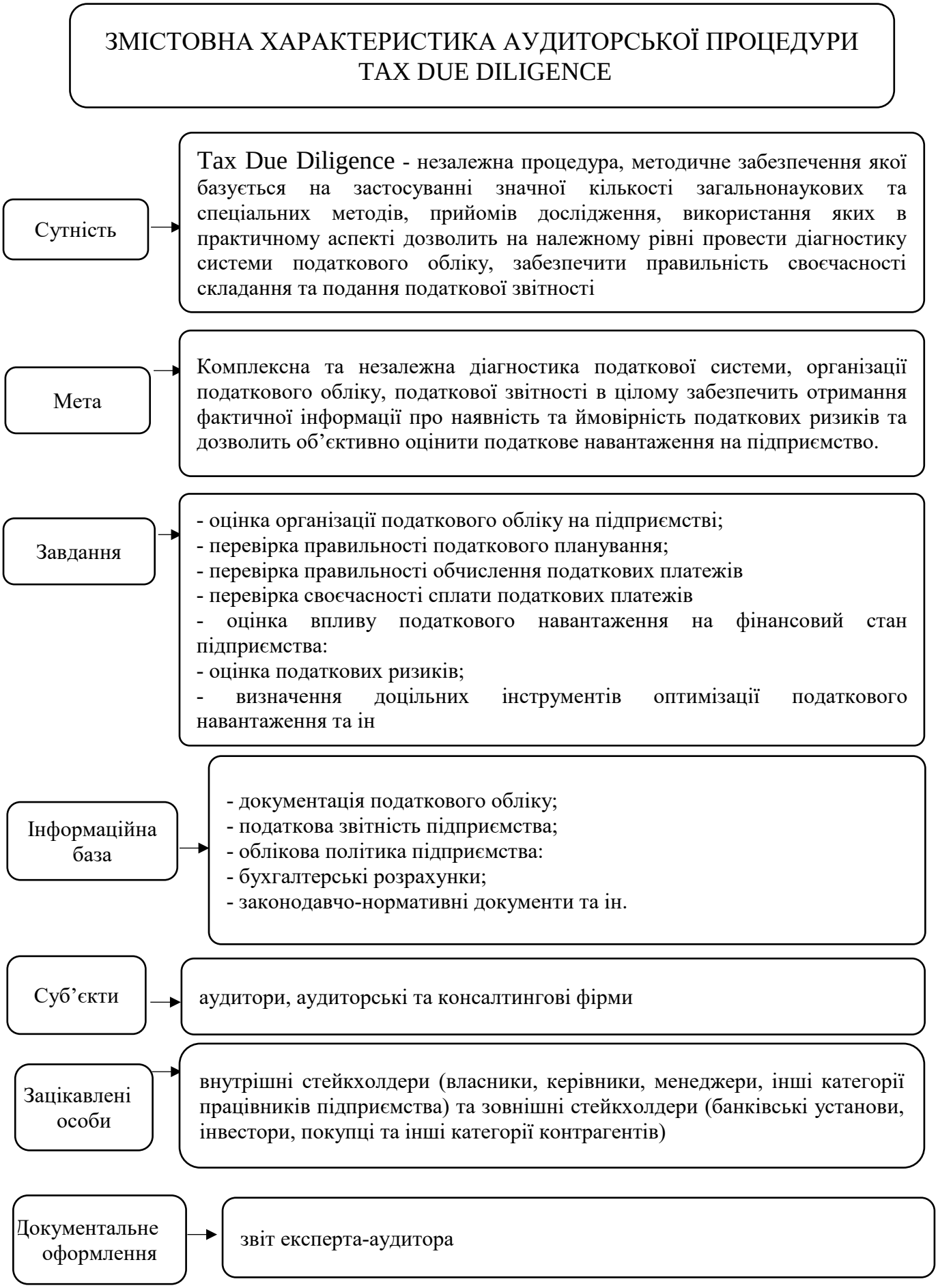

Рисунок 2 – Змістовна характеристика Tax Due Dilegence.

Податковий Due Diligence - це процес, який об'єднує комплексний податковий аудит компанії, аналіз її фінансової діяльності і вивчення податкового бізнес-середовища організації.

По суті, практичне проведення Tax Due Dilegence має базуватися на дотриманні домінуючих основоположних принципів ретельності та об’єктивності.

В проведенні Tax Due Dilegence зацікавлені як внутрішні стейкхолдери (власники, керівники, менеджери, інші категорії працівників підприємства), так і зовнішні стейкхолдери (банківські установи, інвестори, покупці та інші категорії контрагентів).

Результативність Due Dilegence полягає в тому, що виконання зазначеної процедури дозволяє:

- об’єктивно оцінити реальний фінансовий стан бізнес-суб'єкта;

- чітко ідентифікувати податкові ризики, в тому числі ті, яким притаманна латентність;

- створити достовірну інформаційну платформу для реалістичного планування податкового навантаження;

- здійснити експертне незалежне оцінювання організації податкового обліку на підприємстві;

- розробити систему рекомендаційних заходів, імплементація яких в практичну діяльність забезпечить максимальне зниження негативного впливу податкових ризиків на діяльність бізнес-суб'єкта.

У контексті викладеного вище можемо зазначити, що проведення Tax Due Dilegence передбачає реалізацію сукупності організаційних процедур (загальне знайомство з бізнесом клієнта, укладання договору, формування інформаційної платформи, чітку ідентифікацію завдань перевірки), а також безпосереднє здійснення перевірки, складання звіту експерта-аудитора та його презентацію замовнику.

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що застосування Tax Due Dilegence у практичній діяльності в стратегічній

перспективі є неминучим, оскільки дана процедура забезпечує ідентифікацію різноаспектних ризиків (в тому числі податкових), створює платформу для підвищення ефективності управлінського процесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, податковий Due Diligence (Tax Due Dilegence) допомагає виявити податкові ризики та має на меті сформувати об'єктивну оцінку всіх податкових аспектів господарської діяльності платника податків. За умови проведення платником податків такої перевірки до проведення планової податкової перевірки безпосередньо контролюючими органами це дозволить самостійно визначити та нарахувати відповідні податкові зобов'язання та зменшити адміністративне навантаження.

Список використаних джерел:

1. Використання Due Diligence в обґрунтуванні передінвестиційних рішень у секторах національної економіки: колективна монографія / Балджи М.Д., Доброва Н.В., Карпов В.А. [та ін.]; Одеський національний економічний університет. Одеса: ПромАрт, 2018. 335 с.

2. Гуцаленко Л.В. Дью діліджене – гарант успішності інвестиційного проекту в бізнес-сфері. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 7. С. 20–31.

3. Безус А.М., Шафранова К.В., Шевчун М.Б. Застосування процедури дью діліджене як важеля зменшення інформаційних ризиків при здійсненні емісії цінних паперів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 9. С. 50–53.

4. Кармазіна Н.В. Адаптивний механізм процедури дью діліджене для виявлення ризиків під час придбання бізнесу у регіонах України. Економіка та держава. 2020. № 5. С. 37–41.

5. Головацька С. І., Курак А. І. Забезпечення майбутніх витрат і платежів у процесах «дью діліджене» та управління ризиками підприємства. Бізнес Інформ. 2019. №3. С. 394–398.

УДК 657

Китайчук Т. Г., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8171-1220
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ТА ОЦІНКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

У статті проведено дослідження проблем визнання та оцінки трансакційних витрат суб'єктами господарської діяльності. Досліджено, що в Україні сьогодні відсутня офіційно затверджена методика оцінювання трансакційних витрат. Доведено, що вибір методу визначення рівня трансакційних витрат залежитиме від класифікації даних витрат та можливості їх виділення поміж масиву інших витрат, які виникають у суб'єкта господарської діяльності.

Ключові слова: *витрати, оцінка, визнання, трансакційні витрати, методи оцінювання.*

Постановка проблеми. Трансакційними витратами є втрат, що виникають під час організації роботи і взаємодії економічних агентів. Вага трансакційних витрат становить біля чверті від сукупних витрат підприємства, тому їх оптимізація та скорочення є актуальним напрямом у зниженні собівартості продукції і зростання прибутку.

Трансакційні витрати виступають джерелом для функціонування політичних, соціальних та економічних інститутів у суспільстві. Повоєнна відбудова буде потребувати наукового обґрунтування припущень і визначення заходів, що націлені на оптимізацію трансакційних витрат.

Однак, разом з тим, на сьогодні традиційні системи обліку не можуть забезпечити користувачів вичерпною інформацією для відповіді на питання, чи взагалі можливо і якщо так, то при яких обставинах економити на трансакційних витратах? Саме тому паралельно з визнанням трансакційних витрат значною проблемою виступає оцінка та пошук шляхів їх мінімізації.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Проблемні питання визнання та оцінки трансакційних витрат досліджували у своїх роботах такі

українські вчені: С.І. Архієреєва [1], В.В. Бонарева [2], Л.В. Гуцаленко [3], Г. М. Калач [8], А.Ю. Зелінський [5], Сіренко Н. М. [6], Д. Людвиненко [4], І.О. Гладій та Л.А. Майстер [12], інші.

Багато праць науковці присвятили дослідженню сутності та класифікації трансакційних витрат, методів їх обліку, аналізу, та оцінки, а також визначається необхідність і методика відображення даного виду витрат у звітності підприємства.

Невирішеними і досить дискусійними на сьогодні залишаються питання визначення природи та сутності трансакційних витрат, їх відображення в обліку та здійснення їх аналізу на підприємствах. На даний час проблема кількісної оцінки трансакційних витрат не залишає у спокою вчених-економістів у зв'язку з тим, що в сучасному світі вони мають тенденцію до постійного росту і можуть призвести до нульової прибутковості.

Метою статті є дослідження проблем визнання та оцінки трансакційних витрат суб’єктами господарської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. В процесі започаткування власної справи та на перших етапах діяльності підприємство, в процесі взаємодії з трансакційним сектором економіки, починає витрачати додаткові фінансові та часові ресурси, які мають разовий трансакційний характер і часто не контролюються, внаслідок чого досить складно визначити їх склад та види [6. с. 71]. Трансакційні витрати розосереджені серед накладних витрат і ідентифікувати їх досить складно, інколи навіть неможливо, не кажучи вже про їх кількісну та вартісну оцінку [5; с. 133].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» умовою визнання активів, зобов’язань, капіталу, доходів та витрат є їх достовірна оцінка. Оцінка – це процес вираження господарських цінностей в грошовій формі [7].

В економічній літературі можна знайти такі підходи до проблеми вимірювання трансакційних витрат:

1) Ординалістичний, ґрунтується на положенні, що на практиці має

значення лише напрямок зміни рівня витрат та є домінуючим у сучасній економічній науці. Дослідницька стратегія зводиться до порівняння наявних альтернатив шляхом встановлення їх відносної величини в межах діючих інституційних угод. Такий підхід виходить з припущення, що трансакційні витрати не піддаються прямому вимірюванню, оскільки саме поняття трансакційних витрат не має чіткого однозначного трактування в сучасній економічній науці.

2) Кардиналістичний – припускає можливість прямого кількісного виміру витрат на трансакції [5; с.134].

Ординалістський метод передбачає градацію трансакційних витрат за ступенем їх значущості, при цьому кожен з дослідників звертає увагу на найбільш цікаві з його точки зору, елементи: інформаційні витрати, витрати впливу, витрати моніторингу за поведінкою агента. Ординалістський метод прийнятний для порівняння джерел залучення капіталу і вибору оптимального варіанта інвестування за критерієм трансакційних витрат. Проте даний метод не дає можливості суб'єкту ринку оцінити вартість залучення капіталу з урахуванням трансакційних витрат у грошовому виразі. Водночас здійснено багато спроб дати кількісну оцінку трансакційних витрат за допомогою кардиналістського методу. Кількісні методи є більш перспективними, оскільки у структурі та динаміці трансакційних витрат як на мікро-, так і на макрорівні знаходять відображення: стан конкурентних процесів та нормативно-правового регулювання, рівень правової культури, інституціональна організація, співвідношення ризику і прибутковості різних активів, ефективність корпоративного управління [8; с. 135].

На сьогодні в Україні відсутня офіційно затверджена методика оцінювання трансакційних витрат. Кількісно оцінити рівень трансакційних витрат досить складно, по-перше, через те, що й досі серед спеціалістів не існує єдиної думки, що відносити до категорії «трансакційні витрати», і по-друге, велика частка даних витрат здійснюється у сфері неофіційних заємовідносин, оскільки високий рівень трансакційних витрат змушує підприємців шукати шляхи їх

зниження. Як правило, це відхід у тіньовий сектор економіки, діяльність у якому, на жаль, не відображається в офіційних документах підприємства та у державній статистиці, що ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень, знижує конкурентоздатність та офіційну привабливість як підприємств, так і регіону та держави в цілому [9; с. 404].

У своєму досліджені В.К. Макарович для оцінки трансакційних витрат підприємства пропонує використовувати ряд загальних та часткових показників. До групи загальних показників він відносить:

- трансакційні витрати на гривню валового доходу підприємства,

- трансакційні витрати на гривню валових витрат підприємства,

- рентабельність трансакційних витрат та інтегральний коефіцієнт трансакційності.

Використання цієї групи показників дає змогу отримати панорамний вигляд трансакційних витрат підприємства [10; с. 403].

Часткові ж показники покликані характеризувати розмір окремих видів трансакційних витрат підприємства. Вони дають можливість:

- по-перше, мати уявлення про розмір таких витрат,

- по-друге, розрахувати питому вагу окремих видів трансакційних витрат підприємства у їх загальній величині.

А. І. Кирієнко в ході проведених досліджень для здійснення оцінки трансакційних витрат розподілив їх на три категорії (рис. 1):

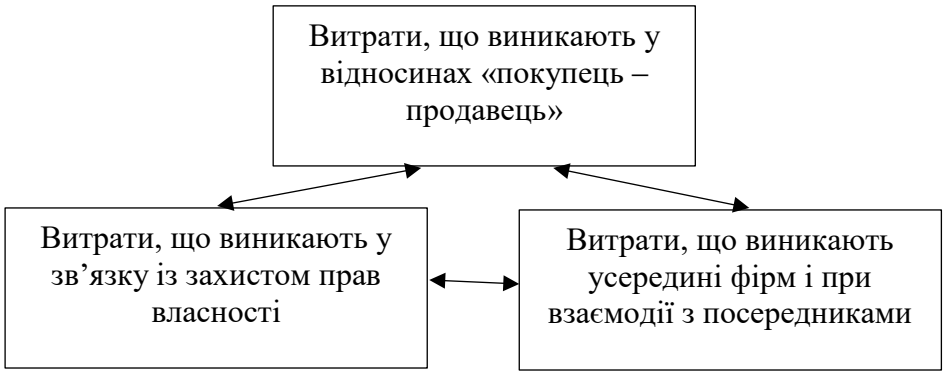

Рисунок 1 – Категорії трансакційних витрат за Кирієнком А.І.

Сформовано автором на основі джерела [11; с. 45].

До часткових показників можна віднести: питому вагу витрат на формування та ведення інформаційних баз, частку витрат на маркетингові дослідження тощо. Також частковими вважаються показники ефективності окремих видів трансакційних витрат, такі, як, напраклад, ефективність рекламних заходів.

Витрати, що виникають у відносинах «покупець – продавець», включають витрати двох сторін. Відзначимо, що вимірюванню піддаються тільки ті трансакційні витрати, які знаходять своє вираження в обміні товарами або послугами – так звані трансакційні послуги. Вони складають доступну для огляду, але не повну величину витрат. Витрати, що виникають усередині фірми і при взаємодії з посередниками, включають заробітну плату тих працівників, чия діяльність у фірмі пов'язана в основному з трансакційними послугами, а також вартість використовуваного ними капіталу. Витрати, що виникають у зв'язку із захистом прав власності, включають витрати на утримання поліції і судової системи, на національну оборону [11; с. 45].

Гладій І. О. та Майстер Л. А. у своїх дослідженнях обґрунтовали, що надважливим питанням постає формування системи документального оформлення витрат, що були понесені. Зокрема, наголосили, що розробка маркетингової моделі та впровадження її в бізнес-процеси на підприємстві необхідно для досягнення таких цілей:

– зниження витрат і зростання прибутку підприємства;

– підвищення попиту на продукцію завдяки використанню підприємством найсучасніших цифрових технологій у вивченні ринку та залученню потенційних споживачів;

– оптимального навантаження на підприємство при участі підприємства у декількох проектах одночасно [12].

Більшість вчених, що досліджували проблеми проведення оцінки трансакційних витрат зійшлися на тому, що в першу чергу, дані витрати потрібно розділити на витрати, що взагалі не піддаються оцінці і які все ж можна оцінити, як на мікроекономічному так і макроекономічному рівнях.

Однак на сьогодні відсутня єдина методика, що дозволила б виміряти і оцінити трансакційні витрати на жодному з рівнів виробництва. Для здійснення оцінки трансакційних витрат необхідно провести збір повноцінної інформаційної бази про подібні витрати, здійснити їх ідентифікацію, виділити із їх сукупності вимірювані та не вимірювані витрати, опрацювати сформовані дані та оцінити кінцеві результати. Проте все ж отримати точну оцінку рівня трансакційних витрат досить важно і майже завжди не можливо, адже наявною є проблема відсутності статистичної інформації та відокремленого обліку по даним витратам. Саме тому жодна методика не дає точних результав оцінки рівня витрат підприємств.

Лише після того, як буде визначено групи витрат трансакційного характеру, можна буде сформувати алгоритм за яким доцільно проводити оцінку витрат. Як відомо, трансакційні витрати частково відображено в системі бухгалтерського обліку, тому доцільним є, застосування соціологічного методу і проведення анкетування керівників підприємств з використанням методу експертних оцінок.

Для здійснення оцінки трансакційні витрати підприємства необхідно поділити на вимірювані та не вимірювані та визначити особливості їх формування. Якщо вимірювані трансакційні витрати ще можна оцінити на основі даних бухгалтерської звітності підприємства, то не вимірювані практично неможливо відслідкувати. До таких витрат, зокрема, належать витрати внаслідок неетичної поведінки контрагентів чи співробітників підприємства (недобросовісне виконання зобов’язань чи ухилення від їх виконання), витрати внаслідок погіршення репутації підприємства в результаті дії чи бездіяльності контрагентів чи персоналу, витрати внаслідок використання контрагентами при здійсненні ринкових трансакцій особистих зв’язків, спеціальних знань, що не дає можливості укладати контракти на більш вигідних умовах.

Трансакційні витрати у значній частині носять неформальний або імовірнісний характер і не можуть бути враховані в більшості випадків як

витрати, величину яких можна отримати з фінансової звітності. Таким чином, за відсутності універсальних методів прямого розрахунку трансакційних витрат актуальності набуває питання розробки методу непрямої оцінки трансакційних витрат підприємства, що дозволяє не тільки оцінити такі витрати, але й виміряти їх. Отже, доцільною є розробка методу оцінки трансакційних витрат, що буде поєднувати в собі прямий та непрямий методи оцінки. Іншими словами, у разі відсутності можливості ідентифікації та оцінки трансакційних витрат необхідно використовувати непрямий метод, при наявності такої можливості є доречним застосування прямого методу їх обліку.

Непрямий метод має відповідати певним вимогам, а саме:

– бути універсальним для всіх підприємств обраного напряму;

– враховувати всі види трансакційних витрат;

– надавати можливість оцінки за даними фінансової звітності.

Для максимального врахування всіх наявних «офіційних» трансакційних витрат підприємства і визначення їх впливу на фінансовий результат підприємства доцільно оцінювати їх відповідно до класифікації трансакційних витрат за видами діяльності підприємства (операційної, фінансової та інвестиційної).

Зниження трансакційних витрат призведе до кількісного зростання, прискорення і різноманітності взаємодій економічних суб'єктів. Відсутність оптимальної економії на трансакційних витратах може призвести до численних негативних ефектів, перешкоджаючи росту масштабів і якісному прогресу самих економічних систем.

Зниження трансакційних витрат можливе завдяки впорядкуванню договірних відносин, встановленню ділових контактів, а також завдяки неформальним відносинам керівників підприємств. В силу нерозвиненості ринкових відносин та неефективності функціонування альтернативних ринку інститутів суб’єктивний фактор став одним з основних у взаємовідносинах між суб’єктами господарювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати даного дослідження, можна зробити висновки, що:

- в Україні сьогодні відсутня офіційно затверджена методика оцінювання трансакційних витрат;

- методи виміру трансакційних витрат є недосконалими та у повній мірі не акумулюють необхідну інформацію, для проведення аналізу рівня трансакційних витрат на підприємстві;

- трансакційні витрати не знаходять свого відображаються у формах фінансової звітності;

- здійснювати управління трансакційними витратами належним чином можна лише за умови проведення оцінки даних витрат.

На сьогодні думки авторів різняться з приводу методики проведення оцінки трансакційних витрат. Вибір методу за яким підприємство здійснюватиме визначення рівня трансакційних витрат залежитиме від класифікації даних витрат та можливості їх виділення поміж масиву інших витрат, які виникають у суб'єкта господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Архієреєв С. І. Трансакційний сектор економіки України. Харків : ХФ НІСД, 2003. 56 с.

2. Бонарев В.В. Теоретико-методичні основи організації обліку трансакційних витрат на підприємстві. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2013. Т. 18. Вип 3/1. С. 56-59.

3. Гуцаленко Л. В. Організаційно-методичні аспекти обліку та контролю невиробничих витрат : моног. / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, А. Ю. Козаченко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 240 с.

4. Людвенко Д. Основні проблеми виявлення трансакційних витрат в обліково-інформаційному забезпечені управління сільськогосподарським підприємством зайнятим в галузі тваринництва. *Економічний аналіз.* 2020. Том 30. № 1. Частина 1. С. 126-132.

5. Зелінський А.Ю. До питання кількісної оцінки трансакційних витрат. *Науковий вісних ХДУ*. 2015. Вип. 15. С.133- 136

6. Сіренко Н. М. Особливості формування разових трансакційних витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії.* Серія : Економічні науки. 2015. Випуск 2 (11). С. 71-77.

7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: http://zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 17.08.2023)

8. Калач Г. М. Сутність та методи оцінки трансакційних витрат на фондовому ринку. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль : «Економічна думка». 2014. Том 17. № 1. С. 132-138.

9. Ющак Ж.М. Складові та оцінка трансакційних витрат. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2012. Випуск 2.(17) С. 400-405.

10. Макарович В.К. Трансакційні витрати: обліковий аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. №3 (44). С. 180-182.

11. Кирієнко А. І. Проблеми емпіричної оцінки трансакційних витрат. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2015. Т. 172. С. 44-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2015_172_11. (дата звернення: 17.08.2023)

12. Гладій І. О, Майстер Л. А. Витрати на маркетингові комунікації підприємства в умовах сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. (39). URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-57 (дата звернення: 17.08.2023)

УДК 657.471(045)

Копчикова І. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID http://orcid.org/0000-0001-7752-1603
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

РОЛЬ ТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В статті розглянуто особливості економічної безпеки підприємства в частині забезпечення збереження його активів та недопущення товарних втрат. Основним завданням наукового дослідження є вивчення системи запобігання втратам з метою забезпечення збереження майна власників.

Ключові слова: *торговельна безпека, економічна безпека, запобігання втратам, управління ризиками.*

Постановка проблеми. Високий рівень товарних втрат (понад 4 % від товарообороту підприємства) є однією із загроз торговельній безпеці, стабільності та безперервності діяльності торговельного підприємства, які виявляються у вигляді нестач, втрат, псування активів, розкрадання. Це зумовлено низкою таких причин, як: неуважність матеріально відповідальних осіб, крадіжки, фізико-хімічні властивості товарів, розтрати, зловживання. Зазначені загрози можуть бути мінімізовані, але не можуть бути повністю усунуті.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки торговельних підприємств розглядаються в наукових працях О.Р. Бойкевича [1], Г. В. Даценко [2], М.П. Денисенко [3,4], В.Л. Дикань [5], А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко [6], Б.М. Мізюк [8].

Метою статті є вивчення системи запобігання втратам з метою забезпечення збереження майна власників та виокремлення торговельної безпеки в системі економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Серед найбільших загроз для економічної безпеки торговельного підприємства є недостатність фізичного захисту майна та товарів підприємства. В нашому дослідженні вважаємо за необхідне в системі економічної безпеки виділити торговельну безпеку, яка є її частиною і включає елементи, які можуть мати вплив на втрати бізнесу в процесі торгівлі, у тому числі класичні складові економічної безпеки – кадрова, силова, фінансова, інформаційна.

Торговельна безпека – це комплекс (система) заходів, що проводяться з метою забезпечення збереження активів, стабільного функціонування торговельного об’єкта і поступального розвитку роздрібного бізнесу. Фактично торговельна безпека в цілому може бути поділена різними фахівцями підприємства: кадрова частина – кадровиками, фінансова складова – фінансистами, силова – охоронним підрозділом, інформаційна – спеціалістами по захисту інформації і т. п. Але принципова сутність виділення й об’єднання цих елементів під егідою окремої єдиної системи полягає в тому, що для

роздрібного торговельного підприємства саме ця сфера безпеки є пріоритетною і саме в ній криється необмежена кількість ризиків і збитків, яких можна уникнути [7].

Як і будь-яка частина управлінської структури компанії, система торговельної безпеки створюється для досягнення певної мети. Реальними цілями в системі торговельної безпеки є:

- утримання товарних втрат від розкрадань, шахрайства і недбальства в межах 0,5– 0,3 % і нижче від товарообігу;

- економне використання ресурсів забезпечення безпеки в оптимальному обсягу, мінімальний рівень втрат має бути виправданий витратами на заходи по їх скороченню;

- підвищення рівня лояльності персоналу і покращання позитивного ставлення співробітників до роботодавця;

- збереження від 5 до 20 % прибутку торговельного підприємства.

Система торговельної безпеки в нашому дослідженні представлена у вигляді низки взаємопов’язаних елементів, частину з яких можна вважати традиційними, а частину – спеціалізованими для торговельних підприємств.

Традиційні елементи безпеки стосуються будь-якого підприємства в будь-якій галузі діяльності. Без традиційних елементів – кадрової, інженерної, інформаційної безпеки, загальну безпеку будь-якої компанії забезпечити неможливо. В нашому дослідженні ми обмежимося розглядом тільки тих аспектів, які безпосередньо торкаються роздрібної торгівлі.

Отже, в кадровій безпеці доцільно звернути увагу на принципи відбору безпечного персоналу, підсилення його лояльності, мотивацію на зниження втрат, матеріальне стимулювання.

Інженерно-технічна безпека розглядає питання посилення надійності та укріпленості самого об’єкта торгівлі з точки зору відсутності можливостей подолання інженерних бар’єрів.

Інформаційна безпека в торгівлі представлена, насамперед, як особлива форма комунікації та взаємодії з персоналом і покупцями з метою зниження втрат.

Спеціалізовані (ключові) елементи системи торговельної безпеки є основою результативної діяльності зі зниження і контролю втрат та розглядаються окремо як особливі складові.

Так, елемент «Суб'єкти запобігання втратам» вивчає роль, склад, структуру та інші питання, безпосередньо пов'язані з побудовою форм і методів торговельної безпеки.

Елемент, пов'язаний з обліком, додає цим суб'єктам свій власний контроль і облікові інформаційні потоки.

У блоці зі стимулювання, який можна розподілити по суб'єктах – персоналу, покупцям і службі торговельної безпеки, досліджуються питання їх мотивації: кого на більш активну діяльність із запобігання втратам, а кого на дбайливе ставлення до запасів.

Найбільш сучасним, економним і результатним способом забезпечення торговельної безпеки (тобто відсутності небезпеки на торговельному об'єкті) є запобігання потенційно небезпечним ситуаціям.

Запобігання втратам – це не лише сучасний метод забезпечення торговельної безпеки, це ціла концепція, основний підхід до вирішення проблеми збитків.

Загалом, запобігання втратам – це спосіб активного впливу на фактори ризику, реалізація яких здатна спричинити втрати, що полягають у проведенні заходів попереджувального характеру з метою зниження ймовірності виникнення ризику до мінімуму.

Рисунок 1 - Методи управління ризиками втрат.

Фактор ризику в нашому випадку можна визначити як невід'ємну умову виникнення ризику або підвищення його ймовірності, а також підвищення розмірів збитків. Однак, крім запобігання, є й інші методи управління ризиками втрат, що широко застосовуються на практиці (рис. 1).

Припинення – це спосіб впливу на загрозу в процесі її пасивної (нейтралізація) або активної (протидія) фази.

Прийняття ризику – це спосіб пасивного впливу на фактор ризику, реалізація якого неминуча або прийнятна. Полягає у визначенні розмірів можливих збитків, їх плануванні та підготовці ресурсів для ліквідації наслідків.

Зниження ризику здійснюється при проведенні певних заходів з метою планового зменшення власних затрат на ліквідацію наслідків найбільш ймовірних і, як правило, невідворотних загроз.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досягненню цілей торговельної безпеки заважають:

1. Використання в системі безпеки лише вузькофункціональної фізичної охорони.
2. Вирішення проблем товарних втрат надмірним збільшенням технічних засобів.
3. Побудова лише системи реагування на здійснений факт вчинення шкоди.

Щоб досягти поставлених цілей необхідно уникати цих помилок, застосовувати системний підхід до проблеми і поступово вибудовувати всі елементи торговельної безпеки.

Список використаних джерел:

7. Бойкевич О. Р. Напрями забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства в стратегічній взаємодії вертикального і горизонтального типу. *Інноваційна економіка*. 2010. № 4. С. 220–223.

8. Даценко Г. В. Фінансова безпека підприємств: методи підвищення та механізми фінансового контролю: монографія. Хмельницький:ХНУ, 2019. 326с.

9. Денисенко М. П. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством. *Економіка і держава*. 2006. № 7. С. 19–24.

10. Денисенко М. П., Колісніченко П.Т. Пріоритетні напрями посилення економічної безпеки. *Економіка і держава*. 2007. № 3. С. 31–35.

11. Дикань В. Л., Назаренко І. Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутств підприємства : монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2010. 142 с.

12. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Київ : Лібра, 2003. 280 с.

13. Копчикова І.В. Внутрішній контроль у системі управління товарними втратами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Економічні науки*. 2018. № 5 (100). С. 130-142.

14. Мізюк Б. М., Ящук В. І., Ноздріна Л. В. Економічна безпека підприємств рітейлу: оцінювання та механізм забезпечення : монографія. Львів: Львів. комерц. акад., 2012. 256 с.

УДК 336.72

Крупельницька І. Г., канд. екон. наук, доцент
ORSID: https://orcid.org/0000-0002-9102-1928
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЛІКВІДНІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ТА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: ОЦІНКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті розкривається сутність, оцінка та особливості управління ліквідності комерційного банку та банківської системи. Зазначено і охарактеризовано основні критерії, що впливають на ліквідність банк і банківської системи в цілому. Розглянуто сучасний стан ліквідності банківської системи за матеріалами Нацбанку України.

Ключові слова: *банк, баланс, ліквідність, коефіцієнти ліквідності, ліквідність комерційного банку*

Постановка проблеми. Регулювання ліквідності банківської системи є

важливим для досягнення операційних цілей грошово-кредитної політики, зокрема утримання короткострокових міжбанківських ставок на рівні, близькому до ключової ставки Національного банку України (облікової ставки). Розуміння основних факторів, що впливають на ліквідність банківської системи, дозволяє кожному учаснику ринку більш виважено прогнозувати та управляти власною ліквідністю, мати об'єктивні орієнтири для планування своїх операцій на міжбанківському ринку та визначати оптимальну потребу в участі в регулятивних операціях, що проводяться НБУ. Раціональна поведінка учасників ринку ґрунтується на оперативному доступі до інформації, що характеризує ліквідність банківської системи, знижує ризик значних раптових коливань попиту та пропозиції на міжбанківському ринку і таким чином сприяє збалансуванню волатильності процентних ставок на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформація в розділі "Аналіз ліквідності банківської системи" призначена для забезпечення учасників ринку оперативними даними, що характеризують стан ліквідності банківської системи та чинники, які її змінюють, з метою прийняття рішень щодо власної поведінки на грошово-кредитному ринку. В Україні необхідним є аналіз показників ліквідності комерційних банків з метою запобіганню їх банкрутства і для подальшої успішної діяльності з перспективами виходу на міжнародні ринки і тим самим підвищувати авторитет держави. Ця тема є досить актуальною, оскільки вона неодноразово розглядалась провідними вченими – економістами: О.Д. Вовчак, А.М. Карбовник, О.І. Копилюк, Л.Ф. Романенко, А. М. Мороз, А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало, І. Б. Івасів, О. А. Криклій, Д. О. Рябіченко, О. В. Деркач, Т. Т. Ковальчук, В. М. Кочетков, І. М. Лазепко, В. М. Малюков, О. В. Молчанов,М. І. Мирун, а також зарубіжні спеціалісти Едвін Дж. Долан, Тімоті У. Кох. Але слід зазначити, що водночас залишається не розкрито досить багато питань.

Мета статті - дослідження та подальше з’ясування, що таке банківська ліквідність, необхідність та значення ліквідних коштів для комерційного банку. Також проаналізувати теорію управління ліквідністю комерційного банку і вцілому банківської системи та визначити які заходи впливають на підвищення ліквідності та платоспроможності банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «ліквідність комерційного банку» означає можливість банку своєчасно і повно забезпечувати виконання своїх боргових і фінансових зобов'язань перед усіма контрагентами, що визначається наявністю достатнього власного капіталу банку, оптимальним розміщенням і величиною коштів по статтях активу і пасиву балансу з урахуванням відповідних термінів [1, с. 67].

Кожен комерційний банк повинний самостійно забезпечувати підтримку своєї ліквідності на заданому рівні на основі як аналізу її стану, що складається на конкретні періоди часу, так і прогнозування результатів діяльності і проведення в наступному науково обгрунтованої економічної політики в області формування статутного капіталу, фондів спеціального призначення і резервів, залучення позикових коштів сторонніх організацій, здійснення активних кредитних операцій.

Таким чином, *ліквідність* комерційного банку - це можливість використовувати його активи в якості наявних коштів або швидко перетворювати їх в такі [2, с. 113].

Баланс вважається ліквідним, якщо його стан дозволяє за рахунок швидкої реалізації коштів по активу покривати термінові зобов'язання по пасиву.

На ліквідність балансу банку впливає структура його активів: чим більше частка першокласних ліквідних коштів у загальній сумі активів, тим вище ліквідність банку.

У міжнародній банківській практиці самою ліквідною частиною активів вважається касова готівка, під яким розуміються не тільки гроші в касі, але і кошти, що знаходяться на поточному рахунку даного кредитного інституту в Центральному банку [3].

Крім того, ліквідність банку залежить від ступеня ризику окремих активних операцій: чим більша частка высокоризикових активів у балансі банку, тим нижче його ліквідність.

Ліквідність залежить також від структури пасивів балансу [4,с. 108].

Ліквідність балансу банку оцінюється за допомогою розрахунку

спеціальних показників, що відбивають співвідношення активів і пасивів, структуру активів. У міжнародній банківської практиці частіше усього в цих цілях використовуються коефіцієнти ліквідності.

На динаміку ліквідності або надлишку резервів впливають три чинники:

- придбання або втрата коштів у зв'язку зі збільшенням або зменшенням внесків;

- те ж у зв'язку зі зростанням або скороченням кредитів і/або інвестицій;

- збільшення або зменшення розміру обов'язкових резервів унаслідок зростання або скорочення внесків.

Основними якісними чинниками, що визначають ліквідність, є види залучених депозитів, їхні джерела і стабільність. Тому аналіз депозитної бази служить відправним моментом в аналізі ліквідності банку до підтримки його надійності.

Повсякденна робота комерційного банку по управлінню ліквідністю спрямована на самозбереження банку, умовою якого виступає безперебійне виконання зобов'язань перед клієнтами.

При роботі з управління ліквідністю враховується комплекс чинників, що можна згрупувати в чотири основні групи:

1) випадкові і надзвичайні, що виникають у зв'язку з особливостями діяльності клієнтів банку;

2) сезонні, що мають відношення до виробництва і переробки сільськогосподарської продукції;

3) циклічні, що відтворюють коливання ділової активності;

4) довгострокові, що викликаються зрушеннями в споживанні, інвестиційному процесі, розвитком науково-технічного прогресу.

Для комерційного банку, як і будь-якого іншого підприємства, загальною основою ліквідності виступає забезпечення прибутковості виробничої діяльності (виконуваних операцій) [5, с. 77].

Нацбанк України в Звіті про фінансову стабільність (Червень 2023) зокрема, відмічає що ліквідність банківської системи не викликає занепокоєння [7].

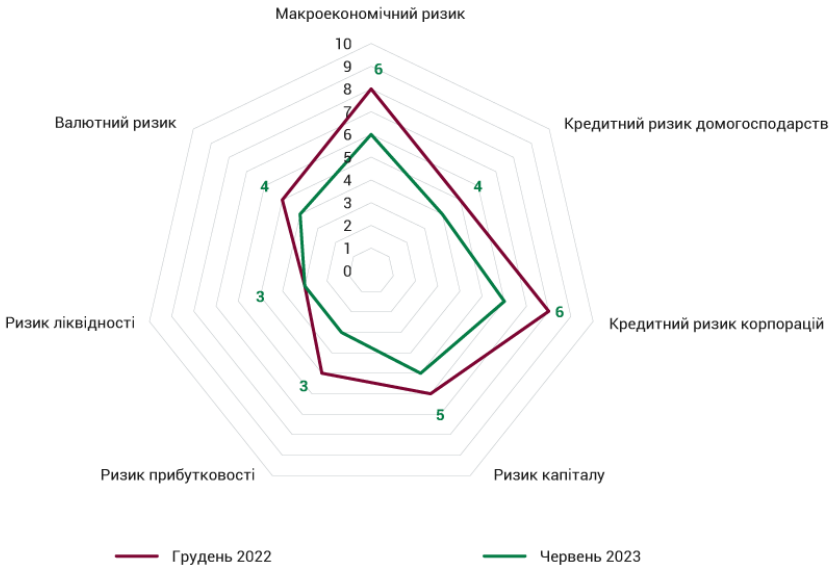

https://bank.gov.ua/ua/stability/report [7]

Рисунок 1 – Карта ризиків фінансового сектору [7].

Коефіцієнти короткострокової ліквідності в 2023 році в середньому втричі перевищують мінімальні вимоги. Депозити домогосподарств у банках стабільні, а частка строкових депозитів почала зростати. Корпорації продовжують залучати кошти, тоді як частка кредитів рефінансування та зовнішніх запозичень у зобов'язаннях банків впала до мінімуму.

Обсяг корпоративних кредитів продовжує скорочуватися через слабкий попит: нові позики не покривають погашення вже виданих. Тим не менш, банки налаштовані оптимістично і очікують, що їх гривневий кредитний портфель зросте приблизно на 10% протягом року, в основному за рахунок кредитування за програмами державної підтримки.

Обсяг кредитів фізичним особам стабілізувався після різкого падіння через зростання попиту на карткові кредити для задоволення поточних потреб. Спорадичні сплески іпотечного кредитування надаються через урядову програму "Електронний дім", але фінансування є нестабільним. Невизначеність ще довго стримуватиме розвиток ринку нерухомості та іпотечного кредитування.

Песимістичний сценарій кредитних втрат не реалізувався, оскільки

економіка витримала вплив енергетичного терору. З початку повномасштабної війни банки зафіксували втрати майже 15% своїх портфелів на початку російського вторгнення. Цього року банки скоротили резерви після виявлення значних втрат за кредитними ризиками. Однак, враховуючи потенціал подальших втрат, загальні втрати портфелів, пов'язані з війною, становитимуть близько 20 %.

Незважаючи на втрати, пов'язані з війною, банки отримали прибутки минулого року, і прибутки зростатимуть у 2023 році. Завдяки високій процентній маржі банки легко впораються з можливим зниженням процентних ставок, тому ризики для прибутковості незначні. Операційна ефективність присутня в банках усіх класичних бізнес-моделей: корпоративні, приватні та універсальні банки.

Частка державних банків на ринку зростає, що характерно для кризових періодів. Питання приватизації державних банків повернеться на порядок денний у посткризовий період. Наразі головним питанням є оновлення їхніх стратегій з урахуванням триваючої невизначеності у сфері безпеки [9].

Висока прибутковість призвела до збільшення адекватності капіталу в секторі. Зараз вона вдвічі перевищує мінімальний рівень. Оцінка стійкості банків та банківського сектору, яку НБУ розпочав у квітні, має допомогти достовірно визначити ймовірні потреби банків у капіталі. Очікується, що основним джерелом накопичення капіталу буде прибуток фінансових установ.

Накопичений прибуток використовується для виконання відкладених та нових вимог до капіталу відповідно до європейських норм. Крім того, НБУ може оновити вимоги до банків щодо формування буферів капіталу на основі результатів оцінки їхньої стійкості. До виконання цих пріоритетних завдань обмеження на розподіл капіталу залишатиметься чинним.

НБУ поступово відновить вимоги до оцінки кредитного ризику, які були тимчасово послаблені на початку війни. На основі результатів оцінки стійкості банків НБУ вирішить, чи варто згортати подальші тимчасові послаблення.

Найближчим часом НБУ зосередиться на впровадженні оновленої

структури регулятивного капіталу, оновлених підходів до визначення вагових коефіцієнтів ризику за окремими видами активів, нормативів левериджу, лімітів на значні кредитні ризики та стандарти розкриття інформації. НБУ також розробляє низку нових пруденційних вимог для небанківського ринку, зокрема для страхового сегменту. Наприклад, з початку наступного року набудуть чинності нові вимоги до платоспроможності страховиків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ми розглянули суть і основні критерії банківського управління ліквідністю, що складається в гнучкому сполученні протилежних вимог загальної і специфічної ліквідності. Цільова функція управління ліквідністю комерційним банком і банківською системою полягає в максимізації прибутку при обов'язковому дотриманні встановлюваних і обумовлених економічних нормативів.

Дослідження Звіту про фінансовий стан, що оприлюднив Нацбанк, дає впевненість, щодо стійкості банківської системи, її відновлення та стабільне повільне зростання ліквідності, попри військовий стан в Україні. Ми маємо унікальний шанс - продовжувати дослідження ліквідності в складних умовах військового часу.

Список використаних джерел*:*

1. Адамик Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2012.

2. Максимів Ю.В., Якубів В.М., Пилипів Н.І., П’ятничук І.Д., Гориславець П.А. Переосмислення суті управлінського обліку в контексті досягнення цілей сталого розвитку. *Фінанси України*. 2023. № 1. 117-128с. URL: https://doi.org/10.33763/finukr2023.01.117

3. Копчикова І.В. Технологія реалізації та облік міжбанківських розрахунків. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 30. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/615/589

4. Гладких Д. Аналіз структури доходів і витрат банків України за підсумками 2022р. Вісник НБУ. – 2023 - № 4

5. Дмитрієва О.А. Оптимізація депозитної діяльності банку.- // Фінанси України, 2004.- № 5.

6. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Відп. ред. С. В. Мочерний. Київ. Академія, 2000.864с.

7. Звіт про фінансову стабільність. НБУ Чевень 2023. 53с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v=4

8. Лобачева І.Ф. Аналіз кредитного портфелю банківської установи Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: Збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця, 5-7 червня 2019 р. Вінниця: Центр навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2020. Ч. 2. С. 98-111.

УДК 657

Кудирко О. М., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5090-1208
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ НА ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуто питання особливостей внутрішнього контролю наркотичних засобів у аптеках. Надано поетапне планування його проведення задля забезпечення якісної ревізії та недопущення фактів нестачі, недотримання умов зберігання та інших важливих питань. Торговельні підприємства в Україні відіграють ключову роль, адже саме вони пропонують покупцям весь спектр товарів та продуктів для їх подальшого споживання та використання у житті. Особливим видом торговельного підприємства є фармацевтичне, оскільки під час проведення діяльності у цій галузі слід приділяти велику увагу усім товарам. Важливо вести чіткий облік усіх препаратів та обладнання, що належить до продажу, а також документів, з якими вони поступили у торговельну точку, контролювати умови збереження, здійснювати ревізію якості та терміну зберігання. Особливої уваги потребують наркотичні засоби, які повинні мати специфічні умови продажу,

зберігання та охорони. Необхідність у зміцненні внутрішнього контролю наркотичних засобів на фармацевтичних підприємствах в сучасних умовах стає більш актуальною, і ця стаття допоможе зрозуміти, як ефективно впоратися з цим завданням та забезпечити високий ступінь відповідальності та безпеки на всіх етапах роботи з наркотичними засобами.

Ключові слова: *аптека, фармацевтичне підприємство, медикаменти, внутрішній контроль, перевірка, аудит, наркотичні засоби, первинна документація, товари.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує безліч сертифікованих фармацевтичних точок, у які звертається населення для купівлі або безкоштовного отримання медикаментів та медичного обладнання. Працівники такої установи повинні в обов'язковому порядку проводити щоденний внутрішній контроль за товарами, адже вони відносяться до небезпечного виду. Для цього слід розробити поетапну схему, яка буде забезпечувати усесторонню ревізію для підтримання належного обліку товарів, їх кількість та якість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема контролю за товарами на фармацевтичних підприємствах є частиною загальної теми контролю на торговельних підприємствах. Було видано ряд важливих посібників, що стосуються теми внутрішнього контролю. Єфіменко Т. І. – навчальний посібник «Внутрішньогосподарський контроль» [5], Замула І. В. – навчальний посібник «Внутрішній контроль» [8], Берест Г. Г., Лукіна І. А., Бігдан О. А. – навчальний посібник «Фармацевтичний аналіз лікарських засобів» [2], Вороненко Ю. В., Гойда Н. Г., Децик О. З. – методичні рекомендації «Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я» [4] та багато інших.

Мета статті. Систематизувати наявну інформацію про проведення внутрішнього контролю особливих товарів на торговельному підприємстві та розробити схему організації контролю за наркотичними засобами в аптечному закладі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний фармацевтичний ринок вимагає

високого рівня відповідальності та дотримання найвищих стандартів безпеки при купівлі, власному виробництві, зберіганні та продажу наркотичних засобів. Одним із ключових аспектів забезпечення цієї безпеки є внутрішній контроль на підприємствах фармацевтичної галузі.

Внутрішній контроль включає в себе комплекс заходів та процедур, спрямованих на ефективне виявлення, моніторинг та запобігання недопущення можливих порушень у пов'язані з наркотичними засобами процеси. Він відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання вимог законодавства та міжнародних стандартів, а також у збереженні репутації підприємства.

Перед початком запуску процесу внутрішнього контролю на фармацевтичному підприємстві важливо розробити індивідуальні інструкції щодо його проведення. У зв’язку із цим варто проаналізувати Закони та Положення, що стосуються діяльності аптек та обліку фармацевтичних товарів. Контролю за лікарськими засобами, у тому числі й наркотичними, присвячено ряд законів України, які керують порядком їх зберігання, оприбуткування, реалізацією і т.д. У таблиці 1 наведено основні із них.

Таблиця 1 – Основні нормативно-правові акти щодо ведення діяльності фармацевтичних підприємств.

№ з/п	Нормативно-правовий акт	Характеристика документу
1	Закон України «Про лікарські засоби» [7]	Регулює правовідносини у сфері лікарських засобів, пов’язані із будь-якими діями з цими засобами, а також контролем якості лікарських засобів, здійсненням фармаконагляду і т.д.
2	Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [6]	Визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я і т.д.
3	П(С)БО «Запаси» [12]	Визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про запаси, у тому числі лікарські засоби, і розкриття її у фінансовій звітності.
4	Наказ «Про затвердження Переліку лікарських засобів, дозволених до застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів» [11]	Визначає перелік лікарських засобів, дозволених до застосування, які можуть бути відпущені населенню без пред’явлення рецепту.

Продовження таблиці 1

5	Наказ «Порядок відпуску лікарських засобів і медичних виробів з аптек та їхніх структурних підрозділів» [9]	Визначає механізм відпуску з аптек та їхніх структурних підрозділів лікарських засобів і медичних виробів.
6	Наказ «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» [10]	Затверджує форми різних первинних та зведених документів щодо обліку лікарських засобів: Журнал обліку препаратів наркотичних засобів, Листок призначень препаратів наркотичних засобів, Журнал реєстрації спеціальних рецептурних бланків форми № 3 (ф-3) у закладах охорони здоров'я та інші.

Єфіменко Т. І. у навчальному посібнику «Внутрішньогосподарський контроль» вказує основні напрями та послідовність контролю:

- загальна оцінка рівня забезпечення матеріальними ресурсами виробничої програми;
- перевірка стану оперативного обліку і контролю у відділах постачання за виконанням угод постачальниками матеріальних ресурсів.
- вибіркова перевірка наявності і відповідності даних первинних документів на оприбуткування бухгалтерським записам у бухгалтерських реєстрах;
- перевірка відповідності підсумкових даних за місяць у відомостях обліку матеріальних цінностей;
- перевірка правильності відображення операцій зі списання матеріальних цінностей в обліку.

Доречно цей список розширити, оскільки у випадку проведення контролю на фармацевтичному підприємстві, де знаходяться товари, які потребують особливого нагляду, необхідно проводити наступні пункти ревізії:

- під час замовлення та приймання товарів необхідно перевіряти наявність ліцензування постачальників, усю документацію, аби переконатися в легальності та якості товару;
- при отриманні наркотичних засобів необхідно детально перевіряти їхню кількість та стан. Зберігання повинно відбуватися в спеціальних умовах, з дотриманням вимог до температури, освітлення та доступу для обмеженого кола співробітників;

- необхідно здійснити перевірку договорів із співробітниками про матеріальну відповідальність за нестачі товарів або їх пошкодження;

- кожен прихід та вихід наркотичних засобів повинен бути детально зафіксований у веденні обліку, тому щодня потрібно здійснювати детальну перевірку усіх первинних документів та здійснювати звірку кількості препаратів у кінці дня;

- під час продажу товарів особливого вжитку необхідно ретельно перевіряти оригінальність рецепту, з яким прийшов покупець. Ні в якому разі не продавати наркотичні засоби без рецепту, якщо необхідно – викликати поліцію;

- для забезпечення зручного контролю за веденням бухгалтерського обліку наркотичних засобів слід виділити цю групу товарів окремою підкатегорією у плані рахунків, це дозволить здійснювати перевірку їх наявності окремо від інших засобів.

Як було зазначено вище, обов'язковим елементом внутрішнього контролю є перевірка первинної документації, до якої відноситься документація, пов'язана із отриманням таких засобів на склад підприємства, їх внутрішнє переміщення та реалізацію. Необхідно перевіряти документи, з якими лікарські засоби поступають на підприємство: мають правильно бути зазначені усі обов'язкові реквізити, такі як: дата, місце складання, реквізити постачальника та покупця, найменування товарів, їх кількість та вартість. Документи повинні засвідчуватись підписами та печатками, у разі їх застосування, обох сторін. Саме це буде забезпечувати юридичну силу цих документів.

У кожній філії аптеки повинен вестись журнал обліку наркотичних лікарських засобів, в якому будуть фіксуватись усі вхідні та вихідні операції з цими медикаментами.

Заклади охорони здоров'я зобов'язані за формою та в порядку, встановленими Кабінетом Міністрів України, проводити щоквартальну інвентаризацію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та складати відповідний баланс товарно-матеріальних цінностей. Баланс товарно-матеріальних цінностей складають за формою, наведеною у додатку 6 до Постанови № 589 [9].

Проте, краще проводити інвентаризацію частіше, аби у разі виявлення фактів крадіжок або неправильного ведення обліку, виявити злочинця «по гарячих слідах». Тому у наказі про облікову політику підприємства слід вказати періодичність повної перевірки наркотичних засобів. Таким чином, у кінці кожного місяця головна медична сестра звіряє наявні наркотичні лікарські засоби з даними журналу, у разі невідповідностей у триденний строк проводять інвентаризацію за вказівкою керівника КНП (п. 13 Порядку № 333). Такі препарати обов'язково мають зберігатися в сейфі (на відміну від звичайних медпрепаратів) або в холодильниках, якщо потрібно дотримуватися температурного режиму [1].

Слід здійснювати перевірку дотримання вимог Наказу «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» [10], згідно якого затверджуються форми первинної документації для обліку лікарських засобів, у тому числі й наркотичних. До кожного бланку документу у Наказі додається інструкція щодо їх застосування та правильного заповнення.

Слід провести аналіз норм обсягів зберігання препаратів наркотичних засобів згідно Наказу № 494 (таблиця 2).

У разі невідповідності нормам обсягів зберігання необхідно провести перерахунок, матеріально-відповідальні особи мають написати пояснювальну записку, у зв'язку із чим існує така невідповідність та після цього прийнять певні заходи щодо усунення помилки.

Таблиця 2 – Норми розрахунку обсягів зберігання препаратів наркотичних засобів [3].

У медичних закладах	На постах (відділеннях)
Обсяг на наступний місяць = кількість спожитого препарату у минулому місяці × 1,25	Обсяг на наступний тиждень = кількість спожитого препарату на минулому тижні × 1,25

Особливу увагу необхідно приділити перевірці бухгалтерського обліку наркотичних засобів. Рахунок, що призначений для їх обліку – 201 «Сировина і

матеріали» та 26 «Готова продукція» або 28 «Товари». У першому випадку – на виробничих підприємствах, ще наркотичні засоби є частиною препарату, який виготовляється; у другому випадку – продукт, що був закуплений аптечним закладом для подальшої реалізації кінцевим споживачам.

Слід здійснювати внутрішній контроль за вартістю списання наркотичних лікарських засобів. По таким речовинам рекомендовано використовувати виключно метод списання на базі ідентифікованої собівартості як найбільш прийнятний для такого суворого обліку (НП(С)БО 9 «Запаси»). Бланки рецептів як бланки суворої звітності слід обліковувати на відповідному позабалансовому рахунку 08 [3].

Важливо проводити внутрішній контроль за фактом знищення наркотичних засобів. Це необхідно здійснювати у таких випадках:

- у разі закінчення терміну придатності;
- якщо препарати потрапили під вплив фізичних чи хімічних чинників, унаслідок чого стали непридатними до використання;
- якщо упаковка та написи настільки зіпсовані, що встановити належність препаратів до наркотичних неможливо;
- коли неможливо встановити, у яких умовах зберігалися препарати [1].

Спосіб знищення також визначають розпорядчим документом. А порядок списання та визначення методу слід прописати в наказі про облікову політику, спираючись на норми НП(С)БО 9 «Запаси». Під час знищення наркотичних лікарських засобів складають Акт про знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, препаратів (лікарських засобів), що містять наркотичні засоби, психотропні речовини, включені до таблиць II і III переліку, та (або) прекурсори, включені до таблиці IV переліку, в кількості, що перевищує гранично допустиму (додаток 4 до Порядку № 58919), який і буде підставою для подальшого списання [1].

При цьому також слід приділити увагу підприємству, яке буде знищувати наркотичні лікарські засоби: воно обов’язково має мати ліцензію, що надає право здійснювати таку діяльність; з цим підприємством необхідно заключити

договір; після передачі наркотичних засобів, що підлягають подальшої утилізації, необхідно від цього контрагента отримати акт прийому-передачі та акт виконаних робіт.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, внутрішній контроль за наркотичними засобами на фармацевтичних підприємствах є важливою складовою процесу забезпечення безпеки, дотримання законодавства та відповідності фактичного обсягу наявних ліків їх бухгалтерському обліку. Відповідальне та дисциплінованe виконання поетапного внутрішнього контролю допоможе забезпечити надійний контроль над обігом наркотичних засобів, уникнути правопорушень та забезпечити високу якість обслуговування кінцевих споживачів.

Список використаних джерел

1. Безкоровайна Л. Облік медикаментів у запитаннях і відповідях. Медична бухгалтерія, випуск № 10, 2022: URL: https://ibuhgalter.net/ru/material/1333/26307 (дата звернення 12.08.2023).

2. Берест Г. Г., Лукіна І. А., Бігдан О. А. Фармацевтичний аналіз лікарських засобів: навчальний посібник. Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. 92 с.

3. Бухгалтерський облік наркотичних засобів. Платформа Бухгалтерія: Головбух, 2021 : URL : https://buhplatforma.com.ua/article/7657-buhgalterskiy-oblk-narkotichnih-zasobv (дата звернення 12.08.2023).

4. Вороненко Ю. В., Гойда Н. Г., Децик О. З. Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров’я: методичні рекомендації. Київ, 2014. 31 с.

5. Єфіменко Т. І. Внутрішньогосподарський контроль: навчальний посібник. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 313 с.

6. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 12.08.2023).

7. Закон України «Про лікарські засоби»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text (дата звернення: 12.08.2023).

8. Замула І. В., Танасієва М. М. Внутрішній контроль: навчальний посібник. Чернівці: Технодрук, 2021. 336 с.

9. Інвентаризація наркотичних лікарських засобів. Платформа Медзаклад: Медична справа, 2018 : URL : https://medplatforma.com.ua/question/303-nventarizatsya-narkotichnih-lkarskih-zasobv (дата звернення 12.08.2023).

10. Наказ «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1028-15#Text (дата звернення 12.08.2023).

11. Наказ «Про затвердження Переліку лікарських засобів, дозволених до застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0854-23#Text (дата звернення 12.08.2023).

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99#Text (дата звернення 12.08.2023).

УДК 314.74

Лобачева І. Ф., канд. пед. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6387-5240
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Окреслено основні підходи до розуміння міграційних процесів. Розглянуто актуальні питання міграційних процесів в Україні, види міграції, охарактеризовано основні зовнішні та внутрішні причини міграції громадян, проаналізовано структуру внутрішньо-переміщених осіб. Досліджено головні чинники та процеси, які впливають на переміщення населення за кордон.

Ключові слова: *міграція, міграційні процеси, зовнішня міграція, внутрішня міграція, населення, внутрішньо-переміщені особи.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах посилення глобалізації та відкритості ринків можливості обміну, товарами, ресурсами, капіталом та робочою силою практично необмежені. Міграція це одна із причин глобалізації,

у зв’язку з її об’єктивним характером і здатністю робочої сили швидко реагувати на зміни у суспільстві та економіці навряд чи її можливо зупинити. Ймовірність того, що у майбутньому обсяги міграції зростатимуть посилюється, оскільки у більшості країн світу та в Україні зокрема, зростає активність, освіченість та мобільність населення внаслідок становлення та розвитку цифрової економіки; зростання ролі транснаціональних корпорацій, міграції капіталів, військових дій і, як наслідок, розміщення виробництва у інших країнах чи регіонах, ніж розташована материнська компанія; спрощення процедур перетину кордонів; консолідація культур та релігій; а також демографічні процеси, притаманні економічно розвиненим країнам: старіння населення в цілому та робочої сили зокрема. Логічно, що у міграційних процесах значну роль відіграє співвідношення якості життя у країнах походження потенційних мігрантів та країнах спрямування, а також обсяги вимушеної міграції, які зростають внаслідок, воєнних дій та конфліктів, екологічних та техногенних катастроф. Найбільша хвиля еміграції в Україні спостерігалася на початку 90-х років XX століття і була пов’язана із розпадом СРСР, економічною та політичною нестабільністю [1]. У 2022 році протягом першого місяця повномасштабної війни з України виїхали 3,6 млн. людей. Ще близько 6,5 млн., за оцінками Міжнародної організації з міграції, покинули місце свого постійного проживання і переїхали в межах країни [9]. Однак, масовий відтік висококваліфікованих спеціалістів, тобто інтелектуальна міграція, є загрозою соціально-економічному та інтелектуально-інноваційному розвитку країни, вимагає розробки та впровадження дієвих заходів, реалізація яких забезпечила б формування висококваліфікованих наукових кадрів, нагромадження інтелектуального капіталу, і як наслідок, підвищення науково-технічного потенціалу країни, як одного із інструментів забезпечення конкурентних переваг, економічного та соціального прогресу в умовах розвитку та поширення цифрової економіки. Це свідчить про актуальність питання аналіз міграційних процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міграційних процесів є

актуальними дослідженнями, що відображені у працях багатьох українських вчених. Видатні вітчизняні науковці Е. Лібанова та С. Западнюк здійснили ґрунтовне дослідження широкого поля проблем, що пов’язані із зовнішньою трудовою міграцією українських громадян, зокрема досліджено соціально-економічні, демографічні тенденції, що провокують зростання міграції, а також умови праці трудових мігрантів за кордоном, обсяги заробітків трудових мігрантів та їх вплив на добробут домогосподарств, вплив зовнішніх трудових міграцій на розвиток ринку праці та ін. Дослідник О. Малиновська проаналізувала процеси внутрішньодержавної міграції, що пов’язані із військовими діями на Сході країни, а також обсяги зовнішньої міграції до Росії, передбачає майбутні тенденції зростання обсягів зовнішньої міграції висококваліфікованих кадрів та молоді. Л. Семів дослідила освітню міграцію в контексті розвитку територіальних міграційних систем у національному та європейському контексті, запропонувала здійснення державної політики, спрямованої на розширення ринку надання освітніх послуг іноземним громадянам, підготовку спеціалістів для іноземних держав на контрактній основі, забезпечення інтеграції вітчизняної системи освіти у світовий простір. Дослідження інтелектуальної міграції висвітлені у наукових працях З. Бараник, В. Омельченко, І. Майдінік, І. Романенка та інших, які вивчали інтелектуальну трудову міграцію, її причини та наслідки, а також визначили основні напрями державної політики щодо зменшення обсягів її міграції.

Мета статті полягає у дослідженні наявних міграційних процесів населення в світі, зокрема, в Україні на державному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Міграція населення (лат. *Migratio* – переселення) – механічні переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди, на більш-менш тривалий час або з регулярним поверненням до нього. Міграції за напрямком потоків поділяються на:

- внутрішні;
- зовнішні:
  - еміграція (виїзд громадян конкретної держави за кордон);
  - імміграція (в'їзд іноземних громадян до конкретної держави);

- реемміграція (повернення колишніх, або дійсних громадян держави на свою батьківщину);
- репатріація (повернення людей на батьківщину, що були насильно вивезені) [1].

Міграції за тривалістю поділяються на:

- постійні (безповоротні) – переміщення на постійне або довгострокове місце проживання;
- тимчасові – переміщення на відносно короткий строк;
- сезонні – щорічні переміщення, пов'язані з роботою, відпочинком на курортах, кочова міграція;
- маятникові – регулярні щоденні, або щотижневі поїздки на роботу або навчання за межі місця проживання [1].

За формами організації міграції бувають:

- суспільно-організовані (керовані) або неорганізовані;
- добровільні або примусові;
- легальні або нелегальні [1].

Головні чинники міграцій:

Економічні – пошук людьми кращих умов життя, виїзд з метою працевлаштування, освоєння нових земель та наукової діяльності. У світі налічується приблизно 70 млн. офіційних трудових мігрантів.

Політичні – пов'язані з війнами, зі зміною державних кордонів, з дискримінацією певних соціальних груп населення, утиском релігійних груп. Відомі певні «хвилі» міграцій, пов'язані зі зміною політичної ситуації у світі (Перша і Друга світові війни, локальні війни, дискримінація людей залежно від їх політичних поглядів, виїзд дисидентів).

Стихійні – викликані природними катастрофами (виверження вулканів, землетруси), стихійними лихами (повіді, урагани) [1].

Міграція впливає на важливі економічні, соціальні, демографічні та етнічні процеси як в середині окремих держав, так і на картину цих процесів у світовому масштабі. Міграції історично частіше призводили до підвищення поліетнічності населення окремих регіонів, держав, окремих частин держав. Переміщення різних етносів зумовлюють зміни в розміщенні народів,

змінюють соціальний та етнічний склад міст і сіл, розширюють міжетнічні контакти, збільшують кількість змішаних шлюбів.

Мігранти приносять з собою елементи власних культур, мов, психології, світогляду, особливості побуту та ведення господарства. В історії часто з великими переселенням народів відбувалась зміна довкілля, коли нові народи перебудовували місцеві екосистеми під власні традиції природокористування, як погіршуючи стійкість екосистеми, так і покращуючи її [2].

Питання міграції останнім часом набуває великого значення, оскільки Україна один із найпотужніших донорів робочої сили в європейські країни. Така ситуація пояснюється нестабільністю економічного розвитку країни, невисоким рівнем заробітної плати, порівняно із європейськими стандартами, обмеженими можливостями зайнятості із хорошими умовами та оплатою праці. Ці чинники обумовлюють зростання трудової міграції – виїзд частини населення України з метою працевлаштування та отримання конкурентної заробітної плати. На основі аналізу даних ЄС було встановлено, що у 2018 р. Україна була лідером серед країн, які отримали найбільше дозволів на проживання у ЄС-28, встановлено основні чинники та причини виникнення такої ситуації. Крім того, необхідно виявити причини, що провокують подальше зростання обсягів міграції на основі дослідження мотивів трудових мігрантів. Згідно із оцінками міжнародних експертів в Україні депопуляція населення відбувається рекордними темпами [2]. Експерти Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, оприлюднили прогноз динаміки скорочення чисельності населення України та колишніх країн соцтабору, зокрема: Болгарії, Румунії, Сербії, Хорватії, Угорщини, Литви, Латвії, Молдови та Польщі [7]. Експерти спрогнозували скорочення населення у цих країнах на 15% до 2050 р. Для України розроблено два сценарії: оптимістичний та песимістичний. Згідно із першим до 2050 р. очікується скорочення чисельності населення до 36 млн. осіб (із врахуванням Криму та Донбасу), згідно із другим очікується стрімке скорочення чисельності населення до 31 млн. осіб [4].

У разі розвитку песимістичного сценарію за умови низької народжуваності, низької тривалості життя, низької чистої міграції, фахівці спрогнозували можливе скорочення населення до 32 млн. осіб у 2050 та до 28

млн. осіб у 2060 р. Сьогодні трудова міграція є причиною швидкого скорочення населення країни і відповідно загрозою економічного розвитку та національної безпеки.

На жаль, точні дані про обсяги, структуру та напрями міграційних переміщень відсутні. Реальні дані отримати неможливо через відсутність достовірної інформації про чисельність населення внаслідок відтермінування перепису населення України. Іншою причиною, що не дозволяє встановити реальні дані обсягів міграції та визначити чисельність українських громадян, що працюють за кордоном – це нелегальна міграція. Тому деякі експерти оцінюють обсяги трудової міграції у 5-7% працездатного населення. Згідно із Звітом з міграції спеціальної комісії ООН за 2017 р. кількість трудових мігрантів становить 5,9 млн. осіб; – згідно із дослідженнями Центру економічної стратегії за 2017 р. – 4 млн. осіб (16% населення країни); – згідно із дослідженнями Центру економічної стратегії у 2018 р. протягом 2002-2017 рр. з України виїхало і не повернулося 6,3 млн. осіб; – згідно даних американського центру глобальних досліджень Pew Global на кінець 2017 р. кількість українців, які живуть за кордоном становить 5,94 млн. осіб; – згідно із дослідженнями Expat Insider чисельність українських мігрантів за кордоном становить близько 8 млн. найбільша кількість серед них перебуває в Росії – 4,04 млн. осіб, Канаді та Польщі – 1,2 млн. осіб, США -940 тис. осіб, Німеччині – 230 тис. осіб та інших країнах [8]. Офіційні дані Євростату свідчать, що у 2018 р. Україна стала лідером серед інших країн світу за кількістю осіб, які отримали дозвіл на проживання в країнах ЄС-28 (527000 заявників, або 16% від всіх претендентів на отримання дозволу на проживання в ЄС-28), випередивши Китай (6,4%), Індію (6,1%), Сирію (5,4%), Білорусь (4,3%), Марокко (3,9%). Польща є абсолютним лідером серед країн ЄС-28 за кількістю дозволів на проживання, які були видані українцям – 78,5% від загальної кількості дозволів. Друга за чисельністю прийнятих українських мігрантів країна – Чехія 26979 осіб, третя – Угорщина – 21793 особи. Аналізуючи міграцію до країн ЄС детальніше, можна стверджувати, що 2/3 (64,7% або 341000) українців, яким були видані дозволи на проживання, отримали їх з причин працевлаштування, при цьому 80,4% договорів з працевлаштування були видані у Польщі [7]. Серед 10 країн,

громадяни яких отримали дозволи на проживання в країнах ЄС-28 залежно від мети в'їзду – працевлаштування Україна є абсолютним лідером (64,7%) і вдвічі випереджає Індію (30,6%) [7]. Логічно, що така ситуація пов'язана із наявною нестабільністю соціально-економічного середовища, зниженням рівня добробуту та якості життя населення. Таким чином, можна стверджувати, що це не просто трудова міграція, а й економічна, коли внаслідок зниження рівня життя, соціально-економічних показників та війни зростає бідність, злиденність, масове розшарування у суспільстві і, як наслідок, зростання ймовірності конфліктів, протистоянь та суперечностей. Головним чинником зростання економічної міграції є можливість більше заробляти, краще реалізувати свій потенціал, саме тому міграційний рух спрямований до країн із вищим рівнем розвитку та якістю життя, а також до країн, де менші мовні та культурні бар'єри, зокрема до країн ЄС, США, Канади, Росії. Проаналізуємо міграційний рух населення (таблиця 1, 2).

Таблиця 1 – Міграційний рух населення за типом місцевості по районах у 2021 році.

Усі потоки			У т. ч. міждержавна міграція			Відхилення
Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (–)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (–)	
Міська та сільська місцевість						
Вінницька область	16268	18726	–2458	480	388	92
райони:						
Вінницький	10121	8440	1681	421	350	71
Гайсинський	1717	2639	–922	27	11	16
Жмеринський	1252	2108	–856	6	8	–2
Могилів-Подільський	971	1709	–738	5	5	–
Тульчинський	1016	1744	–728	15	2	13
Хмільницький	1191	2086	–895	6	12	–6

Крім того, воєнні дії на Сході країни посилили обсяги внутрішніх переміщень населення, а це в свою чергу посилює інтенсифікацію ринку праці через зростання пропозиції робочої сили. Зростання обсягів зовнішньої міграції

пов’язано із значним скороченням доходів населення починаючи з 2015 р., стрімким зростанням бідності через економічну рецесію та високу інфляцію.

Таблиця 2 – Міграційний рух населення за типом місцевості у 2017-2021рр.

Усі потоки			У т.ч. міждержавна міграція			
Роки	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (+, –)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (–)
2017	7036	11661	–4625	107	101	6
2018	22387	26229	–3842	219	394	–175
2019	21049	23773	–2724	689	283	406
2020	14014	16414	–2400	132	121	11
2021	16268	18726	–2458	480	388	92

Так, за даними Світового Банку помірна бідність у 2015 р. зросла до 22% [7]. Однак, вже з 2016 р. відстежуються позитивні тенденції в соціально-економічній ситуації, зокрема, почали зростати реальні доходи населення, перш за все за рахунок скорочення темпів інфляції, яка у 2015 р. становила 43%, у 2017 – 13%, а у 2019 – 4,1% за рахунок стабілізації валютного ринку, проведення поміркованої монетарної політики, а також відновлення економічного зростання, до прикладу, темпи зростання ВВП у 2015 р. були від’ємними – 90,2%, а у 2019 – 103,3% [5]. Однак, незважаючи на певне економічне пожвавлення, слід констатувати, що обсяги зовнішньої міграції не зменшуються, і в найближчому майбутньому потік мігрантів з України лише зростатиме.

Зовнішня міграція для України була тривалий час бурхливим явищем. Відкриття кордонів створило можливості для досягнення громадянами основної мети еміграції – підвищення рівня життя шляхом тимчасових поїздок за кордон з метою заробітку. Це спричинило зростання тимчасової трудової міграції, яка в 2010-х роках сягнула 2–3 млн. осіб (Польща — 300 тис. заробітчан, Італія — 200 тис., Чехія — 200 тис., Португалія — 150 тис., Іспанія — 100 тис., Туреччина — 35 тис., США — 20 тис. заробітчан). Чисельність українців, котрі працюють у РФ, оцінюється в 1 млн. осіб. Трудова міграція забезпечує добробут багатьох сімей, є джерелом валютних надходжень (у 2010-х роках 4-6

млрд. доларів США щорічно). Станом на 2018 рік, за кордоном працювало 17,8% працездатного населення України. Станом на 2019 рік, за даними Мінсоцполітики на постійній основі за кордоном працює 3,2 млн. українців, а в окремий період — від 7 до 9 млн. осіб. Станом на 2021 рік, найбільше виїздять на заробітки до Польщі — 3 млн. заробітчан постійно і до 7 млн. на сезонні роботи. Також популярні Чехія друге місце за популярністю після Польщі, від 140 до 180 тис. заробітчан постійно), Іспанія, Італія, Португалія, Німеччина, Фінляндія, Британія та Швеція [5].

Протягом першого місяця повномасштабної війни з України виїхали 3,6 млн. людей. Ще близько 6,5 млн., за оцінками Міжнародної організації з міграції, покинули місце свого постійного проживання і переїхали в межах країни. У перші дні до прикордонних пунктів пропуску до країн Євросоюзу, з якими межує Україна, насамперед до Польщі, утворилися кілометрові черги. Кожного дня кордон перетинали до 150 тис. людей. Не менші затори утворилися і на виїздах із великих міст, що зазнали бомбардувань уже в перші дні. За даними Державної прикордонної служби, станом на 20 березня на кордонах із країнами ЄС суттєво зменшилася кількість черг на виїзд із України. Проте не лише дістатися до кордону, а й виїхати зі свого міста у бік безпечніших областей для мешканок багатьох міст України залишається складним завданням. За оцінками на основі загальнонаціонального опитування МОМ, яке було проведене 9-16 березня 2022 року, з різних регіонів у межах України виїхала така кількість людей: 2344936 – схід, 1936839 – Київ та область, 1302022 – північ, 485829 – південь, 220 43 – центр, 187854 – захід [9].

Можна припустити, що переміщення всередині країни відбувалося хвилями залежно від наявності бойових дій у регіоні чи населеному пункті. За оцінками на основі вже згаданого опитування МОМ, 48% переміщених в Україні залишили місце проживання після початку війни, 45% залишили місце проживання, коли війна досягла їхнього району, а 5% покинули місце проживання в очікуванні конфлікту. Частина ВПО продовжує переміщатися як у межах України, так і за кордон. Майже половині (44%) жительок України довелося тимчасово розлучитися зі своєю сім’єю під час війни.

Тож переміщення ВПО може бути пов’язане або зі спробами возз’єднання

сім'ї, або, навпаки, із намаганням убезпечити найбільш вразливих членів родин (наприклад, вагітних жінок, жінок з малими дітьми) шляхом вивезення їх за кордон. Частина людей вимушені покидати дім уже вдруге. Серед областей та міст, які зараз перебувають у зоні активних бойових дій, багато таких, що ставали прихистком для ВПО з 2014 року.

За даними Міністерства соціальної політики, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн. ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Найбільша кількість ВПО налічувалась у Донецькій (512 тис.) і Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.), у Харківській (136 тис.) області [9].

За даними Cedos, серед міст, де частка ВПО була високою до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, - Сєвєродонецьк (44% ВПО), Маріуполь (20%), Ізюм (13%), Буча (11%), Ірпінь (9%), Бердянськ (8%), Київ (5,5%) та інші. Усі вони зараз страждають від активних бойових дій.

Із вторгненням РФ в Україну, станом на 22 вересня 2022 року понад 5500000 емігрантів (майже 3 млн. осіб прихистила Польща, понад 918 тис. прийняла Молдова, понад 659 тис. знайшли тимчасовий захист в Румунії, майже 400 тис. – виїхали в Угорщину, понад 340 тис. – Словаччину, понад 325 тис. – Німеччину, понад 184 тис. українців прибуло до Росії, 2,5 тис. – до Білорусі, 25 тис. біженців – Іспанія, близько 30 тис. – Чехія, близько 20 тисяч осіб мігрували до Турецької Республіки, понад 24 тис. – Литва, майже 20 тис. – Естонія, понад 10 тис. – Франція, 12 тис. заявок від вимушених переселенців з України отримала Австрія, 12 тис. потрапили в Ізраїль, 12 тис. зареєстрували в Нідерландах, понад 7 тис. прибули у Грецію, 2,5 тис. – Сербію, значну міграційну допомогу запропонували Бразилія, Канада, Велика Британія, Японія [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, міграція населення має як позитивні так і негативні аспекти. Позитивним є те, що люди пізнають нові традиції, розвиваються та вносять нове в свою державу, також

можуть знайти притулок у зв'язку з певними подіями. Негативним є те, що міграція буває вимушеною з політичних, економічних чи стихійних причин. Для вирішення основних проблем населення держава повинна враховувати всі причини міграції і бути гарантом економічного зростання та підвищення показників рівня життя.

Список використаних джерел:

1. Прибиткова І.М. Основи демографії: посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. К.: АртЕк. 2019. 256 с.
2. Западнюк С.О. Міграції населення України: внутрішньорегіональний вимір. *Український географічний журнал*. 2021. № 2. С. 28 – 33.
3. Зовнішні трудові міграції населення України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Е.М. Лібанова (ред.), О.В. Позняк (ред.). К.: РВПС НАН України. 2021. 206 с.
4. Кислий О.Є. Демографічний вимір історії. К.: Арістей. 2019. 328 с.
5. Сайт державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Міграція в Україні: факти і цифри 2021. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-ukr_web.pdf
7. Міграційні процеси у світі URL:https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudovamihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021- rokax#google_vignette
8. Український часопис «The village» URL:https://www.the-village.com.ua/village/business/news/271205-skilki-ukrayintsiv-pratsyue-za-kordonom
9. Аналітичний центр Cedos URL:https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznya-2022/

УДК 657.

Майстер Л. А., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-1097-9940
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: АНАЛІЗ ОБЛІКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ

Висвітлено питання визначення поняття «зобов'язання» з ціллю розкриття особливих аспектів здійснення діяльності підприємств. Розкрито економічну сутність та вагомість розрахунків з постачальниками у загальній структурі пасивів підприємств. Подано характеристику процесу узагальненого руху облікової інформації щодо кредиторської заборгованості відповідно до оптимально обраного шляху їх розрахунків, що забезпечить прозорість оцінки та висвітлення їх вартості в облікових документах.

Ключові слова: *кредиторська заборгованість, розрахунки, зобов'язання, облік, інформаційне забезпечення.*

Постановка проблеми. Господарська діяльність суб'єктів бізнесових структур є неможливою без виникнення кредиторської заборгованості перед іншими учасниками ринку. Використання саме такого позикового капіталу дає можливість значно розширювати обсяги діяльності підприємств, забезпечувати ефективніше використання власного капіталу, сприяти швидшому формуванню цільових фінансових фондів та підвищенню ринкової вартості підприємства, загалом. Однак, правильне визначення сутності та класифікація кредиторської заборгованості визначає правильність її відображення в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності підприємства, саме в такому аспекті постає проблематика її обліку, що визначає її актуальність та потребу у подальших дослідженнях. Цим підтверджується актуальність подальшого наукового вивчення означеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті роботі було враховано дослідження вітчизняних вчених, таких як Гура Н., Гончарук С.М., Чапко Т.С.,

Мулик Т.О., Шот А.П., Сівак В.С. та інші, які зосереджувались на методологічних та теоретичних аспектах ведення обліку розрахунків з постачальниками в системі бухгалтерського обліку. Вчені також розглядали методи аналізу та удосконалення контролю обліку розрахунків з постачальниками для визначення їх впливу на фінансовий стан підприємства.

Мета статті. Мета написання статті полягає в дослідженні теоретичних та організаційно-методичних аспектів, пов'язаних з обліком розрахунків з постачальниками підприємств відповідно до національних та міжнародних стандартів, а також у розробці практичних рекомендацій із означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Найбільш повсякденні господарські операції у бухгалтерському обліку - це облік розрахунків, адже придбання товарів, робіт, послуг відбувається мало не щодня. Одночасно застосовуються й інші рахунки, такі як облік податкового кредиту з ПДВ, оскільки це впливає на систему оподаткування, на розрахунки та на форми, у яких їх можна проводити, розрахунки в іноземній валюті – це також доволі сучасно актуальне питання щодо даного огляду.

У зв’язку з тим, що вчені застосовують різні категорії, поняття та терміни, а саме: зобов’язання, заборгованість, розрахунки; короткострокові та поточні зобов’язання тощо, Гладій І.О. пропонує виокремити категорії, «зобов’язання», «заборгованість», «розрахунки» та розглянути їх з трьох точок зору (за юридичною, економічною, бухгалтерською ознаками) [3].

Наукова думка Гладій І.О. заслуговує на увагу, оскільки правова категорія «кредиторська заборгованість» – особлива частина майна підприємства, що є предметом обов’язкових правовідносин між підприємством і його кредиторами [9]. Підприємство, що має володіння або користування кредиторською заборгованістю, повинно повернути або виплатити цю частину майна кредиторам, які мають право вимоги на неї.

Зобов’язання підприємства за розрахунками з постачальниками та підрядниками – це короткострокові зобов’язання, що виникають при здійсненні поставки товарів або послуг від постачальників чи підрядників [9]. Ці зобов’язання повинні бути погашені згідно з укладеними договорами купівлі-продажу товарів з постачальниками чи підрядниками.

Основними контрагентами підприємств при закупівлі предметів та засобів праці є постачальники і підрядники.

Постачальники – це юридичні або фізичні особи, які забезпечують постачання товарно-матеріальних цінностей (таких як сировина, паливо, матеріали, запасні частини, МШП), надають послуги або виконують роботи [9].

Під час укладення договору з постачальниками та підрядниками створюється юридичне зобов'язання, яке не відображається у бухгалтерському обліку та балансі підприємства. Це зобов'язання буде відображено в обліку, коли сторони почнуть виконувати свої обов'язки за умови відповідності НП(С)БО №11 «Зобов'язання» [9]. При цьому зобов'язання повинно бути достовірно оцінене, існує ризик зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення [9] (табл.1.).

Таблиця 1. – Сутність поняття «договір поставки».

№	Сутність	Джерело
1.	За договором поставки одна сторона – постачальник зобов'язуються передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.	Господарський кодекс України
2.	За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.	Цивільний кодекс України

У разі укладення договору на умовах відстрочки платежу (товарного або комерційного кредиту), підприємство зобов'язується погасити заборгованість перед постачальником (підрядником) пізніше ніж у момент отримання товару або послуги. В такому випадку постачальник передає майно покупцю, але зберігає право вимагати виконання обов'язку, щодо сплати (або компенсації у іншій формі) за отримане майно від покупця відповідно до умов, визначених у договорі.

Процес взаємовідносин між постачальником та покупцем регулюються

рядом договорів (поставки, енергопостачання, про надання послуг, бартеру), за якими відбувається передача продукції (товару) або надання послуг постачальником покупцеві. Покупець оплачує цю продукцію або послуги чи також відвантажує продукцію, надає послуги (у випадку укладення договору, бартеру) – здійснює розрахунки.

Підряд – договір, в рамках якого одна сторона (підрядник) зобов'язується виконати роботу, покладену на неї другою стороною (замовником), з використанням власних матеріалів або матеріалів замовника, за визначену плату. Оплата здійснюється лише за готовий результат, який передається замовнику. Сутність поняття «підрядник» розкрита у таблиці 2.

У процесі підряду сторони (підрядник і замовник) дотримуються договорів, що регулюють їх взаємовідносини, зазвичай пов'язані з будівництвом та певними видами робіт, такими як будівельні, монтажні, проєктні, досліджувальні, геологічні, геодезичні тощо. Згідно з такими договорами, підрядник здійснює виконання робіт та здає результати замовнику, який оплачує виконані роботи та здійснює розрахунки.

Таблиця 2 – Сутність понять «підрядник».

№	Сутність	Джерело
1.	Учасник будівництва, який зобов'язаний на свій ризик і за обумовлену ціну виконати передбачені контрактом роботи і передати їх замовнику у встановлені строки.	Гура Н. [1]
2.	Сторона договору підряду, яка виконує та передає замовнику закінчені роботи (об'єкт будівництва), передбачені договором підряду.	Гончарук С.М. [2]
3.	Спеціалізована організація, фірма, яка виконує будівельно-монтажні роботи при спорудженні об'єктів на своїй території або за кордоном на основі підряду на капітальне будівництво.	Гура Н. [1]
4.	Будівельна організація, яка виконує роботи за договором з підприємством-забудовником.	Шот А.П. [11]

Згідно нормативних положень, основними елементами розрахунків з постачальниками та підрядниками є контрагенти: з однієї сторони – покупець чи замовник, а з іншої – постачальник чи підрядник.

Суб'єкти господарювання можуть бути резидентами або нерезидентами,

що впливає на проведення розрахунків з іноземними постачальниками та підрядниками. Щоб вступити у взаємовідносини між цими суб'єктами укладається договір, в якому визначається предмет (товари, роботи, послуги) та умови розрахунків, тобто їх форма (готівкова, безготівкова, натуральна), час проведення (попередня або наступна оплата), валюта (національна або іноземна), можливість відстрочення платежу шляхом видачі векселя [3].

У ході господарської діяльності підприємств можуть виникати обставини, які можуть призвести до невиконання зобов'язань вчасно або навіть до їх припинення. Ці обставини можуть включати тимчасову або стійку фінансову неплатоспроможність, банкрутство або надзвичайні події.

У таких ситуаціях у бухгалтерському обліку можуть виникнути як дебіторські заборгованості (якщо передоплата здійснена), так і кредиторські заборгованості (за умови, що були здійснені платежі або інші виплати) [9].

Для організації обліку необхідно регулярно перевіряти розрахунки з постачальниками та підрядниками та попереджувати прострочення кредиторської заборгованості [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного наукового дослідження свідчать про те, що розрахунки з постачальниками та підрядниками є невід'ємною складовою складного механізму будь-якого підприємства. З цієї причини необхідно відводити достатньо часу на вивчення цієї категорії, оскільки від прийнятих рішень залежить стан та перспективи розвитку підприємства. Для розширення ринку збуту та залучення нових реалізаторів продукції потрібна ефективна політика управління кредиторською заборгованістю. Застосування аналітичних документів дозволить покращити облік кредиторської заборгованості на підприємстві, забезпечивши контроль за своєчасністю розрахунків за кожною поставкою товарів та матеріалів, що збільшить рівень платіжної дисципліни підприємства.

Щоб вирішувати поточні проблеми, з якими управлінський персонал стикається щоденно, необхідна різноманітна інформація, наприклад, про

потрібний обсяг закупівлі виробничих запасів або про прийняття нових замовлень. Крім того, інформація необхідна для прийняття довгострокових рішень, які визначають стратегію підприємства, наприклад, рішень щодо інвестування коштів у різноманітні проекти.

Відповідність вартісного критерію віднесення зобов'язань до поточних чи довгострокових має відповідати Положенню про облікову політику підприємства та чинному податковому законодавству.

Список використаних джерел:

1. Гура Н. Облік економічних видів діяльності: Підручник. К.: 2019. 320 с.
2. Гончарук С.М., Чапко Т.С. Розрахунки з постачальниками: облік та аналіз впливу на ефективність підприємства. *Молодий вчений.* 2022. № 9(109). С.129-134.URL:https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5579/5462.
3. Гладій І.О., Чернікова І.Б. Теоретичні основи обліку поточних зобов'язань у системі управління. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг.* 2018. ХДУХТ. 2018. Вип. 2 (28). С. 41-51. https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/262/1/esprstp_2018_2_6.pdf.
4. Ковач С. Концепція суттєвості в обліку і звітності. Бізнес-інформ. 2018. № 6. С. 284-288.
5. Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку: затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 р. №356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356201-00#Text.
6. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України: затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text.
7. Мулик Т.О., Томчук О.Ф., Федоришина Л.І. Аналітичне забезпечення заборгованості підприємства в умовах антикризового управління. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2019. №1. С. 146–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_1_14.
8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text.

9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00#Text.

10. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014р. № 879. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text.

11. Шот А.П., Сівак В.С. Аналітичне забезпечення обліку і контролю виконання договірних зобов'язань з постачальниками. *Економіка та суспільство.* 2021. Вип. 30. С. 88-93.

УДК 657

Покиньчереда В. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0003-2734-8667
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ТЕХНОЛОГІЯ БЛОКЧЕЙН: ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

У статті розглянуто сутність технології блокчейн (blockchain) та окреслено можливі сфери її застосування в бухгалтерському обліку підприємства. Обґрунтовано позитивні аспекти впровадження технології блокчейн (blockchain) в облікову систему підприємства.

Ключові слова: *блокчейн (blockchain), цифрові технології, бухгалтерський облік, віртуальні активи, криптовалюта.*

Постановка проблеми. Технологія блокчейн стала об'єктом значної уваги у багатьох сферах господарської діяльності. Спроектована спочатку як основа для функціонування криптовалют, технологія блокчейн швидко розширила свої межі застосування та впроваджується в різних галузях. Можливості технології блокчейн змінити спосіб збереження, обробки та обміну фінансовою інформацією відкриває нові перспективи для вдосконалення бухгалтерської практики та забезпечення вищої надійності фінансової звітності. Враховуючи різноманітність господарських операцій, розгляд можливостей блокчейн технології в контексті ведення бухгалтерського обліку відкриває шлях до підвищення точності та захисту фінансової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості та перспективи застосування технології блокчейн в бухгалтерському обліку досліджують багато вчених, зокрема Балазюк О., Белова І., Беднарова М. (Bednárová M.), Бонсон Е. (Bonsón E.), Вакульчик О., Деміркан С. (Demirkan S.), Деміркан І. (Demirkan I.), Ілляшенко К., McKee A. (Маккі А.), Пилявець В., Шишкова Н., Ярощук О. та ін. [1-7]. Більшість наукових досліджень спрямовані на вивчення дефініції технології блокчейн, обґрунтування переваг та ризиків її застосування у фінансовій сфері, а також напрямів використання технології в практиці бухгалтерському обліку та фінансовій звітності.

Метою статті є обґрунтування можливостей та перспектив застосування технології блокчейн у сфері бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиліття технологія блокчейн перетворилася з інноваційної концепції на важливу складову сучасної цифрової трансформації. Технологія блокчейн – це система, заснована на розподілених книгах обліку, – база даних активів чи транзакцій, якими можна ділитися у численних вузлах мережі, надаючи кожному учаснику власну копію. При цьому усі зміни відображаються в усіх копіях майже одночасно. Кожна транзакція записується у вигляді «блоку» даних, а кожен новий блок має зашифровану копію включеного в нього попереднього блоку. Далі блоки сполучаються за допомогою криптографічних підписів для створення «ланцюжка» дій або транзакцій із часовою міткою, розподілених і захищених від підробки [4, с. 62].

У дослівному перекладі блокчейн – це безперервний ланцюжок блоків. У ньому містяться всі записи про різноманітні угоди. На відміну від звичайних баз даних, змінити або видалити ці записи не можна, можна тільки додати нові. Блокчейн ще називають технологією розподілених реєстрів, тому що весь ланцюжок угод і актуальний список власників зберігають на своїх комп’ютерах безліч незалежних користувачів. Навіть якщо один або кілька комп’ютерів дадуть збій, інформація не зникне [3, с. 199].

Незважаючи на те, що початково технологія блокчейн створювалась для забезпечення функціонування криптовалют, вона має потенціал для широкого

застосування в інших сферах діяльності, зокрема в бухгалтерському обліку (за рахунок зниження витрат на його ведення та узгодження бухгалтерських книг і забезпечення абсолютної впевненості щодо прав власності та історії активів). Усе це відбувається за рахунок можливості доступу до даних бухгалтерського обліку в режимі реального часу водночас із повним збереженням захисту від витоків та прозорості інформації [2, с. 65].

Поширеність технології блокчейн пояснюється перевагами, які у ній криються. Одна з ключових – прозорість інформації. Кожен запис у блокчейні є публічно доступним для всіх учасників мережі і жодна зміна не може бути внесена без згоди більшості учасників. Це створює важливий елемент довіри, оскільки кожен може перевірити походження та цілісність даних. У контексті бухгалтерського обліку, кожен обліковий запис може бути занесений до блокчейну і зміни в цьому запису вимагають підтвердження від багатьох учасників мережі, що перешкоджає можливості фальсифікації чи незаконних змін в обліковій інформації.

Важлива перевага технології блокчейн полягає в її децентралізації. Замість того, щоб довіряти централізованій структурі чи посередникам, блокчейн дозволяє учасникам мережі безпосередньо обмінюватися даними та виконувати операції. Це зменшує потребу у проміжних органах, покращує безпеку та ефективність обміну даними. Крім того, інформація в блокчейні захищена криптографічними методами, що робить її майже неможливою до розкриття чи зміни без відповідних дозволів. Це дає можливість забезпечити конфіденційність даних, що важливо в бухгалтерському обліку та обробці фінансової інформації.

Застосування технології блокчейн в бухгалтерському обліку також може забезпечити автоматизацію процесів. Користувачі інформації можуть мати доступ до актуальних даних у режимі реального часу, без потреби чекати на завершення традиційних облікових процедур. Це підвищує ефективність прийняття рішень та дозволяє оперативно реагувати на зміни в економічному середовищі. Крім того, технологія блокчейн може забезпечити більшу

прозорість у бухгалтерському обліку. Оскільки інформація в блокчейні публічно доступна, це дозволяє зацікавленим сторонам перевіряти облікові дані безпосередньо, забезпечуючи додатковий рівень довіри.

Таким чином, можна узагальнити, що на сьогодні існують принципи технології блокчейн, які можливо застосувати у сфері бухгалтерського обліку, зокрема:

1) децентралізація (всі дані зберігаються у всіх);

2) доступність і прозорість (дані доступні всім учасникам блокчейна в рамках прав доступу);

3) трастлесс (немає необхідності в довірі учасників блокчейна один до одного);

4) безпека (зміни в блокчейн не можуть бути додані ззовні);

5) незворотність (незворотність транзакції, неможливість зміни);

6) консенсус (дані, що додаються учасниками, перевіряються системою) [5, с. 31-32].

При цьому варто відзначити, що впливаючи на систему бухгалтерського обліку технологія блокчейн не змінює її по суті. Важливо, що усі принципи ведення бухгалтерського обліку залишаються незмінними з відповідним застосуванням елементів методу бухгалтерського обліку. Змінюється лише технологія обробки, збереження, передачі та накопичення інформації. Так, наприклад, при операціях з активами повністю дотримуються принципи їх обліку і визнання [1].

На основі узагальнення досвіду практичного застосування технології блокчейн, відзначимо, що найперспективнішими напрямками використання інструменту в бухгалтерському обліку є:

– розрахунки з зовнішніми контрагентами (використовуючи блокчейн, не потрібно буде звіряти рахунки. Формування та списання дебіторських і кредиторських заборгованостей сторін угоди відбуватиметься одночасно в однаковій оцінці в момент транзакції. Підтверджувати факт транзакції і її оцінку не доведеться. Бухгалтеру залишиться тільки правильно класифікувати придбаний або переданий актив та доходи та витрати);

– рух активів всередині підприємства (робота бухгалтера буде зводитися до правильної класифікації надісланих цінностей і формування вартості об’єкта обліку. Можна організувати локальний блокчейн всередині одного підприємства або групи компаній: видача будь-яких активів з місць зберігання приймається одержувачем, після чого актив автоматично списується на відповідні рахунки);

– оперативний облік в режимі реального часу (завдяки блокчейн зникне необхідність чекати обробку первинного документа бухгалтером. Первинна інформація стане не потрібна ні в паперовому, ні в електронному вигляді. На її зміну прийде фіксація транзакції в блокчейн [5, с. 35].

Виходячи з вище наведеного, використання технології блокчейн у бухгалтерському обліку забезпечить:

1. Зменшення кількості помилок: через автоматизацію облікових процесів ймовірність помилок, пов’язаних з людським фактором, може значно зменшитись.

2. Оптимізація витрат: впровадження технології блокчейн може сприяти підвищенню продуктивності бухгалтерської роботи та зменшенню помилок, що, в свою чергу, може привести до економії коштів на ведення бухгалтерського обліку та перевірку облікових даних.

3. Зменшення ризику шахрайства: оскільки блокчейн забезпечує безпеку даних та надійність записів, це може мінімізувати ризик або унеможливити шахрайські дії та незаконні втручання в облікові записи.

4. Підвищення прозорості та співпраці: використання технології блокчейн може сприяти забезпеченню прозорості в бухгалтерському обліку, а також полегшити обмін інформацією між різними сторонами, забезпечуючи більшу відкритість та довіру між контрагентами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Достовірність та надійність облікової інформації мають велике значення для прийняття ефективних управлінських рішень. У цьому контексті технологія блокчейн може стати додатковим інструментом для забезпечення прозорості та

безпомилковості ведення бухгалтерського обліку та формування звітної інформації. Можливість створення децентралізованих та недоступних для змін даних відкриває нові можливості для підвищення точності та надійності облікової інформації. Використання технології блокчейн в бухгалтерському обліку сприятиме підвищенню рівня автоматизації облікових процесів, зниженню ризиків помилок та шахрайства, а також прискоренню процесу формування звітної інформації. Це створить умови для підвищення якості облікової інформації та активного залучення підприємств до застосування сучасних інноваційних підходів до управління бізнес-процесами.

Список використаних джерел:

1. Балазюк О., Пилявець В. Технологія блокчейн: дослідження суті та аналіз сфер використання. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-13.

2. Вакульчик О.М. Перспективи та проблеми впровадження блокчейн-технологій в обліку та аудиті. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. № 1(71). С. 63-70. DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-71-11.

3. Ілляшенко К.В. Перспективи застосування технологій блокчейн в бухгалтерському обліку. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск 40. С. 198-202.

4. Шишкова Н.Л. Перспективи впровадження блокчейну в бухгалтерському обліку. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 61-68.

5. Ярощук О., Белова І. Технологія блокчейн в бухгалтерському обліку та аудиті. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Випуск 3-4. С. 28-44. DOI: https://doi.org/10.35774/ibo2020.03.028.

6. Bonsón E., Bednárová M. Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*. 2019. Vol. 27 No. 5, pp. 725-740. DOI: https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2018-0406.

7. Demirkan S., Demirkan I., McKee A. Blockchain technology in the future of business cyber security and accounting. *Journal of Management Analytics*. 2020. 7(2). DOI: https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1731721.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

УДК: 332.1

Абдуллаєва А. Є., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0001-6961-8923
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ КРАЇНИ

В умовах загострення суспільно-політичної та фінансово-економічної кризи виникає необхідність проведення реформ для підвищення ефективності державного управління на різних рівнях суспільно-політичних відносин, а також прийняття ефективних рішень на місцевому рівні. Зрозуміло, що забезпечення демократії та соціально-правового розвитку держави на засадах справедливості, прозорості та відкритості передбачає повноцінне функціонування системи місцевого самоврядування, яке в Україні є незамінним компонентом системи публічної влади та потребує додаткового аналізу та дослідження.

***Ключові слова**: місцеві бюджети, органи місцевого самоврядування, доходи місцевих бюджетів, видатки місцевих бюджетів, формування місцевих бюджетів.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день важливим завданням для забезпечення сталого розвитку місцевих громад та зміцнення демократичних принципів місцевого самоврядування є розробка та впровадження ефективної державної політики щодо формування та використання місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях оцінку сучасного стану місцевих бюджетів країни здійснювали такі вчені та практики:

О. Д. Василик, О. Я. Лилик, В. В. Зайчикова, С. В. Слухай О. П. Кириленко, У. Тіссен, А. Шах, Р.І. О. Луніна, І. Я. Чугунов. Необхідність подальшого вивчення з метою ефективного функціонування системи місцевого самоврядування є очевидною.

Мета статті. Дослідження проблемних аспектів реформування системи місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Місцеві бюджети є важливою складовою фінансової системи кожної країни. Вони забезпечують фінансування місцевих проектів та програм, зокрема, у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, комунального господарства та інших. Головною засадою є принцип розподілу доходів і видатків. Представимо структуру місцевих бюджетів за доходами у таблиці 1.

Таблиця 1 – Структура місцевих бюджетів за доходами, тис. грн.

Показники	2019р	2020 р	2021 р	2022 р
Податкові надходження	270 545 799	285 571 545	346 713 188	393 460 645
Неподаткові надходження	26 105 010	21 462 548	27 183 007	22 041 145
Доходи від операцій з капіталом	2 928 828	3 473 079	3 462 224	2 275 988
Від органів державного управління	260 302 024	160 177 055	202 733 293	136 753 759
Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій	44 300	146 399	36 044	223 261
Цільові фонди	601 945	649 357	571 399	342 289
Усього	560 527 907	471 479 984	580 699 155	555 097 088

Опрацьовано автором на основі [2]

З даної таблиці бачимо що найбільшу частину доходів місцевих бюджетів складають податкові надходження в період з 2019 по 2022 рік, цей показник збільшився на 122914845979 грн.

Загальний обсяг доходів місцевих бюджетів в 2019 році становив 560 527 906 648 грн. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів є податкові

надходження 270 545 799 479 грн. (48,27% від загальних доходів), від органів державного управління 260 302 024 417 грн. (46,44% від загальних доходів). Інші надходження: неподаткові надходження 26 105 010 016 грн. (4,66% від загальних доходів), доходи від операцій з капіталом 2 928 827 645 грн. (0,52% від загальних доходів), від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій 44 299 840 грн. (0,01% від загальних доходів, цільові фонди 601 945 251 грн. (0,11% від загальних доходів).

Загальний обсяг доходів місцевих бюджетів в 2020 році становив 471 479 983 631 грн. Розглянемо структуру доходів більш детально: податкові надходження 285 571 545 287 грн. (60,57% від загальних доходів), від органів державного управління 160 177 055 371 грн. (33,97% від загальних доходів), неподаткові надходження 21 462 547 975 грн. (4,55% від загальних доходів), доходи від операцій з капіталом 3 473 079 320 грн. (0,74% від загальних доходів), від ЄС, урядів іноземних держав, іноземних організацій 146 398 646 грн. (0,03% від загальних доходів), цільові фонди 649 357 032 грн. (0,14% від загальних доходів). Зауважимо, що порівняно з 2019 роком, частка податкових надходжень у загальній структурі доходів зросла на 12,3%, а частка надходжень від органів державного управління зменшилась на 12,47%. Також можна відзначити, що на тлі економічних труднощів, пов'язаних з пандемією COVID-19, у 2020 році доходи місцевих бюджетів в порівнянні з 2019 роком зменшились на 89 047 923 017 грн. (на 16% порівняно з минулим роком)

Загальний обсяг доходів в 2021 році становив 580 699 154 612 грн. з них: податкові надходження 346 713 188 336 грн. (59,71% від загальних доходів), від органів державного управління 202 733 293 477 грн. (34,91% від загальних доходів), неподаткові надходження 27 183 006 826 грн. (4,68% від загальних доходів), доходи від операцій з капіталом 3 462 223 709 грн. (0,60% від загальних доходів), від ЄС, урядів іноземних держав та міжнародних організацій 36 043 526 грн. (0,01% від загальних доходів), цільові фонди 571 398 738 грн. (0,1% від загальних доходів. За 2021 рік доходи місцевих бюджетів в порівнянні з 2020 роком збільшились на 109 209 170 981 грн. за

рахунок збільшення податкових і неподаткових надходжень, а також збільшення надходжень від органів державного управління. Це означає, що місцеві бюджети успішно пристосувалися до змін які відбулися в 2020 році і змогли реабілітуватися після ковідної кризи.

Загальний обсяг доходу в 2022 році становив 555 097 087 560 грн. що на 25 602 067 052 грн. менше за 2021 рік. Зменшення доходів пов'язане з військовою агресією Росії проти України, при цьому не дивлячись на військові дії в 2022 році збільшились податкові надходження до місцевих бюджетів 393 460 645 458 грн. (70,88% від загальних доходів). Надходження від органів державного управління зменшились 136 753 758 700 грн. (24,64% від загальних доходів). Зменшилась кількість неподаткових надходжень з 27 183 006 826 грн. в 2021 році до 22 041 144 918 грн. в 2022 році. Інші надходження в сумі склали 0,51% від загальних доходів, до них належать: доходи від операцій з капіталом, цільові фонди, надходження від ЄС, урядів іноземних держав і міжнародних організацій.

Можна дійти висновку, що основу бюджету становлять податкові надходження які в період з 2019 по 2022 рік збільшилась з 270 545 799 479 грн. до 393 460 645 458 грн, неподаткові надходження коливались приблизно на одному рівні, частка надходжень від органів державного управління в 2022 році становила 24,64%, що менше на 10,27% в порівнянні з 2021 роком і на 9,33% порівняно з 2020 роком. З 2019 по 2021 рік доходи від операцій з капіталом збільшувались в 2022 році цей показник зменшився, доходи від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій були найменшими за всі роки разом з цільовими фондами вони не становили більше 1% від загальних доходів місцевих бюджетів.

Оцінюючи існуючі дані бачимо, що загальні видатки місцевих бюджетів за 2020 рік склали 478 108 054 442 грн. на 85 068 540 103 грн. менше за 2019 рік. Найбільше витрат місцевого бюджету спрямовані на освіту 199 425 840 654 грн. (41,71% від загальних витрат), та економічну діяльність 93 925 576 981 грн. (19,65%). Середню частку витрат місцевого бюджету склали: витрати на

охорону здоров’я 50 865 980 587 грн. (10,64%), виконання загальнодержавних функцій 40 969 421 739 грн. (8,57%), Житлово-комунальне господарство 32 125 946 626 грн. (6,72%), соціальний захист та соціальне забезпечення 23 999 219 974 грн. (5,02%), духовний та фізичний розвиток 21 884 491 362 грн. (4,58%), міжбюджетні трансферти 10 658 004 977 грн. (2,23%). Найменше коштів витрачають на: охорону навколишнього природного середовища 2 419 785 456 грн. (0,51%), громадський порядок, безпека та судова влада 1 833 786 086 грн. (0,38%).

Загальні видатки місцевих бюджетів за 2021 рік становили 569 428 235 874 грн. Видатки на освіту в 2021 році збільшились до 249 077 426 581 грн. (43,74%) що на 49 651 585 927 грн. більше за попередній рік, видатки на економічну діяльність 112 360 297 209 грн. (19.73%). Також збільшились видатки на житлово-комунальне господарство 56 730 476 133 грн. (9,96%). При цьому різко зменшились витрати на охорону здоров’я вони склали 33 105 245 977 грн. (5,81%), що менше на 17 760 735 354 грн. в порівнянні з попереднім роком. Громадський порядок, безпека та судова влада 1 739 708 689 грн. (0,31%), міжбюджетні трансферти 12 576 114 970 грн. (2,21%). Порівнюючи з попереднім 2020 роком можна спостерігати значне збільшення видатків місцевих бюджетів і повернення їх до рівня 2019 року. Це говорить про те, що місцеві бюджети змогли відновити свою діяльність і фінансування необхідних для місцевих бюджетів статей.

В 2022 році загальні витрати місцевих бюджетів становили 484 295 202 714 грн., що менше на 85 133 033 160 грн. за 2021 рік. Витрати майже по всім статтям витрат замітно скоротилась, при цьому збільшились витрати на виконання загальнодержавних функцій 46 469 125 836 грн. (9,6%). У зв'язку з війною проти Росії виросла потреба у збільшені витрати на громадський порядок, безпеку та судову владу 11 108 300 728 грн. (2,29%) що в порівняні з минулими роками більше на 9 368 592 039 грн.

Отже, було проаналізовано структуру доходів та видатків місцевих бюджетів з 2019 по 2022 рік. Можна дійти висновку, що найбільшою

складовою доходів місцевих бюджетів є податкові надходження які з року в рік збільшувались. Найбільші видатки в 2019-2022 роках були спрямовані на такі сфери як: економічна діяльність, освіта та загальнодержавні функції. У 2022 році можна помітити значну зміну в розподілі видатків, зокрема збільшення видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу та значне зменшення видатків на економічну діяльність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок про те, що місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності органів місцевого самоврядування та розвитку місцевих громад. Проте, існує низка проблем та перешкод, які ускладнюють їх формування та використання. Однією з найважливіших проблем є недостатня фінансова база місцевих бюджетів, це може бути пов'язано з низьким рівнем податкової бази, недостатнім фінансуванням з державного бюджету, а також з недостатньою ефективністю механізмів збору та контролю за сплатою податків. Ще одним дестабілізуючим фактором є також військова агресія зі сторони РФ.

Щоб покращити ситуацію, можна запропонувати ряд заходів, серед яких: розширення податкової бази шляхом створення сприятливих умов для бізнесу та інвестицій;підвищення рівня фінансування місцевих бюджетів з державного бюджету; вдосконалення механізмів збору та контролю за сплатою податків; створення умов для залучення інвестицій з міжнародних джерел та фондів.

Список використаних джерел:

1. Замкова Н.Л., Гнидюк І.В., Романовська Ю.А. Державні фінанси: навч. посіб.; Київ. нац. торг.-екон. ун-т, Вінниц. торг.-екон. ін-т. Вінниця: Вид.-ред. від. ВТЕІ КНТЕУ. 2015. 463 с.

2. Державний веб-портал бюджету для громадян open budget URL: https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2022&budgetType=LOCAL

3. Татарин Н.Б. Місцеві бюджети як фінансова база місцевого самоврядування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. С. 65-70.

4. Murkovych L. Territorial community as a subject of local self-government in Ukraine: theoretical aspects: DRIDU NAPA. 2019. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02%285%29/10mliuta.pd.

5. Лепетун І.О. Місцеві бюджети в умовах децентралізації владних повноважень. Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: Збірник наукових праць молодих вчених та студентів. Том 2. відп. ред. Н. А. Хрущ. Хмельницький: ХНУ. 2018. 180 с. С. 174-176.

УДК 339.7

Гатаулліна Е. І., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/ 0000-0003-0082-4627
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОЦІНКА ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ПРОБЛЕМАТИКА

У статті проаналізовано два основних індекса фондового ринку України, яким чином відбувалось їх коливання та причини, які це спричиняли. Висвітлено основні проблеми, які гальмують розвиток ринку, зокрема це нестабільна ситуація в Україні, яка спричинена військовими діями на території України, недостатня прозорість вітчизняного фондового ринку, недосконалість законодавчого регулювання, тощо. Проаналізовано зарубіжний досвід використання інструментів фондового ринку.

Ключові слова: *фондовий ринок України, індекс UX, індекс ПФТС, інструменти фондового ринку США, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день важливе місце у розвитку ринкової економіки займає фондовий ринок, який є одним із головних джерел залучення капіталу. В Україні фондовий ринок почав формуватися після отримання незалежності, але досі не досяг високого конкурентного розвитку, порівняно з фондовими ринками розвинутих країн, саме тому дослідження оцінки розвитку фондового ринку України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням оцінки фондового

ринку та проблем його розвитку займалися багато українських та зарубіжних вчених, зокрема Дворак І. М., Марценюк І. І., Лайкова М. В., Квіта Г. М. та інші.

Мета статті. Метою статті є дослідження оцінки стану фондового ринку України, виявлення основних проблем його розвитку, та наведено приклади використання інструментів фондового ринку в країнах з розвинутою економікою.

Виклад основного матеріалу. Фондовий ринок України - місце купівлі та продажу акцій, облігацій та інших цінних паперів, що надають власникам право власності на певну частку компанії або право на отримання доходу. Оцінка ринку є важливою для інвесторів та аналітиків, які мають намір інвестувати в цінні папери, допомагає приймати обґрунтовані рішення та прогнозувати ризики.

Головними учасниками фондового ринку України є фондові біржі. Фондова біржа - організація, яка створюється без мети отримання прибутку та займається виключно організацією укладання угод купівлі та продажу цінних паперів та їх похідних [9].

Фондовий ринок України складається з двох основних фондових бірж: ПАТ «Українська біржа» та АТ «Фондова біржа ПФТС», які надають послуги з торгівлі цінними паперами. Обидві біржі мають свої індекси, UX та ПФТС, що відображають стан ринку, враховуючи зміну цін на акції та інші цінні папери.

ПАТ «Українська біржа» - найбільша фондова біржа в Україні, яка торгує акціями, облігаціями, депозитними сертифікатами та іншими цінними паперами, а також деривативними інструментами. Тут можна розмістити й обміняти державні облігації. Індекс UX, який використовується на біржі, обчислюється на підставі угод з 15 лідерами галузей, відомими як «блакитні фішки» України. Було досліджено динаміку інструментів Української біржі за 2018-2023 роки, дані представлено на рис. 1 [8].

Індекс UX постійно змінюється та стабільно йде на пониження. З початку 2018 року до 23 лютого 2022 року індекс впав на 159 у.о. або на 9,6%. У квітні-

липні 2022 року індекс залишався сталим на рівні 1719 у.о. У другому кварталі 2021 року індекс тимчасово зріс і досяг свого піку в 1946 у.о., але потім знову пішов на спад. У 2023 році спостерігається різке зменшення рівня індексу до 1499 у.о. Це сталося внаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну, що призвело до критичного стану економіки країни.

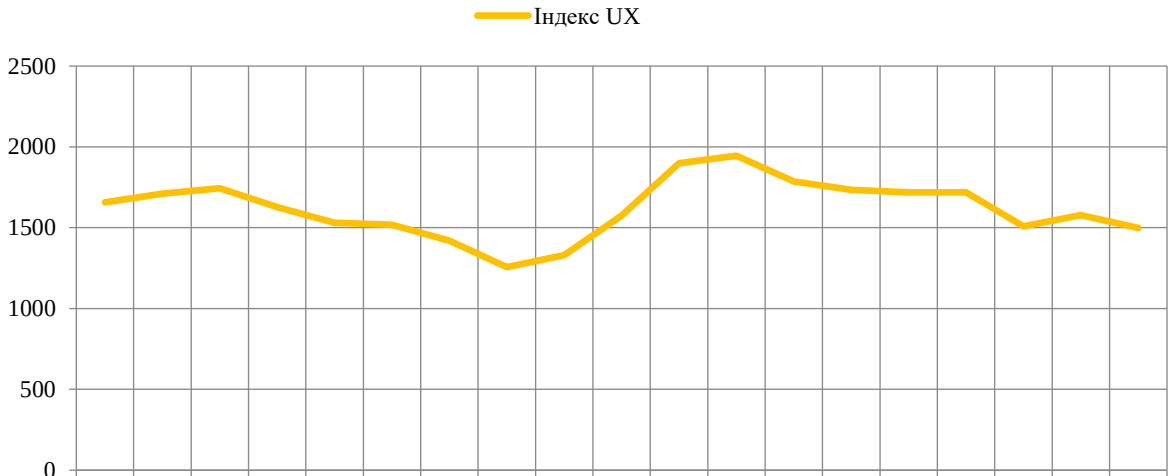

	01.10.2018	04.01.2019	03.04.2019	03.07.2019	03.10.2019	03.01.2020	03.04.2020	02.07.2020	01.10.2020	06.01.2021	02.04.2021	01.07.2021	05.10.2021	06.01.2022	05.04.2022	01.07.2022	05.10.2022	04.01.2023	24.03203
Індекс UX	1658	1711	1744	1628	1531	1519	1420	1256	1331	1576	1899	1946	1786	1735	1719	1719	1509	1577	1499

Рисунок 1 – Динаміка значення змін значення індексу UX за 2018-2023 р.р.

Джерело: сформовано за даними [8]

Загалом причинами такого спаду є економічна нестабільність пов'язана з військовим станом, що підриває довіру інвесторів; плаваюча законодавча база, яка постійно змінює інвестиційні умови; загальний економічний світовий спад; недостатній попит на акції та інші цінні папери через неякісну фінансову грамотність населення.

Індекс UX - основний фондовий індекс на Українській біржі. Він відображає зміни в ринковій капіталізації компаній, що складають індекс, та дозволяє інвесторам відслідковувати загальну динаміку ринку акцій в Україні. Індекс UX часто використовується як міра загального ринкового настрою та прогнозування змін в цінах акцій в майбутньому.

АТ «Фондова біржа ПФТС» спеціалізується на торгівлі акціями та облігаціями українських компаній. Біржа має різні сектори ринку, такі як сектор фінансових послуг, сектор енергетичної та промислової галузей, сектор телекомунікацій та інформаційних технологій.

Індекс ПФТС - український фондовий індекс, що розраховується на основі середньозважених цін по операціях та угодах на ПФТС. Він разом з індексом UX є основним показником стану фондового ринку в Україні та складається з найбільш ліквідних акцій, на яких здійснюється найбільша кількість угод. Формується перелік акцій для розрахунку індексу індексним комітетом ПФТС на основі даних про ринкову капіталізацію, обсяг торгів та інші фактори, що впливають на ліквідність акцій. Досліджено динаміку змін індексу ПФТС за 2018-2023 р.р. (рис. 2) [7].

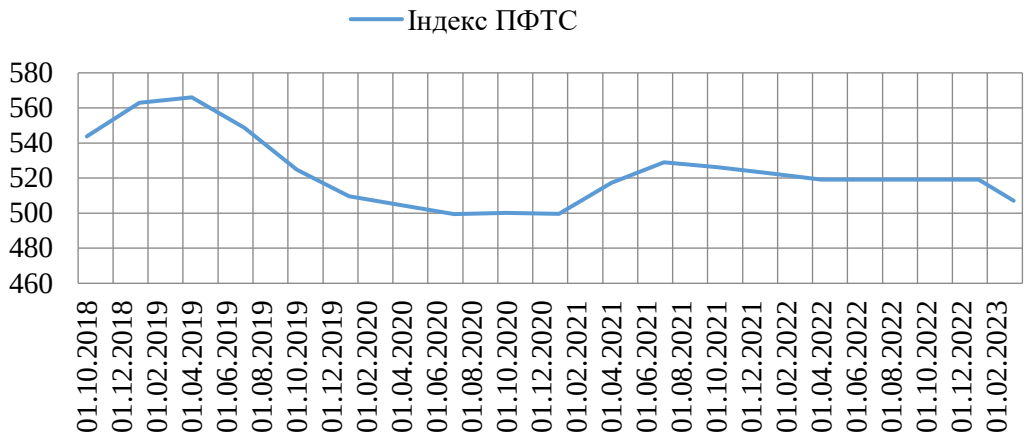

	03.10.2018	08.01.2019	02.04.2019	03.07.2019	02.10.2019	03.01.2020	03.04.2020	02.07.2020	02.10.2020	04.01.2021	05.04.2021	02.07.2021	01.10.2021	04.01.2022	01.04.2022	04.07.2022	03.10.2022	02.01.2023	24.03.2023
Індекс ПФТС	544	563	566	549	525	510	505	499	500	500	517	529	526	523	519	519	519	519	507

Рисунок 2 – Динаміка змін індексу ПФТС за 2018-2023 р.р.

Джерело: сформовано за даними [7]

З проведеного аналізу, визначено, що найкращі показники індексу були у другому кварталі 2019 року (563-549 у.о.), а найгірші – у третьому та четвертому кварталах 2020 року (499-500 у.о.). Останні два квартали 2022 року індекс залишався на сталому рівні (519 у.о.). З кінця 2022 року та дотепер спостерігається спад показників до 507 у.о. Зниження індексу ПФТС є результатом комбінації декількох факторів, які були названі вищі.

Отже, фондовий ринок України зіткнувся з проблемами, такими як недостатня ліквідність, низький рівень капіталізації компаній, недостатня регуляторна база та низький рівень розвитку фінансових інструментів. Це призвело до спаду фондових індексів на біржах.

Досліджено, що операції із цінними паперами на фондовому ринку важливі для економіки країни та займають від 8,3-10,4% у реальному ВВП. Обсяг операцій у 2022 році скоротився разом з показниками ВВП.

Загалом, фондовий ринок України займає досить низькі позиції на міжнародних аренах через ряд негативних факторів. До них віднесено наступні:

1. Відсутність законів для захисту інтересів інвесторів на фондовій біржі.

2. Низька інформаційна освіченість населення щодо фондового ринку та низька активність фізичних осіб на біржі.

3. Фіскальний тиск на підприємства, що здійснюють діяльність на фондовому ринку.

4. Відсутність розвинутої мережі фондових бірж.

5. Складна процедура розміщення акцій за кордоном та низька здатність для залучення коштів при виході на ринки IPO.

6. Недосконало розвинута система недержавних інвестиційних фондів та інститутів спільного інвестування.

7. Військовий стан, що впливає на фондовий ринок України.

Врахрвуючи досвід країн з розвинутим фондовим ринком треба звернути увагу на фондовий ринок США, на якому можна купувати та продавати різні види цінних паперів, включаючи акції, облігації, ф'ючерси, опціони та інші деривативні продукти. Більшість інвесторів віддає перевагу інвестуванню у фондовий ринок через інвестиційні фонди або пенсійні фонди, що забезпечують диверсифікацію портфеля та менші ризики.

Приклади застосування деяких інструментів фінансового ринку США представлено у таблиці 1. Це лише декілька прикладів з розмаїття інструментів фінансового ринку, які успішно використовуються в США. Завдяки цим інструментам інвестори можуть диверсифікувати свій портфель та збільшувати свій капітал.

У США інвестори мають доступ до різноманітних фінансових інструментів, таких як акції, облігації, іпотечні цінні папери, опціони, mutual funds, REITs та private equity. Кожен інструмент має свої унікальні особливості

та ризики, інвесторам важливо добре розуміти їх перед тим, як вибирати інвестиційний портфель. Успішний досвід використання фінансових інструментів США може допомогти інвесторам досягти своїх фінансових цілей та збільшити свій капітал.

Ще один важливий ринок це фондовий ринок Європи - це сукупність фондових бірж та інвестиційних компаній, що знаходяться на території країн Європи. Головні фондові біржі Європи знаходяться в Лондоні (Лондонська фондова біржа), Парижі (Euronext Paris), Франкфурті (Франкфуртська фондова біржа) та Зальцбурзі (Wiener Börse).

Таблиця 1 – Приклади застосування деяких інструментів фінансового ринку Сполучених штатів Америки

Інструменти та фонди фінансового ринку	Його застосування
Акції	Один з найпоширеніших інструментів фінансового ринку в США. Компанії можуть залучати капітал, пропонуючи свої акції для продажу на фондових біржах. Інвестори, в свою чергу, можуть купувати акції компаній, щоб отримати частку в їх прибутку та збільшенням ціни акцій на ринку.
Облігації	Інструменти забезпечення фінансування, які випускаються корпораціями, урядами та місцевими органами влади, щоб залучити капітал. Облігації є інвестиційними продуктами, які гарантують виплату відсотків та повернення основної суми після закінчення строку.
Exchange Traded Funds	Інвестиційні фонди, які торгуються на фондових біржах. ETF дозволяє інвесторам отримати доступ до різних активів, таких як акції, облігації та товари, за допомогою одного інструменту.
Hedge funds	Приватні інвестиційні фонди, які використовують складні стратегії торгівлі та інвестування. Hedge funds є доступними лише для високоінвестиційних осіб та організацій, тому що їхні інвестиційні стратегії вимагають від інвесторів великих фінансових знань та досвіду.
Опціони	Договори на купівлю або продаж активу за фіксовану ціну на певний термін. Опціони використовуються як інструменти захисту від коливань ринку, а також як інвестиційні засоби.
Mutual funds	Інвестиційні фонди, які збирають гроші від багатьох інвесторів та інвестують їх у різноманітні активи, такі як акції, облігації та інші інструменти фінансового ринку.
Real Estate Investment Trusts	Інвестиційні фонди, які спеціалізуються на інвестуванні в нерухомість. REITs збирають гроші від багатьох інвесторів та інвестують їх у комерційну нерухомість, таку як офісні будівлі, торгові центри та інші.
Private equity	Інвестиційні фонди, які інвестують в некотрольовані компанії або компанії, які потребують додаткового капіталу для зростання. Private equity фонди зазвичай покупають компанії та допомагають їм розвиватись, змінюючи управління та збільшуючи ефективність бізнесу.

Джерело:сформовано автором за даними [6]

Фондовий ринок Європи є одним з найбільших фінансових ринків у світі, і його капіталізація на сьогоднішній день становить більше 15 трильйонів євро. Європейські компанії відомі своїми інноваціями та технологічними розробками, і багато з них знаходяться в Лондоні та Швейцарії. Ці біржі дозволяють компаніям залучати гроші від інвесторів та продавати свої акції публічно. У додатку З наведено приклади фінансових інструментів, які використовуються на європейських фондових біржах.

У зв'язку з тим, що Європа є досить розвиненою індустріальною зоною, фондовий ринок Європи є досить різноманітним та має широку галузеву спрямованість. Він охоплює різні сектори економіки, такі як технології, фінанси, енергетика, харчова промисловість та багато інших.

Завдяки високій рівню ліквідності та стабільності, фондовий ринок Європи приваблює багато інвесторів з усього світу, які шукають можливості для збільшення свого капіталу та диверсифікації свого портфелю.

У Європі є різноманітні фінансові інструменти, які відрізняються за своїм характером та можливостями, що дозволяє інвесторам реалізовувати різноманітні інвестиційні стратегії. Однак, перед тим, як інвестувати, важливо зрозуміти ризики та здійснити аналіз ринку. Диверсифікація портфеля є одним з найважливіших факторів успішної інвестиційної діяльності, оскільки це дозволяє зменшити ризики та збільшити можливість отримання прибутку. Навички аналізу ринку та розуміння фінансових інструментів є ключовими для успішної інвестиційної діяльності на європейських ринках.

Зарубіжний досвід є важливим для покращення ефективності та ліквідності фондового ринку України. Це джерело нових підходів та технологій, що допоможуть розробити цікаві продукти для інвесторів, такі як фонди нерухомості та інфраструктури. Зарубіжний досвід стимулює змагання на фондовому ринку України та покращення якості послуг для інвесторів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Фондовий ринок України зазнає впливу політичної нестабільності у зв'язку з військовими діями в країні. Недостатність внутрішніх ресурсів, а також зменшення зовнішньої

інвестиційної активності ставлять під загрозу розвиток фондового ринку. Крім того, війна призвела до значного зменшення кількості інвесторів та високого рівня невизначеності, що погіршує прогнозованість ринку та створює додаткові ризики для інвесторів. У таких умовах важливо, щоб регулятори та учасники ринку займались пошуком та застосуванням ефективних стратегій для забезпечення стабільності та розвитку фондового ринку. Зарубіжний досвід використання інструментів фондового ринку свідчить про те, що інвестування є важливим елементом фінансової діяльності. Наявність різноманітних інструментів дозволяє інвесторам створювати різні інвестиційні портфелі, різні за ризиками та доходом. Однак, для успішної інвестиційної діяльності важливо мати навички аналізу ринку та розуміння ризиків, пов'язаних з кожним інструментом. Диверсифікація портфеля є ключовим фактором успішної інвестиційної стратегії, який дозволяє зменшити ризики та збільшити можливість отримання прибутку.

Список використаних джерел:

1. Аналіз ринку – НКЦПФР. НКЦПФР | Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – НКЦПФР. URL: https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/ (дата звернення: 18.08.2023).

2. Валовий внутрішній продукт (2002-2022). Ставки, індекси, тарифи. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/ (дата звернення: 18.08.2023).

3. Гатаулліна Е. Аналіз та характеристика внутрішнього фінансового ринку України. *Сучасна інженерія та інноваційні технології*, *2* (21-02), 22–25.

4. Дворак І. М., Марценюк І. І. Інвестиційні інструменти на фінансовому ринку України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: економіка.* 2021. С. 38–44.

5. Інвестиційна привабливість України. Finevolution. URL: https://finevolution.com.ua/ukraine-investments/

6. Лайкова М.В., Квіта Г. М. Закордонний досвід впровадження інноваційних фінансових інструментів : матеріали ІІ Всеукр. конф. здобувачів вищ. освіти і молодих уч. Київ : Київ. нац. ун-т технологій та дизайну, 2021.

7. Мінфін. Індекс ПФТС (Україна). Ставки, індекси, тарифи. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/markets/stock/pfts/ (дата звернення: 17.08.2023).

8. Мінфін. Індекс UX (Україна). Ставки, індекси, тарифи. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/markets/stock/ux/ (дата звернення: 17.08.2023).

9. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів. Наказ від 28.05.2004 р. № 97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text (дата звернення: 11.08.2023).

УДК 336.227(477)

Замкова Н. Л., д-р філос. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9557-2607
Гнидюк І. В., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-6724-7740
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

У статті проведений моніторинг бюджетної політики України в контексті поглибленої економічної кризи. Визначено, що через пандемію COVID-19 та спалах кризи через війну, бюджетна політика нашої держави знаходиться під тиском з боку зростаючого боргу та зменшенням доходів домогосподарств та бізнесу.

Ключові слова: *бюджетна політика, криза, доходи, видатки, бюджет.*

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 та військовий конфлікт призвели до значного збурення української економіки. Відмінний від прогнозованого ріст безробіття, спад ВВП, зниження обсягу підприємницької діяльності - всі ці аспекти вимагають перегляду бюджетної політики для подолання економічних труднощів.

Загалом, аналіз бюджетної політики в умовах кризи є важливим інструментом для забезпечення стійкості економіки та соціального розвитку в Україні.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Дослідження бюджетної політики та її складових, а також умов використання, виконуються у значній кількості наукових праць. Серед авторів, які займаються цією темою, можна зазначити В. Д. Бантона, О. А. Гавриша, Н. І. Гончаренка, Р. М. Долю, Т. В. Корягіну, А. Крисоватого, І. Куриліна, О. Огірка, Л. П. Сідельникову, М. О. Слатвінську, М. Соф'їна, Д. В. Суріна, В. І. Тарангула, І. Я. Чугунова, Ю. І. Туринського, К. Шапошникова, Р. А. Якименка та інших.

Метою статті є дослідження сучасного стану бюджетної політики в умовах викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна політика України в сучасних умовах визначається в контексті поглибленої економічної кризи, що супроводжується зростанням інфляції та зменшенням ВВП. Головною метою бюджетної політики є забезпечення стабільності макроекономічного середовища та підтримка соціально-економічного розвитку країни. На сьогодні бюджетна політика в умовах воєнного стану займає досить важливу позицію у зв’язку з тим, що були внесені зміни до Податкового кодексу України та запроваджено так звану мініподаткову реформу, яка націлена на покращення стану економіки під час воєнного стану. Бюджетна політика – це дії уряду, спрямовані на регулювання доходів та витрат держави, для забезпечення належного рівня зайнятості, обмеження і запобігання інфляції та інших негативних економічних явищ [2]. Вона є одним з ключових інструментів державного управління економікою та регулювання соціально-економічного розвитку країни. Реалізація бюджетної політики суттєво впливає на загальне економічне становище країни, забезпечує перерозподіл національного доходу, відповідає за мобілізацію коштів до державних бюджетів для фінансування державних програм, що забезпечують соціальну та економічну безпеку країни.

Економіка України все ще перебуває на етапі трансформації, ця трансформація характеризується структурними перебудовами, які впливають на

низку галузей економічної системи та міжгалузевого балансу, розвиток інституцій, забезпечують її ефективне функціонування. Цей процес супроводжується змінами в законодавстві, пошуком оптимальної економічної політики та запровадженням її на практиці. Реструктуризація економіки – важливий етап для забезпечення сталого економічного розвитку, тому бюджетно-податкова політика покликана сприяти гармонізації структурних пропорцій в економіці [1].

Складовими бюджетної системи України є державний та місцеві бюджети. Бюджети складаються з видатків, доходів та дефіциту або профіциту бюджету, що їх збалансовує, тому доцільно буде провести аналіз Державного та місцевого бюджетів України (табл. 1).

Таблиця 1 – Виконання державного та місцевого бюджетів України, млн. грн.

	2018	2019	2020	2021	2022
Державний бюджет					
Доходи	928 108,3	998 278,9	1 076 016,7	1 296 852,9	1 787 395,6
Видатки	985 842,0	1 072 891,5	1 288 016,7	1 490 258,9	2 705 423,3
Дефіцит (-) / Профіцит (+)	-59 247,8	-78 049,5	- 217 096,1	- 197 937,4	- 914 701,7
Місцеві бюджети					
Доходи	562 415,0	560 527,9	471 479,9	580 699,1	555 097,0
Видатки	570 577,6	566 248,5	478 108,0	569 428,2	484 295,2
Дефіцит (-) / Профіцит (+)	-8 540,6	-6 266,9	-6 848,2	11 029,1	69 873,8
Бюджет Вінницької області					
Доходи	10 866,1	8 795,6	4 808,9	5 280,4	4 254,5
Видатки	10 877,0	8871,1	5 013,9	5 286,8	3 694,7
Дефіцит (-) / Профіцит (+)	-10,9	-75,5	-222,4	-6,4	559,8

Джерело: [3]

З даних таблиці 1 ми бачимо стабільний ріст доходів та видатків Державного бюджету, це є хорошим показником, адже дозволяє державі забезпечувати фінансову стійкість, розвивати інфраструктуру, соціальні програми та здійснювати інші необхідні витрати. Але разом з цим ми бачимо ріст дефіциту бюджету (детальніше рис. 1), що не є бажаним явищем та може призвести до серйозних проблем в економіці держави.

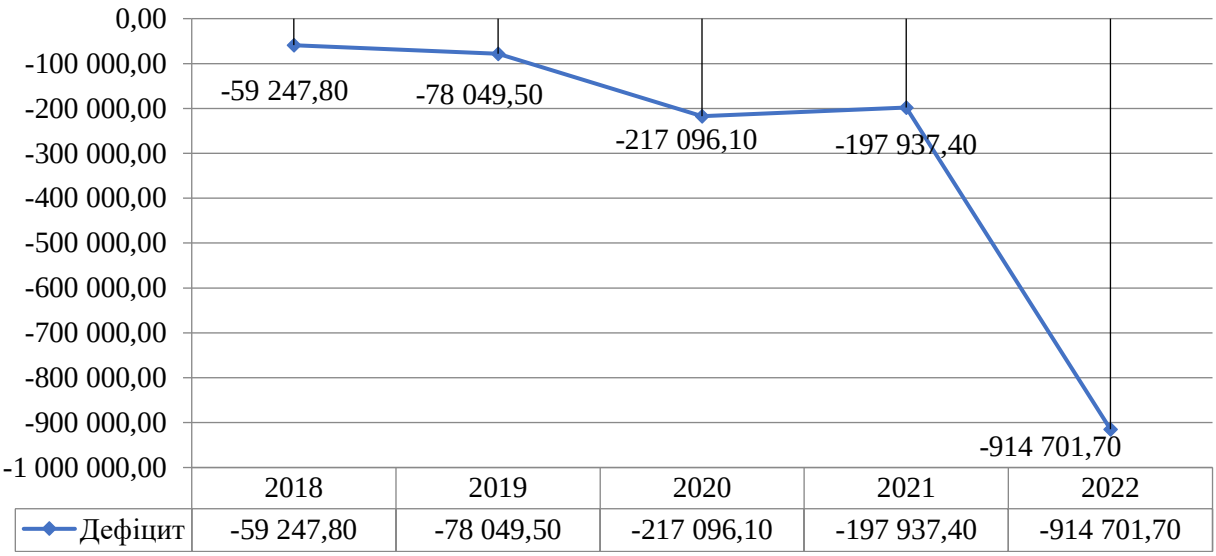

Рисунок 1 – Дефіцит Державного бюджету України

Джерело: [3]

Дефіцит бюджету виникає, коли видатки держави перевищують доходи. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як збільшення соціальних витрат, несподівані зовнішні події або погіршення економічної ситуації. В даному випадку видатки державного бюджету значно переважають доходи.

Щодо місцевих бюджетів (рис. 2), то тут ми можемо побачити, в загальному, ріст як доходів, так і видатків, однак можна помітити спад показників у 2020 році.

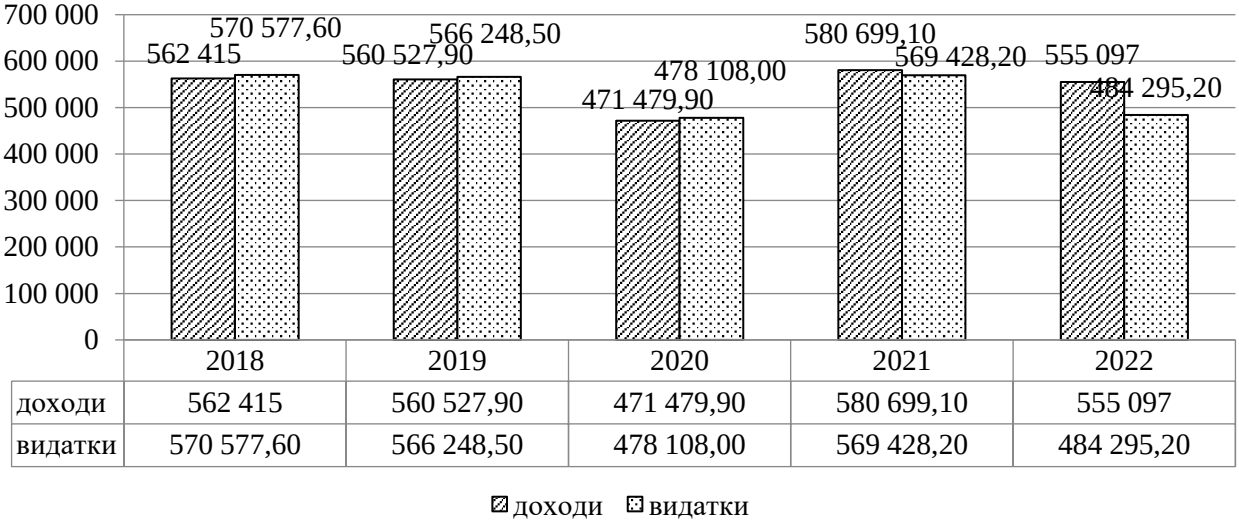

Рисунок 2 – Динаміка доходів та видатків місцевих бюджетів України

Джерело: [3]

Однією з головних причин спаду доходів та видатків місцевих бюджетів у 2020 році була пандемія COVID-19. У зв'язку з поширенням коронавірусу було введено карантинні обмеження, що призвело до значного зниження економічної активності та зменшення доходів населення. Це, в свою чергу, призвело до зменшення податкових надходжень у місцеві бюджети, оскільки люди мали менше можливостей працювати та заробляти гроші. Також, було зменшено туристичний потік та споживання послуг, що негативно вплинуло на доходи.

Значно знизились показники і у 2022 році. Воєнні дії на території України мають серйозний вплив на доходи та видатки місцевих бюджетів. Війна призвела до значного зниження економічної активності та споживання, що в свою чергу призвело до зменшення доходів населення та підприємств, що вплинуло на податкові надходження у місцеві бюджети. Крім того, збільшилася кількість соціально-вразливих категорій населення, які потребують додаткової підтримки з боку місцевих органів влади. Це також призводить до збільшення витрат місцевих бюджетів на соціальну підтримку населення.

Варто також звернути увагу на показники дефіциту та профіциту (рис. 3).

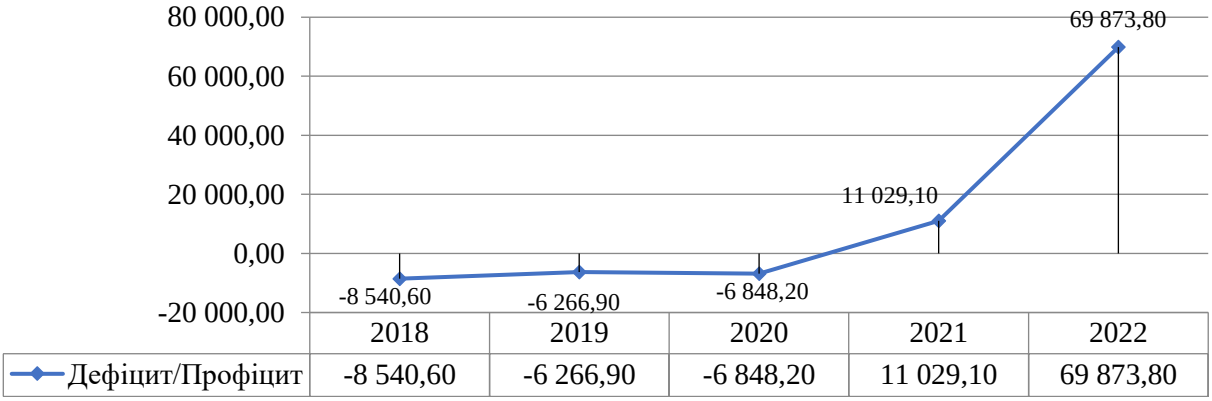

	2018	2019	2020	2021	2022
Дефіцит/Профіцит	-8 540,60	-6 266,90	-6 848,20	11 029,10	69 873,80

Рисунок 3 – Дефіцит/профіцит місцевих бюджетів України

Джерело: [3]

У 2015-2016 роках відбулася значна девальвація національної валюти та складна економічна ситуація в країні, що спричинило значний зріст дефіциту бюджетів усіх рівнів, включаючи місцеві. Проте після того, як влада провела реформи, спрямовані на збільшення податкових надходжень та ефективність управління місцевими бюджетами, станом на 2019 рік, дефіцит місцевих

бюджетів вдалося зменшити. Однак у 2020 році знову сталися складнощі через пандемію COVID-19 та пов'язані з нею обмеження, що призвело до зниження доходів місцевих бюджетів.

Проте, незважаючи на це, в 2021 році вдалося досягти профіциту місцевих бюджетів завдяки ефективному управлінню та певній стабілізації економічної ситуації в країні. Зростання доходів місцевих бюджетів сприяло також збільшення податкових надходжень та більш ефективне використання коштів. Однак потрібно зазначити, що в цілому стан фінансової стійкості місцевих бюджетів все ще залишається певним викликом, і додаткові заходи можуть бути потрібні для підтримки їх фінансової стійкості [9].

Аналіз бюджету Вінницької області показав значне зниження доходів (рис. 4).

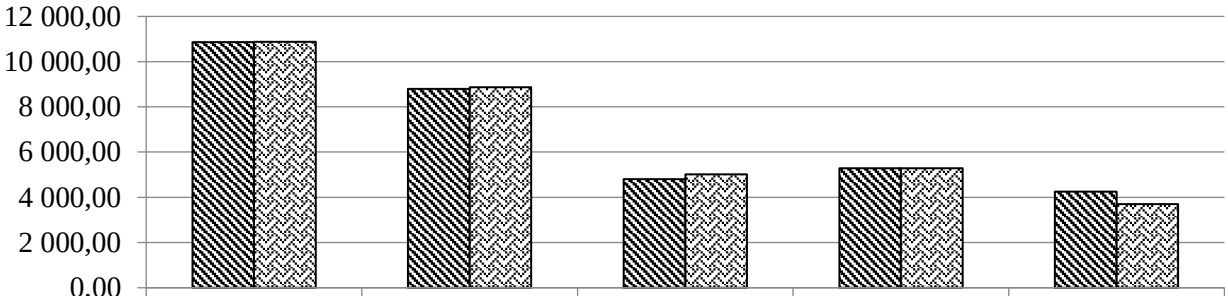

	2018	2019	2020	2021	2022
доходи	10 866,30	8 795,60	4 808,90	5 280,50	4 254,50
видадки	10877	8871,1	5 013,90	5 286,80	3 694,70

Рисунок 4 – Динаміка доходів та видатків бюджету Вінницької області, млн.грн.

Джерело: [3]

Доходи Вінницької області в значній мірі залежать від розвитку її галузей, зокрема сільського господарства, промисловості, транспорту та інфраструктури. Значне зниження доходів Вінницької області до 2020 року пов'язане з кількома факторами, зокрема:

– пандемією COVID-19, яка призвела до скорочення діяльності бізнесу та зменшення економічної активності;

– загальним зниженням попиту на продукцію, що виробляється в області, або зменшенням експортних можливостей;

– низьким рівнем інвестицій та малою кількістю нових підприємств, що зменшує можливості розвитку галузей економіки та зростання доходів.

Зниження прибуткової бази, а також ріст витрат призвели до росту дефіциту бюджету (рис. 5)

Загалом, бюджетна політика України в умовах сьогодення спрямована на забезпечення стабільності макроекономічного середовища та забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Для досягнення цих цілей уряд України зосереджується на збереженні бюджетної дисципліни, підвищенні податкових надходжень та зменшенні бюджетного дефіциту, а також на стимулюванні інвестицій до економіки країни.

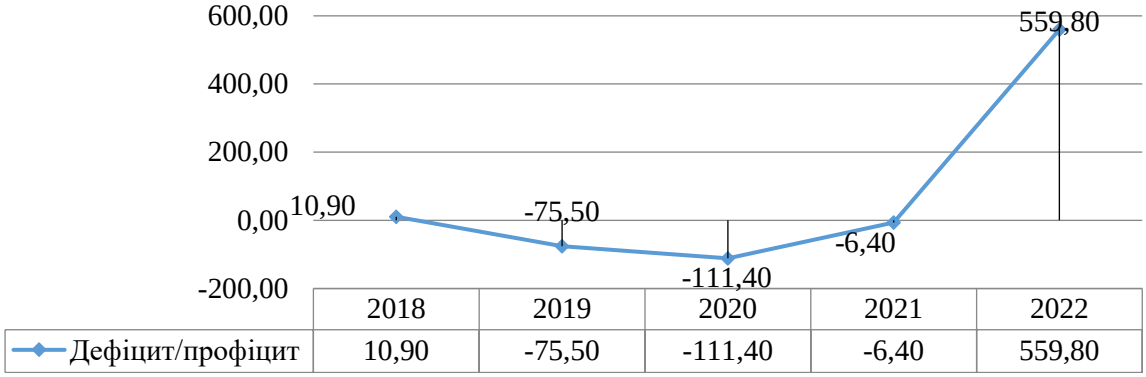

Рисунок 5 – Дефіцит/профіцит бюджету Вінницької області, млн.грн.

Джерело: [3]

Однак, зокрема через пандемію COVID-19 та спалах інших криз, таких як війна, бюджетна політика України знаходиться під тиском з боку зростаючого боргу та зменшенням доходів домогосподарств та бізнесу. Український уряд стоїть перед завданням збалансувати потреби стабільності та стимулювання економіки, а також задоволення соціальних потреб громадян. У цьому контексті важливою складовою бюджетної політики є ефективне використання коштів з бюджету. Уряд акцентує свою увагу на боротьбі з корупцією та ефективному управлінні фінансами з метою досягнення максимального соціального та економічного впливу від бюджетних витрат.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного аналізу можна сказати, що бюджетна політика України в умовах

сучасної економічної кризи є викликом для уряду та потребує комплексних рішень, спрямованих на забезпечення стабільності та розвитку країни. Однак, заходи, які вже були прийняті, а також плани на майбутнє, свідчать про прагнення уряду України до досягнення цих цілей.

Список використаних джерел:

1. Гнидюк І. В. Аналітичний огляд фіскальної ефективності непрямих податків в сучасних умовах. *Збірник наукових праць ΛΌГОΣ*. 2020. 29-32.

2. Данилишин Б. Бюджет 2022: реалістичність та ризики. Європейська правда. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2021/09/29/678271/ (дата звернення: 20.08.2023)

3. Державний веб – портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget?id=26000000000 (дата звернення: 21.08.2023).

4. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів 2018-2022 рр. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/ (дата звернення: 14.08.2023)

5. Замкова Н., Гнидюк І. Фінансова політика субнаціонального рівня. *Вісник КНТЕУ*. 2020. №3. С. 66-78. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/03/06.pdf (дата звернення: 09.08.2023)

6. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *·SCIENTIA·FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету)*, 2022, *144*(4), 98–109. https://doi.org/10.31617/1.2022(144)07 (дата звернення: 09.08.2023)

7. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1228 (дата звернення: 12.08.2023)

8. Чугунов В. І. Бюджетна політика економічного зростання. *Агросвіт. 2022.* № 1. С. 88–94. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.88 (дата звернення: 09.09.2023)

9. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *SCIENTIA FRUCTUOSA*. 2022. № 5 (145). С. 124–137.

УДК 332.12 (477)

Маршук Л. М., канд. екон. наук
ORCID https://orcid.org/0000-0002-5374-1254
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті досліджено напрямки та аналізу інструментів реалізації регіональної бюджетної політики на прикладі Вінницького регіону. Надано оцінку доходам та видаткам бюджету Вінницької області, детально проаналізовано структуру дохідної частини зведеного бюджету Вінницької області. Визначено проблеми і потенційні зони розвитку регіональної бюджетної політики.

Ключові слова: *бюджет, бюджетна політика держави, регіональна бюджетна політика, доходи бюджету, місцеві бюджети.*

Постановка проблеми. Сьогодні, розвиток України передбачає нестабільну ситуацію на політичному і економічному фронтах. В темі останнього, важливим являється розробка бюджету – головного фінансового плану держави, формування і якісне виконання якого залежить від правильності проведення бюджетної політики. Дана тема являється актуальною, тому що Україна за 32 роки незалежності поступово вибудовувала власну систему економіки, враховуючи, що за цей проміжок часу стикалась з такими проблемами: жорстка економічна криза, дефіцит бюджету, реструктуризація боргів, невиконання планів бюджетів, неконтрольований показник інфляції та розкрадання державних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та прикладні аспекти вивчення бюджетної політики висвітлювали такі українські та іноземні вчені: Василик О. Д., Канєва Т. В., Маркуц Ю. І., Самошкіна О. А., Пасічний М. Д., Макогон В. В., Павлюк К. В., Огонь Ц. Г., Єрмошенко М. М., Сушко Н. І., Чугунов І. Я., Зубенко В. В., Петричко М. М., Пелехатий А. О., Адам Сміт, Дует Ейбел, Річард Абел Масгрейв та інші.

Мета статті полягає у визначені напрямів та аналізу інструментів реалізації регіональної бюджетної політики,а також визначення проблематики і потенційних зон розвитку регіональної бюджетної політики.

Виклад основного матеріалу. Місцевий бюджет – це комплекс фінансових ресурсів, які використовують органи місцевого самоврядування для виконання поставлених завдань і функцій. Завдяки місцевим бюджетам здійснюється вплив на розвиток народного господарства, підтримка вітчизняних підприємців-виробників, фінансуються заходи для підвищення комфорту проживання населення, створюються нові робочі місця і фінансуються житлово-комунальні господарства. Місцевий бюджет, як основа фінансової бази органів місцевого самоврядування, грає роль «наповнювача» грошовими коштами заходів для економічно-соціального розвитку конкретного регіону [1].

Згідно статті 64 Бюджетного кодексу України, місцевий бюджет містить в складі доходи і видатки для виконання повноважень місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування. До надходжень, які наповнюють місцеві бюджети відносяться власні та зовнішні джерела, а саме: податки і збори, трансферти з інших бюджетів та запозичення [2].

Дослідження складу і структури податкових надходжень до місцевих бюджетів на основі бюджету Вінницької області дасть змогу детально вивчити основні проблеми та переваги реформи, яка спрямована на забезпечення фінансової самодостатності місцевого населення. Місцевий бюджет Вінницької області, як і інші місцеві бюджети, виступає інструментом державної регіональної політики та головним джерелом фінансових ресурсів для розвитку місцевого господарства. Загалом бюджет Вінницької області складається з податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, доходів від Європейського Союзу та урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ та офіційних переказів. Найбільша частка доходів бюджету Вінницької області передбачена на офіційні трансферти та податкові надходження [3]. В основу дослідження систематизовано дані з рішення «Про обласний бюджет Вінницької області з 2018р. по 2022р.» та представлено на рис. 1

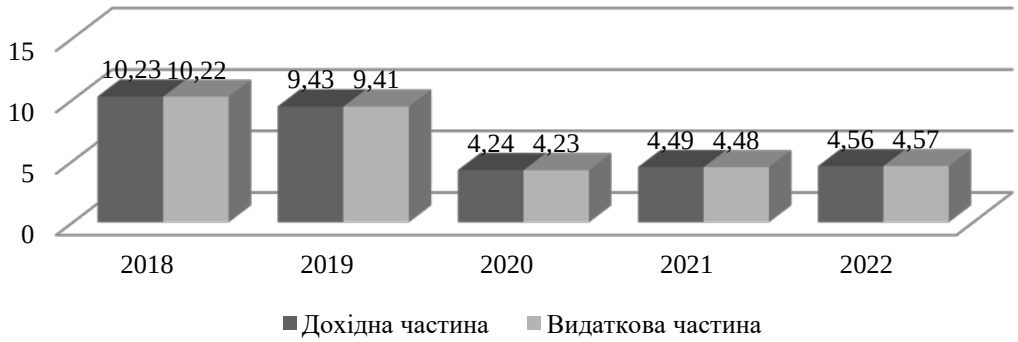

Рисунок 1 – Дохідна та видаткова частина затвердженого бюджету Вінницької області 2018-2022рр. (млрд. грн.)

Джерело: систематизовано автором на основі [3]

Доводимо висновок, що в порівнянні 2018 р. і 2019р., дохідна частина запланованого бюджету Вінницької області була меншою на 0,8 млрд. грн., при цьому фактичні показники, згідно звіту виконання надходжень до бюджету області за 2019 р. склали 10,8 млрд. грн., що перевиконує плановий показник на 10,8%. Статті видатків бюджету Вінницької області, планово у 2019 році були меншими на 0,81 млрд. грн. за показник 2018 року зображений на рисунку, при цьому, фактично, цей показник був виконаний на 96,4% з врахуванням змін, згідно звіту про виконаний бюджет Вінницької ОДА.

Тенденція зменшення видатків місцевого бюджету ще у 2018 році була пов'язана зі зменшенням видатків на субсидії і пільги населенню на оплату житлово-комунальних послуг, а в 2019 році ці видатки здійснювались за рахунок Державного бюджету [3]. Окремо, хотілося б описати показники 2020 року, так як представлений бюджет можна назвати трансформаційним. Впродовж 2020 року завершилась реформа децентралізації, суттю якої було об'єднання 35 територіальних громад, які перейшли на прямі міжбюджетні відносини. В порівнянні 2021 року і 2020 року, дохідна частина бюджету області зросла з 4,24 млрд. грн. до 4,49 млрд. грн., що було пов'язано із приростом надходження податку на доходи фізичних осіб, а видаткова частина з 4,23 млрд. грн. 2020 року зросла до 4,48 млрд. грн. 2021 року. Крім того, чинником який стримував приріст видатків у 2020р. стали низькі темпи

зростання доходів місцевих бюджетів області, а через збільшення обсягу надходжень до місцевих бюджетів, з врахуванням міжбюджетних трансфертів, у 2021р. цей показник зріс. Така ж, тенденція до зростання дохідної та видаткової частин Вінницького обласного бюджету залишилась у 2020 р., так, надходження до бюджету зросли до 4,56 млрд. грн., а видаткова частина перевищила дохідну і становила 4,57 млрд. грн. [3].

Згідно звіту про виконаний бюджет Вінницької ОДА, за два останніх досліджуваних роки, на утримання закладів соціальної сфери регіону передбачили 355 мільйонів гривень. На галузь освіти спрямували у 2022 р. 1 мільярд 257 мільйонів. Це майже на 3 мільйони менше, ніж у 2021 р. На оборону ж у 2022 році виділили 15 мільйонів гривень. На фінансування культурно-соціальної сфери, в цілому, ще у 2019 році було спрямовано 71,8% усі видатків загального і спеціального фонду бюджету Вінницької області. Заклади культури обласного підпорядкування у 2022 р. отримали понад 150 мільйонів, у порівнянні з 2021 роком це менше на понад мільйон гривень. На 11 мільйонів збільшилося фінансування спортивної галузі області у 2022р., зокрема, на спорт з обласного бюджету виділили 147 мільйонів гривень [3].

Так як надходження в частці бюджету області відіграють важливу роль, то для подальших досліджень структури доходів до бюджету Вінницької області, порівняймо їх структуру, на рис. 2, зображена структура дохідної частини бюджету Вінницької області.

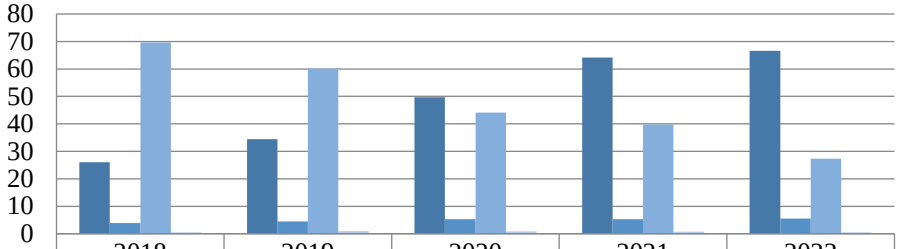

	2018	2019	2020	2021	2022
Податкові надходження	26,04	34,44	49,74	64,14	66,62
Неподаткові надходження	3,91	4,46	5,31	5,34	5,47
Трансферти	69,59	60,13	44,14	39,83	27,37
Інше	0,46	0,97	0,83	0,68	0,55

Рисунок 2 – Структура дохідної частини зведеного бюджету Вінницької області 2018-2022 рр., %

Джерело: систематизовано автором на основі [4]

Аналізуючи дані рис. 2, робимо висновки, що найбільшу частку в структурі доходів бюджету Вінницької області займають та податкові надходження та трансферти. Аналіз податкових надходжень до місцевих бюджетів області вказує на те, що основну частку податкових надходжень складають: податок на доходи фізичних осіб, який має вагу близько 65% місцевих бюджетів і єдиний податок на підприємницьку діяльність, включаючи сільськогосподарський податок. За досліджуваний період, спостерігається зріст процентного співвідношення податкових надходжень до бюджету Вінницької області, так як 2018 р. він становив 26,04% від бюджету, у 2019 р. – 34,44%,у 2020 р. – 49,74%, у 2021 р. – 64,14% і у 2022 р. становив 66,62%. Чинниками, які вплинули на зріст показника стали: підвищення результативності в роботі бізнесу, що посприяло і збільшенню рівню заробітних плат, з яких населення сплачує податок на доходи фізичних осіб, що в свою чергу, є одним із головних наповнювачів обласного бюджету. Окрім того, показник податку на доходи фізичних осіб зріс у 2022 р. через збільшенням виплат військовим, і стабілізацією роботи підприємств, які все ж таки продовжують працювати, враховуючи важкий стан зі збройною агресією в Україні [4].

З огляду на тенденцію до зростання має показник неподаткових надходжень, який включає в себе доходи від власності і підприємницької діяльності, адміністративні збори і платежі, надходження від штрафів та інші [2]. З 2018 р. з показником 3,91% від загальної дохідної частини, зріс до 5,47% у 2022 р. При цьому, трансферти, які є основним джерелом надходження до бюджету Вінницької області, на відміну від інших показників, показали тенденцію зниження, адже з показника 2018р. – 69,59%, позначка знизилась до 27,37% у 2022 р. Уряд дещо скоригував трансфертну політику при внесенні змін до державного бюджету, через це субвенції державного бюджету помітно нижчі за показники минулих років. Субвенції в трансфертах обласного бюджету займають 80%, а дотації лише на рівні 20%, що свідчить про залежність бюджету від цільових трансфертів і низьку автономність щодо розпоряджання коштів від державного бюджету [3].

За останні роки у Вінницькій області спостерігається зменшення власних надходжень до місцевих бюджетів, це стимулює виконання ефективної бюджетної політики, завдяки розширенню та оптимізації джерел наповнення місцевих бюджетів, що сприятиме підвищенню рівня фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та повне виконання своїх функцій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В висновку, хотілося б узагальнити, що місцеві бюджети - це основа фінансової бази органів місцевого самоврядування, яка грає роль «наповнювача» грошовими коштами заходів для економічно-соціального розвитку конкретного регіону. Розглянувши склад і структуру податкових надходжень до місцевих бюджетів, на основі бюджету Вінницької області, це дозволило дослідити основні чинники та переваги реформи, яка спрямована на забезпечення фінансової самодостатності місцевого населення. Місцевий бюджет Вінницької області, як і інші місцеві бюджети, виступає інструментом державної регіональної політики та головним джерелом фінансових ресурсів для розвитку місцевого господарства. Бюджет Вінницької області складається з податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, доходів від Європейського Союзу та урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ та офіційних переказів. Найбільшу частину податкових надходжень до бюджету Вінницької області становить податок на прибуток підприємств і податок на доходи фізичних осіб, що становить близько 90% усіх податків надходжень до бюджету Вінницької області, з проведеного дослідження, можна визначити, що показник податкових та неподаткових надходжень за останні 5 років має тенденцію до зростання, а трансферти, які раніше складали основну частину наповнення дохідної частини зведеного бюджету Вінницької області, навпаки, почали зменшуватись. Одне з важливих джерел доходу до бюджету Вінницької області - місцеві податки і збори, враховуючи покращення мобілізація доходів і зміну структури місцевих податків і зборів, їх частки в доходах бюджету Вінницької області за останні роки значно зросли. Дослідження показало, що уряд України скорегував трансфертну політику, що призвело до зниження процентного співвідношення трансфертів до загальних надходжень бюджету Вінницької області.

Список використаних джерел:

1. Журба О. Ю., Підхомний О. М. «Проблеми забезпечення та шляхи збільшення доходів місцевих бюджетів. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 996-1000.

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

3. Офіційний сайт Вінницької ОДА. URL: https://vinrada.gov.ua/upload/files/Raznoe/biudjet_2022.pdf

4. Офіційний сайт Open Budget https://openbudget.gov.ua/budget-literacy/budget-system/structure?type=tree

УДК 336.221

Нікітішин А. О., д-р екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7951-4017
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
Пасічний М. Д., д-р екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0001-7663-776X
Державний торговельно-економічний університет

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ

Розкрито сутність системи формування та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності. Обґрунтована необхідність адаптації заходів податкового регулювання до макроекономічної динаміки. Важливим є розкриття економічної сутності податкового регулювання. Постає необхідність удосконалення системи формування та реалізації механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності та в умовах економічних перетворень.

Ключові слова: *податок, оподаткування, податкова політика, економічна циклічність.*

Постановка проблеми. В умовах економічних перетворень важливим є

вдосконалення податкових інституційних механізмів в рамках державної податкової політики для забезпечення: економічного розвитку, адаптації фінансової політики до циклічних коливань, повної зайнятості населення, зменшення нерівності в доходах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим питанням розробки та реалізації податкової політики присвячені праці вітчизняних вчених: В.Андрущенка, О.Василика, В.Вишневського, В.Гейця, А.Гриценка, А.Даниленка, Ю.Іванова, А.Крисоватого, І. Лук'яненко, І. Луніної, М.Пасічного, В.Федосова, І.Чугунова, С.Юрія та інших.

Метою статті є наукове обґрунтування економічної сутності механізмів оподаткування в умовах економічної циклічності.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній податковій системі необхідно розвивати механізми впливу на економічну циклічність за рахунок підвищення дієвості автоматичних (вмонтованих) стабілізаторів – запровадження малопрогресивної системи оподаткування особистих доходів фізичних осіб. Інститут податкового регулювання повинен бути вагомим інструментом досягнення і підтримки макроекономічної стабільності. Поряд із дією автоматичних стабілізаторів необхідно активно застосовувати можливості дискреційної фіскальної політики, в рамках якої важливо використовувати інструменти і механізми податкового регулювання для пом'якшення економічних спадів та відновлення економічного зростання. Підвищення дієвості використання механізмів податкового регулювання дозволить зменшити коливання економічного циклу, забезпечити більш високі темпи економічного зростання.

Сучасним податкам притаманний значний мультиплікаційний ефект, що обґрунтовує необхідність їх активного використання в умовах економічної циклічності [1, 4]. Такий ефект дозволяє, за рахунок їх зменшення на певну величину, збільшити ВВП на ще більшу величину. Враховуючи теорію бізнес-циклів, можливо визначити тип податкового регулювання доходів Зведеного бюджету України в залежності від фази економічного циклу:

- контрциклічне – характеризується збільшенням реальних податкових надходжень (проциклічна змінна) у фазі пожвавлення і підйому; зниженням у фазі спаду: досліджувана проциклічна зміна позитивно корелює із динамікою економічного циклу;

- проциклічне - реальні податкові надходження збільшуються у фазі спаду; знижуються у фазі пожвавлення і підйому: досліджувана проциклічна зміна негативно корелює із динамікою економічного циклу;

- ациклічне - реальні податкові надходження не мають циклічного характеру, їх розмір не пов’язаний з фазами циклу: досліджувана проциклічна зміна не корелює із динамікою економічного циклу.

Циклічність розвитку економіки потребує використання збалансованого підходу до застосування інструментів податкового регулювання для зменшення глибини економічного спаду та сприяння відновленню економічного зростання, що дозволить забезпечити стійку і збалансовану фінансову основу соціально-економічного розвитку країни. Доцільно реалізовувати податкову політику, виходячи із макроекономічної динаміки. При цьому необхідно враховувати, що для контрциклічного типу податкового регулювання, визначеного за критерієм економічного циклу, є характерна односпрямованість змін визначального макроекономічного показника – реального ВВП та залежного макроекономічного показника – реальних податкових надходжень Зведеного бюджету України, а для проциклічного - різноспрямованість їх змін. Потрібно зазначити, що контрциклічний тип податкового регулювання має значну спроможність до формування фіскального простору у фазі підйому та незначну у фазі спаду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система податкового регулювання ґрунтується на сукупності фінансово-економічних взаємовідносин щодо формування дохідної частини бюджету країни та здійснює відповідний вплив на динаміку економічних та соціальних процесів. Важливим є підвищення рівня адаптації механізмів оподаткування до економічної циклічності, інституційних перетворень фінансової системи, екзогенного та ендогенного економічного середовища.

З метою підвищення ефективності впливу податкового регулювання на коливання економічного циклу, необхідно поєднувати автоматичну (недискреційну) фіскальну політику та її інструменти із дискреційною. У фазі спаду та рецесії доцільно застосовувати і розвивати адаптивні механізми податкового регулювання, зменшувати роль фіскальної функції оподаткування на користь економічної та соціальної, у фазі економічного піднесення – підвищувати роль фіскальної функції оподаткування для скорочення державного боргу та вилучення надлишку доходів економічних агентів, упереджуючи таким чином перегрів економіки.

Список використаних джерел:

1. Замкова Н., Гнидюк І. Фінансова політика субнаціонального рівня. *Вісник КНТЕУ*. 2020. №3. С. 66–78. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/03/06.pdf

2. Нікітішин А.О. Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.

3. Нікітішин А.О. Формування та виконання бюджету країни в умовах глобальної пандемії COVID-19. *Економічний вісник університету.* 2022. № 52. С. 161-167. URL: https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/864; https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-161-167

4. Пасічний М.Д. Фінансова політика держави : монографія. Київ: Київ. нац.торг.- екон. ун-т, 2019. 440 с.

5. Нікітішин А.О. Податковий контроль як складова системи адміністрування податків і зборів. *Ефективна економіка*. 2022. №12.

6. Нікітішин А.О., Пасічний М.Д. Аналіз фіскальної ефективності податку на додану вартість. *Інтернаука. Економічні науки. Міжнародний науковий журнал*. 2022. № 12. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-12-8487.

7. Нікітішин А.О., Шарко В.В., Поліщук В.М. Механізми оподаткування в умовах економічної циклічності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46.

8. Нікітішин А.О. Податкова політика в умовах воєнного стану. *Інтернаука. Економічні науки. Міжнародний науковий журнал*. 2023. №1. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-1-8571.

УДК 65.261:341.31:341.38 (045)

Прутська О. О., д-р екон. наук, професор
ORCID https://orcid.org/ 0000-0002-6273-3330
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

У статті висвітлено основні особливості фінансової політики під час війни, узагальнено фінансові аспекти збитків від військових дій першого року російської агресії, обґрунтовано основні напрями фінансової політики в період післявоєнної відбудови економіки України. Наголошено, що післявоєнна відбудова має ґрунтуватися на принципах диверсифікації джерел фінансування з перевагою на грантові кошти і пільгові кредити. Акцентовано на ролі НБУ в підтримці низької та стабільної інфляції та працюючої, добре капіталізованої та ліквідної банківської системи, які мають забезпечити базові умови для швидкого та сталого економічного розвитку після перемоги України.

Ключові слова: *фінансова політика, центральний банк, післявоєнна відбудова, монетарне фінансування, кредитні кошти, грантове фінансування, фінансова стабільність.*

Постановка проблеми. Ефективно організована політика у сфері фінансів є значним важелем сталого економічного і соціального розвитку будь-якої країни. В мирний час вона має сприяти постійному пропорційному економічному зростанню, чітко відстежувати міжнародні тенденції та запроваджувати їх з відповідними змінами у фінансовій сфері. Тим більше зростає значення фінансової політики в умовах війни та в період післявоєнної відбудови, коли керівники центральних банків, урядовці, науковці, експерти та представники міжнародних організацій, мають розробити й запропонувати фінансові інструменти щодо мінімізації наслідків цієї війни та забезпечити процвітання України після перемоги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням фінансової

політики в Україні присвячено праці багатьох вчених, серед яких: Доброскок С., Іоргачова М. І., Ковальова О. М., Коцюрубенко Г. М., Танклевська Н. С., Татарин Н., Федосова В. М. та ін. Більша частина науковців у свої працях акцентує увагу на аналізі фінансової політики України в мирний час. Втім фінансовий стан української держави зазнав суттєвого погіршення внаслідок початку повномасштабного військового вторгнення рф на територію України. Російська агресія завдала Україні безпрецедентних гуманітарних і соціальних втрат, спричинила серйозні деструктивні процеси, в тому числі руйнацію інфраструктури на території бойових дій, дезорганізацію усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів, часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу [7, с.76]. Отже, розробка основних напрямів реалізації фінансової політики в період післявоєнної відбудови набуває в сучасних умовах особливої актуальності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення особливостей фінансової політики України в умовах військових дій та розробка концептуальних положень державної політики у сфері фінансів в період післявоєнної відбудови. Для досягнення поставленої мети використано методи збору, аналізу й узагальнення інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, реалізація фінансової політики держави здійснюється у вигляді комплексу заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання та фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей. Державна фінансова політика є важливою складовою економічної політики держави й водночас самостійним напрямом реалізації її відповідних функцій. Дієвість державної фінансової політики залежить від ефективності її складових, а саме: бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, боргової, цінової та митної політики. На жаль, досі не існує підручників чи теорій, які б описували оптимальну економічну стратегію в умовах зовнішньої військової агресії такого масштабу.

Але очевидно, що за таких умов ціна помилкових кроків держави може бути надто висока. Повномасштабна війна призвела до значних руйнувань та пригнічення потенціалу України. Однак її наслідки поширюються далеко за українські кордони. Російський напад порушив глобальні ланцюги постачання, посилив геополітичну фрагментацію та зумовив енергетичні шоки в усьому світі, а також спричинив небачену з Другої світової війни хвилю міграції. Як зазначає Т.Богдан, вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення [1]. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а 13,5 млн. осіб змушені були покинути свої домівки. Більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення.

Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд. доларів (Табл.1). За методологією “Rapid Damage and Needs Assessments” (RDNA2) Світового банку пошкодження (damage) – це прямі втрати від знищення чи ушкодження фізичних активів та інфраструктури, що виражені в грошовій формі, на основі вартості заміни чи ремонту втрачених активів за цінами, діючими до початку війни. Потреби (needs) – це вартість відновлення довоєнної нормальності через проведення таких робіт як ремонт, відбудова й реалізація зусиль щодо модернізації, підвищення енергоефективності, з урахуванням інфляції, підвищення страхових премій, ін. Потреби обраховуються за поточними ринковими цінами на момент проведення оцінки.

За оцінками Світового банку і його партнерів в перший рік війни найбільших втрат зазнали житловий сектор (38% сумарних пошкоджень), транспорт (26%), енергетика (8%), промисловість і торгівля (8%), сільське господарство (7%). Зокрема, за рік російсько-української війни руйнувань і

пошкоджень зазнали 1,4 житлових приміщень (окремих квартир, будинків), серед них 135 тис. – приватних будинків і 39 тис. гуртожитків. У загальній сумі потреб на відновлення (410,6 млрд. доларів) транспортний сектор займає 22%, житловий сектор 17%, енергетика 11%, сфера соціального захисту і життєдіяльності 10%, боротьба з небезпечними ситуаціями 9%, сільське господарство 7%.

Таблиця 1 – Вартість збитків від військових дій і потреб на 24.02.2023, млрд.дол.США

Сектор	Пошкодження	Потреби
Житло громадян	50,4	68,6
Освіта і наука	4,4	10,7
Охорона здоров'я	2,5	16,4
Соціальний захист і засоби до існування	0,2	41,8
Культура і туризм	2,6	6,9
Енергетика і добувні галузі	10,6	47,0
Транспорт	35,7	92,1
Телекомунікації та цифрові технології	1,6	4,5
Водопостачання і очищення води	2,2	7,1
Муніципальні послуги	2,4	5,7
Сільське господарство	8,7	29,7
Промисловість і торгівля	10,9	23,2
Іригація, управління водними ресурсами	0,4	8,9
Фінанси і банківська справа	0,0	6,8
Охорона довкілля і ліси	1,5	1,5
Державне управління	0,3	0,6
Розмінування	-	37,6
Інші	0,3	1,5
Всього	134,7	410,6

Джерело: сформовано за даними [1]

Т.Богдан наводить цифри, які свідчать, що в 2022 р. національні бюджетні витрати України на оборону складали 23% ВВП, а в 2023 році мають скласти 20% ВВП. Поряд з цим, військова допомога Україні від західних партнерів до 15 січня 2023 р. становила 65,4 млрд дол.США або 46,5% ВВП за 2022 рік [1].

За даними ЄБРР у середньому воєнні події мають своїм наслідком падіння ВВП на душу населення на 9% відносно довоєнного рівня. Однак найбільш деструктивні і масштабні війни закінчувалися падінням ВВП на душу

населення на 40-70% (Transition Report 2022-23). Для порівняння втрат від війни в Україні з втратами в інших країнах, постраждалих від воєнних дій, Т.Богдан було використано показники бази даних «Maddison Project Database» Університету Гронінгема (Нідерланли). У таблиці 2 наведено дані щодо темпів падіння реального ВВП у перший рік військових дій у країнах зазначеної вибірки. Наявні дані говорять про те, що за темпами падіння реального ВВП в 2022 р. (на 29,2%) Україна займає ІІІ місце серед 10 країн вибірки. На досліджуваному історичному проміжку більш руйнівними були війни тільки в Іраку в 1991 р. (падіння ВВП на 60,2%) і в Австрії в 1945 р. (на 58,7%).

Таблиця 2 – Річний темп падіння реального ВВП у перший рік військових дій на географічній території, %

	Країна та перший рік військових дій	Темп зміни реального ВВП, %
1	Ірак (1991)	-60,2
2	Австрія (1945)	-58,7
3	Україна (2022)	-29,2
4	Німеччина (1945)	-28,9
5	Боснія та Герцеговина (1992)	-28,8
6	Японія (1945)	-24,6
7	Хорватія (1991)	-22,0
8	Франція (1940)	-17,5
9	Ірак (2003)	-16,0
10	СРСР (1941)	-13,9

Джерело: сформовано за даними [1]

Як зазначає Т.Богдан, гігантські втрати реального ВВП в перший рік війни вирізняють нашу країну від інших епізодів воєнних дій. Так, падіння реального ВВП з темпом 25-50% за один рік конфлікту, як правило, мало місце лише в країнах, що зазнавали капітуляції чи нищівної поразки у війні (Німеччина, Австрія, Японія, Ірак), або ж у країнах, де бойові дії велися на понад 50% території (Боснія і Герцеговина) [1].

Фінансова політика першого року російської агресії була орієнтована на зменшення деструктивних наслідків війни. В Україні в 2022 році середньорічна інфляція становила 20,2%, що майже відповідає середньорічному рівню інфляції в 9 європейських країнах, найбільш постраждалих від ІІ світової

війни (20,1%). У той же час темпи інфляції в Україні контрастують із середньорічною інфляцією під час війни в Хорватії в 1991-1995 рр. (471,7%), в Іраку в 1991 рр. (181%) та в Італії в 1941-1945 рр. (77,3%)[1].

На думку Т.Богдан, доволі помірна інфляція 2022 р. в Україні при масштабних руйнуваннях виробничої бази та інфраструктури була повязана з тим, що західний кордон України залишався відкритим, а сусідні країни не були охоплені війною. У такий спосіб значна частина споживчого попиту в Україні задовольнялася за рахунок імпорту. Імпорт компенсував частину втраченої внутрішньої пропозиції (при падінні реального ВВП на 29,2% доларовий імпорт зменшився лише на 4%), а масштабна зовнішня допомога допомагала підтримувати купівельну спроможність населення відносно імпорту. Заморожування енергетичних тарифів в Україні при зростанні світових цін на енергоносії також допомагало стримувати темпи інфляції.

Монетарне фінансування дефіциту бюджету обсягом 8% ВВП за 2022 рік не вплинуло істотним чином на прискорення темпів інфляції, оскільки розширення гривневої пропозиції стерилізувалося валютними інтервенціями НБУ за рахунок міжнародних резервів. Поповнювалися офіційні резерви знову ж таки іноземними позиками і грантами. За 2022 рік Україна отримала понад 32 млрд доларів зовнішньої допомоги від офіційних донорів. Завдяки підтримці наших партнерів станом на липень 2023р. золотовалютні резерви Уаїни досягли історичного максимуму (понад 39 млрд.дол.США) .

Структура джерел фінансування державних витрат України у 2022 р. виглядає наступним чином: 41% витрат було профінансовано податковими і неподатковими доходами бюджету, 35% - зовнішніми позиками і грантами, 13% - монетарним фінансуванням і 9% - залученням позик на внутрішньому ринку. Тобто, витрати держави на ведення військових дій і функціонування соціально-гуманітарної сфери майже порівну розділили між собою українські платники податків і зовнішні кредитори/донори. Свій внесок зробив також НБУ, покривши частину дефіциту емісійним способом. Однак, внутрішні кредитори Уряду відігравали мінімальну роль, особливо якщо рахувати чисті позики Уряду.

В той же час, як свідчить досвід інших воюючих країн, вклад внутрішніх кредиторів держави та грошової емісії, зазвичай є більш суттєвими, а зовнішні донори не завжди відіграють на стільки вагому роль як в Україні. Наприклад, в Ізраїлі під час війни на виснаження (1967-1970 роки) державні видатки на 53% фінансувалися за рахунок внутрішніх доходів, на 20% - за рахунок емісії центрального банку, на 22% - за рахунок зовнішніх позик і грантів, на 5% - за рахунок позик банків та інших внутрішніх секторів. У економіці США часів ІІ світової війни державні видатки на 30,2% фінансувалися за рахунок податкових доходів бюджету, на 10,1% - за рахунок монетарного фінансування центрального банку і на 46% - залучення внутрішніх позик Урядом. Тобто в США у структурі фінансування державних видатків частка внутрішніх кредиторів Уряду була в рази більшою, ніж в Україні, частка грошової емісії була трохи меншою, зовнішні донори були відсутніми, а платники податків мали співставну частку в загальному фінансуванні [1].

Безпрецедентний характер війни створив умови, коли світ не може не підтримувати Україну. Допомога, яку Україна отримала від ЄС та G7 – це великі суми для неї, але порівняно невеликі для донорів. Ціна підтримки зараз в рази менша, ніж ціна, яку європейці заплатять, якщо Україна програє. Дискусії про післявоєнну відбудову вже на часі. Вже сьогодні необхідно обговорювати потенційні моделі післявоєнного відновлення й забезпечення швидкого та стійкого зростання.

Досвід повоєнного розвитку Хорватії, Німеччини та Японії свідчить, що вихід на довоєнний рівень ВВП становить орієнтовно 9-10 років. Повоєнна реконструкція буде складним завданням, що потребуватиме фінансування у формі грантів або довгострокових кредитів, міжнародної координації, структурних реформ, прозорості та підвищення якості державного управління. Україна може зіткнутися з необхідністю шукати компроміс між обсягами міжнародної фінансової допомоги та можливістю освоєння цих інвестицій. Макрофінансова стабільність вимагатиме розуміння, який обсяг грошей надходить, як Україна буде їх використовувати та чи зможе абсорбувати.

Комітет з питань економічного розвитку Верховної ради України 24 березня 2023 року провів слухання на тему: «План відновлення України від наслідків війни». Як зазначалося під час слухань, внаслідок масштабної неспровокованої агресії росії проти України, українська економіка зазнала масштабних руйнування та втрат - прямі збитки від руйнування інфраструктури досягли $143,8 млрд (станом на лютий 2023), потреби у відновленні України складають $411 млрд (оцінки Світового банку). Загальні потреби у фінансуванні Українського плану відбудови оцінюються Урядом України в 750 млрд доларів на 2023-2032 роки [5].

Учасники слухань звернули увагу, що стале відновлення України має ґрунтуватися на таких ключових елементах: інтеграція в ЄС і доступ до ринків ЄС і G7; національна безпека; макрофінансова стабільність; сприятливе середовище для бізнесу; трансформація пріоритетних секторів; міцний людський капітал; ефективна інфраструктура [5].

На думку Яна Швейнара з Колумбійського університету (США), фокус стратегії відновлення має бути не на кредити, а на гранти [6]. Він підкреслює, що значно збільшувати боргове навантаження країни, яка сильно постраждала від війни, небезпечно та несправедливо. Крім того, вже сьогодні потрібно формувати концепцію офісу відновлення, посилювати євроінтеграційні процеси України, а також створювати систему гарантій та страхування від воєнних ризиків. Крім того, важливо почати активну торгівлю з ЄС: що раніше, то краще. Повноцінний доступ до ринків ЄС потрібен Україні ще у статусі кандидата в ЄС, а не тільки після набуття членства.

Роль центрального банку під час війни та в період післявоєнної відбудови є надважливою. Національний банк України після початку повномасштабної навали зміг забезпечити безперебійне функціонування фінансової системи, зберегти контроль за інфляційними процесами та стабілізувати обмінний курс. Експерти НБУ можуть поділитися цінним досвідом, зокрема у сфері кібербезпеки, а стійкість фінансової системи України під час війни може бути важливим уроком для світових центральних банків. Водночас багато викликів

чекають на Національний банк України в майбутньому. Перед Україною вже постають такі питання: що робити з NPL, якою є роль держави в банківській системі, роль ринкового фінансування, роль ЄС, роль європейських і міжнародних банків та питання розвитку фінансової інклюзії. Національний банк України залишається відданим принципам цінової та фінансової стабільності. Саме низька та стабільна інфляція та працююча, добре капіталізована та ліквідна банківська система мають забезпечити базові умови для швидкого та сталого економічного розвитку після Перемоги України.

Кабінетом міністрів України розроблено План відновлення України. В рамках Плану визначено перелік Національних програм для досягнення ключових результатів. План розраховано на 10 років, протягом яких має бути реалізовано 850 програм, обсяг фінансування передбачено 750 млрд.дол.США, що має забезпечити щорічний приріст реального ВВП на понад 7% [5].

Прикладом реалізації планів щодо відновлення України може слугувати наступний кейс. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, відповідно до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2021 р. № 1324 (зі змінами), оголосив другий відбір проєктів, фінансування яких може здійснюватися за рахунок відповідної субвенції в межах «Програми з відновлення України». Пропозиції по проєктам, що фінансуватимуться за рахунок субвенції, можуть подаватися органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади/виконавчими органами сільських, селищних, міських рад територіальних громад.

Європейським інвестиційним банком визначено «зони безпеки», відповідно до яких реалізація проектів не буде здійснюватися на тимчасово окупованих територіях, територіях, де ведуться активні бойові дії, а також на територіях, що умовно віднесені до:

«Червоної зони» - території <50 км від зони активних бойових дій або <20 км від кордону з рф та Білоруссю (дуже високий ризик)

«Помаранчевої зони» - території в межах 50-100 км від зони активних бойових дій або в межах 20-70 км від кордону з рф та Білоруссю (високий ризик)

Для проєктів, які були пошкоджені/зруйновані внаслідок військової агресії російської федерації проти України допускається можливість виготовлення або коригування проєктної документації за рахунок кредитних коштів.

Відбір проектів здійснюється відновідно до таких напрямів:

1) будівництво (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт) громадських будівель:

- закладів освіти (дошкільної освіти, середньої освіти тощо);

- закладів охорони здоров'я (амбулаторії, лікарні, диспансери, госпіталі, поліклініки тощо):

- центрів надання адміністративних послуг;

- центрів безпеки громадян;

- адміністративні будівлі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади.

2) будівництво, реконструкція, капітальний ремонт критичної інфраструктури (водопостачання, водовідведення, теплопостачання);

3) будівництво, реконструкція, капітальний ремонт будівель для забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та осіб, які втратили його внаслідок військових дій, спричинених збройною агресією рф [2].

В подальшому від держави вимагається розробка й реалізація фінансової політики, яка б забезпечила ефективне втілення запропонованих програм відновлення України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах військових дій вкрай важливим є забезпечення надійного та стабільного функціонування фінансової системи країни, а також максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури. Тому фінансова політка України має бути спрямована на розвиток фінансової стабільності й фінансової інклюзії,

на макроекономічний розвиток, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток, які необхідні для забезпечення соціально-економічного розвитку країни з урахуванням сучасних вимог світових та євроінтеграційних процесів. Україні в 2022-2023 рр. вдалося уникнути макро-фінансової дестабілізації та диверсифікувати джерела фінансування видатків, що утримуватиме економіку від подальшого падіння й позитивно впливатиме на перспективи повоєнного відновлення. Післявоєнна відбудова має ґрунтуватися на принципах диверсифікації джерел фінансування з перевагою на грантові кошти і пільгові кредити.

Список використаних джерел:

1. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. LB.ua. URL: .https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 12.07.2023)

2. Оголошення про початок відбору проєктів, фінансування яких може здійснюватися за рахунок відповідної субвенції, в рамках фінансової угоди «Програма з відновлення України» між Україною та ЄІБ. URL: https://mtu.gov.ua/news/34332.html (дата звернення: 12.07.2023)

3. Офіційний сайт Національного банку України. URL: http://www.bank.gov.ua (дата звернення: 15.06.2023)

4. Офіційний сайт державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 21.06.2023)

5. План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/

6. П'ять основних висновків про економічну політику під час війни та в період післявоєнної відбудови: підсумки VII Щорічної дослідницької конференції НБУ та НБП. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/pyat-osnovnih-visnovkiv-pro-ekonomichnu-politiku-pid-chas-viyni-ta-v-period-pislyavoyennoyi-vidbudovi-pidsumki-vii-schorichnoyi-doslidnitskoyi-konferentsiyi-nbu-ta-nbp (дата звернення: 10.07.2023)

7. Татарин Н., Єзерська У. Модернізація фінансової політики в Україні в умовах сьогодення. *Молодий вчений*. 2022. № 6 (106). С. 75-78. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-6-106-16 (дата звернення: 11.07.2023)

УДК 336.531.1

Романовська Ю. А., канд. екон. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/ 0000-0002-1099-0787
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

В роботі наведено принципи політики соціального захисту. Окреслено структуру видатків на соціальну допомогу. Проведено аналіз видатків на соціальне забезпечення та наведено чинники, що вплинули на їхнє коливання.

Ключові слова: *соціальний захист, аналіз, соціальна допомога, населення, внутрішньо переміщенні особи (ВПО).*

Постановка проблеми. Соціальне забезпечення в Україні включає в себе різні програми та послуги, спрямовані на підтримку громадян у різних життєвих ситуаціях, таких як безробіття, інвалідність, старість, втрата годувальника тощо. Соціальний захист має свої особливості та важливі аспекти. Так, рівень фінансування соціальних програм і послуг може бути обмеженим залежно від економічної ситуації країни. Наявність достатніх фінансових ресурсів є ключовим фактором для забезпечення ефективного соціального захисту, а в умовах воєнного стану вони взагалі є досить обмеженими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість науковців приділяють увагу оцінюванню та аналізу соціального забезпечення в Україні, а саме Бондаренко Г., Новікова О., Астафійчук Я., Іванова М., Гаращук О., Іванісов О. тощо. Проте, функціонування соціального захисту в умовах воєнного часу є предметом окремого дослідження науковців.

Формулювання цілей статті. Мета статті – полягає в оцінюванні соціального забезпечення в Україні в умовах російської агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальному забезпеченню притаманна диференціація – різні категорії людей можуть отримувати різні види допомоги на основі свого стану здоров'я, віку, матеріального стану тощо. Проте, важливо забезпечити справедливість та запобігти дискримінації при

розподілі допомоги. Ефективність використання коштів на соціальний захист населення – це тема, що викликає дискусію, оскільки це пов'язано з покращенням якості життя громадян та забезпеченням соціальної справедливості, що надзвичайно важливо в умовах війни. Саме дотримання принципів соціальної політики дозволяє забезпечити рівномірний розподіл коштів між уразливими категоріями населення:

1) прозорість та відкритість використання коштів – наявність чіткої системи контролю за використанням соціальних коштів та звітності про них є важливим фактором ефективності використання цих коштів. Якщо громадськість має можливість слідкувати за тим, як використовуються гроші на соціальний захист, то це може допомогти зменшити ризик корупції та забезпечити більш ефективне використання цих коштів;

2) наявність ефективних програм та механізмів – добре розроблені та ефективні соціальні програми та механізми можуть забезпечити ефективне використання коштів на соціальний захист. Наприклад, програми соціального страхування мають важливе значення для забезпечення достатньої соціальної підтримки та зменшення бідності серед населення;

3) планування та стратегічне управління – ефективне планування та стратегічне управління можуть допомогти забезпечити, що кошти на соціальний захист використовуються на ті заходи, які є найбільш необхідними та ефективними.

Незважаючи на те, що значна частка коштів, що виділяються на соціальний захист, припадає на виплату пенсій (у 2021 році - 9,5% ВВП), програми соціальної допомоги також складають значну частину. У цьому секторі, важливу роль відіграють програми, що передбачають перевірку доходів отримувачів, такі як допомога малозабезпеченим сім'ям та житлові субсидії. Витрати на ці програми залежать від рівня доходів отримувачів і, отже, можуть суттєво коливатися, що вказано на рис. 1.

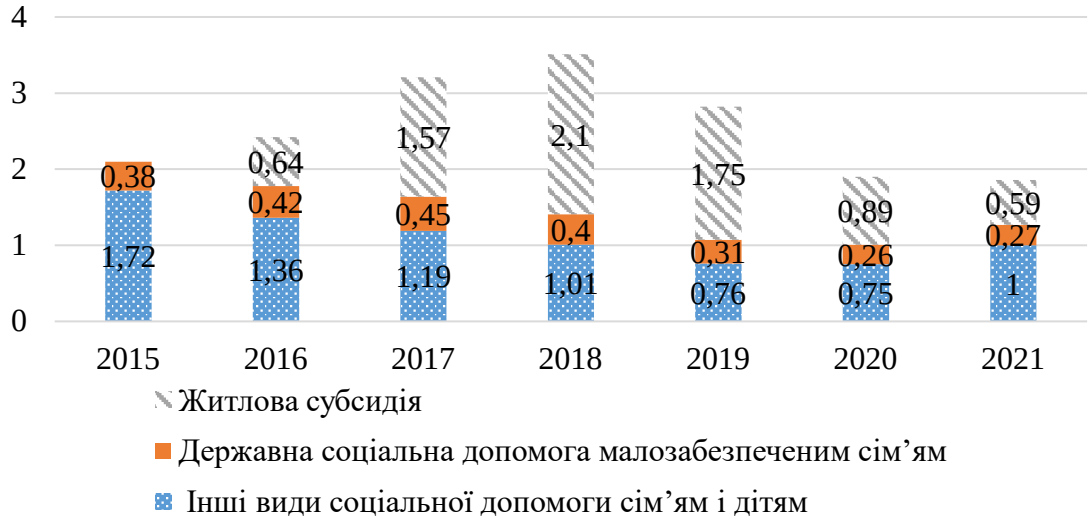

Рисунок 1 – Структура видатків на соціальну допомогу (% від ВВП)

Джерело: складено на основі [3-4]

Житлова субсидія досягнула свого піку у 2018 році (рис.1), проте потім відбувалося щорічне скорочення, що спричинено постійною нестабільністю та кризовими явищами, наприклад у 2020 році пандемія коронавірусу, яка нанесла значні удари на економіку держави та соціальне становище, а також відповідно і на бюджет фонду. І як бачимо, у довоєнний період субсидія у 2021 році складала лише 0,59% від ВВП.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям у 2021 році зросла до 0,27% від ВВП, що спричинено відповідними потребами суспільства, а також інфляційними процесами (рис.1). Інші види допомоги сім'ям та дітям поступово зростало на протязі останніх років, адже найголовніша інвестиція держави повинна бути у підростаюче покоління.

Отже, рівень бідності в Україні, що оцінюється за показником бідності для країн з доходом вище середнього (5,5 доларів США на день за паритетом купівельної спроможності 2011 року), до лютого 2022 року знизився на 2 відсотки. Тим не менше, залежно від реального скорочення споживання громадян та різних сценаріїв реагування (наприклад, жорстка економія, монетизація дефіциту тощо), рівень бідності може стрімко зрости, і деякі прогнози передбачають його збільшення до 58 відсотків, що призведе до кардинальних змін у програмі соціальної допомоги.

До 2022 року фінансування державою системи соціального захисту становило 6,7-8,7% ВВП. Зростання безробіття та мільйони внутрішньо переміщених осіб (ВПО) спонукали уряд збільшити видатки. У січні-серпні вони наблизилися до 10,5% ВВП. Динаміка видатків бюджетів усіх рівнів на соціальний захист населення за останні роки характеризується сталим зростанням [2; 5].

Згідно рис. 2 щорічно значна частина зведеного бюджету направляється на виплату соціального забезпечення населення, у 2022 році під час війни цей показник сягнув 10,5% від бюджету, і надалі прогнози показують коливання від 8-9% на рік, а фінансування інших видів соціального захисту теж має значну питому вагу – 6,5% у 2022 році, у порівнянні з 2021 роком цей ж показник був лише 3% від усього бюджету держави. Трансферти Пенсійному фонду займають з даного переліку меншу частину, проте це все ще значні витрати, і стабільно становлять близько 4%.

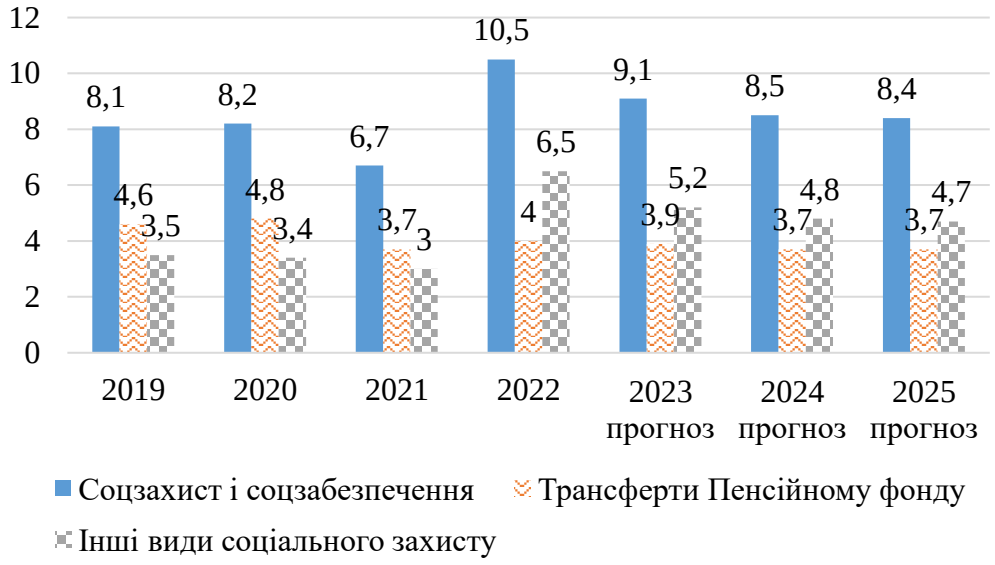

Рисунок 2 – Динаміка видатків зведеного бюджету України на соціальне забезпечення, %

Джерело: складено на основі [3-4]

Загалом протягом 2018–2022 рр. обсяги бюджетного фінансування програм соціального захисту зросли в 1,2 рази. Якщо оцінити управлінську ефективність цих видатків, тобто рівень виконання запланованих показників, то виявиться, що впродовж окресленого періоду відбувалось щорічне недофінансування програм соціального захисту, яке не було критичне.

В умовах воєнної економіки можливості країни фінансувати потреби державного бюджету за рахунок податкових надходжень об’єктивно обмежені через фізичне знищення виробничого потенціалу та трудових ресурсів. Як наслідок, структура джерел фінансування зміщується на користь кредитів та міжнародної допомоги країн-партнерів та міжнародних організацій, збільшується частка грантів [1-5]. Деякі потреби повинні фінансуватися за рахунок монетизації державного боргу. Активи та репарації, конфісковані в рф, мають стати новим потенційно важливим джерелом ресурсів для майбутнього державного бюджету України. Розглянемо видатки на соціальний захист державного бюджету за останні 5 років.

Таблиця 1 – Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, млн. грн.

Показники	2018	2019	Темп приросту, %	2020	Темп приросту, %	2021	Темп приросту, %	2022	Темп приросту, %
Соціальний захист на випадок непрацездатності	1731	2741	58	2555	-7	5401	111	2219	-59
Соціальний захист пенсіонерів	150091	182270	21	202280	11	201162	-1	232935	16
Соціальний захист ветеранів війни та праці	1419	1 445	2	1608	11	1 677	4	1492	-11
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	113	137	21	79	-42	135	71	101	-25
Допомога у вирішенні житлового питання	3 830	25548	567	38614	51	50222	30	35016	-30
Соціальний захист інших категорій населення	6233	6221	0	70710	1 037	78405	11	152529	95
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	32	31	-3	28	-10	52	86	28	-46
Інша діяльність у сфері соціального захисту	416	236	-43	200	-15	420	110	1666	297
Всього	163866	218629	33	322720	48	339 279	5	425987	26

Джерело: складено на основі [3-4]

У 2022 році видатки на соціальний захист з багатьох статей значно скоротилося, особливо на випадок непрацездатності, що відповідно до 2021 року зменшилося на 59%, соціальний захист сім'ї теж був скорочений на 25%, а ось інша діяльність у сфері соціального захисту за час війни збільшилась на 297%, у порівнянні з 2021 роком, а також захист інших категорій населення – зросло на 95% (табл. 1). Такого стрімкого скорочення не відбувалося на протязі 2018-2021 років, хоча можемо дійти висновку про динамічність даних витрат, щорічно певні категорії недофінансовуються, а інші зростають на багато вище минулих років. З початку війни уряд задовольнив 50% додаткових потреб за рахунок зовнішніх позик і грантів, 45% за рахунок купівлі центральним банком державних облігацій і лише 5% за рахунок позик в українських комерційних банках. Частина бюджетних програм, порівнюючи з 2021 роком, суттєво змінилась у фінансовій частині [1-5]. На 19% зменшилась сума на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату ЖКП. В той же час, це стандартна практика для держави, оскільки сума, яка закладена у Держбюджеті-2022, більша від суми, яка була передбачена у Держбюджеті-2021 в січні цього року. За відсутності коштів на виплату субсидій та пільг, уряд протягом 2022 року за необхідності переглядає зазначені видатки та вносить зміни.

Суттєво збільшилось фінансування забезпечення житлом ветеранів війни з інвалідністю та сімей загиблих воїнів України: цьогоріч на зазначений напрямок держава передбачила 5,5 млрд грн. У 2021 році на ці цілі було передбачено 901 млн грн.

За таких умов, оптимального фінансового забезпечення соціального захисту можна досягнути лише за гармонійного розвитку усіх його форм, що ніяким чином не повинно позначитися на суспільній захищеності громадян України. Тому пошук шляхів вирішення проблеми фінансування соціального захисту повинен бути направлений, насамперед, на оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів у даній системі, а не на подальше скорочення його програм [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, згідно проведеного дослідження, можна визначити, що фонди державного соціального захисту є недостатньо профінансованими та незалежним, та не забезпечує мало захищеним верствам населення гідний захист. Держава у змозі надати лише мінімальні потреби населення.

Список використаних джерел:

1. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/3/693382/index.amp (дата звернення 15.08.2023)

2. Багмет К.В. Державне регулювання інституційних змін соціального сектору національної економіки [Текст]: дисертація ... д-ра екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / К.В. Багмет; наук. консультант Т.А. Васильєва. Суми: СумДУ, 2019. 452 с.

3. Соцзахист в Держбюджеті-2022. Аналіз Асоціації міст України URL: https://www.auc.org.ua/novyna/soczahyst-v-derzhbyudzheti-2022-analiz-asociaciyi-mist-ukrayiny (дата звернення 15.08.2023)

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL:https://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 04.04.2023)

5. Данилюк О. І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. *Ефективна економіка*. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/52.pdf (дата звернення 15.08.2023)

УДК 339.543

Чернега В. В.
ORCID https://orcid.org/0000-0003-4684-1289
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ОСОБЛИВІ ВИДИ МИТА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Незважаючи на наявність міжнародної законодавчої бази, яка регулює заходи з захисту від надмірного чи недобросовісного імпорту товарів, останнім часом в Україні спостерігається відсутність дієвого механізму захисту. Ця ситуація сприяє виникненню ризиків у міжнародній торгівлі. Тому питання митного регулювання набуває особливої актуальності.

Ключові слова: *мито, особливі види мита, спеціальне мито, антидемпінгове мито, компенсаційне мито, додатковий імпортний збір.*

Постановка проблеми. Важливість дослідження випливає з необхідності розкриття сутності особливих видів мит, виділення їх ознак та характеристик. В Україні особливі митні збори мають велике значення, оскільки вони впливають не лише на доходи державного бюджету, але й регулюють економіку та захищають національних виробників. Саме тому сьогодні багато питань, пов'язаних з теоретичними та практичними аспектами функціонування особливих мит, залишаються об'єктом дискусій і потребують глибокого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що виникають під час застосування особливих видів мита достатньо теоретично розроблені та представлені в науковій літературі. Питанням практики їх застосування в своїх дослідженнях приділяли увагу такі вітчизняні науковці та практики – Бетлій О., Бураковський І.В., Василенко А.В., Гармаш М.П., Капуш І.С., Коновалов В.В., Кочергіна О.М., Нетудихата С.Л., Новицький В.Є., Покрещук О.О., Оніщук О.В., Опришко В.Ф. Осика С.Г., Осика А.С, Павленко О.В., Панфілова О., Пятницький В.Т., Сіденко В., Штефанюк О.В., Шумілов В.М., Юмашев Ю.М. та інші.

Мета статті. Мета даної статті полягає в розгляді важливості, причин і передумов для використання захисних торговельних інструментів, включаючи спеціальні види митних заходів.

Виклад основного матеріалу. При інтеграції економіки України в світовий економічний простір виникає наслідок у вигляді прийняття зобов'язань, пов'язаних з регулюванням зовнішньоекономічних відносин. Ці зобов'язання частково стосуються обмеження використання методів захисту національного ринку, які можуть бути тарифними та нетарифними. Водночас, проблема забезпечення економічної незалежності актуальна для держави, що активно входить до глобальної економічної системи.

Отже, на сучасному етапі розвитку митно-тарифної системи в Україні виникає певна дилема між обмеженням можливостей використання тарифних заходів та зростанням ролі держави в забезпеченні захисту національних інтересів у міжнародних відносинах.

Розв'язання цієї дилеми можливе через скорочення використання стандартних митних тарифів як інструменту захисту національного ринку та більш широке використання спеціальних видів митних зборів. За міжнародними нормами, стандартні мита використовуються регулярно (імпортні, експортні та транзитні мита), тоді як особливі мита застосовуються в окремих випадках.

Відповідно до ст. 271 Митного кодексу України (далі – МКУ) [6], мито – це загальнодержавний податок, установлений Податковим кодексом України та цим Кодексом, який нараховується та сплачується відповідно до МКУ, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В Україні застосовуються такі види мита: ввізне мито, вивізне мито, сезонне мито, особливі види мита. Зокрема, у ст. 275 МКУ визначено, що у випадках, передбачених законами України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), з метою захисту економічних інтересів України й українських товаровиробників у разі ввезення товарів на митну територію України, незалежно від інших видів мита, можуть застосовуватися особливі види мита, як-от: спеціальне мито; антидемпінгове мито; компенсаційне мито та додатковий імпортний збір.

Спеціальне мито встановлюється відповідно до Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22 грудня 1998 р. № 332–XIV [2]:

1) як засіб захисту національного товаровиробника, якщо товари ввозяться на митну територію України в обсягах та / або за таких умов, що їх увезення завдає або створює загрозу завдання значної шкоди національному товаровиробнику;

2) як заходи у відповідь на дискримінаційні та / або недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

Антидемпінгове мито встановлюється відповідно до Закону України «Про

захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. № 330–XIV [3] у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, що завдає шкоди або створює загрозу завдання шкоди національному товаровиробнику. Водночас демпінг – це ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що завдає шкоди національному товаровиробнику подібного товару.

Компенсаційне мито встановлюється відповідно до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 р. № 331–XIV [4] у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, що завдає шкоди або створює загрозу завдання шкоди національному товаровиробнику.

Водночас необхідно зазначити, що субсидованим імпортом є ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. Субсидія, відповідно до вказаного Закону, – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання подібного товару, у результаті якої суб'єкт господарсько-правових відносин країни експорту одержує пільги (прибутки).

Законодавством передбачена субсидія легітимна – це субсидія, що не дає підстав для застосування компенсаційних заходів; та субсидія нелегітимна – субсидія, що дає підстави для застосування компенсаційних заходів.

Додатковий імпортний збір установлюється законом відповідно до ст. XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. (далі – ГАТТ-1994) [5] та Домовленості про положення ГАТТ-1994 щодо платіжного балансу у разі значного погіршення стану платіжного балансу або істотного скорочення золотовалютних резервів, або досягнення ними мінімального розміру з метою забезпечення рівноваги платіжного балансу та збільшення розміру золотовалютних резервів.

Так, Законом України «Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до ст. XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р.» від 28 грудня 2014 р. № 73–VIII та Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо стабілізації платіжного балансу» від 28 грудня 2014 р. № 74–VIII передбачено запровадження додаткового імпортного збору.

Зокрема, визначено, що додатковий імпортний збір уводиться тимчасово, строком на 12 місяців, стягуватиметься з товарів, що ввозяться на митну територію України в митному режимі імпорту, незалежно від країни походження цих товарів і укладених Україною угод (договорів) про вільну торгівлю. Об'єктами оподаткування додатковим імпортним збором були товари, визначені в п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 277 Митного кодексу, окрім життєво необхідних товарів (до життєво необхідних товарів, зокрема, належать нафта, природний газ, електроенергія, бензин, вугілля).

Відповідно до п. 1 ст. 4 Закону № 73, ставки додаткового імпортного збору становили: 10% – для товарів, що класифікуються в товарних групах 1–24 згідно з УКТЗЕД; 5% – для товарів, що класифікуються в товарних групах 25–97 згідно з УКТЗЕД; 10% – для товарів, що підлягають оподаткуванню ввізним митом відповідно до ст. 374 МКУ.

Варто зазначити, що надалі Законом України «Про заходи щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності» від 24 грудня 2015 р. № 912–VIII [9] скасовано додатковий імпортний збір, запроваджений тимчасово, терміном на 12 місяців, на деякі види товарів. Розглянемо надходження від особливих видів мита до державного бюджету.

Таблиця 1 – Доходи від особливих видів мита, тис. грн.

Вид мита	Роки			
	2019	2020	2021	2022
Спеціальне мито	179329	581998	496003	390897
Антидемпінгове мито	128385	130156	306085	209179
Компенсаційне мито	54972	516	-71	29
Додатковий імпортний збір	205	-7669	-3642	-1183

Можна спостерігати що, спеціальне мито з 2019 року до 2022 року спостерігається загальне зменшення суми сплаченого спеціального мита. При цьому, у 2020 році спостерігається найбільший ріст відносно попереднього року, а у 2021 та 2022 роках - зниження.

Антидемпінгове мито від 2019 до 2022 року спостерігається зростання суми сплаченого антидемпінгового мита. При цьому, у 2021 році спостерігається значний ріст відносно попереднього року, а у 2022 році – зменшення.

Компенсаційне мито за період з 2019 по 2022 рік спостерігається значне коливання суми сплаченого компенсаційного мита. У 2021 році спостерігається негативне значення, що означає повернення коштів, а у 2022 році - позитивне значення, що означає сплату мита.

Додатковий імпортний збір, сума сплаченого додаткового імпортного збору з 2019 року по 2022 рік майже не змінювалась, зі значним зниженням у 2021 та 2022 роках. Для більшої наглядності побудуємо рис. 1.

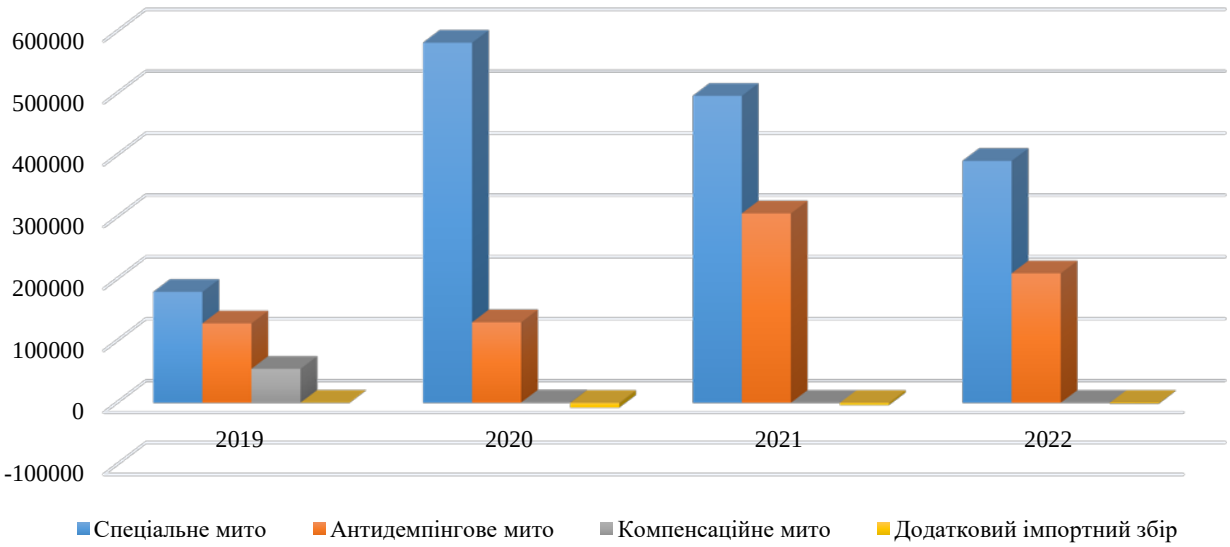

Рисунок 1 – Доходи від особливих видів мита

Роль мита полягає в економічному контексті полягає у:

–створенні вартісного бар'єра, який підвищує ціну товару, незалежно від застосованого експортного, імпортного чи транзитного мита;

–збільшенні внутрішньої зайнятості;

–стимулюванні державою розвитку окремих галузей економіки чи підприємств;

–надходженні коштів до Державного бюджету країни;

–захисту від демпінгу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що торговельно-політична роль мита полягає у захисті галузі від конкуренції іноземних товарів, необхідності забезпечення обороноздатності країни, диверсифікації заради стабільності, використанні як інструмент тиску на конкурентів з метою отримання певних поступок.

Список використаних джерел:

1. Бидик А.Г. Особливі види мита як інструмент державної непротекціоністської політики. Глобальні та національні проблеми економіки. *Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.* Випуск №18. Серпень 2017 р. URL: http://global-national.in.ua/issue-18-2017

2. Атаманчук Н.І. Правове регулювання особливих видів мита в Україні. *Приватне та публічне право*. № 2. 2019. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/2_2019/18.pdf

3. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330–XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/330-14

4. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 331–XIV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14

5. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/4495-17#n2269

6. Чугунов І., Нікітішин А. Податкова безпека держави. *SCIENTIA FRUCTUOSA. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2019. № 126(4), с. 31–41. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2019 (126) 03.

ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАУЦІ, ОСВІТІ, ЕКОНОМІЦІ

УДК 004:378.147:621.3(045)

Гусак Л. П., канд. пед. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0022-9644
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ

Стаття присвячена огляду та аналізу перспективних цифрових технологій, які застосовуються у викладанні електротехніки. Зазначається, що новий підхід до навчання електротехніки повинен бути імплементований у контексті нового середовища навчання, що базується на інформаційних мультимедійних технологіях. Особливий інтерес викликає використання цифрових засобів імітації, симуляції та моделювання у навчанні електротехніки.

Ключові слова: *електротехніка, вища освіта, цифровізація, цифрові технології.*

Постановка проблеми. Специфіка педагогічного явища, під назвою - цифрові технології виявляє себе як нова технологія, що реалізує свої постійно зростаючі можливості, накопичені в системі освіти України. В її основі лежить діалектичний підхід в організації цілісного навчально-виховного процесу, який включає безліч факторів, а разом з ними – актуалізацію нових технологічних і психолого-педагогічних проблем, які вимагають своїх окремих досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З одного боку, це оснащення навчальних кабінетів, лабораторій ЗВО сучасною цифровою технікою, апаратурою та програмним забезпеченням до неї, що сприяють забезпеченню узгодженості у її роботі та збереженню якості інформації в організації всіх видів навчальної роботи для кожного з учасників педагогічного процесу. З

іншого боку - особиста зацікавленість студентів, викладачів у вивченні навчальних дисциплін з використанням цифрових технологій, які здійснюють творчий підхід при організації лекційного курсу, практичних занять, у тому числі у дистанційній формі, а також організації навчально-педагогічної та виробничої практики. Справді, оснащення навчальних аудиторій, кабінетів, лабораторій закладів вищої освіти України сучасною цифровою технікою, апаратурою, стаціонарними та мобільними персональними комп'ютерами, аудіо-відео апаратурою, електронними «Смарт» - дошками, доступ до швидкісного Інтернету та інші новини науково-технічного прогресу, за останнє десятиліття, зажадало від викладачів переходу на інший, якісніший, вищий рівень своєї роботи зі студентами. Кінцевою метою цієї роботи є безперервне, системне покращення якості підготовки майбутніх фахівців, які навчаються у ЗВО, серед яких виступають бакалаври, магістри і навіть аспіранти, а також широка категорія людей, у тому числі педагогів, які підвищують свою професійну класифікацію. Аналіз наукових досліджень та публікацій останнього часу, в якому розглядаються окремі аспекти вищеназваних наукових проблем, показує актуальність нових викликів сучасного розвитку вищої освіти не лише нашої країни, а й за кордоном. У тому числі найбільш актуальними є роботи, у яких розглядаються окремі аспекти застосування дистанційних освітніх послуг, включаючи сферу вищої освіти, реалізація дистанційних форм, видів навчання, аналіз їх переваг та недоліків.

Метою статті є наукове дослідження, що узагальнює досвід застосування цифрових технологій у системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні стало очевидним, що використання цифрових технологій у всій сфері освіти – це багатофакторний, багатофункціональний процес. З одного боку, це педагогічне явище, сутність якого полягає в тому, щоб покращити роботу освітнього навчального закладу з цілого ряду технічних, кадрових, соціально-педагогічних, психологічних та інших показників. Кінцевий результат у роботі педагогів, викладачів, діяльності адміністративного, технічного персоналу ЗВО – це підвищення якості знань,

умінь, навичок студентської молоді та їх професійних компетенцій. Особливо яскраво це виявляється у викладанні електротехніки. Наприклад, як показує досвід, запорукою успіху навчання студентів у ЗВО з електротехніки є опора на досягнення науки в галузі реалізації цифрових, комп'ютерних, соціально-педагогічних технологій накопичений у ЗВО України та за кордоном, системний аналіз конструкторських, новаторських наукових ідей, реалізація педагогічних концепцій та підходів, які застосовуються при вивченні навчального матеріалу. З іншого боку, під реалізацією цифрових технологій можна розуміти сукупність докорінних змін усієї сфери життя студентів, викладачів, діяльності навчальних закладів, в ході яких відбувається створення або освоєння нових, більш ефективних процесів навчання та викладання в галузі застосування до навчальної дисципліни всього багатства інформаційних технологій. Це, безперечно, відноситься до електротехніки. Їх реалізація збагачує методичну різноманітність в організації навчально-виховного процесу, діяльності викладача, студентів, усього навчального закладу.

Найважливішими елементами діяльності студентів у ЗВО у такому випадку виступають: доступність у вивченні нового матеріалу, його аналіз та оцінка за участю найширшого кола осіб учнів, облік вікових, особистих інтересів, соціальних можливостей студентського співтовариства, стану зі здоров'я. Саме тому ряд дослідників схильні вважати, що широке використання інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій має стосуватися кожної навчальної дисципліни, а методика вивчення освітніх тем, розділів навчальної програми має здійснюватися систематично, цілеспрямовано та послідовно. У зв'язку з цим чимало педагогів наголошують на важливості застосування цифрових інструментів, які використовуються у підвищенні якості навчання студентів, діяльності викладачів, які викладають, у тому числі, електротехніку. У тому числі виступають:

- освітні медіа-продукти (наприклад, відеокліпи, навчальні презентації, онлайн-журнал);
- робота з різноманітними інформаційними ресурсами;

- використання телекомунікаційних систем зв’язку та Інтернет;
- робота з різними інструментами створення освітнього контенту, розробка власних концептуальних артефактів;
- публікація спільних результатів навчання студентської групи;
- цифрове навчання та самоосвіта тощо.

Однією з найважливіших рис використання цифрових технологій у викладанні електротехніки є їх багатоаспектність. Вона охоплює всі межі особистості викладача, студентів, вимоги до них з боку суспільства, характер спільної праці та роботи, технологію розробки планів, програм навчальних дисциплін, методики організації лекційних, семінарських, практичних, лабораторних занять (у тому числі, в електронному та дистанційному) вигляді, фонді оціночних засобів діяльності студентів та багато іншого, багатоплановість і багатофункціональність.

Ще однією особливістю використання цифрових технологій у викладанні електротехніки є це реалізація різноманітних можливостей освітніх ресурсів (у тому числі програмно-методичного забезпечення навчальних дисциплін, фонду оціночних засобів), які використовуються в інституті. Вона включає традиційні та дистанційні види, форми навчання, різноманітність засобів, способів контролю результатів навчання майбутніх фахівців ІТ-сфери.

Спочатку через «COVID-19», а тепер через війну в Україні організація занять в online режимі, зробила найважливішими елементами, видами, формами навчальної діяльності цифрову лекцію, відеоконференцію, вебінар, електронне тестування та багато іншого. Комбінація традиційного, цифрового навчання, як правило, реалізується у нас у дистанційному форматі. Цей вид навчальної діяльності прийнято називати - змішаним навчанням, яке стало пріоритетним.

Характерний і такий факт, що в процесі використання цифрових технологій у роботі зі студентами, кожному викладачеві необхідно провести велику роботу, яка включатиме ряд основних етапів навчальної, науково-дослідної та творчої роботи, серед яких виступають, наприклад, підготовчий, основний, проміжний, підсумковий етапи, а також профілактика Інтернет-

залежності серед студентів. Слід зауважити, що навчальна діяльність студентів поділяється на роботу, яка проводиться в аудиторіях, а також на позааудиторну самостійну роботу. При цьому види, форми самостійної роботи досить різноманітні. Вони включають читання, конспектування навчальної, наукової, довідкової літератури, у тому числі електронні джерела, виконання завдань, спрямованих на закріплення знань, умінь, навичок навчальної роботи; підготовка до поточного, проміжного чи підсумкового контролю з курсу. Це дозволяє організувати заняття з електротехніки у цифровому форматі на різних освітніх платформах та програмах.

Наприклад, наявність апробованих електронних курсів у форматі LMS Moodle, доповнена онлайн заняттями на платформі Microsoft Teams, забезпечує досить ефективне проведення лекційних занять з вивчення теоретичного матеріалу та практичних занять з розв’язання задач з електротехніки. Основні проблеми виникли під час реалізації лабораторних практикумів через відірваність студентів від реального лабораторного обладнання. Для подолання цих труднощів ми зробили такі дії. До дистанційних модулів були додані спеціальні матеріали, спрямовані на виконання кожного практичного заняття. Для реалізації подальшої роботи нами застосовувалися два різні підходи. У першому випадку використовувалася онлайн-трансляція виконання необхідних вимірювань, виконаних викладачем, на платформі Microsoft Teams. Під час онлайн занять вже заздалегідь підготовлені до такої форми навчальної роботи студенти спостерігали в умовах дистанційного діалогу технологію виконання того чи іншого конкретного практичного завдання, що виконується викладачем. Потім студенти самостійно обробляли результати зроблених експериментів. Далі в режимі зворотного зв’язку оформлений звіт щодо кожної роботи прикріплювався файлом у відповідне завдання курсу для перевірки та оцінки діяльності кожного зі студентів викладачем. У рамках використання цифрових технологій він стосувався проведення практичних робіт з електротехніки, де найбільшу ефективність показав інший розроблений нами підхід, що ґрунтується на використанні програми Multisim 12.0, призначеної для інтерактивного створення різних електричних схем та дослідження режимів їх функціонування. Слід зазначити, що цей цифровий симулятор дозволяє

максимально наблизити віртуальний експеримент до роботи на реальній експериментальній установці. Ефективність його використання була відзначена всіма, без винятку, студентами.

Висновки. Отже, при вивченні електротехніки важливо виділити ряд специфічних, дуже важливих, позитивних факторів і перспективних напрямків майбутніх досліджень у цій галузі. Вони включають докладніше вивчення вітчизняного та світового досвіду з реалізації цифрових технологій, зокрема освітніх платформ та програм у сфері вищої освіти. Всі вони, по-своєму актуальні та сучасні, проте вимагають додаткових цілеспрямованих науково-технічних, психолого-педагогічних досліджень. Їх використання підвищує якість науково-дослідної роботи, конкретизує її мету, завдання, навчальний зміст, практичне застосування у різних галузях знань.

Перспективи подальших досліджень. У перспективі необхідно розробити технологію із застосуванням цифрових технологій вивчення окремих розділів електротехніки. Це дозволить студентам успішно освоювати навчальний матеріал у цифровому форматі, покращить якість їх професійної підготовки як майбутніх фахівців, розвиваючи у них комплекс професійних компетенцій та педагогічну майстерність при організації науково-дослідної, експериментальної та практичної роботи.

Список використаних джерел:

1. Гаєв Є.О., Нестеренко Б.М. Універсальний математичний пакет MATLAB і типові задачі обчислювальної математики: навч. посібник. Київ: НАУ, 2004. 176 с.

2. Гусак Л.П. Розв’язування задач з електротехніки за допомогою математичного пакету Matlab. *Інтерактивний освітній простір ЗВО*: матеріали всеукр. наук.-практ. вебінару (м. Вінниця, 11 травня 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 22-25.

3. Толочко О.І. Математичні методи в електромеханіці [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студентів спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 212 с.

УДК 338.47:004.032.26

Гуральник А. Б., канд. техн. наук
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1977-6338
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОМЕРЕЖ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ В НАУЦІ ТА ЕКОНОМІЦІ

У останні роки застосування нейромереж широко поширюється в різних галузях, таких як наука та економіка. Нейромережі — це комп'ютерні системи, які моделюють роботу людського мозку і здатні виконувати складні завдання шляхом аналізу та обробки великих обсягів інформації. Використання нейромереж у науці дозволяє зробити прориви в таких областях, як фізика, хімія та біологія. Завдяки нейромережам вчені можуть швидко та ефективно аналізувати складні дані, виявляти закономірності, які іншими методами було б важко виявити. Також нейромережам вдається передбачати результати експериментів та прогнозувати подальший розвиток досліджуваних систем. У сфері економіки нейромережі знайшли широке застосування в аналізі фінансових ринків та прогнозуванні цін на акції та товари. Вони можуть аналізувати великі обсяги даних про ринки, виявляти маловідомі залежності та робити точні прогнози. Застосування нейромереж у науці та економіці є надзвичайно перспективним і має великий потенціал. Вони можуть допомогти вирішити складні проблеми, які важко аналізувати традиційними методами. Однак, використання нейромереж також потребує знань та вмінь у галузі машинного навчання та обробки даних, тому потребує спеціалістів з відповідними знаннями та навичками.

Ключові слова: *інтерактивна система, нейромережі, економічні проблеми, інформаційна база.*

Постановка проблеми. Наукова проблематика використання нейромереж для вирішення проблем в науці та економіці отримує все більше уваги в сучасному світі. Нейромережі є математичними моделями, які

наслідують роботу нервової системи людини. Вони дозволяють аналізувати величезну кількість даних та здійснювати складні обробки і прогнозування, що раніше були неможливими.

Використання нейромереж у науці дозволяє проводити більш точні дослідження та аналізувати складні зв'язки між різними факторами. Наприклад, в галузі медицини можна використовувати нейромережі для прогнозування розвитку хвороб та визначення оптимального лікування. Використання нейромереж також допомагає здійснювати швидкий аналіз генетичних даних, що дає змогу більш точно зрозуміти спадкові особливості та ризики виникнення різних захворювань [1, 2].

У сфері економіки нейромережі використовуються для прогнозування ринкових тенденцій, аналізу фінансових ринків та стабільності економічних систем. Вони можуть допомогти економістам у прийнятті ефективних рішень щодо інвестицій та планування бізнес-процесів.

Використання нейромереж має свої переваги та обмеження. З одного боку, воно дозволяє зробити значний прорив у багатьох галузях науки та економіки, забезпечуючи точніші прогнози та аналізи. Проте, нейромережі потребують великої кількості даних для навчання та використання, а також потребують великої обчислювальної потужності для їхньої роботи.

Отже, використання нейромереж для вирішення проблем в науці та економіці є перспективним напрямом досліджень. Вони допомагають зробити аналіз та прогнозування більш точними, що в свою чергу сприяє розвитку наукових досліджень та покращенню економічних результатів. Однак, потребуються подальші дослідження та розвиток методів та технологій для забезпечення оптимального використання нейромереж у практиці [2].

Виділяючи основні направлення пробематик для застосування нейроможереж можна осягнити наступним чином:

1. Прогнозування та аналіз в економіці:

- Використання нейромереж для прогнозування економічних показників, таких як ВВП, інфляція, безробіття і фінансові ринки.

- Розвиток моделей для виявлення фінансових шахраїв, маніпуляцій на ринках та оцінки ризиків.

2. Оптимізація бізнес-процесів:

- Використання нейромереж для покращення управління ланцюгом постачання, прогнозу попиту та оптимізації запасів.

- Розробка систем управління виробництвом та ресурсами за допомогою глибокого навчання.

3. Дослідження та інновації в науці:

- Використання нейромереж для аналізу та інтерпретації складних даних у науці, таких як генетичні послідовності, результати клінічних досліджень та геологічні дани.

- Застосування глибокого навчання для виявлення нових зв'язків та закономірностей у наукових даних.

4. Автоматизація та оптимізація процесів дослідження:

- Розробка інтелектуальних систем для автоматизації аналізу літератури та наукових публікацій.

- Використання нейромереж для рекомендаційних систем у наукових дослідженнях.

5. Етичні та соціальні питання:

- Дослідження етичних аспектів використання штучного інтелекту та нейромереж у науці та економіці.

- Розробка політики та регулювань для забезпечення безпеки та відповідального використання цих технологій.

6. Нейромережі для прийняття рішень:

- Розробка систем прийняття рішень, які базуються на нейромережах, для підтримки управлінських та стратегічних рішень в економіці та науці.

Ця тема має великий потенціал для подальших досліджень і може сприяти вирішенню важливих проблем у сучасному світі [3].

Основними проблемами даної наукової роботи обрано автоматизацію та оптимізація процесів дослідження і оптимізація бізнес-процесів, як такі які є найбільш реалістичними і оптимальними у повсякденній роботі науквоців я важливими для економіки та соціуму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість дослідників з усього світу приділила увагу вивченню розвитку нейронних мереж, і ця тема є актуальною вже з 1940-х років. Першими вченими, які внесли вагому роботу в цей напрям, були У.С. Маккалок та В. Піттс у своїй праці "Логічне числення ідеї, пов'язані з нервовою активністю". Також варто відзначити інших видатних світових дослідників, які зробили значний внесок у розвиток теорії нейронних мереж, таких як С.І. Барцев, В.А. Охонін, М.М. Бонгард, Н. Вінер, Т. Кохонен, Дж. Андерсон, М. Мінський, А.П. Петров, Ф. Розенблатт, Д.І. Румельхарт, Б. Уїдроу, Д. Хебб, Дж.Е. Хінтон, Р.Дж. Вільямс, Дж. Хопфілд та багато інших.

В їхніх дослідженнях вони розглядали біологічні процеси через математичні моделі і доводили можливість моделювання за допомогою інтелектуальних нейронних мереж. Ці мережі можуть проводити аналіз великого обсягу даних. Також варто відзначити дослідників, які вивчають застосування нейронних мереж у економіці, процесах управління підприємствами, моделюванні фінансової стійкості та платоспроможності підприємств, а також в галузях, таких як колективна свідомість, автоматизація процесів та прогнозування споживчої поведінки. До цих дослідників належать Л.Н. Дебунов, Д.Б. Кайданович, И.И. Калинин, В.Н. Козлов, І.П. Курочкіна, Л.А. Маматова, А.В. Матвійчук, Т.І. Онофрюк, А.В. Сєдая, О.Д. Шарапов, А.В. Шимохін, Е.Б. Шувалова та інші[1-4].

Використання нейромереж для направлення наукових досліджень та обробки даних є активною та обіцяючою галуззю, яка надає можливості для розв'язання різних проблем в різних наукових дисциплінах. Ось деякі здобутки та напрями досліджень у цій області:

1. Автоматизація аналізу зображень і звуку: Нейромережі, зокрема згорткові нейромережі (CNN) та рекурентні нейромережі (RNN), використовуються для автоматизованого аналізу зображень і звуку у багатьох наукових дисциплінах. Наприклад, в медицині вони можуть виявляти патології на медичних зображеннях, а в астрофізиці - виявляти нові об'єкти на астрономічних фотографіях [5].

2. Аналіз генетичних даних: Нейромережі використовуються для обробки та аналізу геномних даних, щоб виявляти гени, пов'язані з певними хворобами, класифікувати геномні послідовності та прогнозувати структуру білків.
3. Природознавство та екологія: Моделі нейромереж використовуються для аналізу даних про клімат, визначення паттернів міграції тварин, виявлення екологічних змін та прогнозування впливу змін клімату на біорізноманіття.
4. Обробка природних мов: Обробка природних мов та машинне навчання використовуються для аналізу текстових даних, автоматичного перекладу, виявлення емоцій у текстах, а також для створення інтелектуальних систем, які можуть аналізувати та визначати значення текстів у наукових дослідженнях.
5. Економічні дослідження: У галузі економіки, нейромережі використовуються для прогнозування ринкових тенденцій, аналізу фінансових даних, класифікації товарів та послуг, а також для розв'язання завдань управління ризиками.
6. Наукові обчислення та моделювання: Нейромережі можуть бути використані для розв'язання складних наукових обчислень та моделювання, зокрема у фізиці, хімії та математиці.
7. Розробка інноваційних методів інтелектуальної обробки даних: Дослідники активно працюють над розробкою нових архітектур нейромереж, методів оптимізації та зменшення витрат обчислювальних ресурсів для розв'язання складних задач аналізу даних.
Використання нейромереж для направлення наукових досліджень і обробки даних продовжує розширюватися і розвиватися, і це відкриває нові можливості для вирішення складних наукових завдань та розвитку наукового знання.

Метою є дослідження використання нейромереж для вирішення проблем в науці та економіці.

Виклад основного матеріалу. Нейромережі мають кілька переваг у порівнянні з традиційними методами вирішення проблем в науці та економіці:
1. Здатність до самонавчання: Нейромережі можуть самостійно навчатися і покращувати свою продуктивність з досвідом. Вони відтворюють підхід, в якому люди опановують вміння на основі власного досвіду [6].

2. Робота з великими обсягами даних: Нейромережі можуть обробляти великі обсяги даних і виявляти приховані залежності, що дає змогу отримувати більш точні та надійні результати.

3. Розпізнавання образів та мови: Нейромережі можуть виконувати завдання розпізнавання образів та мови, що має велике значення для обробки зображень, синтезу мови та автоматичного перекладу.

4. Обробка нелінійних та складних проблем: Нейромережі можуть розв'язувати проблеми складної природи та залежностей, що неможливо зробити за допомогою традиційних методів.

5. Використання у прогнозуванні: Нейромережі часто використовуються для прогнозування майбутніх подій, що має велике значення для наукових та економічних досліджень.

6. Гнучкість та адаптивність: Нейромережі можуть адаптуватися до змін і навіть працювати з неповними або пошкодженими даними, що робить їх більш гнучкими у порівнянні з традиційними методами.

В цілому, нейромережі пропонують нові підходи до вирішення проблем, особливо в галузях, пов'язаних з аналізом даних та взаємодією з комплексними системами.

Основні програмні середовища для технічного розгортання нейороможеж можна побачити на табл.1.

Таблиця 1 − Порівняльні характеристики програмних систем глибокого навчання згорткових нейронних мереж

Програмний продукт	Matlab	Caffe	Theano	Tensor Flow	Torch	CNTK
Базова мова	Matlab	C++	Python	C++	Lua	C++
API	C ++ Java Python C Fortran	C++ Python	Python	C++ Python	Lua Python	C++, C# Python
Багатоядер-ні CPU	+	+	+	+	+	+

Продовження таблиці 1

GPU	+	+	+	+	+	+
Xeon Phi	-	+	+	-	-	-
Розподілене навчання	+	+	-	+	+	+
Розробник	Американська компанія The Mathworks	Центр Компьютер-ного зору та навчання Беркли	Університет Монреаля	Google	Ронан Коллаберт	Microsoft
Відкриті коди	-	+	+	+	+	+
Навчені мережі	+	+	-	+	+	+

Основою отримання результату використання нейроморежі є її навчання, для цього кожна частина процесу, яка планеється бути автоматизованою, має бути декомпозавана на мінімальну дію. Дана вимога є основополягаючою для автоматизації будь-якого процесу і є дифініціальною ознакою успіху автоматизаціїї шляхом використання нейромережі.

Здатність до навчання є фундаментальною властивістю мозку. Процес навчання може розглядатися як визначення архітектури мережі і налаштування ваг зв'язків для ефективного виконання спеціальної задачі. Нейромережа налаштовує ваги зв'язків по наявній навчальній множині. Властивість мережі навчатися на прикладах робить їх більш привабливими в порівнянні із системами, які функціонують згідно визначеній системі правил, сформульованої експертами.

Для процесу навчання необхідно мати модель зовнішнього середовища, у якій функціонує нейронна мережа – потрібну для вирішення задачі інформацію. По-друге, необхідно визначити, як модифікувати вагові параметри мережі. Алгоритм навчання означає процедуру, в якій використовуються правила навчання для налаштування ваг (рис.1)[7,8].

Виділяють варіанти контрольованого та неконтрольованого навчання.

Більшість рішень, які отримуються з нейромереж, ґрунтуються на контрольованому навчанні, де постійно порівнюється поточний результат з бажаним. Спочатку ваги встановлюються випадково, але протягом подальших ітерацій коригуються, щоб досягти близької відповідності між очікуваним та фактичним результатом. Методи навчання призначені для мінімізації похибок в роботі всіх елементів обробки, і це досягається постійною корекцією синаптичних ваг досягнення прийнятної точності в роботі мережі.

Неконтрольоване навчання може стати значущим внеском у майбутнє, оскільки воно відкриває можливість комп'ютерам самостійно навчатися в справжньому розумінні цього терміну. Наразі, такий підхід застосовується у мережах, наприклад, у самоорганізованих картах (self-organizing maps). Хоча використання цих методів ще обмежене, вони показують потенціал саморегуляції навчання[9].

У неконтрольованому навчанні мережі не використовують зовнішні впливи для коригування свого вагового коефіцієнта і, замість цього, вони самостійно контролюють свою ефективність, виявляючи регулярності та закономірності у вхідних сигналах. Вони адаптуються відповідно до своєї навчальної функції, не потребуючи зовнішнього відгуку щодо правильності чи неправильності дій. Ця інформація вбудована у топологію мережі та навчальні правила[10].

Рисунок 1 – Схема навчання нейронної мережі

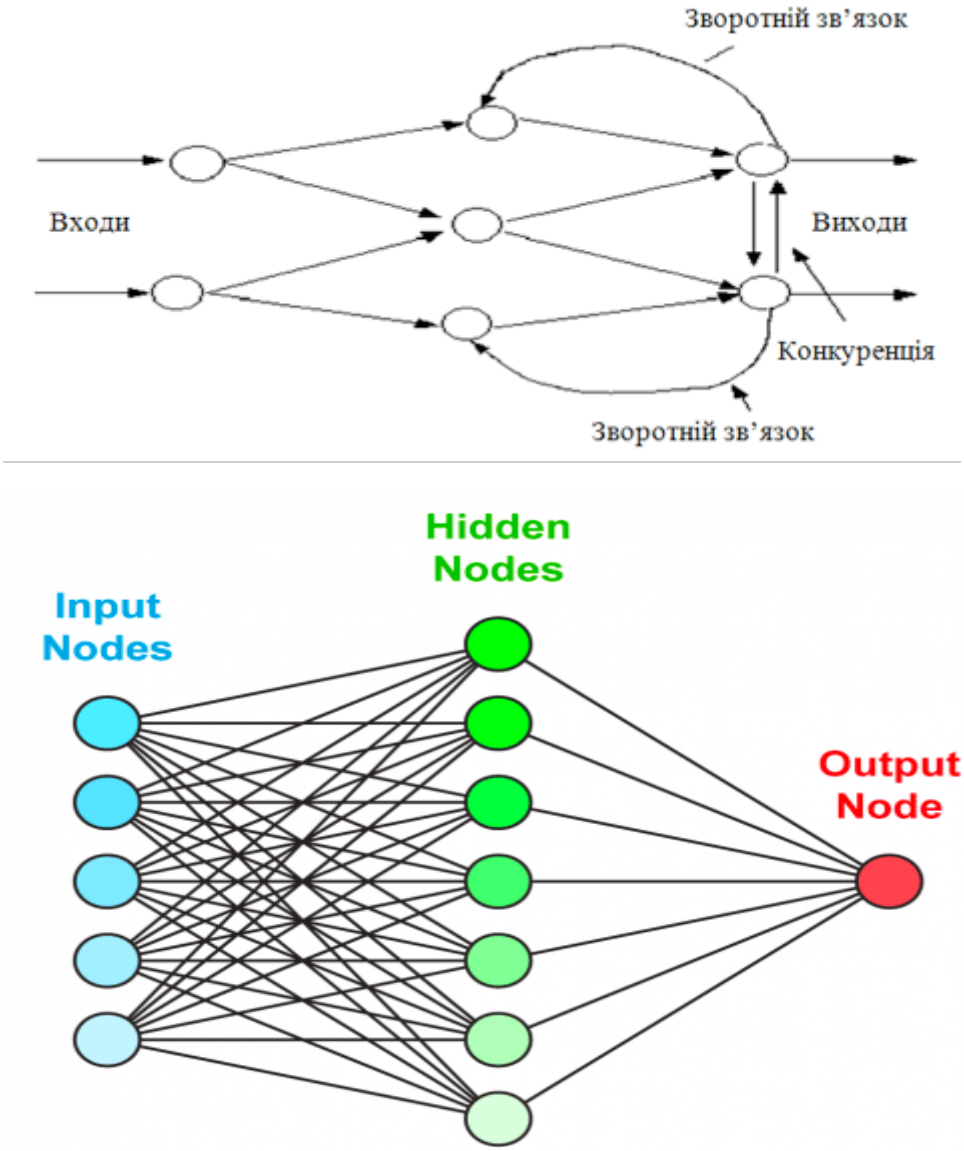

Рисунок 2 − Схема навчання нейронної мережі

Оцінка ефективності навчання нейромережі залежить від декількох керованих факторів [10-13]. Теорія навчання розглядає три фундаментальні властивості, пов'язані з навчанням: ємність, складність зразків і обчислювальна складність. Під ємністю розуміють, скільки зразків може запам'ятати мережа, і які межі прийняття рішень можуть бути на ній сформовані. Складність зразків визначає число навчальних прикладів, необхідних для досягнення здатності мережі до узагальнення. Обчислювальна складність напряму пов'язана з потужністю процесора ЕОМ, що дуже сильно залежить від схеми навчання і системи побудови неромережі (рис.2).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання нейромереж у науці та економіці обіцяюче та потенційно революційне. Ці технології можуть вирішувати складні завдання, які традиційними методами важко або неможливо аналізувати. Проте для їх ефективного використання потрібні спеціалісти з глибокими знаннями в машинному навчанні та обробці даних.

Застосування нейромереж у науці дозволяє проводити більш точні дослідження та розкривати складні зв'язки між різними факторами. Наприклад, в медицині вони можуть прогнозувати розвиток хвороб та визначати найефективніше лікування. Це дозволяє підвищити якість медичної діагностики та лікування.

Також нейромережі використовуються для аналізу генетичних даних, що допомагає краще розуміти спадкові особливості та ризики різних захворювань. Це сприяє розвитку індивідуального підходу до лікування та профілактики захворювань.

Основою для подальшого розвитку є постійне вдосконалення нейромереж, розширення їхніх функцій та навчання нових. Вони допомагають швидко аналізувати великі обсяги даних і роблять прогнози на основі цих даних.

У сучасному світі важливо зрозуміти, що нейромережі можуть бути використані не тільки для наукових досліджень, але й для покращення бізнес-процесів. Вони допомагають підприємствам розробляти стратегії збереження найкращого персоналу та аналізувати споживчі звички клієнтів.

Враховуючи всі ці можливості, важливо продовжувати розвивати та вдосконалювати нейромережі як інструмент для вирішення складних наукових та економічних завдань.

Список використаних джерел:

1. McCalloch W.S., Pitts W. Логічний калькуль ідей, що іманентні нервовій активності [Електронний ресурс]. 1943. Том 5. С. 115-133. Режим доступу: http://raai.org/library/books/mcculloch/mcculloch.pdf (Дата звернення: 06.02.2020).

2. Айвазян С.А., Енюков И.С., Мешалкин Л.Д. Прикладна статистика: ідентифікація залежностей. М.: Фінанси і статистика, 1985. 487 с.

3. Hadley G. Нелінійне та динамічне програмування. Addison-Wesley, Массачусетс, 1964. 496 с.

4. Заенцев І.В. Нейронні мережі: основні моделі. URL: http://masters.donntu.org/ 2006/fvti/lazebnik/library/art11.htm.

5. Кенин А.М., Мазуров В.Д., Первушин Д.Р. Досвід використання нейронних мереж у завданнях економіки. URL: http://web.archive.org/ web/20130402025015/http://www.uralstars.com/Docs/Editor/Neuro.htm

6. Чернодуб А.Н. Навчання нейроемуляторів з використанням псевдорегуляризації для методу нейроуправління з еталонною моделлю. *Штучний інтелект.* 2012. № 4. С. 602-614.

7. Курников Д.С., Петров С.А. Використання нейронних мереж в економіці. *Juvenis scientia.* 2017. № 6. С. 10-12.

8. Дебунов Л.Н. Застосування штучних нейронних мереж в моделюванні фінансової стійкості підприємства. *Бізнес Інформ.* 2017. № 9. С. 112-119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_9_20 (Дата звернення: 06.02.2020).

9. Єлисєєва О.К., Решетняк Т.В. Методи та моделі оцінки і прогнозування фінансового стану підприємств: монографія. Краматорськ: ДДМА, 2007. 208 с.

10. Богданова Т.К., Шевгунов Т.Я., Уварова О.М. Застосування нейронних мереж для прогнозування конкурентоспроможності російських підприємств оброблювальних галузей. *Бізнес-інформатика*. 2013. № 2 (24). С. 40-48.

11. Козлов В.Н. Штучні нейронні мережі в моделюванні колективної свідомості. *Науково-дослідницькі публікації*. 2017. № 4. С. 42-47.

12. Швиданеко Г.О., Олексюк О.І. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 192 с.

13. Решетняк Т.В. Моделювання тенденцій зміни стійкості фінансового стану підприємства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. 2007. № 21. С. 144-149.

УДК 330.46

Добровольска Н. В., канд. пед. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0003-3444-1245
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведено аналіз економічних ризиків підприємства, розглянуто можливості їх кількісного вимірювання, що дозволяють порівняти величину ризику різних господарських операцій та обрати той варіант, який найбільше відповідає політиці підприємства щодо управління господарською діяльністю. Зазначено, що якісні методи аналізу економічних ризиків дають можливість оцінити можливий рівень небезпеки, виявити чинники, які впливають на відповідний рівень ризику. Кількісні ж методи передбачають числове вираження певних показників, їх розрахунок, а також постановку проблеми та її аналіз, чинники, які створюють ризик, інколи кількість часу, виділеного на ухвалення ризику, професійність підготовки особи, що приймає рішення, тощо.

Ключові слова: *фінансовий ризик, оцінка ризиків діяльності підприємства, моделювання фінансового ризику, фінансова надійність, дисперсія, середньо квадратичне відхилення, розрахунково-аналітичні методи оцінки ризиків.*

Постановка проблеми. Нині, в умовах воєнного стану, фінансової нестабільності в Україні, актуальним стає питання вивчення методів моделювання оцінки фінансових ризиків. Необхідність діагностики рівня ризику і його корекції продиктована метою підвищення фінансової надійності. Ринкове середовище в умовах воєнного стану вносить в діяльність підприємств елементи невизначеності і поширює «асортимент» ризикових ситуацій, які виникають при конкретних обставинах. Ризикові ситуації формують умови для існування і реалізації економічного ризику, з яким в процесі своєї діяльності зіштовхуються практично усі підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу економічних

ризиків, методики його здійснення та системи оцінки висвітлені у працях таких учених, як: О. Ястремський, В. Вітлінський, Л. Донець, Г. Вербицька, В. Залунін та інші. До зарубіжних учених, які займались цією ж проблематикою, належать: Л. Тепман, В. Лоуренс, Г. Марковіц та інші.

Мета статті - проаналізувати існуючі методи оцінки економічного ризику діяльності підприємства, а також можливості моделювання оцінки ризиків.

Виклад основного матеріалу. Оцінка ризику здійснюється за допомогою якісних і кількісних методів. Якісні методи дають можливість оцінити можливий рівень небезпеки, виявити чинники, які впливають на відповідний рівень ризику. Кількісні методи передбачають числове вираження певних показників, їх розрахунок, а також постановку проблеми та її аналіз, чинники, які створюють ризик, інколи кількість часу, виділеного на ухвалення ризику, професійність підготовки особи, що приймає рішення, тощо

Під оцінкою ризику розуміємо його кількісний вимір. Так ризик може оцінюватися, як: сума добутків можливих збитків, зважених з урахуванням їх ймовірності; сума ризиків від ухвалення рішення і ризиків зовнішнього середовища; добуток імовірності настання негативної події на ступінь негативних наслідків [2].

Моделювання оцінки ризиків можна здійснювати за допомогою «дерева рішень». Даний метод припускає графічну побудову варіантів рішень, які можуть бути прийняті, співвідносячи за «гілками дерева» суб'єктивні й об'єктивні оцінки можливих подій. Рухаючись вздовж побудованих «гілок» і використовуючи спеціальні методики розрахунку ймовірностей, оцінюють кожний шлях і потім вибирають менш ризикований. Проте цей метод є дуже трудомісткий, при цьому не враховується вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Метод використання аналогів дозволяє визначити рівень фінансового ризику по окремих операціях шляхом порівняння з аналогічними неодноразово здійснюваними операціями. Для порівняння використовується як власний, так і зовнішній досвід проведення аналогічних фінансових операцій. Ці методи доцільно застосовувати при оцінці інвестиційного й кредитного ризику підприємств.

Аналітичний спосіб оцінки ризику найбільш складний, оскільки ґрунтується на теорії ігор. Частіше використовується підвид аналітичного методу – аналіз чутливості моделі: вибирається ключовий показник, щодо якого проводиться оцінка чутливості (IRR, NPV та ін.); вибираються фактори впливу (рівень інфляції, стан економіки та ін.); розраховуються значення ключового показника на різних етапах здійснення проекту (закупівля товарів, обладнання, реалізація, транспортування, капітальне будівництво та ін.). Сформована послідовність витрат і надходжень фінансових ресурсів дає можливість визначити потоки коштів для кожного відрізка часу, тобто визначити показники ефективності. На основі побудованих діаграм залежності обраних результуючих показників від величини вихідних параметрів визначають ключові показники, що найбільш впливають на оцінку прибутковості проекту. Цей метод в основному застосовується для кількісної оцінки інвестиційних ризиків.

На практиці широко використовуються розрахунково-аналітичні методи оцінки. Аналіз фінансової документації має першорядне значення при оцінці фінансових ризиків підприємств роздрібної торгівлі, що пов’язано з специфікою торговельної діяльності (значною питомою вагою оборотних активів (товарів) в сукупних активах, існуванням проміжку часу між надходженням товарів та їх реалізацією, що зумовлює додаткову потребу в оборотних коштах, основним джерелом формування яких є позиковий капітал).

Аналіз показників, що характеризують фінансовий стан дозволяють оцінити коефіцієнти фінансової стійкості та коефіцієнти ліквідності, які, в свою чергу, є критеріями ризику.

Наведені методичні підходи до оцінки фінансового ризику дають змогу виявляти його, оцінювати в динаміці та контролювати рівень, що забезпечить прийняття обґрунтованих управлінських рішень [3].

Найбільш поширеними методами аналізу фінансового ризику проектів є такі: метод коректування норми дисконта; метод достовірності еквівалентів (коефіцієнтів достовірності); аналіз чутливості критеріїв ефективності: чистого

дисконту (NPV), внутрішньої норми дохідності (IRR) та інших; метод сценаріїв; аналіз ймовірнісних розподілів потоків платежів; дерево рішень; метод імітаційного моделювання.

Вибір методу аналізу ризику залежить від інформаційної бази та вимог до кінцевих результатів. Багато методів оцінки ризиків потребують використання вихідної інформації, яку складно отримати у відкритих джерелах інформації. Ряд методів оцінки ризиків використовують якісні дані, обробка яких не дозволяє отримати результати достатньої точності. З метою оцінки фінансового ризику існує можливість використання кількісних даних з відкритих джерел інформації. В ролі вхідної інформації при оцінці фінансового ризику використовують бухгалтерську звітність підприємства: бухгалтерський баланс, який фіксує майнове та фінансове становище організації на звітну дату, звіт про прибуток та збитки, який представляє результати діяльності підприємства за звітний період.

Дисперсія характеризує ступінь коливання показника, що розглядається (в даному випадку - очікуваного доходу від здійснення фінансової операції) по відношенню до його середньої величини. Розрахунок дисперсії здійснюється за формулою:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^{n} (x_i - \bar{x})^2 \cdot P_i \ ,$$

де σ^2 - дисперсія;

x_i - значення можливого фінансового результату по розглядуваній фінансовій операції;

$\bar{x}$ - середнє значення можливого фінансового результату по фінансовій операції;

P_i - ймовірність виникнення можливого фінансового результату по фінансовій операції;

n - кількість спостережень.

Середньоквадратичне (стандартне) відхилення характеризує максимально можливе коливання досліджуваного параметра від його середнього очікуваного значення і розраховується за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^{n} (x_i - \bar{x})^2 \cdot P_i}$$

Чим більша величина дисперсії і середньоквадратичного відхилення, тим ризикованіше управлінське рішення.

Коефіцієнт варіації - це відносна величина, яка розраховується як відношення середньоквадратичного відхилення до середнього фінансового результату за формулою:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}}$$

Коефіцієнт варіації дозволяє визначити рівень ризику, що припадає на одиницю середньо очікуваного значення прогнозованого показника. Необхідність розрахунку даного показника виникає при порівнянні ризикованості декількох альтернатив.

Чим менше значення коефіцієнта варіації, тим більша стабільність прогнозованої ситуації, відповідно, менший ступінь ризику.

Розрахунково-аналітичні методи застосовуються для оцінки окремих видів ризиків і полягають у виборі ключових показників, від яких залежить ступінь ризику, та порівнянні їх фактичних значень з критичними для певного підприємства. Так, ризик втрати фінансової стійкості може оцінюватися на підставі коефіцієнта автономії, ризик неплатоспроможності - шляхом порівнянні фактичних коефіцієнтів ліквідності з їх нормативними значеннями.

Розрахунково-аналітичні методи застосовуються найчастіше. Їхня перевага полягає в тому, що вони досить добре опрацьовані, прості для розуміння та оперують нескладними поняттями. До них належать: метод дисконтування, аналіз окупності витрат, аналіз беззбитковості виробництва, аналіз чутливості, аналіз стійкості тощо.

При використанні методу дисконтування коригуються норма дисконту на коефіцієнт ризику, який отримується методом експертних оцінок. Недолік методу дисконтування в тому, що міра ризику визначається суб’єктивно.

Використання аналізу чутливості передбачає визначення впливу зміни

різних факторів на результуючі техніко-економічні показники діяльності підприємства.

Методом аналізу стійкості визначається зміна основних економічних показників діяльнсті підприємства при несприятливій зміні різних факторів. Наприклад, досліджується величина можливого прибутку при зміні цін на сировину та матеріали, необхідні для виробництва.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження визначено, що основними методами визначення рівня фінансового ризику є економіко-математичні моделі, які характеризуються наявністю в них випадкового фактору. Усі розглянуті методи оцінки фінансового ризику мають ряд суттєвих переваг та недоліків. Слід зауважити, що однозначно стверджувати, який із методів є найбільш ефективним неможливо, оскільки вибір методу залежить від специфіки та можливостей підприємства, в рамках якого проводиться дослідження оцінки фінансових ризиків. Проте, в сьогоднішніх кризових умовах, моделювання оцінки фінансових ризиків, на нашу думку, є важливою складовою роботи будь-якого підприємства.

Список використаних джерел:

1. Вдовин М. Л., Данилюк Л. Г., Лелик Л. І., Березяк І. М., Мельник О. М. Моделі і методи оцінювання економічних ризиків у різних функціональних сферах бізнесу : монографія .Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2015. 248 с.

2. Перепелиця В.О. Математичні моделі та методи оцінки ризиків економічних, соціальних та аграрних процесів К.: Центр навчальної літератури. 2013. 210 с

3. Dobrovolska Nataliia, Savytska Liudmyla Modeling of marketing activity of the enterprise Slovakia, Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. Košice. 2021. Vol. 9. No. 1. P. 120-125.

4. Л. М. Радзіховська Порівняльні методи кількісного аналізу економічних ризиків. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. Том 2. Випуск 3. 2014. С. 23-27.

УДК 681.518.3 (045)

Merinova S. V., PhD in Economics
ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-6563-5320
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION SYSTEMS AT ENTERPRISES

The adaptation of information systems for small businesses has been reviewed in the article: the stages of adaptation were determined, the criteria of the quality of the informational systems that ensure efficient activity of the enterprise in a competitive market. The necessity of the adjustment of the integrated information systems according to the business processes that take place at the certain facility was justified; and the application of the reference models based on open algorithms that give the possibility to adapt the information systems to the influence of the variable factors and self-learning, to get effective conclusions for decision-making.

Keywords: *adaptation, information system, business process, the reference (reference) model, self-learning system, the functional structure of the system.*

Formulation of the problem. One of the reasons for the weak development of small businesses in Ukraine is the lack of effective management methods based on the use of modern information technologies. This is due to the specifics of the competitive environment not only between domestic enterprises, but also with the entry into the Ukrainian market of foreign enterprises that have a well-structured system of production and management connections and use integrated complex information systems that regulate all processes of the enterprise. Currently, there are many automated information systems on the software market that satisfy the most demanding users and have the following characteristics: they are based on general enterprise management standards, cover all enterprise activities, are built on reference models. But these information systems cannot in practice provide a solution to the problems of organizing activities in small business, since they are based on subject area analysis methods that do not fully satisfy the peculiarities and requirements of

small business enterprises. And besides, such solutions are quite expensive. After all, modern business process modeling methods are developed primarily for large corporate information systems. At the same time, there is no analysis of the possibility of using these methods for small flexible information systems, their adaptation to the specific working conditions of small enterprises. In connection with this, the development of the principles of building and analyzing the effectiveness of information systems for small enterprises becomes especially relevant.

Problems of adaptation of existing information systems are occupied not only by domestic scientists, but also by foreign specialists in order to expand the capabilities of their own information systems and, as a result, consumer markets. However, foreign solutions are also not quite successful and do not take into account the peculiarities of the work of small businesses in Ukraine. However, specific issues regarding the application of information systems and their adaptation to the global competitive environment remain unclear. Therefore, there is a need to study the best foreign practices and use some of their elements in the conditions of Ukrainian realities.

The purpose of the article. The purpose of the work is to identify the peculiarities of the subject area of small business, to determine the quality criteria of information systems taking into account the requirements of its users, to analyze the functional structure of the information system.

Analysis of recent research and publications.

Modern scientists are constantly working on the problem of implementing information systems in enterprises and publishing relevant research. Yaremko S., Kuzmina O., Novitsky R. conducted an analysis of the use of artificial intelligence technologies for forecasting business processes [1]. Yaremko S., Kuzmina O. investigated the main aspects of optimizing the company's activities by means of IT technologies [2]. Dobrovolska N., Lishchynska L. considered in their research promising software tools for data analysis in business [3]. Radzikhovska L., Kotov V. proposed a methodology for applying system analysis in business [4]. Dobrovolska N., Merinova S. considered the features of designing an information

system for a vocational and technical education institution [5]. Bezus A., Bezus P., Shevchun M. in their works pay attention to the features of implementing information technologies in modern conditions [6]. And a team of authors in a thorough work “Corporate Information Systems” considered many aspects of implementing information systems in enterprises [7].

Research results. The creation of a business model of an information system for a small business is based on the concept that considers the enterprise as an open self-organized system that ensures the implementation of a general system approach in the procedures of analysis and synthesis of its management system. The essence of the use of the information system in the construction of the business model of the enterprise is to increase the commercial efficiency of the firm and is revealed in its functions, namely: - building strategic forecasts and providing recommendations regarding the prospects of the enterprise's development; - on the basis of the data, determining the future priorities of consumers; - ensuring optimal distribution of existing and potential strategic resources; - organization of an effective personnel management system, etc. Thus, when these conditions are met, new opportunities open up for the enterprise: increasing competitiveness, attracting capital from investors, increasing the market value and profitability of the company. An interesting option may also be the optimization of the management activities of the enterprise based on the reengineering of business processes using a certain information system. To increase the effectiveness of the implementation, it is necessary to evaluate the level of management of each business process of the enterprise, because the success of the reengineering of business processes at the enterprise depends not only on the use of modern information technologies and systems, but also on the actions of management. The process of adapting information systems for the enterprise includes 4 stages: 1. Analysis of the functions of the enterprise's divisions, definition of the main business processes and construction of functional business models based on them. 2. Creation of documentation regulating requirements for information systems and business processes. 3. Pilot design. 4. Adaptation of information systems to the specifics of the enterprise. To develop a

business model of a small enterprise, an approach based on the analysis of changes in essence, events and situations of the subject area that require management decisions is used.

This approach involves the combined use of various methods of modeling business processes: functional, object, situational modeling. Our task is to use information systems to adapt the company's available resources in order to achieve the company's goals. Thus, we have four elements: enterprise resources, factors affecting the formation of these resources, the process of adapting resources to the set goals of the enterprise, and enterprise goals. With the help of such a model, it is possible to determine the indicators of the effective activity of the enterprise. And on their basis form the main criteria of the information system, namely the calculation of certain indicators and conclusions based on them.

The created decision support system is based on a complex of formal methods that ensure the realization of the set goals. Automated procedures of the decision support system enable the user to determine the rational structure of the information system based on a typical, reference business model and the actual parameters of a particular enterprise. The reference model of the information system of a small enterprise, created with the help of a decision support system, consists of interconnected typical functional modules and is used to quickly adjust the structure of the information system according to the requirements of a specific enterprise.

Customization of a typical model for a specific client is ensured by excluding "extra" components, and its change and adaptation - due to replacement or addition of new modules. Pilot project execution is standard and is performed in case of implementation of any software. At this stage, a knowledge base about the enterprise is formed. It includes information about the organizational form of the enterprise: activity goals, legal form, types of activities, type of production, level of specialization, production structure, forms of management organization, stages of production, form of payment, form of calculations, etc. Actual data are entered into the system in separate units of the enterprise and are consistently tested by modeling real situations of the enterprise's activity. The mutual work of units is being

developed on the basis of the reference models that were designed at the first stage. The formed basic structure of the information system together with information about its total cost is transferred to the user. If the user is not satisfied with the cost of the project, the decision support system performs the procedure of creating an aggregated business model by compacting and removing from the knowledge base the least informative indicators for this enterprise.

During the stage of adaptation of the information system, it is adjusted and tested. Most of the time is taken up by the development of additional functions that are not implemented in the basic version of the system and are related only to the specifics of the functioning of a particular enterprise or the specifics of the legislative and regulatory framework (taxation system). End users learn to work with the configured system at their workplaces. At the same time, a system for limiting end users' access to information must be installed and configured. During the operation of the enterprise, a change in the external environment or parameters of the enterprise's activity can cause the information system structure to be inconsistent with business goals. This problem is solved within the framework of the concept of enterprise management as an open system, the functional structure of the information system of which is related to the construction of adequate models of the behavior of objects of the external environment.

In the process of functioning, an open system reaches a state of equilibrium change due to the continuous exchange of information and resources with the external environment, independent of the initial conditions, with the help of its own management methods. The implementation of the management model as an open system ensures the open character of the information system architecture built using component technology. Thanks to this, both the ease of changing existing software components and the connection of new ones in the event of a change in the company's operating conditions are ensured. For these purposes, adaptation functions are introduced into the structure of the information system of a small enterprise. The adaptive approach provides such a mode of operation of the system, when in the process of functioning it itself changes the structure (goals, functions, management

methods) in conditions of initial uncertainty and in changing conditions of work by analyzing information over time, will ensure stability in the implementation of the main goal of the enterprise. The implementation of an adaptive approach to the creation of an information system for small business is carried out by using self-organizing algorithms in the management structure, initiated for self-learning with reinforcement. The change in the effectiveness of the system's functioning is described in the form of clarifications of the probabilities of choosing a strategy in each situation. The best alternative can be obtained as a result of increasing the probability of choosing a strategy, improving the value of performance indicators and reducing the probability of choosing undesirable strategies. Choosing the right strategy, the information strategy learns by adjusting probabilities based on a local performance criterion.

Conclusions and prospects for further research. The considered approach ensures the construction of an adaptive, self-organized information system of a small business, in which both the functional structure itself and the parameters of the system are able to flexibly respond to continuous changes occurring in the market environment, ensuring the achievement of the main goal of the enterprise - maximizing profitability while minimizing costs under the conditions meeting the needs of consumers throughout the entire period of the company's activity.

References:

1. Яремко С., Кузьміна О., Новицький Р. Використання технологій штучного інтелекту для прогнозування бізнес-процесів. Комп’ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2021. Вип.№ 43. С. 230-235.

2. Яремко С., Кузьміна О. Оптимізація діяльності компанії засобами ІТ-технологій. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 1 (15). С. 269-280

3. Добровольська Н., Ліщинська Л. Перспективні програмні інструменти для аналізу даних у бізнесі. Вісник Хмельницького національного університету. 2022 № 1 (305). С. 78-83..

4. Радзіховська Л., Котов В. Застосування системного аналізу у бізнесі. Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти

становлення (випуск 75): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 6-7 березня 2023 р.). 2023. С.42-43.

5. Добровольська Н., Мерінова С. Особливості проектування інформаційної системи закладу професійно-технічної освіти. // Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2023. Pp. 195-204. URL: https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyascience-and-technology-problems-prospects-and-innovations-8-10-06-2023-osakayaponiya-arhiv/

6. Безус А., Безус П., Шевчун М. Особливості впровадження інформаційних технологій в сучасних умовах. Ефективна економіка. 2022. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/78.pdf.

7. Корпоративні інформаційні системи : навч. посіб. / С. Яремко, К. Копняк, О. Кузьміна, Л. Половенко. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2020. 256 с.

УДК 004.77:330.322(045)

Радзіховська Л. М., канд. пед. наук., доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0185-8036
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЗАСТОСУВАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ОЦІНЮВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИЗИКУ

В статті запропоновано проведення кількісної оціни інвестиційного ризику, використовуючи стандартні показники, з застосуванням засобів MS EXCEL.

Ключові слова: *економічний ризик, інформаційні технології, інвестиційний ризтк, показники ризику, табличний процесор MS EXCEL.*

Постановка проблеми. Ризик – невід'ємний атрибут суспільного життя, притаманний усім його сферам. Ризики проявляються в різних формах та

галузях [4, с. 4]. Діяльність сучасних підприємств пов’язана з великою кількістю ризиків. Згідно зі ст. 42 Господарського кодексу України, підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Ступінь впливу ризиків на суб’єктів підприємництва різко зросла з переходом до ринкової економіки.

Під економічним ризиком розуміють такий вид ризику, який виникає при будь яких випадках підприємницької діяльності, спрямованих на одержання прибутку і пов’язаних з виробництвом продукції, реалізацією товарів, наданням послуг, виконанням робіт, товарно-грошовими та фінансовими операціями.

На сьогоднішній день необтяжених ризиком сфер і сегментів, а також господарюючих суб’єктів практично не існує.

Проте існують ризики, які не залежать від фінансово-господарської діяльності підприємства, а існують об'єктивно на загальнодержавному рівні. До таких ризиків належать і інвестиційні.

За умов сучасної української економіки при прийнятті рішення про реалізацію будь-якого інвестиційного проекту особливо гостро постає проблема інвестиційних ризиків, що пов’язано з нестабільністю податкового режиму, падінням курсу національної валюти, низькою купівельною спроможністю населення. Тому для інвесторів, які мають справу з вітчизняним ринком, є дуже важливою ретельна оцінка кожного виду інвестиційного ризику, адже всі учасники інвестиційного проекту зацікавлені в тому, щоб виключити можливість повного провалу проекту [2, с. 58].

В інвестуванні ризик розраховується кількісно з урахуванням конкретної сутності інвестиційної невизначеності, пов'язаної з можливістю виникнення в ході реалізації проекту несприятливих подій і їх наслідків у вигляді певних фінансових втрат (втрата доходів, збільшення витрат, прибутку тощо). Таким чином, основні елементи природи інвестиційного ризику як економічної категорії є наступні: невизначеність ринкових чинників в сьогоденні і в

майбутньому; наявність декількох альтернативних сценаріїв; можливість несприятливих подій, ймовірність втрати активів, неотримання очікуваного прибутку або інших відхилень від планованих, прогнозованих показників; об'єктивна необхідність заходів управління для зменшення можливих негативних або несприятливих наслідків і суб'єктивного сприйняття подій [3, с. 1].

Оцінювання ризиків інвестиційних проектів та їх вплив на ризик підприємства в цілому є одним з найважливіших елементів при обґрунтуванні доцільності інвестицій. Втрати неминучі, але, щоб була можливість продовжувати роботу на фондовому ринку, необхідно резервувати певний капітал на покриття витрат. Тому оцінка ризику є дуже важливою для побудови оптимальних стратегій інвестування [1, с. 34].

Для того щоб зменшити загальний розмір втрат від систематичних ризиків, підприємству потрібно вчасно реагувати на зміни макроекономічних параметрів і розробляти ефективний адаптаційний механізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом методів оцінки інвестиційних ризиків присвячено праці Ю. Бардашевська, Бланк, В. Боярко, Г. Великоіваненко, В. Глібчук, В. Кузіна, Т. Майорової, , Скворцова та ін.
Г. Гладківська та О. Стець розробили модель прогнозу інвестиційного ризику методом імітаційного моделювання з використанням нейронної мережі.
В. Бобиль, О. Гненний, Г. Пивоварова розробили методичний підхід до прийняття рішення щодо інвестування у певний інвестиційний проект або фінансовий інструмент, який узгоджує підходи на базі одного та множини сценаріїв на підставі дослідження зв’язку рівня дохідності та ризику, що формується на фінансовим ринку.

Метою статті є характеристика кількісної оцінки інвестиційного ризику, використовуючи стандартні показники, але із застосуванням засобів MS EXCEL.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо портфель цінних паперів, який являє собою сукупність різних інвестицій у цінні папери, що обертаються на фінансовому ринку.

Нехай портфель формується з n видів цінних паперів з відомими ефективностями x_1, x_2, …, x_n, де n – кількість інтервалів часу в розглянутому періоді (обсяг вибірки).

Для оцінки систематичного ризику нам необхідно буде обрахувати наступні показники:

- **Дисперсія прибутковості цінного паперу** – вказує міру невизначеності в очікуваннях інвестора.
- Статистичною мірою взаємодії двох цінних паперів є **коваріація.** Якщо показник коваріації більше 0, то прибутковості цінних паперів мають тенденцію змінюватись в одну сторону, якщо ж показник менше 0, то цінні папери можуть компенсувати одна одну.
- Нормує коваріацію для полегшення порівняння з іншими парами випадкових змінних **коефіцієнт кореляції.** Знак коефіцієнта кореляції збігається зі знаком коефіцієнта коваріації, тому додатнє його значення означає односпрямовану зміну змінних, а від'ємне – зміну в протилежних напрямках.
- Для порівняння ступеня ризику різних акції з різною середньою (очікуваною) прибутковістю використовують **коефіцієнт варіації** (W). Варіація в межах від 10 до 25% вважається помірною. Якщо W не перевищує 10%, то варіаця слабка, якщо W>25%, то варіація висока. В інших випадках варіація помірна.

- **Коефіцієнт чутливості** визначає рівень коливань у результаті діяльності галузі стосовно результатів діяльності ринку Чим вищий показник коефіцієнту варіації, тим вище ризик, пов’язаний з цією галуззю. За допомогою вказаного коефіцієнту можна зіставляти діяльність підприємств і галузі, ефективність акцій з ефективністю всього ринку цінних паперів. Якщо $\beta>0$, то прибутковість відповідних цінних паперів буде аналогічна динаміці ринкової прибутковості. При $\beta<0$ ефективність цінних паперів буде знижуватися при зростанні ефективності ринку.

У випадках, коли потрібно зробити вибір одного з трьох та більше цінних паперів, здійснити розрахунок вказаних показників вручну без застосування засобів ІТ-технологій досить важко. Тому розглянемо на прикладі, як використати можливості табличного процесора MS EXCEL для вибору оптимального інвестиційного проекту.

Початкова інформація подана на рис.1.

Ефективність цінного паперу	Контрольні періоди							
	1	2	3	4	5	6	7	8
1	7	6	18	6	7	7	9	15
2	12	7	10	9	13	9	13	20
3	9	10	8	18	19	17	20	17
4	11	12	7	8	5	12	11	12
Ринок	18	9	11	11	19	20	17	19

Рисунок 1 – Початкова інформація.

У випадку чотирьох цінних паперів розраховуємо показники, зображені на рис. 2.

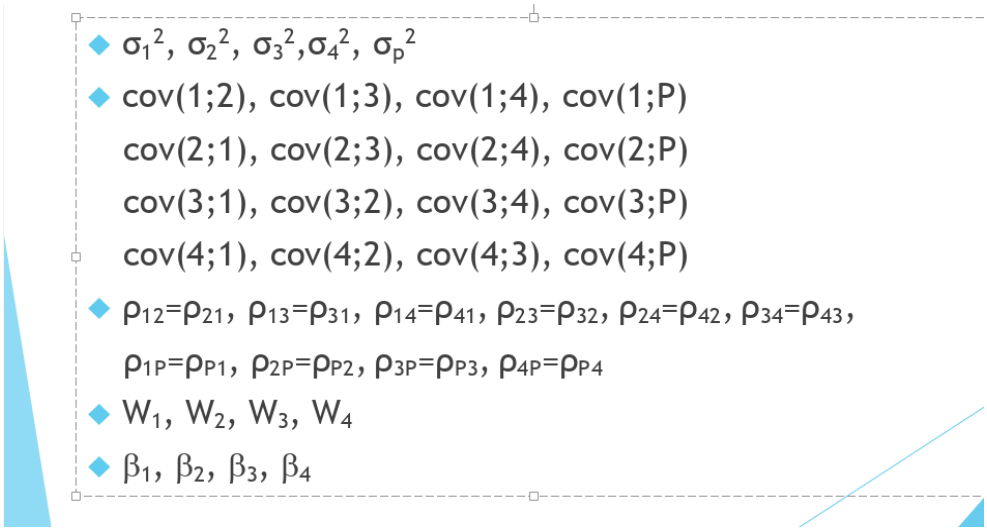

Рисунок 2 – Показники оцінки ризику чотирьох цінних паперів.

Основні формули, які використовуються для оцінки базових показників, представлені на рис. 3.

- $\sigma_i^2 = \frac{1}{n} * \sum_{i=0}^{n} (x_i - \bar{x})^2$
- $cov(x;y) = \frac{1}{n} \sum_{i=0}^{n} (x_i - \bar{x}) * (y_i - \bar{y})$
- $\rho_{xy} = \frac{cov(x;y)}{\sigma_x \sigma_y}$
- $W = \frac{\sigma_x}{\bar{x}} * 100\%$
- $\beta = \frac{cov(x_i;P)}{\sigma_x^2}$

Рисунок 3 – Формули для розрахунків.

Найбільш громіздкими у обчисленнях є визначення дисперсії прибутковості, коефіцієнтів кореляції та коваріації (рис. 4-6).

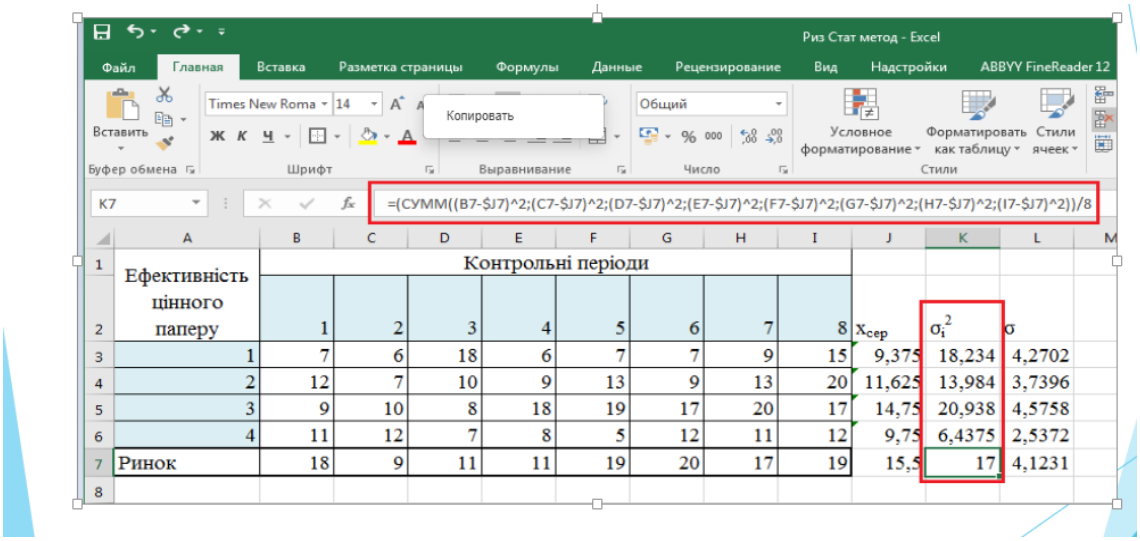

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	Ефективність цінного паперу	Контрольні періоди										
2		1	2	3	4	5	6	7	8	$x_{сер}$	σ_i^2	σ
3	1	7	6	18	6	7	7	9	15	9,375	18,234	4,2702
4	2	12	7	10	9	13	9	13	20	11,625	13,984	3,7396
5	3	9	10	8	18	19	17	20	17	14,75	20,938	4,5758
6	4	11	12	7	8	5	12	11	12	9,75	6,4375	2,5372
7	Ринок	18	9	11	11	19	20	17	19	15,5	17	4,1231
8												

Рисунок 4 – Визначення дисперсії прибутковості.

Однак, відмітимо, що за рахунок можливостей MS EXCEL обчислення ще можна значно спростити, використовуючи вбудовані функції **ДИСП**, **КОВАРИАЦИЯ, КОРРЕЛ**, а також пакет аналізу даних та інструмент **Корреляция.**

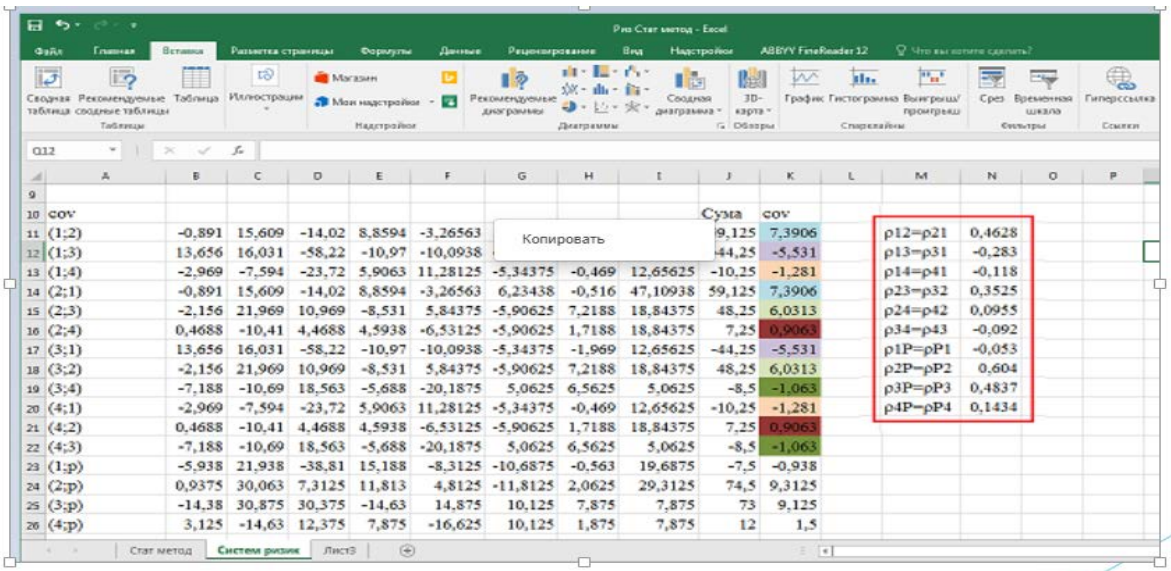

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
9																
10	cov									Сума	cov					
11	(1;2)	-0,891	15,609	-14,02	8,8594	-3,26563				9,125	7,3906		ρ12=ρ21	0,4628		
12	(1;3)	13,656	16,031	-58,22	-10,97	-10,0938				44,25	-5,531		ρ13=ρ31	-0,283		
13	(1;4)	-2,969	-7,594	-23,72	5,9063	11,28125	-5,34375	-0,469	12,65625	-10,25	-1,281		ρ14=ρ41	-0,118		
14	(2;1)	-0,891	15,609	-14,02	8,8594	-3,26563	6,23438	-0,516	47,10938	59,125	7,3906		ρ23=ρ32	0,3525		
15	(2;3)	-2,156	21,969	10,969	-8,531	5,84375	-5,90625	7,2188	18,84375	48,25	6,0313		ρ24=ρ42	0,0955		
16	(2;4)	0,4688	-10,41	4,4688	4,5938	-6,53125	-5,90625	1,7188	18,84375	7,25	0,9063		ρ34=ρ43	-0,092		
17	(3;1)	13,656	16,031	-58,22	-10,97	-10,0938	-5,34375	-1,969	12,65625	-44,25	-5,531		ρ1P=ρP1	-0,053		
18	(3;2)	-2,156	21,969	10,969	-8,531	5,84375	-5,90625	7,2188	18,84375	48,25	6,0313		ρ2P=ρP2	0,604		
19	(3;4)	-7,188	-10,69	18,563	-5,688	-20,1875	5,0625	6,5625	5,0625	-8,5	-1,063		ρ3P=ρP3	0,4837		
20	(4;1)	-2,969	-7,594	-23,72	5,9063	11,28125	-5,34375	-0,469	12,65625	-10,25	-1,281		ρ4P=ρP4	0,1434		
21	(4;2)	0,4688	-10,41	4,4688	4,5938	-6,53125	-5,90625	1,7188	18,84375	7,25	0,9063					
22	(4;3)	-7,188	-10,69	18,563	-5,688	-20,1875	5,0625	6,5625	5,0625	-8,5	-1,063					
23	(1;p)	-5,938	21,938	-38,81	15,188	-8,3125	-10,6875	-0,563	19,6875	-7,5	-0,938					
24	(2;p)	0,9375	30,063	7,3125	11,813	4,8125	-11,8125	2,0625	29,3125	74,5	9,3125					
25	(3;p)	-14,38	30,875	30,375	-14,63	14,875	10,125	7,875	7,875	73	9,125					
26	(4;p)	3,125	-14,63	12,375	7,875	-16,625	10,125	1,875	7,875	12	1,5					

Копировать

Рисунок 5 – Визначення коефіцієнтів кореляції

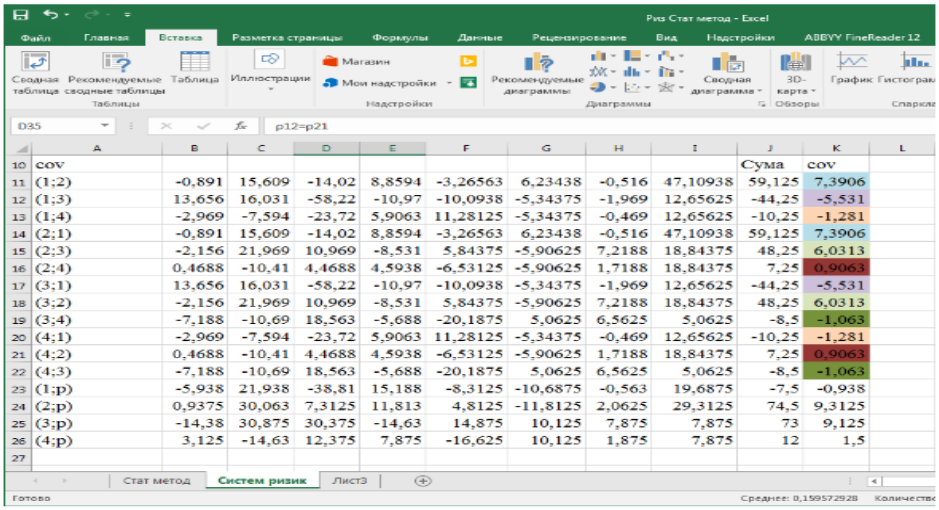

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
10	cov									Сума	cov	
11	(1;2)	-0,891	15,609	-14,02	8,8594	-3,26563	6,23438	-0,516	47,10938	59,125	7,3906	
12	(1;3)	13,656	16,031	-58,22	-10,97	-10,0938	-5,34375	-1,969	12,65625	-44,25	-5,531	
13	(1;4)	-2,969	-7,594	-23,72	5,9063	11,28125	-5,34375	-0,469	12,65625	-10,25	-1,281	
14	(2;1)	-0,891	15,609	-14,02	8,8594	-3,26563	6,23438	-0,516	47,10938	59,125	7,3906	
15	(2;3)	-2,156	21,969	10,969	-8,531	5,84375	-5,90625	7,2188	18,84375	48,25	6,0313	
16	(2;4)	0,4688	-10,41	4,4688	4,5938	-6,53125	-5,90625	1,7188	18,84375	7,25	0,9063	
17	(3;1)	13,656	16,031	-58,22	-10,97	-10,0938	-5,34375	-1,969	12,65625	-44,25	-5,531	
18	(3;2)	-2,156	21,969	10,969	-8,531	5,84375	-5,90625	7,2188	18,84375	48,25	6,0313	
19	(3;4)	-7,188	-10,69	18,563	-5,688	-20,1875	5,0625	6,5625	5,0625	-8,5	-1,063	
20	(4;1)	-2,969	-7,594	-23,72	5,9063	11,28125	-5,34375	-0,469	12,65625	-10,25	-1,281	
21	(4;2)	0,4688	-10,41	4,4688	4,5938	-6,53125	-5,90625	1,7188	18,84375	7,25	0,9063	
22	(4;3)	-7,188	-10,69	18,563	-5,688	-20,1875	5,0625	6,5625	5,0625	-8,5	-1,063	
23	(1;p)	-5,938	21,938	-38,81	15,188	-8,3125	-10,6875	-0,563	19,6875	-7,5	-0,938	
24	(2;p)	0,9375	30,063	7,3125	11,813	4,8125	-11,8125	2,0625	29,3125	74,5	9,3125	
25	(3;p)	-14,38	30,875	30,375	-14,63	14,875	10,125	7,875	7,875	73	9,125	
26	(4;p)	3,125	-14,63	12,375	7,875	-16,625	10,125	1,875	7,875	12	1,5	

Рисунок 6 – Визначення коефіцієнтів коваріації

Очевидно, враховуючи отримані результати, досить легко зробити вибір (зокрема, за дисперсією прибутковості, коефіцієнтом чутливості) найменш ризикованим є четвертий цінний папір.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, використання можливостей табличного процесора MS EXCEL (засобів обчислень, вбудованих функцій, пакету аналізу) дозволяє легко, швидко та зручно обчислювати основні показники ризику для вибору оптимального інвестиційного проекту, найменш ризикованого цінного паперу.

Список використаних джерел:

1. Гладківська Г. В., Стець О. В. Про моделювання оцінки інвестиційного ризику. *Правова інформатика*. № 2(26), 2010. С. 34-38.

2. Кузін О., Глібчук В. Оцінка інвестиційних ризиків комплексним методом. *Вісник ТНЕУ.* №1, 2008. С. 57-68.

3. Методи оцінювання інвестиційних ризиків. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/94-2.pdf. (Дата звернення 02.07.23).

4. Радзіховська Л.М., Іващук О.В. Сутність поняття «економічний ризик»: ретроспектива та сучасність. Економічний часопис, 2015, 7-8(1). С. 4-7.

УДК 519.832.3

Романюк В. В., д-р техн. наук, професор
ORCID https://orcid.org/0000-0001-9638-9572
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ІГРИ З НУЛЬОВОЮ СУМОЮ У ФОРМІ ДИСКРЕТНИХ БЕЗШУМНИХ ДУЕЛЕЙ З ЛІНІЙНИМИ ФУНКЦІЯМИ ВЛУЧНОСТІ

Розглянуто прогресуючу дискретну безшумну дуель з кососиметричним ядром на кінцевій підмножині одиничного квадрату, де значущість стратегії дуелянта з наближенням до завершення періоду конфліктного протистояння зростає у геометричній прогресії. Доведено дві теореми про існування та єдиність рівноважної ситуації {1/2, 1/2} у чистих стратегіях для нетривіальних дуелей. Дуель має чотири ситуації рівноваги у чистих стратегіях у випадку, якщо це — матриця третього порядку.

***Ключові слова**: гра з нульовою сумою, безшумна дуель, чисті стратегії.*

Постановка проблеми. Однією з найпростіших моделей вирішення бескоаліційних конфліктів є антагоністична гра (гра з нульовою сумою). Антагоністичні ігри з вибором моменту часу [1] є настільки простими і гнучкими моделями соціально-економічних конфліктних явищ, що існує інтерес до можливості впровадження цих моделей і для оптимізації прийняття рішень у біо-екологічних процесах в умовах протилежних інтересів. Зазвичай ядро $K(x, y)$ гри з вибором моменту часу задають на одиничному квадраті

$$X \times Y = [0;1] \times [0;1] \tag{1}$$

або ж на його підмножині, де $x \in X$ та $y \in Y$. Особливий інтерес становить підклас ігор з вибором моменту часу, який називають безшумними дуелями, де

$$K(x, y) = x - y + xy\,\mathrm{sign}(y - x), \tag{2}$$

і завдяки кососиметричності $K(x, y) = -K(y, x)$ поверхні (2) оптимальні стратегії обох гравців є ідентичними [1 — 3]. Але безшумна дуель на одиничному квадраті (1) є моделлю антагоністично-конфліктних процесів лише у граничному переході, коли гравець володіє безліччю варіантів своїх можливих дій, тоді як у реальних конфліктних ситуаціях кількість альтернатив гравця є обмеженою, де йому доводиться приймати рішення лише на окремих етапах дуелі, тривалість яких зазвичай зменшується з наближенням завершення дуелі (з наближенням до правого кінця одиничного сегменту). Саме тому дослідження дуелей з ядром (2) на кінцевій підмножині одиничного квадрату (1) є актуальною проблемою, котра на сьогоднішній день ще не повністю вивчена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість наукових праць, присвячених дослідженню ігор з вибором моменту часу, написані зарубіжними авторами, хоча існують і вагомі роботи вітчизняних авторів у цій царині [1, 4]. Проте дуже багато досліджень по безшумним дуелям виходить із того, що обидва гравці володіють континуумом чистих стратегій, множина яких утворює одиничний сегмент $[0;1]$ числової прямої □. Про дискретизовані безшумні дуелі, у яких гравець має кінцеву або злічену множину чистих стратегій, йдеться порівняно у невеликій частині праць, серед яких і робота [4], де автор представляє модель однократного виходу на ринок двох однотипних конкуруючих підприємств та проводить моделювання виходу цих підприємств на ринок при заданій кількості повторень гри.

Мета статті. Зауважимо, що у ядрі (2) функції влучності гравців є лінійними [2]. Надалі таке ядро і братимемо за основу у майбутньому дослідженні. А метою даної статті є формалізація і визначення розв’язку

безшумної дуелі з ядром (2) на кінцевій підмножині одиничного квадрату (1), де множиною чистих стратегій гравця є ізольовані точки одиничного сегменту $[0;1]$. При формуванні цієї множини необхідно врахувати практичну значущість тих чистих стратегій, котрі знаходяться ближче до правого кінця одиничного сегменту $[0;1]$. Також необхідно довести твердження про існування розв'язку такої антагоністичної гри у чистих стратегіях, що дуже важливо з точки зору практичного впровадження оптимальних стратегій гравців [5, 6].

Виклад основного матеріалу. Той факт, що з наближенням завершення дуелі імовірність пострілу гравця, котрий ще досі не здійснив свій постріл, зростає, може бути відображений у більшій щільності його чистих стратегій після половини одиничного сегменту. І взагалі, можна припускати, що зі зростанням часу дуелі, і це відповідає наближенню до правого кінця одиничного сегменту $[0;1]$, щільність чистих стратегій гравця збільшується. Надамо право на постріл у кінцях сегментів X та Y. Тоді, не обмежуючи загальності, у найпростішому випадку множина чистих стратегій кожного гравця складатиметься із N точок

$$\{0,1\} \cup \left\{ \sum_{k=1}^{n-1} 2^{-k} \right\}_{n=2}^{N-1} \subset [0;1] \tag{3}$$

при $N \in \mathbb{N} \setminus \{1\}$. Тому підмножиною одиничного квадрату (1), на якій задаватимемо дискретну безшумну дуель, буде декартовий добуток

$$\{x_i\}_{i=1}^{N} \times \{y_j\}_{j=1}^{N} = \left\{ \left\{ \begin{bmatrix} x_i & y_j \end{bmatrix} \right\}_{i=1}^{N} \right\}_{j=1}^{N} =$$

$$= \left\{ \{0,1\} \cup \left\{ \sum_{k=1}^{n-1} 2^{-k} \right\}_{n=2}^{N-1} \right\} \times \left\{ \{0,1\} \cup \left\{ \sum_{k=1}^{m-1} 2^{-k} \right\}_{m=2}^{N-1} \right\} \subset X \times Y = [0;1] \times [0;1] \tag{4}$$

з N^2 точок одиничного квадрату (1), щільність яких збільшується у геометричній прогресії при наближенні до правого верхнього кута $\begin{bmatrix} 1 & 1 \end{bmatrix}$ цього

квадрату. У співвідношенні (4) $x_1 = y_1 = 0$ та $x_N = y_N = 1$, а $x_i = \sum_{k=1}^{i-1} 2^{-k}$ при $i = \overline{2,\, N-1}$ та $y_j = \sum_{k=1}^{j-1} 2^{-k}$ при $j = \overline{2,\, N-1}$. Таку дискретну безшумну дуель назвемо прогресуючою. Її симетричність очевидна завдяки кососиметричності ядра (2), яке тепер представлятимемо у формі $N \times N$-матриці $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$, де

$$r_{ij} = K\left(x_i,\, y_j\right) = x_i - y_j + x_i y_j \operatorname{sign}\left(y_j - x_i\right),\ i = \overline{1,\, N},\ j = \overline{1,\, N}. \qquad (5)$$

Займемося визначенням розв'язків $N \times N$-гри з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$. Випадок $N = 2$ є тривіальним, оскільки тут гравець може обирати лише кінці сегменту $[0;1]$ та $\mathbf{R} = \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$, де ситуація $\{x_2,\, y_2\} = \{1,\, 1\}$ є рівноважною. При $N = 3$ кожен гравець, окрім кінців сегменту $[0;1]$, має у своєму розпорядженні ще й середину цього сегменту. Тим не менше, тут

$$\mathbf{R} = \begin{pmatrix} 0 & -\frac{1}{2} & -1 \\ \frac{1}{2} & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

і дуже легко перевірити, що ситуації $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2},\, \frac{1}{2}\right\}$ та $\{x_3,\, y_3\} = \{1,\, 1\}$, як і ситуації $\{x_2,\, y_3\} = \left\{\frac{1}{2},\, 1\right\}$ та $\{x_3,\, y_2\} = \left\{1,\, \frac{1}{2}\right\}$, є рівноважними. Так само досить легко перевірити існування рівноважних ситуацій у чистих стратегіях і для більшої кількості N чистих стратегій у кожного з дуелянтів. Має місце таке твердження.

Теорема 1. У прогресуючій дискретній безшумній дуелі з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$ при (4) і (5) для довільного $N \in \mathbb{N} \setminus \{1,\, 2,\, 3\}$ існує ситуація рівноваги у чистих стратегіях, і цією ситуацією є $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2},\, \frac{1}{2}\right\}$.

Доведення. Зрозуміло, що головна діагональ матриці $\mathbf{R}$ даної гри є нульовою, причому підматриця $\begin{pmatrix} 0 & -\frac{1}{2} \\ \frac{1}{2} & 0 \end{pmatrix}$ у верхньому лівому куті матриці $\mathbf{R}$ має сідлову точку. Розглянемо другий рядок матриці $\mathbf{R}$. Тут $x = x_2 = \frac{1}{2}$ і при $y < \frac{1}{2}$, тобто при $y = y_1 = 0$, цей рядок містить завжди додатний елемент. Для $x = y = \frac{1}{2}$ тут $K\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right) = 0$. При $x = x_2 = \frac{1}{2}$ та $y > \frac{1}{2}$ буде, взагалі кажучи,

$$K\left(\frac{1}{2}, y\right) = \frac{1}{2} - y + \frac{1}{2} y \operatorname{sign}\left(y - \frac{1}{2}\right) = \frac{1}{2} - y + \frac{1}{2} y = \frac{1}{2} - \frac{1}{2} y = \frac{1}{2}(1 - y). \qquad (6)$$

Зі співвідношення (6) виходить, що при $y \in \left(\frac{1}{2}; 1\right)$ функція (6) є додатною, тобто при $y \in \left(\frac{1}{2}; 1\right)$ другий рядок матриці $\mathbf{R}$ містить додатні елементи. А при $y = 1$ маємо $K\left(\frac{1}{2}, 1\right) = 0$. Таким чином, у другому рядку матриці $\mathbf{R}$ усюди, крім елементів у другому та N-му стовпчиках, містяться додатні елементи. Невід'ємність другого рядка матриці $\mathbf{R}$ означає те, що нижнє значення v_* досліджуваної $N \times N$-гри з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N \times N}$ є невід'ємним. Із кососиметричності ядра (2) випливає кососиметричність матриці $\mathbf{R}$, тобто $\mathbf{R}^{\mathrm{T}} = -\mathbf{R}$. Тому другий стовпчик цієї матриці є недодатним, а, отже, верхнє значення v^* даної матричної гри є недодатним. Оскільки у нас $v_* \ldots 0$ та $v^* \,„\, 0$, то з відомої нерівності $v_* \,„\, v^*$ для матриці $\mathbf{R}$ випливає $v_* = v^* = 0$, що означає існування у $N \times N$-гри з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N \times N}$ ситуації рівноваги у чистих стратегіях. Елемент $r_{22} = 0$ є мінімальним у другому рядку та максимальним у другому стовпчику, тому легко бачити, що саме ситуація $\{x_2, y_2\} = \left\{\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right\}$ є рівноважною у досліджуваній грі. Теорему доведено.

Але чи є ще, окрім ситуації $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2},\, \frac{1}{2}\right\}$, ситуації рівноваги у $N \times N$-грі з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$ при $N \in \mathbb{N} \setminus \{1, 2, 3\}$? Відповідь на це питання дає наступна теорема.

Теорема 2. У прогресуючій дискретній безшумній дуелі з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$ при (4) і (5) для довільного $N \in \mathbb{N} \setminus \{1, 2, 3\}$ ситуація $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2},\, \frac{1}{2}\right\}$ рівноваги у чистих стратегіях є єдиною.

Доведення. При $x = x_1 = 0$ у ядрі (2) буде

$$K(0,\, y) = 0 - y + 0 \cdot y\,\mathrm{sign}(y - 0) = -y, \tag{7}$$

тому у першому рядку матриці $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N\times N}$ усі елементи, крім першого (елемент у першому стовпчику), є від'ємними. У другому рядку, як уже відомо, усі елементи є невід'ємними, і там існує сідлова точка. Розглянемо тепер усі інші рядки матриці $\mathbf{R}$, але поки що без останнього рядка. Покажемо, що у рядках цієї матриці, починаючи з третього і закінчуючи $(N-1)$-м рядком, під її головною діагоналлю містяться, за виключенням першого стовпчика, виключно від'ємні елементи. Тут $j = \overline{2,\, i-1}$ при $i = \overline{3,\, N-1}$, тобто $x > \frac{1}{2}$ та $y \ldots \frac{1}{2}$ при $x > y$, а це у ядрі (2) дає

$$K(x,\, y) = x - y - xy = x(1-y) - y. \tag{8}$$

Оскільки $-y \,„\, -\frac{1}{2}$ та $1-y \,„\, \frac{1}{2}$, то при $x \in \left(\frac{1}{2}; 1\right)$ буде $x(1-y) < \frac{1}{2}$, адже добуток додатної різниці $1-y$ на додатне число, що є меншим від одиниці, зменшує верхнє значення цієї різниці. Сума нерівностей $x(1-y) < \frac{1}{2}$ та $-y \,„\, -\frac{1}{2}$ дає строгу нерівність $x(1-y) - y < 0$, а це означає, що від третього і до $(N-1)$-го рядка матриця $\mathbf{R}$, за виключенням першого стовпчика, під своєю головною діагоналлю має тільки від'ємні елементи. В останньому рядку маємо

$K(1,\, y) = 1 - 2y$, тобто при $y \in \left(\frac{1}{2}; 1\right)$ буде $K(1,\, y) < 0$. Це, у свою чергу, означає, що в останньому рядку матриці $\mathbf{R}$ усі елементи, починаючи з третього і закінчуючи $(N-1)$-м елементом, є від'ємними. Таким чином, при $N \in \mathbb{N} \setminus \{1, 2, 3\}$ кожен рядок, окрім другого рядка, матриці $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N \times N}$ містить хоча б один від'ємний елемент, тому у цих рядках не може бути сідлових точок, і ситуація $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right\}$ рівноваги є єдиною. Теорему доведено.

Отже, оптимальна поведінка дуелянта у досліджуваній $N \times N$-грі з матрицею $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N \times N}$ є детермінованою у чистих стратегіях, при тому — ще й однаково для довільного $N \in \mathbb{N} \setminus \{1, 2, 3\}$ (тобто фактично для нетривіальних форматів дуелі). Проте слушним буде зауважити, що у деяких конфліктних явищах, що моделюються у формі антагоністичної гри, часто навіть у рівноважних ситуаціях один з гравців намагається збільшити свій виграш за рахунок додаткових маніпуляцій, хоча це доцільно робити тільки в іграх з "природою" або з "випадковими обставинами", де інший дуелянт, напевно (або можливо), не наділений інтелектом.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Прогресуюча дискретна безшумна дуель з ядром (2) у формі $N \times N$-матриці $\mathbf{R} = \left(r_{ij}\right)_{N \times N}$ з елементами (5) має місце для $N \in \mathbb{N} \setminus \{1\}$. Вона розв'язується у чистих стратегіях, причому у першому тривіальному випадку з $N = 2$ ситуацією рівноваги є $\{x_2,\, y_2\} = \{1, 1\}$, а у другому тривіальному випадку, коли $N = 3$, — дуель має чотири ситуації рівноваги у чистих стратегіях — ситуації $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right\}$, $\{x_2,\, y_3\} = \left\{\frac{1}{2}, 1\right\}$, $\{x_3,\, y_2\} = \left\{1, \frac{1}{2}\right\}$ та $\{x_3,\, y_3\} = \{1, 1\}$. В усіх інших випадках кількості N прогресуючих чистих стратегій гравця, де $N \in \mathbb{N} \setminus \{1, 2, 3\}$, досліджувана дуель має єдину і незмінну рівноважну ситуацію $\{x_2,\, y_2\} = \left\{\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right\}$. Все це означає, що конфліктні явища відомої тривалості, у

яких значущість рішення з наближенням до завершення періоду антагонізму зростає у геометричній прогресії, і які можна наближено моделювати у формі прогресуючої дискретної безшумної дуелі на N^2 точках (4) одиничного квадрату (1) зі значеннями (5) ядра (2), успішно вирішуються у дуже зручний спосіб: при нетривіальній моделі, що трапляється найбільш часто, дуелянтам варто діяти точно у середині періоду тривалості конфлікту.

Варто зазначити, що отриманий у проведеній роботі результат опирається на припущення про лінійність функцій влучності обох дуелянтів, інакше ядро (2) мало б інший, більш складний вигляд. Тому досліджена прогресуюча дискретна безшумна дуель у деякому смислі може вважатись лінеаризованою. Для усебічного вивчення прогресуючої дискретної безшумної дуелі у подальших дослідженнях слід відійти від лінійних функцій влучності обох дуелянтів, представивши їх як, взагалі кажучи, монотонно неспадні функції з відповідними крайовими умовами, згідно з якими на початку дуелі функція влучності дорівнює нулю, а у кінці — дорівнює одиниці.

Список використаних джерел:

1. Романюк В. В. Теорія антагоністичних ігор : [навчальний посібник] / Романюк В. В. — Львів : Новий Світ — 2000, 2010. — 294 с.

2. Osborne M. J. An introduction to game theory / M. J. Osborne. — Oxford University Press, 2003. — 554 p.

3. Nisan N. Algorithmic Game Theory / N. Nisan, T. Roughgarden, É. Tardos, V. V. Vazirani. — Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2007. — 778 p.

4. Романюк В. В. Моделювання виходу на ринок двох конкуруючих підприємств за допомогою ігрової безшумної дуелі в MATLAB 7.0.1 / В. В. Романюк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2009. — № 3. — Т. 2. — С. 233 — 238.

5. Rahal S. Hybrid strategies using linear and piecewise-linear decision rules for multistage adaptive linear optimization / S. Rahal, D. J. Papageorgiou, Z. Li // European Journal of Operational Research. — 2021. — Vol. 290, Iss. 3. — P. 1014 — 1030.

6. Ezimadu P. E. A mathematical model of cooperative advertising support to the followers in a manufacturer-distributor-retailer supply chain / P. E. Ezimadu // International Journal of Operational Research. — 2022. — Vol. 44, Iss. 2. — P. 141 — 170.

УДК 004.416.6 (045)

Яремко С. А., канд. техн. наук, доцент
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0605-9324
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

РОЗРОБКА ІНТЕРАКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАННЯМ НА ОСНОВІ ЕЛЕКТРОННОГО ОСОБИСТОГО КАБІНЕТУ ВИКЛАДАЧА

У статті сформульовано актуальність та необхідність розробки та впровадження інтерактивної віртуальної навчальної системи у закладі вищої освіти (ЗВО) з використанням засобів сучасних інформаційних технологій і систем. Визначено основні вимоги і завдання інтерактивної навчальної системи та запропоновано структурну схему її апаратно-програмного комплексу. Визначено соціальний ефект від впровадження інтерактивної навчальної системи у ЗВО та окреслено подальші перспективи і напрямки її розвитку.

Ключові слова: *інтерактивна система, особистий електронний кабінет, інформаційна база, електронний журнал, система управління навчанням.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день впровадження цифрових технологій та інформаційних систем стає необхідною умовою досягнення ефективності в усіх напрямках суспільної діяльності, в тому числі і в сфері освіти. Разом з тим, слід відзначити, що незважаючи на значний розвиток інформаційних технологій, робота викладача на сьогоднішній день не позбулася довготривалих та рутинних завдань по заповненню великої кількості різноманітних журналів ведення обліку, успішності та навантаження.

Проблемним є те, що викладач замість розробки лекцій і практичних занять витрачає багато часу на заповнення великої кількості документів, журналів, планів, що є нераціональним використанням його робочого часу.

Зважаючи на зазначене вище, актуальним є завдання розробки та реалізації автоматизованої системи для формування індивідуального плану, журналів обліку навчального навантаження та успішності студентів на основі електронного особистого кабінету викладача, що дозволить позбутися неефективного та трудомісткого паперового документообігу та оптимізувати роботу викладачів, працівників деканату та інших структурних підрозділів, які пов’язані з формуванням, обліком та контролем цих процесів. Зокрема, дозволить шляхом створення особистого електронного кабінету викладача забезпечити формування індивідуального плану, створення та заповнення електронних журналів академічних груп; облік успішності студентів; заповнення звітних форм щодо виконання навантаження викладачами та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей організації навчального процесу з використанням інноваційних методів та засобів навчання присвячені праці таких науковців, як Л. Вавілова, М. Кастельс, Т. Паніна, С. Романова, С. Филипенко, та ін. Разом з тим, розвиток напрямку автоматизації роботи викладачів та структурних підрозділів ЗВО сприяє підвищенню ефективності проведення навчального процесу, що обумовлює актуальність даних досліджень.

Метою є розробка та впровадження інтерактивної системи на основі засобів проектування інформаційних баз, електронного документообігу та інструментального програмування, яке в комплексі дозволить:

− оптимізувати роботу викладачів, працівників деканату та інших структурних підрозділів ЗВО щодо формування та заповнення індивідуальних планів; журналів обліку успішності; створення звітних форм тощо;

− позбутися неефективного та трудомісткого паперового документообігу;

− зробити відкритими та доступними для студентів результати оцінювання їх знань;

− підвищити рівень прозорості навчального процесу та якість надання освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі вже була здійснена розробка на базі відділу технічних засобів ВТЕІ ДТЕУ концепції електронного особистого кабінету викладача та автоматизованої системи, що її реалізує. Сучасне розуміння інформаційної системи передбачає в якості використання технічних засобів обробки інформації настільні та портативні ПК, ноутбуки, смартфони тощо. У великих організаціях поряд з цими апаратними засобами та серверами локальної мережі до інформаційної системи можуть також входити мейнфрейми та інше мережеве обладнання. При цьому технологія обробки інформації в системі повинна бути доступною для розуміння спеціалістами некомп'ютерної галузі і може бути успішно використана ними для контролю процесів своєї професійної діяльності і управління ними.

Інтегрована система для формування індивідуального плану, журналів обліку навчального навантаження та успішності студентів являє собою удосконалене автоматизоване робоче місце у вигляді електронного персонального кабінету з можливістю віддаленого доступу до електронних журналів груп студентів, індивідуального плану та репозиторію, електронного діловодства та дистанційної системи управління навчанням.

На другому етапі, після розробки концепції особистого електронного кабінету викладача, проведене проектування інформаційної бази ЗВО, що охоплює уже існуючі інформаційні бази деканатів та буде доповнена інформаційними базами навчального відділу, відділу кадрів, навчально-методичного відділу, наукового відділу, бібліотеки та інших структурних підрозділів, що дозволить викладачам здійснювати доступ до інформації про розклади занять, списків груп студентів, методичне забезпечення, джерела у репозитарії бібліотеки та здійснювати: ефективну підготовку до занять; проводити електронне заповнення журналів навантаження та здійснювати контроль за правильністю заповнення та ведення електронних документів (рис.1).

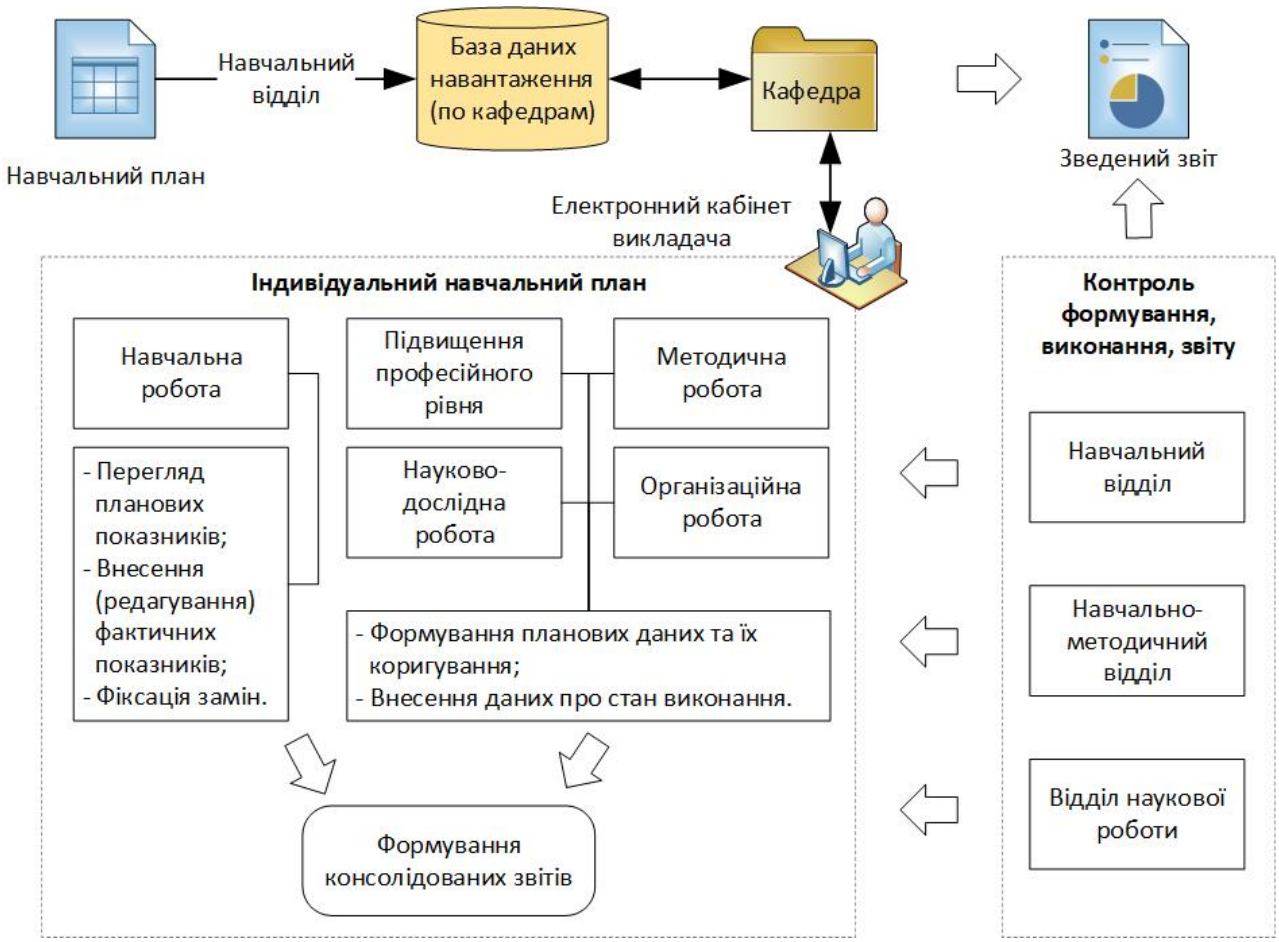

Рисунок 1 – Структурно-логічна схема інтегрованої системи

Як видно із рис.1, індивідуальний план роботи на навчальний рік заповнюється педагогічним працівником з розподілом на види діяльності, що включають навчальну, наукову, методичну, організаційну та виховну роботу.

При заповненні індивідуального плану роботи на навчальний рік викладачам необхідно сконцентрувати увагу на усіх видах діяльності і конкретизувати інформацію, яку вони надаватимуть у планування методичної та наукової роботи з метою недопущення помилок. Перевірка і контроль сформованих індивідуальних планів здійснюється навчальним, навчально-методичним і науковим відділами.

Сформований зведений план роботи педагогічних працівників з можливістю сегментації за видами робіт стає доступний миттєво. На основі індивідуального плану педагогічний працівник формує звіт про виконану роботу. Зведений звіт роботи теж доступний відразу. У електронному звіті

викладача об’єднано окремі блоки індивідуального плану та звіту, що дасть можливість врахувати якість та обсяг виконання методичної та наукової роботи кожного викладача протягом навчального року (рис.2).

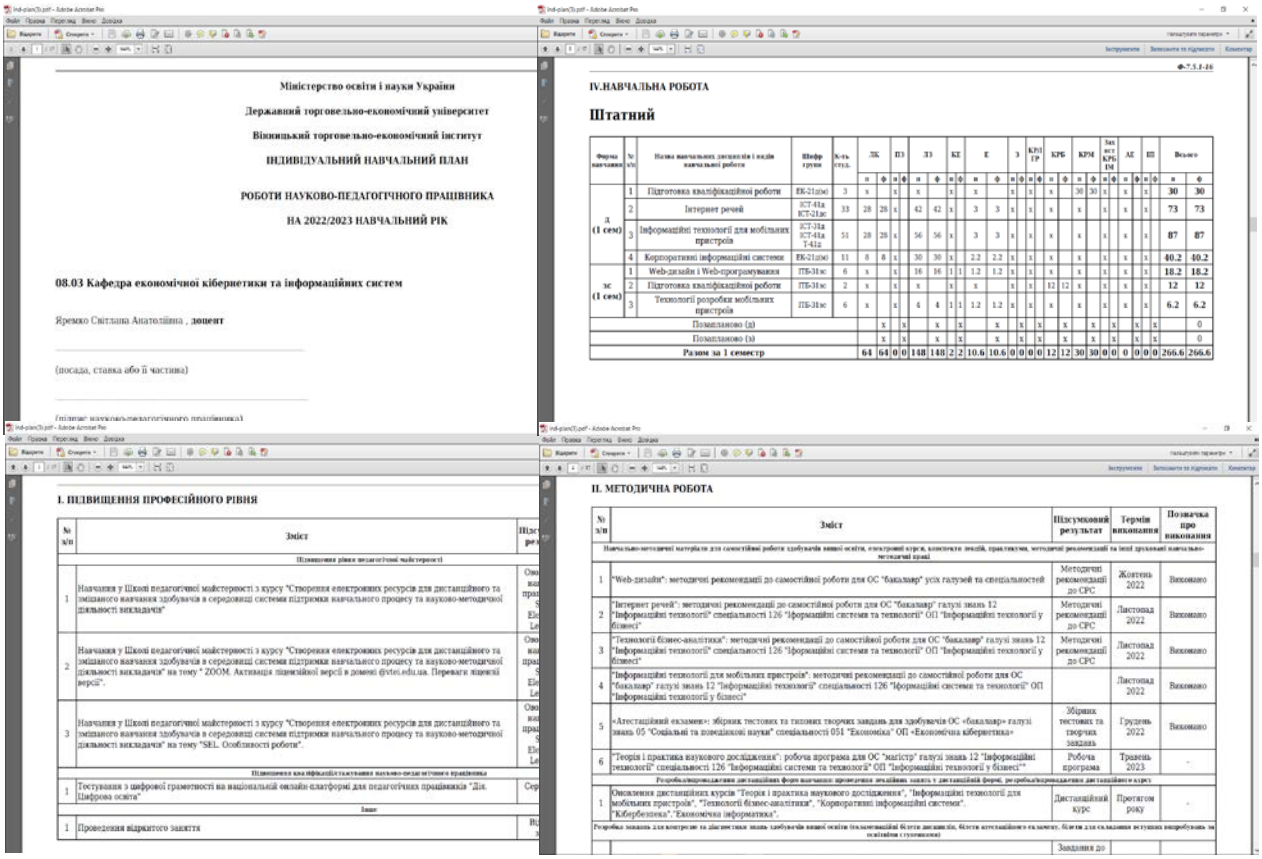

Міністерство освіти і науки України

Державний торговельно-економічний університет

Вінницький торговельно-економічний інститут

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

РОБОТИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА

НА 2022/2023 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

08.03 Кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем

Яремко Світлана Анатоліївна , доцент

(посада, ставка або її частина)

Ф-7.5.1-16

IV.НАВЧАЛЬНА РОБОТА

Штатний

Форма навчання	№ п/п	Назва навчальних дисциплін і видів навчальної роботи	Шифр групи	К-ть студ.	ЛК		ПЗ		ЛЗ		КЕ		Е		З		КРГР		КРБ		КРМ		Зах вст КРБ ІМ		АЕ		ІП		Всього	
					н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф	н	ф
д (1 сем)	1	Підготовка кваліфікаційної роботи	ЕК-21д(м)	3	x		x		x		x		x		x		x		x		x		30	30	x		x		30	30
	2	Інтернет речей	ІСТ-41д, ІСТ-21ас	33	28	28	x		42	42	x		3	3	x		x		x		x		x		x		x		73	73
	3	Інформаційні технології для мобільних пристроїв	ІСТ-31д, ІСТ-41д, Т-41д	51	28	28	x		56	56	x		3	3	x		x		x		x		x		x		x		87	87
	4	Корпоративні інформаційні системи	ЕК-21д(м)	11	8	8	x		30	30	x		2.2	2.2	x		x		x		x		x		x		x		40.2	40.2
зс (1 сем)	1	Web-дизайн і Web-програмування	ПБ-31ас	6	x		x		16	16	1	1	1.2	1.2	x		x		x		x		x		x		x		18.2	18.2
	2	Підготовка кваліфікаційної роботи	ПБ-31ас	2	x		x		x		x		x		x		12	12	x		x		x		x		x		12	12
	3	Технології розробки мобільних пристроїв	ПБ-31ас	6	x		x		4	4	1	1	1.2	1.2	x		x		x		x		x		x		x		6.2	6.2
Помилково (д)						x	x		x		x			x	x		x		x		x		x		x				0	
Помилково (з)						x	x		x		x			x	x		x		x		x		x		x				0	
Разом за 1 семестр					64	64	0	0	148	148	2	2	10.6	10.6	0	0	0	0	12	12	30	30	0	0	0	0	0	0	266.6	266.6

I. ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ

№ п/п	Зміст	Підс рез
	Підвищення рівня педагогічної майстерності	
1	Навчання у Школі педагогічної майстерності з курсу "Створення електронних ресурсів для дистанційного та змішаного навчання здобувачів в середовищі системи підтримки навчального процесу та науково-методичної діяльності викладачів"	Сво нав пра S Ele Le
2	Навчання у Школі педагогічної майстерності з курсу "Створення електронних ресурсів для дистанційного та змішаного навчання здобувачів в середовищі системи підтримки навчального процесу та науково-методичної діяльності викладачів" на тему " ZOOM. Активація платної версії в домені @vtei.edu.ua. Переваги платної версії".	Сво нав пра S Ele Le
3	Навчання у Школі педагогічної майстерності з курсу "Створення електронних ресурсів для дистанційного та змішаного навчання здобувачів в середовищі системи підтримки навчального процесу та науково-методичної діяльності викладачів" на тему "SEL. Особливості роботи".	Сво нав пра S Ele Le
	Підвищення кваліфікації/стажування науково-педагогічного працівника	
1	Тестування з цифрової грамотності на національній онлайн-платформі для педагогічних працівників "Дія. Цифрова освіта"	Сер
	Інше	
1	Проведення відкритого заняття	Ві з

II. МЕТОДИЧНА РОБОТА

№ п/п	Зміст	Підсумковий результат	Термін виконання	Позначка про виконання
	Навчально-методичні матеріали для самостійної роботи здобувачів вищої освіти, електронні курси, конспекти лекцій, практикуми, методичні рекомендації та інші друковані навчально-методичні праці			
1	"Web-дизайн": методичні рекомендації до самостійної роботи для ОС "бакалавр" усіх галузей та спеціальностей	Методичні рекомендації до СРС	Жовтень 2022	Виконано
2	"Інтернет речей": методичні рекомендації до самостійної роботи для ОС "бакалавр" галузі знань 12 "Інформаційні технології" спеціальності 126 "Інформаційні системи та технології" ОП "Інформаційні технології у бізнесі"	Методичні рекомендації до СРС	Листопад 2022	Виконано
3	"Технології бізнес-аналітики": методичні рекомендації до самостійної роботи для ОС "бакалавр" галузі знань 12 "Інформаційні технології" спеціальності 126 "Інформаційні системи та технології" ОП "Інформаційні технології у бізнесі"	Методичні рекомендації до СРС	Листопад 2022	Виконано
4	"Інформаційні технології для мобільних пристроїв": методичні рекомендації до самостійної роботи для ОС "бакалавр" галузі знань 12 "Інформаційні технології" спеціальності 126 "Інформаційні системи та технології" ОП "Інформаційні технології у бізнесі"		Листопад 2022	Виконано
5	«Атестаційний екзамен»: збірник тестових та типових творчих завдань для здобувачів ОС «бакалавр» галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" спеціальності 051 "Економіка" ОП «Економічна кібернетика»	Збірник тестових та творчих завдань	Грудень 2022	Виконано
6	"Теорія і практика наукового дослідження": робоча програма для ОС "магістр" галузі знань 12 "Інформаційні технології" спеціальності 126 "Інформаційні системи та технології" ОП "Інформаційні технології у бізнесі"	Робоча програма	Травень 2023	-
	Розробка/корегування дистанційних форм навчання: проведення вебінарів, занять у дистанційній формі, розробка/корегування дистанційного курсу			
1	Оновлення дистанційних курсів "Теорія і практика наукового дослідження", "Інформаційні технології для мобільних пристроїв", "Технології бізнес-аналітики", "Корпоративні інформаційні системи", "Кібербезпека", "Економічна інформатика".	Дистанційний курс	Протягом року	-
	Розробка завдань для контролю та діагностики знань здобувачів вищої освіти (екзаменаційні білети дисциплін, білети атестаційного екзамену, білети для складання вступних випробувань за освітніми ступенями)			
		Завдання до		

Рисунок 2 – Сформований і заповнений індивідуальний план викладача

Заплановані види роботи відображатимуться у індивідуальному плані, а у формуванні звіту необхідно поставити відмітку про фактичне виконання певного заходу чи виду роботи, відповідно інформація миттєво відображатиметься у електронній формі звіту, в портфоліо викладача.

Введені в інформаційну базу вхідні дані щодо виконання навантаження слугують основою для створення звітних документів та форм як стосовно окремих викладачів, так і по структурним підрозділам (кафедрам) в цілому.

Також здійснюється автоматизоване формування консолідованих звітів щодо виконання навчального навантаження як по окремій кафедрам, так і по усім кафедрам ЗВО в цілому. Фрагмент консолідованого звіту по кафедрам ЗВО поданий на рис. 3.

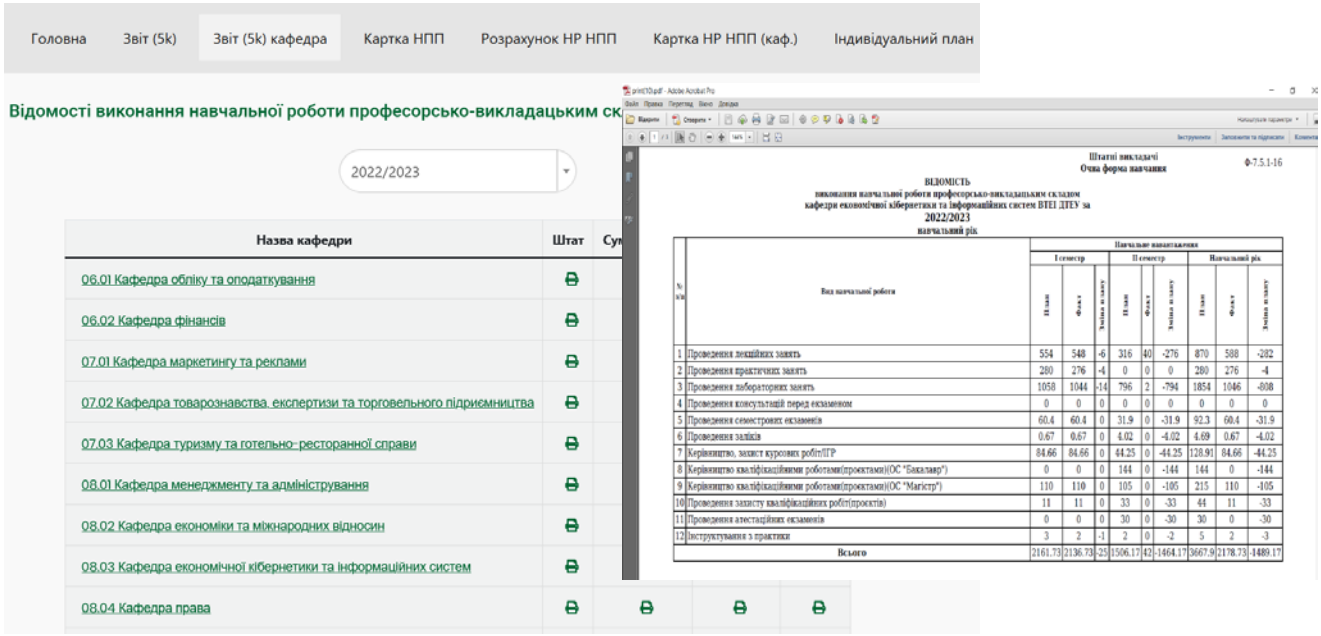

Рисунок 3 – Консолідований звіт щодо виконання навчального навантаження по кафедрам ЗВО

На третьому етапі буде здійснено розробку методичного забезпечення, інструктивних матеріалів та проведення навчання працівників відділу технічних засобів, деканатів та навчального відділу щодо використання в навчальному процесі автоматизованої системи.

На основі наведеного вище можливо відмітити, що перевагами впровадження інтегрованої системи є наступні:

- зменшення витрат на друк паперових індивідуальних планів, що є одним з кроків наближення до безпаперового простору;

- підвищення продуктивності науково-педагогічних працівників, а саме: вивільнення часу для виконання методичної, навчальної, науково-дослідної, та організаційної роботи;

- зменшення ризику допущення технічних помилок, неточностей в електронній базі розподілу педагогічного навантаження на рівні навчальний відділ – кафедра – науково-педагогічний працівник в розрізі різних видів навантаження (штат, сумісництво, погодинний фонд);

- значне полегшення як заповнення звітної документації, так і повного,

достовірного відображення обсягів навчальної роботи у відомостях виконання навчальної роботи професорсько-викладацьким складом кафедр інституту;

- удосконалення процесу організації роботи внутрішніх аудиторів ВТЕІ ДТЕУ тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В цілому, провадження інтегрованої системи для формування індивідуального плану, журналів обліку навчального навантаження та успішності студентів на основі особистого електронного кабінету викладача може слугувати яскравим прикладом того, як цифрові технології можуть виступати в якості ефективного інструмента автоматизації навчального процесу. Всі процеси вимірювання та обробки даних здійснює комп'ютер, а адміністратор тільки здійснює правильне налаштування роботи системи.

Список використаних джерел:

1. Паніна Т. С., Вавілова Л. Н. Сучасні способи активізації навчання. Видавництво «Академія». Харків, 2019. С. 176.

2. Філіпенко С. Л. Сучасні та інноваційні підходи викладання для студентів. Збірник наукових праць Донецького нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк, 2020. С. 12-14.

3. Шумейко Н. Інформаційні системи керування навчальним процесом у вищій школі. URL: http://www.iconfs.net/en/infocom2016/%D0%86 nformatsijni-systemy-keruvannya-navchalnym- protsesom-u-vyschij-shkoli.

4. Яремко С.А., Кузьміна О.М., Бевз С.В. Дослідження напрямків розвитку систем управління навчанням. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. №1. С. 252-256.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
XI Міжнародної науково-практичної конференції

25 вересня 2023 року

Частина І

Редактор: Фатєєва Т.
Комп'ютерна верстка: Шуляк Н.

Підп. до друку 2023 р. Формат 60х84/16. Папір офсетний
Друк ксероксний. Ум. друк. арк. 21,21.
Обл.-вид. арк. 16,45. Тираж . Зам. №

Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ
21000, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 25